

**UNIVERZITET CRNE GORE
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA**

Jelisaveta Blagojević

**ULOGA VOJSKE U ARAPSKIM REŽIMIMA I
TRANZICIJAMA
STUDIJA SLUČAJEVA:
TUNIS, EGIPAT, BAHREIN, SIRIJA, LIBIJA I JEMEN**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Podgorica, 2018

**UNIVERZITET CRNE GORE
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA**

Jelisaveta Blagojević

**ULOGA VOJSKE U ARAPSKIM REŽIMIMA I
TRANZICIJAMA
STUDIJA SLUČAJEVA:
TUNIS, EGIPAT, BAHREIN, SIRIJA, LIBIJA I JEMEN**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Podgorica, 2018

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Jelisaveta Blagojević

**THE ROLE OF MILITARY IN ARAB REGIMES AND
TRANSITIONS
CASE STUDIES:
TUNISIA, EGYPT, BAHRAIN, SYRIA, LIBYA AND
YEMEN**

DOCTORAL DISSERTATION

Podgorica, 2018

PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANDU

Ime i prezime	Jelisaveta Blagojević
Datum i mjesto rođenja	01.01.1987. godine, Niksic, Crna Gora
Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka	Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, Evropske studije, diploma Master of Science – magistarske studije; novembar 2010. godine, Podgorica.

PODACI O MENTORU

Titula, ime, prezime, zvanje	Prof. dr Srđan Darmanović
Naziv univerziteta i organizacione jedinice	Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, Međunarodni odnosi

OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE

Datum prijave teze	15.05.2012.
Datum sjednice Senata Univerziteta na kojoj je prihvaćena teza	29.11.2012.
Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata	Prof. dr Srđan Darmanović, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica Prof. dr Predrag Simić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka Prof. dr Saša Knežević, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica
Komisija za ocjenu doktorske disertacije	Prof. dr Srđan Darmanović, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica Prof. dr Zoran Stojiljković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka Prof. dr Saša Knežević, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica
Komisija za odbranu doktorske disertacije	Prof. dr Srđan Darmanović, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica Prof. dr Zoran Stojiljković, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka Prof. dr Saša Knežević, Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka Podgorica
Datum odbrane	
Datum promocije	

Naziv doktorskih studija: Međunarodni odnosi

Naziv disertacije: Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva: Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen

REZIME

Nemiri, sukobi, rat - negacija normalnih međuljudskih, unutar i vandržavnih odnosa zasnovanih na stabilnosti i miru – postale su ključne riječi za deskripciju razvoja situacija i događaja u zemljama Bliskog istoka i Sjeverne Afrike od kraja 2010. i početka 2011. godine do danas. Politički potresi koji su doveli do zbacivanja režima u Tunisu, Egiptu, Jemenu i Libiji eskalirali su u građanski rat u Siriji koji traje do danas, dok je režim u Bahreinu opstao na vlasti zahvaljujući stranoj vojnoj intervenciji. Početak, tok i rezultat ovih promjena je, u velikoj mjeri, određen pozicijom i ulogom vojske u ovim procesima.

Osnovni cilj ovog rada je ispitati koji faktori su determinisali poziciju koju je vojska zauzela u ovim zemljama i to: u Tunisu neutralnu, u Egiptu je stala na stranu protestanata, u Libiji i Jemenu se podijelila na prorežimske i antirežimske snage, u Siriji i Bahreinu ostala lojalna režimu. Primjenom historiografskog metoda, metoda analiza dostupne literature i dokumentacije, studija slučaja i komparativnog metoda u sklopu definisanog analitičkog okvira, odnosno određivanja nezavisnih varijabli promotivne ili opstruktivne uloge vojske u tranziciji, a time i rezultata tranzicije došli smo do zaključka da ulogu vojske u ovom procesu determiniše njena institucionalna, socijalna, ekonomska i edukativna dimenzija, kao i (ne)intervencija vanjskih sila i karakter protesta.

Istraživanje je pokazalo da je promotivna uloga vojske, odnosno slom režima u Tunisu i Egiptu određen visokim nivom institucionalizacije vojske, činjenicom da režim nije uživao legitimitet u očima vojnika, generala, javnosti, bliskim vezama vojske sa društvom, privilegovanom pozicijom paralelnih bezbjednosnih službi, te činjenicom da opstanak institucionalnih interesa vojske nije zavisio od opstanka režima. Opstruktivna uloga vojske u Bahreinu i Siriji, tj. opstanak režima je određen patrimonijalnim karakterom vojske,

etnički određenom strukturom vojske, činjenicom da je očuvanje njenih institucionalnih interesa zavisilo od opstanka režima, te stranom intervencijom u cilju očuvanja režima. Ishod tranzicije u Jemenu i Libiji nije zavisio od uloge vojske budući da se podijelila na snage odane režimu i antirežimske snage i to usljed intervencije vanjskih sila u formi vojne intervencije ili političkog pritiska u cilju pružanja podrške protestantima.

Ključne riječi: arapski režimi, tranzicija, vojska, Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija, Jemen

Naučna oblast: Političke nauke.

Uža naučna oblast: Komparativna politika; Međunarodni odnosi; Civilno-vojni odnosi; Tranzitologija

UDK broj:

Name of the PhD program: International Relations

Title of the PhD dissertation: The Role of Military in Arab Regimes and Transition. Case Studies: Tunisia, Egypt, Bahrain, Syria, Libya and Yemen

SUMMARY

Riot, conflict, war – the denial of normal interpersonal, internal and international state relations based on stability and peace - have become key words to describe the development of the situations and events in Middle Eastern and North African countries from late 2010/early 2011 until today. The political earthquake that led to the fall of the regimes in Tunisia, Egypt, Yemen, and Libya escalated into a civil war in Syria, which continues to this day, while the regime in Bahrain has remained in power due to foreign military intervention. The beginning, flow, and outcome of these changes are, largely determined by the position and role of the military in these processes.

The main goal of this paper is to examine the factors that influenced the position of the military in these countries: in Tunisia the military took a neutral position; in Egypt it gave support to protesters; in Libya and Yemen it divided into pro and anti-regime forces; and in Syria and Bahrain it remained loyal to the regime. Applying the historiographic method, the method of analyzing the available literature and documentation, case studies, and comparative methods within the defined analytical framework, i.e. determining the independent variables of the promotional or obstructive role of the military in transition, and consequently the result of transition, we came to the conclusion that the role of the military in this process is determined by its institutional, social, economic and educational dimensions, as well as foreign (non)intervention and scope of protests.

The research showed that the promotional role of the military, i.e. the collapse of the regime in Tunisia and Egypt, is determined by the high level of institutionalization of the military; the fact that the regime did not enjoy legitimacy in the eyes of soldiers and the general public; the close ties between the military and society; the privileged position of the

parallel security services; and the fact that the survival of the institutional interests of the military did not depend on the survival of the regime. The obstructive role of the military in Bahrain and Syria, i.e. the survival of the regime, is determined by the patrimonial character of the military; the ethnic-determined structure of the military; the fact that the protection of the institutional interests of the military depended on the survival of the regime; as well as foreign intervention with the aim to protect the regime. The outcome of the transition in Yemen and Libya was not dependent on the role of the military, taking into account that it split into pro and anti-regime forces due to the intervention of external forces, in the form of military intervention or political pressure in order to provide support to protesters.

Keywords: Arab regimes, transition, military, Tunisia, Egypt, Bahrain, Syria, Libya, Yemen

Scientific field: Political Sciences.

Special topics: Comparative Politics, International Relations, Civil-Military Relations, Transitology

UDC No:

PREDGOVOR

Opredjeljenje za pripremu doktorske disertacije, na temu „Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva: Egipat, Tunis, Libija, Sirija, Jemen i Bahrein“, proisteklo je, *inter alia*, iz bavljenja problematikom posljedica angažovanja vojske u političkim promjenama u okviru magistarskog rada pod nazivom „Vojska kao faktor demokratske tranzicije: slučajevi Portugala i Filipina“. Faktor koji je determinisao odabir ove teme jeste i aktuelnost i dinamika političkih promjena u regionu Bliskog istoka i Sjeverne Afrike pokrenutih krajem 2010. i početkom 2011. godine, te potreba za razumijevanjem uloge i pozicije vojske u ovim procesima i to u zemljama gdje je vojska često ili povremno bila involvirana u konstituisanje i funkcionisanje civilne komponente političkog sistema.

Proces izrade doktorske disertacije predstavlja proces ukupnog zrijevanja doktoranda u ličnom, akademskom i profesionalnom pogledu. Način pristupanja, prvo idejno a zatim praktično, realizaciji doktorskog projekta određuje ukupno življenje doktoranda znatan vremenski period koji donosi ljepotu otkrivanja novih područja razmišljanja, rada i kontakata, ali i frustraciju prilikom suočavanja sa problematikom rješavanja brojnih doktorskih dilema. Prepreke ali i niz mogućnosti za njihovo savladavanje čine od pripreme doktorskog rada poseban put razvoja koji zahtijeva veliku pažnju, energiju, te neiscrpnu motivaciju.

Energiju i motivaciju za navedenu pažnju, posvećenost i napor pronalazila sam u stvaranju prilika za nova područja radnog istraživačkog okruženja, poput stranih univerziteta, te nove intelektualne energije i stimulacije u kontaktu sa profesorima tih univerziteta, pohađanjem konferencija i raznih seminara u oblasti doktorata koji su doprinosili povećanju znanja a tim i volje i želje za približavanjem razumijevanja ove nesvakidašnje tematike za crnogorsko podneblje njegovim budućim čitaocima i aktuelnim poznavacima ovog temata.

U cilju pripreme disertacije, u periodu od 26. oktobra 2014. godine do 2. maj 2015. godine sprovedeno je doktorsko istraživanje na Univerzitetu La Sapienza u Rimu u okviru

stipendije BASILEUS pod mentorstvom prorektora La Sapienze Antonela Bjadinija (*Antonello Biagini*) i u saradnji sa profesorima Andreom Koresom (*Andrea Corese*), Gabrielom Nataliciom (*Gabriele Natalizia*) i dr. Istraživanje na Univerzitetu La Sapienza je, između ostalog, uključilo pripremu i objavljivanje naučnog rada, kratke analize i intervjua u oblasti disertacije, pri čemu je objavljen rad u časopisu *Suvremene teme* u Hrvatskoj koji je na listi A1 časopisa, intervju u italijanskom *online* časopisu za geopolitiku, međunarodne odnose i strateške studije, koji je prenesen u libanskim medijima, kao i kratka analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o „Arapskom proljeću“ u u libanskom *online* časopisu za Bliski istok.

Pored istraživanja na La Sapienza, doktorski rad obuhvatio je i boravak na Univerzitetu Pariz 8 *Vincennes-Saint-Denis* u Parizu realizovan u okviru TEMPUS projekta "*Researching Quality and Quality in Research*" u periodu od 12. do 26. maj 2014. godine pod mentorstvom profesora Klomona Zobela (*Clemens Zobel*). Ovaj boravak je prvenstveno stvorio priliku za istraživanje u bibliotekama Univerziteta *Paris 8* i Univerziteta *Sciences.Po*. Mjesec dana istraživanja na Jagelonskom Univerzitetu u Poljskoj u sklopu CEEPUS stipendije, u periodu od 15. novembra do 15. decembra 2016. godine omogućilo je uspostavljanje kontakata sa profesorima iz Instituta za Bliski i Daleki istok, prvenstveno Fajderekom Lukašom (*Fyderek Łukasz*) koji je, između ostalog, kroz niz susreta ukazao na unapređenje pojedinih elemenata disertacije. U cilju razumijevanja problematike disertacije završila sam i *online* kurs Univerziteta u Kopenhagenu na temu *Constitutional Struggles in the Muslim World*.

Početak 2017. godine obilježile su izmjene i dopune, u skladu sa dobijenom recenzijom, pripremljenog rada pod nazivom „Politička previranja u arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan“ koji je prihvaćen za objavljivanje u časopisu *ANNALES – Annals for Istrian and Mediterranean Studies – Series Historia et Sociologia* indeksiran u međunarodnim citatnim bazama podataka Tomson Rojters (*Thomson*

Reuters): *Arts and Humanities Citation Index (A&HCI)* i *Social Science Citation Index (SSCI)*). Dio nalaza istraživanja predstavljenih u disertaciji čini sastavni dio ovog rada.¹

Doprinos produbljivanju istraživačke kurioznosti i dodatnom razvoju istraživačkog instinkta obezbijedio je i međunarodno radno okruženje u Evropskom parlamentu u Briselu, u periodu od 12. septembra do 21. oktobra 2016. godine, koje je stvorilo priliku za pohađanje konferencija u oblasti doktorata i uspostavljanje kontakata sa specijalistima za Bliski istok iz Generalnog direktorata EP za vanjske odnose – DG EXPO, kao i ekspertima pojedinih *think thank* organizacija poput Centra za evropske politike (*European Policy Centre*), te razgovore sa predstavnicima ambasada pojedinih zemalja istraživanja.

Izvor inspiracije i kreativnosti potreban za pripremu doktorskog rada nalazio se u akademskom i profesionalom ali nadasve porodičnom okruženju, odnosno nepokolebljivoj podršci majke Stane, brata Slađana i sestre Isidora tokom cjelokupnog doktorskog putovanja.

¹ Pored toga, djelovi disertacije su sadržani u sljedećim radovima publikovanim tokom studija:

- Jemen pet godina od početka arapskog proljeća: država ili teritorij siromaštva i konflikta? *Političke analize*, 2016a, 7 (28): 18-22,
- Sloboda izražavanja i vojna vlast: Slučaj Egipta. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, 2016b, 24 (9): 757-769
- Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediteranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, 2015, 159-171
- Vojska kao promotivni faktor demokratske promjene: Slučaj Tunisa. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, februar 2013, 15 (6): 517-525

Radovi su precizno navedeni pored svakog objavljenog dijela disertacije u formi izvora/citata. Takođe, određene informacije obuhvaćene disertacijom date su i u sljedećim radovima publikovanim tokom studija:

- Analiza vanjske politike: Crna Gora i arapske zemlje. *Suvremene teme*, 2014, 7 (1): 112-134, Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/132172> (15.6.2018)
- Blagojević, J. & Marunović, B. (maj 2013): Povjerenje u medije u zemljama Arapskog proljeća – štampani mediji vs. Internet komunikacija, *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, 16 (6): 705-715
- Informacione i komunikacione tehnologije kao katalizator arapskih tranzicija. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, februar 2012, 11 (5): 297-305
- Koncept tranzicije i demokratske konsolidacije. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, novembar 2011, 10 (4): 489-497

SPISAK OSNOVNIH SKRAĆENICA

ASU - Arapska socijalistička unija Egipat

AU – Afrička unija

BAAS - Stranka arapskog socijalističkog preporoda Sirija

BDP – Bruto društveni proizvod

CIA – Centralno-obavještajna agencija Sjedinjenih Američkih Država

DCAF – Demokratski centar oružanih snaga Ženeva

EU – Evropska unija

ID – Islamska država

MB - Muslimansko bratstvo, duštvo Muslimanske braće

MIT – francuska kratica za Islamski tendencioni pokret Tunisa (*Islamic Tendency Movement*), kasnije preimenovan u partiju Nahda (renesansa)

MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova

NATO – Sjevernoatlantski savez

NDP - Nacionalno-demokratska partija Egipat

NLF - Nacionalistički oslobodilački front Južni Jemen

OEBS – Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju

PSD – Ustavna socijalistička partija Tunis (*Parti Socialiste Destourian*)

RCD - Demokrtakstko-ustavni zbor Tunis (*the Democratic Constitutional Rally*)

SA – Saudijska Arabija

SAD – Sjedinjenje Američke Države

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

UAE – Ujedinjeni Arapski Emirati

UAR - Ujedinjena Arapska Republika, unija Egipta sa Sirijom

UK – Ujedinjeno Kraljevstvo

UN – Ujedinjene nacije

VSOS - Vrhovni savjet oružanih snaga Egipat

SADRŽAJ

UVOD -Značaj, predmet, ciljevi, svrha i struktura rada -	1
I KONCEPTUALNO-TEORIJSKI OKVIR.....	9
1.KONCEPT REŽIM, VRSTE REŽIMA I OBILJEŽJA ARAPSKIH REŽIMA	10
1.1 Konceptualna analiza pojma režim	10
1.2 Klasifikacija režima	13
1.3 Politički režimi prije „Arapskog proljeća“	18
2.TRANZICIJA: KONCEPTUALNA ANALIZA, STRATEŠKI TEORIJSKI PRISTUP I ARAPSKA POLITIČKE PROMJENE.....	25
2.1 Distinkcija između državnih udara, revolucija i građanskih ratova.....	26
2.2 Konceptualna analiza pojma tranzicija	27
2.3 Strateški pristup objašnjenju procesa tranzicije.....	30
2.4 Arapske tranzicije	32
3.CIVILNO-VOJNI ODNOSI: KONCEPTUALIZACIJA, TEORIJSKE PERSPEKTIVE I ARAPSKI KONTEKST	38
3.1 Pojam civilno-vojnih odnosa i determinišući faktori.....	39
3.2 Uloga i položaj vojske u nedemokratskim režimima i procesu tranzicije	41
3.3 Civilna kontrola nad vojskom.....	44
3.3.1 Pojam i modeli civilne kontrole nad vojskom.....	44
3.3.3 Pokazatelji razvoja civilne kontrole nad vojskom.....	52
3.4 Vojska u arapskim režimima i tranzicijama	54
II ISTRAŽIVAČKI DIZAJN.....	60
1.HIPOTETIČKO-ANALITIČKI OKVIR I INDIKATORI	60
1.1 Opšte hipoteze i pothipoteze rada	60
1.2 Analitički okvir	66
1.3 Empirijski indikatori	68
2.METODOLOŠKI OKVIR I IZVORI PODATAKA.....	72

3.OBRAZLOŽENJE VREMENSKOG OKVIRA ISTRAŽIVANJA I IZVRŠENE SELEKCIJE <i>CASE-STUDIES</i>	74
3.1 Vojska kao promotivni faktor političke promjene: Tunis i Egipat	74
3.2 Vojska kao opstruktivni faktor političke promjene: Bahrein i Sirija	76
3.3 Podjela vojske na pristalice i protivnike režima: Libija i Jemen	77
III VOJSKA KAO PROMOTIVNI FAKTOR POLITIČKE PROMJENE: TUNIS I EGIPAT	80
1. TUNIS: <i>LA GRANDE MUETTE</i> KAO BABICA POLITIČKE TRANZICIJE	81
1.1 Istorijski, kulturni i politički identitet Tunisa	82
1.1.1 Berbersko-arapsko-osmanski identitet	83
1.1.2 Francuska kolonijalna uprava i Neo-Destur	84
1.2 Civilno-autoritarni režim Burgiba-Ali 1956-2011	86
1.2.1 Burgiba - I am the System	86
1.2.2 Fasadna demokratija Ben Alija	89
1.3 Vojska kao <i>La Grande Murette</i>	91
1.4 <i>La Grande Murette</i> u Revoluciji jasminka	98
1.5 „Postproljećni“ period i civilno-vojni odnosi	102
2. EGIPAT: VOJSKA KAO OSNOVA VLASTI	110
2.1 Politički, kulturni i istorijski identitet Egipta	112
2.2 Osnovne karakteristike režima 1952-2011	115
2.3 Civilno-vojni odnosi 1952-2011	119
2.4 Momenat promjene 2011	122
2.5 Period kohabitacije	124
2.6 Vojna hunta na čelu sa Al Sisijem	129
IV VOJSKA KAO OPSTRUKTIVNI FAKTOR POLITIČKE PROMJENE: BAHREIN I SIRIJA	137
1. BAHREIN: PRETORIJANSKA VOJSKA OSLANAC KRALJEVSKOG REŽIMA AL KALIFA	139
1.1 Istorijski, politički i kulturni identitet Bahreina	140

1.2 Zatvoreni autoritarni režim dinastije Al Kalifa.....	142
1.2.1 Politička polarizacija na sektaškoj osnovi.....	143
1.2.2 Pokušaj političke liberalizacije.....	144
1.2.3 Čvrstorukaši vs. reformisti	146
1.3 Karakteristike vojno-bezbjednosnog aparata	147
1.4 „Bahreinsko proljeće“	150
1.5 Patrimonijalna vojska kao faktor očuvanja režima	152
1.6 „Postproljećni“ civilno-vojni odnosi	154
Prilog I: Analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o arapskim pobunama	157
2.SIRIJA: ALAVITSKA VOJSKA KAO OSNOVA SIRIJSKOG REŽIMA VLASTI....	159
2.1 Sirija: Plod geostrateškog sučeljavanja velikih sila	160
2.1.1 Arapski, osmanski i francuski osnovi sirijske (ne)stabilnosti	161
2.1.2 Socijalna struktura i identitet vladajuće konfesionalne grupe – Alavita	164
2.2 Vojni udari i stabilizacija vlasti pod Asadom	168
2.2.1 Vojska kao faktor nestabilnosti nezavisne sirijske države	169
2.2.2 Zatvoreni autoritarni režim Asadovih 1970-2011	171
2.3.1 Interesi vanjskih sila i sektaški sukob	178
2.3.2 Humanitarna kriza	182
2.3.3 Vojska kao faktor očuvanja Asadovog režima.....	184
V PODJELA VOJSKE NA PRISTALICE I PROTIVNIKE REŽIMA: LIBIJA I JEMEN	191
1.LIBIJA: FRAGMENTACIJA PATRIMONIJALNE VOJSKE	192
1.1 Politički, kulturni i istorijski identitet Libije	193
1.2 Gadafi: Autoritarni režim sa elementima sultanizma	195
1.2.1 Zelena knjiga i novi sistem vlasti	196
1.2.2. Vanjska politika i plemenski sistem.....	198
1.3 Negacija vojnog profesionalizma i institucionalizovanosti	200
1.4 Uloga i pozicija vojske u građanskom ratu.....	204
1.5 Somalizacija – Vladavina milicija	207

2. JEMEN: FRAKCIONA VOJSKA ODRAZ FRAGMENTIRANOG DRUŠTVA	214
2.1 Istorijski, kulturni i politički identitet Jemena	215
2.2 Autoritarni režim sa elementima sultanizma	218
2.2.1 Uhapšena državnost.....	219
2.2.2 Salehov odlazak sa vlasti	223
2.3 Patrimonijalna kultura tribalizovane vojske	225
2.3.1 Civilno-vojni odnosi u Sjevernom i Južnom Jemenu do ujedinjenja	225
2.3.2 Tribalizovana vojska pod direktivom Saleha	227
2.4. Antirežimski protesti 2011: Manifestacija podjele vojske po liniji Ali Mosen - Saleh.	233
2.5. Restrukturiranje civilno-vojnih odnosa pod Hadijem.....	235
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	243
LITERATURA PO POGLAVLJIMA	259
Uvod/Konceptualno-teorijski okvir/Istraživački dizajn/Zaključna razmatranja.....	259
Tunis: La Grande Muette kao babica političke tranzicije.....	273
Egipat: Vojska kao osnova vlasti	280
Bahrein: Pretorijanska vojska oslanac kraljevskog režima Al Kalifa.....	287
Sirija: Alavitska vojska kao osnova sirijskog režima vlasti	292
Libija: Fragmentacija patrimonijalne vojske	297
Jemen: Frakciona vojska odraz fragmentiranog društva	302
PRILOG I Modeli procesa političkih promjena u arapskim zemljama i njihovi rezultati do juna 2012. godine	306
PRILOG II Novo tribalizma i islamizma u arapskim zemljama	308
PRILOG III Vojni indeks zemalja regiona Bliski istok i Sjeverna Afrika.....	309
PRILOG IV Autoritarni trendovi, Polity IV, 1946-2013	311
PRILOG V Intervju sa dr Hajtam Muzahimom: Kompleksna situacija u Libanu	315
PRILOG VI Posljedice arapskih nestabilnosti po Zapadni Balkan.....	320
LITERATURA PO PRILOZIMA	327

SPISAK TABELA

Tabela 1: Vrste institucionalizacije političkih pravila	12
Tabela 2: Karakteristike pet tipova režima prema Lincu i Stepanu	15
Tabela 3: Vrste i karakteristike arapskih režima	23
Tabela 4: Razlike između državnih udara, tj. pučeva i revolucija.....	26
Tabela 5: Uloga i funkcije aktera demokratske kontrole nad vojskom	54
Tabela 6: Empirijski indikatori pozicije vojske u nedemokratskom režimu za svaku dimenziju analize.....	69
Tabela 7: Pokazatelji veličine prerogativa vojske	70
Tabela 8: Promotivna uloga vojske	76
Tabela 9: Opstruktivna uloga vojske	77
Tabela 10: Podjela vojske na pro i antirežimske snage.....	79
Tabela 11: Vojna izdvajanja Tunis (2001-2015).....	95
Tabela 12: Profesionalna osnova ambasadora (A), ministara (M) i guvernera (G) pod Alijem	97
Tabela 13: Vojna izdvajanja Egipta (2001-2015).....	121
Tabela 14: Rezultati Indeksa fragilnih država za Egipat, 2015	133
Tabela 15: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Tunis i Egipat ...	135
Tabela 16: Vojna izdvajanja Bahreina (2001-2015).....	150
Tabela 17: Ključne razlike između stare i nove garde režima Asadovih	176
Tabela 18: Pozicija i interesi - Ključne globalne i regionalne sile	179
Tabela 19: Vojna izdvajanja Sirije (2001-2010)	186
Tabela 20: Rezultati Indeksa fragilnih država za Siriju, 2015	188
Tabela 21: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Bahrein i Sirija..	190
Tabela 22: Vojni troškovi Libije (2001-2014)	203
Tabela 23: Rezultati Indeksa fragilnih država za Libiju, 2015	211
Tabela 24: Vojna izdvajanja Jemena (2001-2014).....	232
Tabela 25: Rezultati Indeksa fragilnih država za Jemen, 2015	239
Tabela 26: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Libija i Jemen ...	242

SPISAK GRAFIKONA

Grafikon 1: Vojna izdvajanja Tunisa 2001-2015	95
Grafikon 2: Vojna izdvajanja Egipta 2001-2015.....	121
Grafikon 3: Vojna izdvajanja Bahreina 2001-2015.....	150
Grafikon 4: Vojna izdvajanja Sirije 2001-2010	186
Grafikon 5: Vojna izdvajanja 2001-2008, 2012, 2014	203
Grafikon 6: Vojna izdvajanja Jemena 2001-2014	232

SPISAK DIJAGRAMA

Dijagram 1: Analitički okvir civilno-vojnih odnosa u fazi konstituisanja režima	68
Dijagram 2: Osnovne karakteristike režima 1952-2011: Naser-Sadat-Mubarak	116
Dijagram 3: Poluge Hafezove vlasti	173

SPISAK SLIKA

Slika 1: Sirijci u susjednim zemljama i Evropi	183
Slika 2: Sudbina dječaka kao simbol humanitarne krize.....	183

SPISAK MAPA

Mapa: Države pod francuskim mandatom 1922. godine.....	163
--	-----

UVOD

-Značaj, predmet, ciljevi, svrha i struktura rada -

Naziv rada „Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama“ odabran je da bi se posredstvom eksplorativnog, deskriptivnog i eksplanatornog istraživanja dao odgovor na pitanje: *„Kakvu ulogu je imala vojska u arapskim režimima i tranzicijama, koji faktori su determinisali njenu ulogu u tranziciji, te na koji način ta uloga utiče na tok tranzicije i mogućnosti za uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom u novom režimu?“*.

Nakon dvije i po decenije akademske zanemarenosti ispitivanja i analize odnosa između civilno-političkih organa vlasti i vojske kao državne institucije koja ima monopol nad silom prinude u zemljama Bliskog istoka i Sjeverne Afrike, talasi nemira koji su zahvatili ovaj region krajem 2010. i početkom 2011. godine opet su u fokus naučnog interesa stavili civilno-vojne odnose. U tom kontekstu, pozicija vojske se izučava kao potencijalni ekstra politički faktor u trenucima suočavanja sa pitanjem opstanka na vlasti dugogodišnjih arapskih režima, prvenstveno u Tunisu, Egiptu, Bahreinu, Siriji, Jemenu i Libiji.

Nakon Drugog svjetskog rata, mnoge evropske kolonije u arapskom svijetu stekle su nezavisnost a potom se suočile sa nizom vojnih udara oficira revoltiranih cjelokupnim razvojem u svojim zemljama: neprofesionalizmom visokih vojnih kadrova, sporim meritokratskim napredovanjem, podređenošću neokolonijalnim silama, kao i lošim vojnim rezultatom arapskih nacija u borbi protiv Izraela (Hashim, 2015: 3). Jedna od najranijih studija, ako ne i prva, o ulozi arapske vojske pojavila se 1953. godine a pripremio je Madžid Haduri (*Majid Khadduri* 1953) nakon udara u Siriji 1949. godine i revolucije vojnika u Egiptu 1952. godine. Od kraja kolonijalne ere, odnosno 1952. godine do sredine sedamdesetih godina prošlog vijeka vojni establišment arapskog svijeta je detaljno izučavan (Rustow, 1963; Haddad, 1965; Be'eri, 1970), da bi potom izgubio na aktuelnosti do pojave talasa političkih promjena poznatog pod nazivom „Arapsko proljeće“, jednog od, po svojim dometima i posljedicama, najdalekosežnijih procesa ovovremenog svijeta.

Četiri od navedenih šest arapskih zemalja suočilo se sa tranzicijom režima do koje je u Tunisu, Egiptu i Libiji došlo modelom kolapsa, odnosno sukobom režimskih i opozicionih čvrstorukaša bez namjere da odustanu od svog konačnog cilja: režimski od opstanka na vlasti, a opozicioni od proboja, odnosno svrgavanja lidera koji su u njihovim očima izgubili legitimitet. S druge strane, u Jemenu je režim Saleha promijenjen pregovaračkim modelom tranzicije uz određene „rezervisane domene“, kako u pogledu samog lidera tako i njemu bliske elite.

Opozicione snage činili su pripadnici različitih slojeva društva, posebno mlade populacije, koja je predstavljala značajan udio u ukupnom procentu nezaposlenosti ovih zemalja (Harb, 2014: 1). Sticanje diploma visokog stručnog obrazovanja, odnosno edukativna profilacija za radna mjesta koja za njih nijesu bila stvorena i/ili otvorena produkovalo je frustraciju koja se akumulirala i potom manifestovala javnim revoltom. Olakšanje povezivanja mladih u njihovom nezadovoljstvu, odnosno zajedničkim interesima i ciljevima omogućile su i informacione i komunikacione tehnologije, posebno *online* socijalne mreže, poput Fejsbuka (*Facebook*) i Tvitera (*Twitter*) koje su djelovale kao polja organizovanja i koordinacije protesta.

Ovaj prodor je posebno dobio na aktuelnosti i važnosti s obzirom na to da je bio prvi oblik masovne narodne mobilizacije u arapskom svijetu protiv sistema vlasti od vremena borbe za nezavisnost, tj. pobune protiv evropske kolonijalne uprave. Mobilizacija arapskog naroda XXI vijeka protiv sopstvenih sistema vlasti niti je zabilježena, niti je mogla biti predviđena – jednom riječju je bez presedana, te je kao takva postala predmet fokusa interesovanja naučnih studija u oblasti politikologije, sociologije, tranzitologije i srodnih naučnih disciplina.

U ovom kontekstu, važno se osvrnuti i na međunarodni faktor uticaja današnjih struktura svjetske moći koje slijede ideološki mentalitet djelovanja evropske kolonijalne moći (Kalanj, 2004: 43, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 549). Tako američke ideje o veličini Sjedinjenih Američkih Država ukazuju na zbilju imperije, dok predstavnici

američkih prekomorskih interesa ističu američku težnju za univerzalnim dobrom i slobodom (*ibid*, 41, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 549). Vojni, politički i ekonomski intervencionizam SAD-a i drugih vanjskih sila pokazao se kao kreator novih ili katalizator razvoja postojećih problema. NATO intervencija u Libiji i ubistvo Gadafija ovu državu je pretvorilo u teritoriju siromaštva i konflikta bez osnovnog elementa državnosti, tj. monopola nad sredstvima prinude. U Siriji je interna borba dobila karakter posredničkog rata sa međunarodnim, regionalnim i podnacionalnim konfliktima. Pored toga, ekonomski intervencionizam sastavljen od neoliberalnih projekta, u Egiptu je stvorio razloge pobune protiv dugogodišnjeg režima Mubaraka, kao i u Tunisu protiv Ben Alija (Blagojević & Šćekić, 2017: 549).

Da li će doći do promjene režima, na koji način će se ona odvijati, odnosno kakav će biti model promjene i rezultati zavisi od niza kauzalnih faktora, kako interesa vanjskih sila, tako i samih inicijatora procesa tranzicije, odnosno njenih aktera i njihovih interesa i ciljeva, karaktera rukovodeće garniture, osnova njihove moći, njihovih odnosa sa društvom i u društvu, te odnosa u okviru samog državnog aparata, prema njegovim sastavnim elementima posebno onom koji ima monopol nad silom prinude, odnosno vojskom i drugim djelovima vojno-bezbjednosnog aparata.

Kada narod izađe na ulice, uspjeh realizacije njegovih zahtjeva, prvenstveno onog koji se odnosi na zbacivanje sa vlasti aktuelnih lidera, zavisi od odnosa vojske prema aktuelnom režimu. To, u velikoj mjeri, odražava tvrdnja Sajmona Montefiora (*Simon Montefiore*, 2011)² da: „Jednom kada gomile izađu na ulice, sposobnost gušenja revolucija zavisi od volje vladara i mogućnosti da prolije krv”. Hana Arendt (*Hannah Arendt*, 2006: 47)³ je, u tom kontekstu, istakla: „Nijedna revolucija nije moguća ukoliko je vlast političkog tijela

² “Once the crowds are in the streets, the ability to crush revolutions depends on the ruler’s willingness and ability to shed blood” (Montefiore, 2011).

³ “Generally speaking, we may say that no revolution is even possible where the authority of the body politic is intact, and this means, under modern conditions, where the armed forces can be trusted to obey the civil authorities” (Arendt, 2006: 47).

upotpunosti neoštećena, što, pod modernim uslovima, znači da se oružanim snagama može vjerovati da će postupati na način koji odrede civilne vlasti”.

Vojska u ovom procesu može imati četiri uloge identifikovane na bazi dosadašnjih slučajeva njene angažovanosti u procesima promjene režima: ostati lojalna režimu i okrenuti se protiv demonstiranata; stati na stranu demonstiranata i otkazati lojalnost režimu; podijeliti se na dvije strane - one koje podržavaju režim i one koje mu se suprotstavljaju i na kraju, zauzeti neutralnu poziciju što implicira olakšanje smjene postojećeg sistema vlasti.

S obzirom na opisanu aktuelnost i važnost političkih potresa u arapskom svijetu, kao i značaj vojnog faktora u takvim momentima, za predmet ovog rada definisan je položaj i uloga vojske u tranziciji šest arapskih zemalja: Bahrein, Sirija, Egipat, Tunis, Libija i Jemen. U svim državama uspostavljen je autoritarni režim na čelu sa diktatorima čija je vlast neograničena: Hamad bin Isa bin Salman Al Kalifa (*Hamad bin Isa bin Salman Al Khalifa*), Bašar Al Asad (*Bashar al-Assad*), Muhamed Hosni Said Mubarak (*Muhammad Hosni El Sayed Mubarak*), Zine Al Abdin Ben Ali (*Zine al-Abidine Ben Ali*), Muamer Muhamed Abu Minijar Al Gadafi (*Muammar Muhammad Abu Minyar al-Gaddafi*) i Ali Abdullah Saleh (*Ali Abdullah Saleh*). Autoritarni vladari koji i sami često imaju bogatu vojnu prošlost, obično dijele oružane snage na posebne jedinice koje se takmiče za resurse i uticaj, dok njima komanduju lično ili preko lojalnih članova porodice. No, i pored navedenih sličnosti, režimi su imali različitu sudbinu od pada do opstanka na vlasti (Blagojević, 2015: 159-160). Vojske zemalja koje su predmet istraživanja nijesu nužno reagovala na način koji se od njih očekivao, odnosno nijesu bezuslovno djelovale u cilju savladavanja otpora režimu kojem su služile. Štaviše, odgovori pripadnika vojske bili su različiti, pri čemu ni nakon nemira nijesu uspostavljeni normalni civilno-vojni odnosi, a u nekim zemljama nemiri su prerasli u građanski rat. U Tunisu, vojska je zauzela neutralnu poziciju čime je omogućila zbacivanje Ben Alijevog režima, u Egiptu je stala na stranu demonstiranata, u Libiji i Jemenu se podijelila na snage lojalne režimu i antirežimske snage, u Siriji i Bahreinu je stala na stranu režima. Rezultati „Proljeća“ su u svim zemljama rada, u velikoj mjeri, determinisani ulogom vojske

u ovom procesu, kao i kasnijim (ne)uspostavljanjem civilne kontrole nad njenom organizacijom i djelovanjem.

U skladu sa navedenim, osnovni ciljevi ovog rada su:

- ispitati ulogu i položaj vojske u režimima šest arapskih zemalja prije „Proljeća“,
- opisati i objasniti kako su oružane snage šest arapskih zemalja odgovorile na pobune naroda protiv režima, te ispitati koji faktori su determinisali njihovo djelovanje u tom procesu, te kako je taj odgovor uticao na tok tranzicije,
- ispitati ulogu vojske u procesu konstituisanja novog režima i eventualno konsolidacije istog.

Svrha rada je pokazati da je podrška vojske neophodan uslov za uspjeh tranzicije iz nedemokratskog režima i pored činjenice da nije jedini, odnosno da zavisi i od niza političkih, socijalnih i ekonomskih faktora.

Navedene zadatke nastojalo se ostvariti kroz teorijsku i empirijsku validaciju. U sklopu teorijske validacije razjašnjeni su osnovni koncepti rada: koncept režima, tranzicije, modeli tranzicije, tipovi nedemokratskih režima, koncept i uloga vojske u tranziciji, koncept i uloga vojske u arapskim režimima. U empirijskom dijelu rada fokus je na ispitivanju (ne)političke uloge vojske u navedenih šest arapskih zemalja kroz istorijski presjek, proces političke tranzicije, te izvođenje zaključaka u pogledu daljih perspektiva razvoja.

Zapravo, empirijska validnost je obezbijeđena analizom:

- tipa „pretproljećnog“ režima, položaja vojske u tim režimima i reakcije vojske na pokušaj promjene režima – u svim jedinicama analize, odnosno zemljama koje su predmet istraživanja;
- uloge vojske u promjeni bivšeg, odnosno konstituisanju novog režima – u jedinicama analize gdje je došlo do promjene režima, odnosno Libiji, Jemenu, Tunisu i Egiptu.

Navedeni teorijski i empirijski sadržaj rada je strukturiran u šest djelova. U prvom dijelu obrazložen je konceptualno-teorijski okvir rada, kroz konceptualnu analizu pojma režim, klasifikaciju režima, obilježjima arapskih režima prije „Proljeća“, zatim distinkcijom između državnih udara, revolucija i građanskih ratova, konceptualnom analizom pojma tranzicija, eksplanacijom strateškog pristupa objašnjenju procesa tranzicije, te arapskih političkih promjena. Na kraju ovog dijela rada, data je konceptualizacija, teorijske perspektive, te arapski kontekst u oblasti civilno-vojnih odnosa, odnosno razjašnjenje pojma civilno-vojnih odnosa i determinišućih faktora, uloge i položja vojske u nedemokratskim režimima i procesu tranzicije, pojma i modela civilne kontrole nad vojskom, pokazatelja razvoja civilne kontrole nad vojskom, te pozicije vojske u arapskim režimima i tranzicijama.

Drugi segment rada posvećen je opisu dizajna istraživanja kroz hipotetičko-analitički okvir, tj. postavljanje opštih hipoteza i podhipoteza rada, analitički okvir, empirijske indikatore, metodološki okvir, te obrazloženje izvora podataka, vremenskog okvira istraživanja i izvršene selekcije *case-studies*.

Treći odeljak rada odnosi se na ispitivanje uloge vojske kao promotivnog faktora u Tunisu i Egiptu, pri čemu je opisan njihov politički, kulturni i istorijski identitet, osnovne karakteristike civilno-autoritarnog režima Burgiba-Ali 1956-2011 u Tunisu, odnosno osnovne karakteristike režima Egipta u periodu 1952-2011, civilno-vojni odnosi u ovim režimima, te uloga vojske u promjenama režima i konstituisanju novih sistema vlasti, uz obrazloženje osnovnih karakteristika perioda kohabitacije vojske i Muslimanskog bratstva u Egiptu i vojne hunte koja je kasnije uspostavljena na čelu sa predsjednikom Abdelom Fatahom Saidom Huseinom Halalom Al Sisiem (*Abdel Fatahh Saeed Hussein Khalil al-Sisi*).

Četvrti dio rada odnosi se na izučavanje vojske kao opstruktivnog faktora političke promjene u Bahreinu i Siriji, pri čemu je, takođe, opisan istorijski, kulturni i politički identitet ovih zemalja, zatvoreni autoritarni režim Al Kalifa u Bahreinu uz opis političke polarizacije na sektaškoj osnovi, pokušaja političke liberalizacije, te karakteristika vojno-bezbjednosnog aparata, patrimonijalne vojske kao faktora očuvanja režima u momentu „Proljeća“ kao i

stanju civilno-vojnih odnosa nakon „Proljeća“. Takođe, dat je prilog - analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o arapskim pobunama objavljena u libanskim *online* medijima 2015. godine. U kontekstu Sirije, proučavana je pozicija ove zemlje kao ploda geostrateškog sučeljavanja velikih sila, odnosno arapska, osmanska i francuska osnova sirijske (ne)stabilnosti; zatim socijalna struktura i identitet vladajuće konfesionalne grupe – Alavita; kao i vojni udari i stabilizacija vlasti pod Asadom, tj. vojska kao faktor nestabilnosti nezavisne sirijske države i zatvorenog autoritarnog režima Asadovih 1970-2011. Poseban dio posvećen je „Sirijskom proljeću“, odnosno sukobu regionalnih i globalnih sila i sektaškom konfliktu, te humanitarnoj krizi koju je izazvalo i poziciji vojske kao faktora očuvanja Asadovog režima.

Faktori koji opredjeljuju podjelu vojske na pristalice i protivnike aktuelnog režima dati su u petom segmentu rada na primjeru studija slučaja Libije i Jemena. U poglavlju posvećenom fragmentaciji patrimonijalne vojske Libije opisan je politički, kulturni i historijski identitet ove zemlje, autoritarni režim Gadafija sa elementima sultanizma, uz rezime i obrazloženje njegovog autorskog djela „Zelena knjiga“ na čijim načelima se zasnova sistem vlasti tzv. džamahirija, vanjska politika i plemenski sistem, negacija vojnog profesionalizma i institucionalizovanosti, uloga i pozicija vojske u građanskom ratu, i na kraju, somalizacija tj. vladavina milicija u postgadafijevom periodu. Frakciona vojska Jemena kao odraz fragmentiranog društva obrađena je u posebnom poglavlju uz opis historijskog, kulturnog i političkog identiteta zemlje, autoritarnog režima Saleha sa elementima sultanizma, tzv. uhapšena državnost i njegov odlazak sa vlasti. Posebna potpoglavlja su fokusirana na patrimonijalnu kulturu tribalizovane vojske tj. karakteristike odnosa između vojske i civilne vlasti u Sjevernom i Južnom Jemenu do ujedinjenja, tribalizovanu vojsku pod direktivom Saleha, antirežimske proteste 2011: manifestaciju podjele vojske po liniji Ali Mosen-Saleh i restrukturiranje civilno-vojnih odnosa pod Hadijem.

Na kraju rada data su zaključna razmatranja gdje su obrazloženi glavni nalazi rada i u skladu sa tim potvrđene/opovrgnute hipoteze rada, ukazano na identifikovane nedostatke

istraživanja te istaknuta i obrazložena potreba daljeg izučavanja ove tematike, odnosno razumijevanja odnosa militantnog i političkog elementa u tranzicionim društvima.

Pored navedenog, rad sadrži šest priloga i to: tabelarni prikaz koji je pripremila Szmolka o modelima procesa političkih promjena u arapskim zemljama i njihovim rezultatima u 2012. godini; tabelarni prikaz nivoa tribalizma i islamizma u arapskim zemljama; vojni indeks zemalja regiona Bliskog istoka i Sjeverne Afrike; autoritarne trendove zemalja istraživanja, Polity IV u periodu od 1943. do 2013. godine; intervju sa dr Hajtam Muzahimom: Kompleksna situacija u Libanu; te analizu posljedica arapskih nestabilnosti po Zapadni Balkan. U cilju validnijeg razumijevanja tematike rada, u sklopu njegovih osnovnih pet segmenata dato je 26 tabela, šest grafikona, tri dijagrama, dvije slike i mapa.

I

KONCEPTUALNO-TEORIJSKI OKVIR

Konceptualno-teorijski okvir disertacije čini konceptualna analiza osnovnih pojmova, kao i teorijske perspektive koje uokviruju analitički okvir rada kroz čije dimenzije su testirane postavljene hipoteze na bazi empirijskih indikatora datih u okviru studije slučajeva. Istraživačko pitanje: „Kakvu ulogu je imala vojska u arapskim režimima i tranzicijama?“ implicira potrebu za eksplanacijom pojmova: režim, arapski režim, tranzicija, arapska tranzicija, vojska, uloga vojske u režimima i tranzicijama, uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Shodno tome, u nastavku teksta dat je pregled definicija koncepata i analiza vodećih autora u ovim oblastima, te u skladu sa ciljevima i svrhom istraživanja selektovane definicije koncepata na temelju kojih je izgrađen okvir identifikovanja i analize osnovnih faktora koji su determinisali ulogu vojske u pobunama naroda protiv dugogodišnjih režima u odabranim arapskim zemljama krajem 2010, odnosno početkom 2011. godine, kao i u periodu konstituisanja novog režima u zemljama gdje je došlo do kolapsa prethodnog sistema vlasti.

Konsekventno, ovaj dio rada obuhvata tri poglavlja: prvo poglavlje sadrži konceptualnu analizu pojma režim, tipologije režima, kao i vrste režima u arapskim zemljama prije 2010. godine; drugo poglavlje pokriva pitanje distinkcije između državnih udara, revolucija i građanskih ratova, konceptualnu analizu pojma tranzicija, objašnjenje strateškog teorijskog pristupa proučavanju procesa tranzicije i analizu koncepta političkih promjena u arapskim zemljama od 2010. godine, i na kraju, posljednje poglavlje sadrži konceptualizaciju civilno-vojnih odnosa i njegove determinante, opis uloge i položaja vojske u nedemokratskim režimima i procesu tranzicije, analizu pojma i modele civilne kontrole nad vojskom, pregled teorijskih perspektiva u ovoj oblasti, pokazatelje razvoja civilno-vojnih odnosa i pregled literature u oblasti uloge i položaja vojske u arapskim režimima i tranzicijama na bazi koje su utvrđene nezavisne varijable rada.

1. KONCEPT REŽIM, VRSTE REŽIMA I OBILJEŽJA ARAPSKIH REŽIMA

U okviru konceptualne analize režima pružena su pojmovna razjašnjenja koncepta u odnosu na njegovu negativnu konotaciju, te pozitivnu konotaciju koncepta politički sistem. Zapravo, uz pregled odgovarajuće literature, dato je objašnjenje neutralne, odnosno suštine istog značenja oba koncepta. Takođe, predstavljene su determinante političkog sistema, te njegove klasifikacije od Aristotela, Šarl-Luja de Sekonda Monteskjea (*Charles-Louis de Secondat Montesquieu*), Maksa Vebera (*Max Weber*), Gabrijela Almonda (*Gabriel Almond*) preko Endrju Hejvuda (*Andrew Heywood*), Huana Linca (*Juan Linz*) i Alfreda Stepana do Volfganga Merkela (*Wolfgang Merkel*), Samjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) i Pola Brukerera (*Paul Brooker*), uz deskripciju arapskih režima i karakteristika koje su u istim prepoznali Lisa Anderson, Mark Gasiorovski (*Mark Gasiorowski*), Eva Belin (*Eva Bellin*), Inmakulada Szmolka (*Inmaculada Szmolka*) i dr, i to u cilju razumijevanja prirode i odlika režima zemalja koje su predmet istraživanja.

1.1 Konceptualna analiza pojma režim

U svakodnevnoj upotrebi u crnogorskom društvu koncept režim ima negativnu konotaciju sa asocijacijom na određenu zabranu, ograničenje, cenzuru, neslobodu u bilo kojoj oblasti življenja. To je zaostavština jednopartijskog komunističkog režima koji je vladao u periodu od 1945. do 1992 godine. Kada je riječ o arapskim zemljama ovaj koncept ima sličnu konotaciju, odnosi se na politički sistem čija vlada nije izabrana demokratskim putem, često nameće oštra pravila nedemokratskog karaktera, te ukida ili ograničava osnovna lična i politička prava, kao što je pravo na javno i pravično suđenje, sloboda udruživanja, sloboda govora, sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti, sloboda štampe, aktivno i pasivno biračko pravo i sl. S druge strane, koncept politički sistem ima pozitivno značenje sa asocijacijom na liberalne demokratije zapadnog tipa.

Međutim, u pregledu literature korišćene za izradu rada prepoznaje se da autori u oblasti komparativne politike i tranzitologije suštinski ne prave razliku između koncepta

politički sistem i režim, odnosno upotrebljavaju ga jednako pri analizi liberalnih demokratija i diktatura. Na primjer, Adam Przeworski (*Adam Przeworski*) et al. (1996: 25-30) koriste pojam politički režim (*political regime*) pri klasifikaciji demokratija, odnosno diktatura u 141 zemlji svijeta u periodu od 1950. godine ili godine sticanja nezavisnosti date zemlje do 1990. godine.

Koncept režim potiče od francuske riječi *régime*, koja proizilazi iz starofrancuske *regimen -regime*, odnosno latinske riječi *regimin - regimen*. Koncept je prvi put upotrijebljen 1776. godine, a u političkom kontekstu ima tri moguća značenja: oblik vladavine, vlada na vlasti i period vladavine (Merriam-Webster Dictionary Online). Prema *Oxford Living Dictionaries* koncept režim (*regime*) se definiše kao „vladavina, posebno autoritarna”.

U radovima Endrju Hejvuda, Miodraga Jovičića, Lise Anderson i Svend-Erik Skaninga (*Svend-Erik Skaaning*) koncept režim se izjednačava sa konceptom politički sistem i ima neutralno značenje. Prema Hejvudu (2004: 51), koncept režim obuhvata mehanizme vladanja i državne institucije, kao i strukture i procese interakcije sa širim društvom. Slično tome, Jovičić (2006: 794-798) definiše politički sistem kao skup svih institucija kojima se uobličava politička vlast, odnos između te vlasti i društva, kao i procese vršenja vlasti, uključujući i uticaje građana na to vršenje.

Lisa Anderson (2014: 44) pri analizi režima arapskog svijeta definiše režim kao set pravila, ili kulturnih ili socijalnih normi koje regulišu odnose između vladara i onih kojima se vlada, uključujući način donošenja i sprovođenja zakonodavstva, odnosno način izbora vladara. Skaninig (2006) se bavi definisanjem pojma režim i režimske promjene navodeći da je ovo pitanje predmet analiza političke teorije i komparativne politike još od antičkih mislilaca, odnosno Platona i njegovog djela „Država“. Prema Skaningu (2006: 4-13), koncept režim uključuje institucionalnu dimenziju, odnosno formalna i neformalna pravila, bihejvioralnu, tj. prihvatanje pravila od strane političkih aktera i atitudinalnu koja podrazumijeva stav aktera prema institucijama.

Tabela 1: Vrste institucionalizacije političkih pravila

Nivo institucionalizacije	Nivo prihvaćenosti		
	Visok	Srednji	Nizak
Visok	Eksplicitan režim	Eksplicitna situacija	Nestrukturirano (političko) ponašanje
Nizak	Implicitan režim	Implicitna situacija	

Izvor: Skaaning, 2006:11.

Ukoliko je nivo institucionalizacije političkih pravila i njihove prihvaćenosti visok postoji eksplicitan režim. S druge strane, ukoliko je nivo formalizacije i prihvaćenosti nizak prisutno je nestrukturirano političko ponašanje.

Definišući principi političkog režima koje je Skaning (*ibid*, 14) izdvojio na bazi uporedne analize definicija priznatih politikologa⁴, su: pristup političkoj vlasti, odnosno pozicijama moći, ovlašćenja i odnos između izvršne, zakonodavne i sudske grane vlasti (horizontalni nivo), odnos vlasti i šireg društva (vertikalni nivo) i karakter vladara. Shodno tome, Skaning (*ibid*, 15) je definisao režim na sljedeći način „institucionalizovani skup osnovnih formalnih i neformalnih pravila, koji reguliše imenavanje na osnovne političke pozicije (proširenje i karakter političkih prava), vertikalna ograničenja (proširenje i karakter građanskih sloboda) i horizontalna ograničenja u vezi sa vršenjem političke moći (proširenje i karakter podjele moći – kontrola i autonomija)“.

Summa summarum, na bazi navedene literature, mogu se identifikovati sljedeće tri ključne odrednice režima: institucije vlasti, odnos te vlasti sa društvom i pravila koja taj odnos regulišu. Pored političke morfologije, odnosno političko-institucionalnih i pravnih faktora, jedan politički režim oblikuju istorijski, geografski i društveno-ekonomski faktori, psihologija i demografska slika društva, postojanje razvijenog civilnog i političkog društva,

⁴ Definicije vidjeti u: Cardoso, 2001: 126; Collier & Collier, 1991: 789; Fishman, 1990: 428; Lawson, 1993: 187; Macridis, 1986: 3; Merkel, 1999: 71; Munck, 1996: 5-6; O'Donnell & Schmitter, 1986: 73; Plasser et al, 1998: 4-5; Schmitter & Karl, 1991: 76.

socijalni kapital, politička kultura,⁵ etnička slika i podjele, mjesto i značaj religije (aktivnost crkava u politici), kultura i tradicija, tj. kumulativno dejstvo istorije i međunarodni faktori – međunarodno okruženje i geopolitika, tj. međunarodni položaj i međunarodni odnosi, uključujući efekte globalizacije i integracije, odnosno trenda univerzalizacije političkih sistema.

1.2 Klasifikacija režima

„Bez mogućnosti da uporedi, um ne zna kako dalje da postupi”

Aleksis de Tokvil

U cilju boljeg razumijevanja politike i vlasti, te olakšanja procesa evaluacije postoje razne klasifikacije političkih sistema, odnosno režima. Aristotel je u četvrtom vijeku prije nove ere svoja proučavanja započeo upoređivanjem ustava 158 grčkih gradova-država tog vremena. Na osnovu takvog proučavanja dao je klasifikaciju šest oblika vladavine na osnovu dva pitanja: ko vlada – jedan čovjek, nekolicina ili većina i ko ima koristi od toga – vladari ili svi. Ukoliko vlada jedan čovjek u svoju korist onda je riječ o tiraniji, a ako korist imaju svi onda je monarhija. Oligarhija postoji ukoliko vlada nekolicina i korist imaju vladari, a aristokratija ukoliko korist imaju svi. Demokracija predstavlja vladavinu većine gdje korist imaju vladari, a politeja kao najprimjenjiviji poredak, takođe, predstavlja vladavinu većine ali u korist svih (Heywood, 2004: 55). Monteskje (1965: 104) izdvaja sljedeće sisteme: monarhiju koja reprezentuje čast, despotiju koja je odraz straha i republiku koja predstavlja vrlinu.

U skladu sa kriterijumom načina legitimacije vlasti, Veber pravi razliku između sistema sa harizmatikom vlašću koji se zasniva na odanosti vođi, tradicionalnog političkog sistema utemeljenog na običajima i sistema legalno-racionalne vlasti zasnovanog na

⁵ Politička kultura je skup stavova, saznanja, uvjerenja i vrijednosnih sudova posredstvom kojih se usmjerava i oblikuje političko ponašanje. Socijalni kapital predstavlja socijalne norme i mreže koje podstiču ljude da sarađuju u cilju postizanja zajedničkih ciljeva (Vasović, 2012).

pravilima (Hague et al, 2001: 17). Vođen kriterijumima političke kulture i političke uloge Gabrijel Almond (1956: 392-393) izdvaja sljedeće sisteme: anglo-američki politički sistem, kontinentalno-evropski, doindustrijski i djelimično industrijski i totalitarni politički sistem. Hejvud (*ibid*, 65) razlikuje pet vrsta režima: zapadne poliarhije, odnosno liberalne demokratije,⁶ nove demokratije koje nijesu konsolidovane⁷, istočnoazijske režime⁸, islamske režime⁹ i vojne režime.¹⁰

Linc i Stepan su definisali petopartitnu paradigmu tipa režima koju čine demokratski, autoritarni, totalitarni, posttotalitarni i sultanistički režimi, kako bi je učinili upotrebljivom pri analizi puteva tranzicije i zadataka konsolidacije u zemljama Južne i Istočne Evrope i Latinske Amerike (vidjeti tabelu 2).

⁶ Liberalne demokratije predstavljaju sistem koji se zasniva na slobodnim izborima sa opštim i jednakim pravom glasa, te održava ravnotežu između načela ograničene vlasti i ideala narodnog pristanka (Heywood, 2004: 60).

⁷ Nove demokratije predstavljaju politički sistem tranzicije, odnosno poludemokratije u kojima koegzistiraju elementi starog i novog režima (npr. zemlje centralne i istočne Evrope, *ibid*, 70-72).

⁸ Istočnoazijske režime odlikuje poseban civilizacijski okvir, odnosno azijski vrijednosni sistem - konfučijanstvo, taoizam, budizam; politička kultura koju karakterišu sklad, harmonija, disciplina, autoritet, odanost, dužnost; autoritarna modernizacija; ekonomski rast („tiger ekonomije”) i bogatstvo, a manje slobode i prava pojedinaca (*ibid*, 73-75).

⁹ Odlike islamskih režima su sljedeće: teokratska priroda političke vlasti; religijski sistem ideja, uverenja, stavova i ponašanja; religijski način života determiniše i politički; islamski fundamentalizam: dominacija religijskog podsistema; represivni, autoritarni režimi; šerijatsko pravo; univerzalno carstvo božije vs. sekularizam (*ibid*, 76-77).

¹⁰ Vojni režimi su bili ili su i dalje pristutni u zemljama Afrike, Latinske Amerike, Jugoistočne Azije i Bliskog istoka. Karakteristika ovih režima je neposredna uloga oružanih snaga u kontroli vlasti (*ibid*, 78-79).

Tabela 2: Karakteristike pet tipova režima prema Lincu i Stepanu

Vrsta režima	Demokratski	Režimi nedemokratskog karaktera			
Osnovne odrednice		Autoritarni (Portugal, Argentina, Čile)	Totalitarni (SSSR, Mađarska, Bugarska)	Post-totalitarni ¹¹ (u kasnijoj fazi SSSR, Mađarska, Bugarska)	Sultanistički (Filipini na čelu sa Markosom, Rumunija sa Čaušeskuom)
Pluralizam	Ojačan. Široka pluralistička autonomija u privredi i društvu. Usaglašen sa korporativizmom društva, ne države.	Postoji ekonomski i socijalni pluralizam. Ograničeni politički pluralizam – postoji prostor za djelovanje poluopozicije.	Ne postoji ekonomski, socijalni i politički pluralizam. Sve oblasti društva su pod kontrolom vladajuće partije.	Ograničeni socijalni i ekonomski pluralizam. Politički pluralizam gotovo ne postoji, jer partija i dalje ima monopol vlasti, izuzev postojanja grupa desidenata ili sl.	Fingirani. Postoji mogućnost za osnivanje organizacija ali su one pod kontrolom i uticajem sultna.
Ideologija	Poštovanje ljudskih i manjinskih prava, vladavina prava, individualizam.	Ne postoji, iako ima poseban mentalitet.	Zvanična ideologija – razrađena i usmjeravajuća.	Zvanična ideologija „prazna“. Oslabljena podrška i vjerovanje u utopiju.	Pseudo-ideologija. Ne obavezuje sultana i važi samo dok je on/ona podržava. Kult ličnosti.
Mobilizacija	Niskog intenziteta. Akcenat na participaciji građana.	Nema intenzivne ni ekstenzivne mobilizacije, osim u određenim fazama razvoja.	Stalna. Masovna mobilizacija kroz organizacije koje osniva režim.	Ritualna. Gubljenje interesovanja za mobilizaciju.	Povremena. Na primjer. paradržavne grupacije koje imaju za cilj vršenje represije nad protivnicima režima.
Liderstvo	Biraju se na slobodnim izborima. Vlast vrše u granicama ustava i vladavine prava.	Hijerarhijska ili nehijerarhijska vojna ili civilna elita (kaudiljo).	Neprikosnoveni lider sa monopolističkom masovnom partijom.	„Kolektivno” vodstvo, odnosno oligarhijska vladavinu. partijskog Politbiroa.	Lična diktatura. Ničim ograničena lična vladavina.

Izvor: Linz i Stepan, 1998: 64-67.

¹¹ Linz i Stepan (1998: 67) izdvajaju tri vrste posttotalitarnih režima: rani, zamrznuti i zreli. Rani posttotalitarni režim se od totalitarnog razlikuje samo u jednoj dimenziji: ograničenje apsolutističke vladavine vode oligarhijskom vladavinom Politbiroa. U ranom posttotalitarnom nema dovoljno samostalnosti ni raznovrsnosti kod vladajuće državno-partijske strukture, ni snage ni autonomije kod demokratske opozicije što bi omogućilo formiranje svih igrača za tranziciju putem pregovora ili transformaciju. U zamrznutom posttotalitarizmu tolerišu se kritičari režima, ali režim ne inicira bilo kakav vid reforme i promjene, te je njegov kraj najčešće iniciran od strane opozicije, najbolji primjer je „plišana revolucija” u Čehoslovačkoj. Zreli posttotalitarizam pruža veoma dobre osnove za mirnu tranziciju putem pregovora ili transformaciju, jer u njemu dolazi do značajnih promjene gotovo u svakoj oblasti, najbolji primjer je Mađarska za vrijeme Kadarovog liderstva na čelu partije.

Merkel (2009:18) u skladu sa šest kriterijuma klasifikacije: legitimacija vlasti, pristup vlasti, monopol na vlast, struktura vlasti, pretenzija na opseg vlasti i način vladanja pravi razliku između demokratija, usidrenih i defektnih¹² i autokratija koje obuhvataju autoritarne i totalitarne sisteme. Takođe, proširuje klasifikaciju Linca i Stepana indifikujući sljedeće realne tipove autoritarnih sistema (*ibid*, 39-46):

- a. komunistički autoritarni režimi - komunističke partijske diktature (Sovjetski Savez 1924-1929, 1953-1956, 1985-1991, Poljska, Mađarske, NR Kina od devedesetih godina prošlog vijeka) i autoritarne komunističke diktature vođe (Titova vladavina u Jugoslaviji, 1945- 1980);
- b. fašistički autoritarni režimi - fašistička diktatura vođe (Musolini u Italiji 1922 – 1943);
- c. vojni režimi koje odlikuje militarizam kao vrsta legitimizacije vlasti, i to: birokratsko-vojni režimi, tj. hunta (Latinska Amerika, Grčka, 1967-1974), vojni režimi vođe (Paragvaj pod vojnim diktatorom Alfredom Stroesnerom, 1954-1989) i vojni režimi gangstera i gospodara rata (Liberiji pod Čarlesom Tejlorom, 1997-2003);
- d. korporativistički autoritarni režimi gdje su krupni privredni i društveni interesi koncentrisani u korporacijama koje su pod kontrolom države (*Estado Novo* pod diktatorima Salazarom i Kaetanom u Portugalu, 1926-1974);
- e. rasistički autoritarni režimi koje odlikuje isključenost na rasnim ili etničkim osnovama određene grupe iz učestvovanja u procesima donošenja političkih odluka i sl. (aparthejd u Južnoj Africi);
- f. autoritarni modernizacijski režimi koji imaju za cilj društveno-ekonomsku modernizaciju i sprovođenje projekta stvaranja nacije (Egipat za vrijeme Gamala Abdela Nasera, 1954-1970);
- g. teokratski autoritarni režimi (Božja vladavina) – obavezujući vjerski propisi (Saudijska Arabija);

¹² Usidrene demokratije su: većinska demokratija, konsenzusna demokratija, predsjednički sistem i parlamentarni sistem. Defektne demokratije su: ekskluzivna demokratija, enklavna demokratija, vojni režimi, neliberalna demokratija i delegativna demokratija (Merkel, 2009: 18).

- h. dinastički autoritarni režimi: ustavne monarhije (Engleska od 17. do 20. vijeka) i neustavne monarhije (Maroko i Jordan);
- i. sultanistički autoritarni režimi koje odlikuje personalistički stil vladanja i vladavina porodičnog klana (kasni režim Čaušeskua u Rumuniji).

Takođe, Merkel (*ibid*, 52-55) prepoznaje sljedeće realne tipove totalitarnih sistema: komunistički totalitarni sistem kojeg odlikuje monopolistička vlast Komunističke partije, nepostojanje pluarizma i monistička struktura vlasti (Staljinov Sovjetski Savez, 1929-1953, NR Kina pod Mao Cedungom, 1949-1976), fašistički totalitarni sistem gdje je pristup vlasti zatvoren u cjelini, način vladanja je teokratski, a struktura vlasti je monistička (nacionalsocijalistička Njemačka, 1938-1945) i teokratski totalitarni sistem gdje je osnovna ideologija političke legitimacije religija i sve sfere života, uključujući intimno-privatnu su pod kontrolom režima (u dosadašnjoj istoriji ne postoje primjeri ovakvih sistema).

Evidentno je da se nedemokratski režimi javljaju u različitim oblicima, pri čemu ih Hantington (2004: 92, cit prema Blagojević, 2015: 164), na osnovu prirode koja može biti lična, organizaciona ili vojna, klasifikuje na: lične diktature, jednopartijske i vojne režime. Pol Bruker je pripremio studiju na temu nedemokratskih režima vođen, između ostalog, razlozima moralne dvosmislenosti i kontrasta koje nedemokratski režimi nose sa sobom.¹³ Slično Hantingtonu, Bruker (2009: 46, 81, 105) izdvaja monarhističku i ličnu vladavinu – kada pojedinac zauzima vladajuću poziciju i nije samo predstavnik određene vladajuće organizacije ili grupe; vojnu vladavinu, odnosno neposredno vršenje političke vlast od strane vojske; i jednopartijsku vladavinu, tj. neposredno vršenje političke vlast od strane jedne partije.

Pored nedemokratskih i demokratskih sistema, Bruker (*ibid*, 235-238) u savremenom svijetu prepoznaje i semidiktature, odnosno hibridne režime iliti fasadne demokratije koje predstavljaju kombinaciju demokratskih i nedemokratskih elementata. Drugim riječima, u

¹³ U nekim zemljama nedemokratski lideri su optuženi za smrti miliona ljudi, dok se u drugima slave kao heroji, očevi osnivači, patriote i sl. (*ibid*, 2).

semidiktaturma se održavaju semikompetitivni izbori gdje se vladajuća partija takmiči za vlast sa partijama koje nijesu marionetske, već posjeduju određeni stepen autonomije. Međutim, vladajuća partija se često služi sredstvima prinude i prevare u cilju obezbjeđenja zadovoljavajućih izbornih rezultata. Takođe, prikrivene diktature štite svoju poziciju formalnim ili ustavnim sprečavanjem sticanja ključnih javnih pozicija putem izbora.

Kako je predstavljeno u tekstu postoje različite tipologije režima, zavisno od kriterijuma kojim se autori vode pri klasifikaciji od prirode vlasti, odnosno toga ko vlada, načina na koji vlada, sredstava kojim se služi u cilju očuvanja vlasti i sl. Zajednička karakteristika nedemokratskih režima jeste odsustvo svih ili nekih od elementa koji prema Lincu i Stepanu (1998: 19) čine konsolidovanu demokratiju: nijedan relevantni politički, vojni ili ekonomski akter ne nastoji da ostvari ciljeve promjenom režima kroz apel na vojni udar ili revolucionarne aktivnosti; većina stanovništva, demokratske strukture i postupke smatra odgovarajućim i legitimnim i podrška antisistemskim alternativama je sasvim slaba i izolovana od prodemokratskih snaga; svi politički akteri rešavaju međusobne konflikte unutar važećih normativnih okvira i procedura, znajući da bi njihovo eventualno kršenje bilo veoma skupo i neproduktivno.

Budući da arapske režime odlikuje odsustvo ovih elemenata mogu se svrstati u kategoriju lične ili monarhističke vladavine, autoritarnog režima sa elementima sultanizma, semi-autoritarnog režima baziranog na podršci vojske i slično. U nastavku rada predstavljene su generalne klasifikacije arapskih režima prije „Arapskog proljeća“, sa tim što su režimi arapskih zemalja koje su selektovane kao studije slučaja rada detaljnije opisane i analizirane u empirijskom dijelu rada.

1.3 Politički režimi prije „Arapskog proljeća“

Društvena i politička organizacija zemalja arapskog svijeta predstavlja tvorevinu djelovanja različitih kulturnih, civilizacijskih i političkih uticaja na ovom području. Stoga, savremeni arapski politički sistemi, između ostalog, predstavljaju rezultat uticaja

kolonijalnog naslijeđa na politički razvoj ovih zemalja i savremenog djelovanja raznih međunarodnih aktera i njegovih posljedice, prije svega Sjedinjenih Američkih Država (Blagojević & Šćekić, 2017: 539).¹⁴

U XIX vijeku, Velika Britanija i Francuska, potom i druge zapadne zemlje (Španija, Portugal, Holandija, Belgija, Njemačka, Italija) uspostavile su vlast nad znatnim dijelom zemljine površine. Prije početka Prvog svjetskog rata, Evropa je vladala sa oko 85% površine svjetske teritorije (Kalanj, 2004: 39-40, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539). Said (1993: 8, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539) je definisao kolonijalizam kao posljedicu imperijalizma koja podrazumijeva građenje naselja na udaljenim teritorijama, pri čemu imperijalizam definiše kao praksu, teoriju i stav dominantnih metropolitanskih centara koji vladaju udaljenim teritorijama. Ideološka podloga imperijalizma predstavlja pozicija da određena društva zahtijevaju dominaciju i oblik znanja koji je prate, dok se u njegovoj biti nalazi težnja za ekspanzijom evropskog kapitalizma, podsknutog industrijskim društvom. To je dovelo do sudara modernog Okcidenta sa tradicionalnim muslimanskim društvom, odnosno Orijentom (Blagojević & Šćekić, *ibid*).¹⁵

Geostrateški značaj ovog područja potvrđuje i nastojanje Evropljana da na njemu steknu uticaj kroz sklapanje tajnog Sajks-Pikot sporazuma između Velike Britanije i Francuske 1916. godine kojim je dogovorena podjela Osmanskog carstva (Todorović, 2016: 264, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539), kao i Balfurovu deklaraciju iz 1917. godine gdje je Velika Britanija izrazila da podržava stvaranje jevrejske države u Palestini¹⁶. Na ovaj način, kreirani su uslovi i ocrtane vještačke granice koje su stvorile plodno tlo za kasnije napetosti, ustanke i ratove (Blagojević & Šćekić, 2017: 539).

¹⁴ Identifikacija posljedica istorijskog razvoja prije XIX vijeka, odnosno pretkolonijalnog perioda data je pojedinačno za zemlje koje su predmet analize, u okviru djelova III-V rada.

¹⁵ Prema Saidu, Orijent je fanatizam koji su stvorili orijentalisti, to jeste Zapadnjaci (1999: 15-16, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539), a orijentalizam je zapadni način dominiranja, restrukturiranja i posjedovanja vlasti na Orijentu (Said, 1999: 17, *ibid*).

¹⁶ O Balfurovoj deklaraciji kao uzroku arapsko-izraelskog konfilita više pogledati u: Schneer, 2012, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539.

Kolonijalne sile su kroz tzv. „civilizacijsku misiju“ sprečavale napredak kolonijalnih društava ukoliko je nivo njihovog razvoja bio napredniji u odnosu na metropolitanske centre (Brichs, 2013: 1, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539). To iz bojazni da bi napredak vodio dekolonijalizaciji i ugrozio evropski kapital. Tipičan primjer je zatvaranje fabrika u Egiptu koje su formirane za vrijeme Muhameda Alija, a potom postale prijetnja britanskoj proizvodnji (Blagojević & Šćekić, 2017: 539).

Zapadna ideja nacije-države kao dominantni kriterijum političke organizacije društva postala je glavni argument u borbi protiv kolonizatora. Nezavisnost je otvorila prostor za djelovanje novih aktera koji su se borili za vlast raznim metodama nastojeći da stvore državni aparat i odgovore potrebama stanovništva (*ibid*, 2, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539). Taj period je obilježila nestabilnost oličena u udarima, represiji, ideološkom, političkom i vojnom intervencijom među susjednim zemljama. Borba za moć je regionalizovana pedesetih i šezdesetih godina dvadesetog vijeka, i to u borbi za liderstvom u arapskom svijetu, prvenstveno između Egipta i Saudijske Arabije, a u manjem intenzitetu između Sirije i Iraka (*ibid*). Međitim, i uprkos konfliktu, elite koje su osvojile vlast uspjele su da je centralizuju i uspostave različite režime kontrole nad državom i društvom. To je rezultiralo zamjenom pobuna konzervativnom stabilnošću do danas. Mnoge elite su ostale na vlasti decenijama, često, zahvaljujući i podršci vanjskih sila: SAD-a i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR-a) tokom Hladnog rata, a kasnije SAD-a i evropskih sila (Blagojević & Šćekić, *ibid*).

Proklamovani ciljevi SAD-a za slobodom (*liberty*), odnosno SSSR-a za pravdom (*justice*) nijesu doprinijeli promovisanju demokratije i zaštiti ljudskih i drugih prava u zemljama Bliskog istoka (Khalidi, 2009: 166, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539)¹⁷. Štaviše, hladnoratovski suparnici su podsticali konflikt u ovoj regiji u periodu između 1945. i 1990. godine. Iako se često opisuju kao stari i *sui generis*, konflikti između Iraka i Irana, kao i arapsko-izraelski konflikt predstavljaju proizvode dvadesetog vijeka. Ratovi su vodili

¹⁷ Rašid Kalidi (*Rashid Khalidi*, 2009: 167-175, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539) pojašnjava uticaj mijješanja vanjskih sila na podrivanje demokratije u Iranu.

jačanju izvršne vlasti ovih zemalja na račun ostalih grana vlasti i prava građana. Pored toga, naspram komunističkih, sekularnih i nacionalističkih arapskih režima koje je podržavao SSSR, islam je postao značajno ideološko sredstvo borbe SAD-a (Blagojević & Šćekić, 2017: 539).¹⁸ Tako su, tokom 1970-ih i 1980-ih, kako bi uklonile djelovanje SSSR-a, SAD pružale vojnu i finansijsku pomoć mudžahedinima u Afganistanu (Primakov, 2009: 90, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539).

Belin (2004: 148-149, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539) ukazuje na to da je patronat velikih sila i sa Istoka i sa Zapada, tokom perioda Hladnog rata, bio značajan činilac u održavanju autoritarizma. Štaviše, nakon Hladnog rata zapadne sile, i pored javnog i deklarativnog zagovaranja vrijednosti na kojima se temelji demokratija, nijesu odustale od pružanja podrške autoritarnim režimima u ovoj regiji, već su nastavile da podržavaju režim u Sudijskoj Arabiji, Egiptu, Jordanu, Tunisu i Alžiru radi dva krucijalna razloga: nastavak snabdijevanja naftom i držanje pod kontrolom „islamske prijetnje“ posebno nakon terorističkog napada na Sjedinjene Države 11. septembra 2001. godine (Blagojević & Šćekić, 2017: 539-540).

Vođena Lincovim pristupom definisanja nedemokratskih režima, odnosno sagledavanjem karakteristika političkih sistema koje se ne mogu podvesti pod definiciju demokratije, Lisa Anderson (2014: 46-50, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 540) izdvaja osnovne dimenzije autoritarne vladavine u arapskom svijetu: nedostatak preciznih informacija, a širenje glasina, nagađanja i teorija zavjere; mnogobrojni identiteti zasnovani na pripadnosti religiji, regiji, ideologiji, partiji; nepostojanje instituta građanstva i ograničene

¹⁸ S obzirom na to da današnji američki javni diskurs satanizacije radikalnog i militantnog političkog islama, teško je povjerovati da je islam bio sredstvo američkih obavještajnih službi za ostvarivanje američkog interesa i to ne samo u arapskim zemljama, već i u Pakistanu, južnoj, jugoistočnoj i središnjoj Aziji, kao i u drugim djelovima islamskog svijeta. Štaviše, SAD su, u nekim aspektima, bile glavni pokrovitelj razvoja ekstremnih tendencija islama, a sve u cilju ostvarivanja prevlasti u Hladnom ratu. Podrivanju demokratije na Bliskom istoku, SAD su doprinijele i djelovanjem poput pružanja podrške udaru Husni Al Zaima protiv ustavno izabranog predsjednika Šukrija Al Kuvatlija (*Shukri al-Quwatli*) u Siriji 1949. godine, zbacivanjem iranskog demokratski izabranog premijera Muhameda Mosadeka (*Mohammad Mosaddek*) 1953. godine i nametanjem autokratskog režima na čelu sa Muhamedom Rezom Šahom (*Mohammad Reza Shah*), te pružanjem pomoći libanskom predsjedniku Kamilu Šamunu (*Camille Chamoun*) za ostvarivanje parlamentarne većine na izborima 1957. godine (Khalidi, 2009: 20-21, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 539).

moćnosti za javnu raspravu; politička pokornost zasnovana na strahu i zastrašivanju; dvosmislena odgovornost i politička neodgovornost - javni diskurs čini retorička grandioznost gdje politički akteri sebi prisvajaju razne epitete, a opoziciji daju nazive sa lošom konotacijom, bez straha od testa pred javnosti; favorizacija i korupcija. Szmolka (2014) na bazi tri dimenzije analize - pluralizam i politička kompeticija, rezultati rada vlade i građanska prava i slobode razlikuje sljedeće arapske režime: defektivne liberalne demokratije, restriktivne i kvazikompetitivne pluralističke autoritarne sisteme, restriktivne i kvazikompetitivne hegemonističke autoritarne sisteme i zatvorene autoritarne sisteme (vidjeti tabelu 3).

Savremene političke sisteme regiona Bliskog istoka i Sjeverne Afrike, Mark Gasiorovski (2014:13) je grupisao u tri kategorije: autoritarne ili semidemokratske monarhije, autoritarne republike i semidemokratske republike. Monarhističke režime gdje je sva vlast koncentrisana u rukama monarha i gdje se legitimitet zasniva na istorijskoj, plemenskoj ili/i religijskoj osnovi imaju Jordan, Maroko, Saudijska Arabija, Bahrein, Kuvajt, Oman, Katar i Ujedinjeni Arapski Emirati. U tom kontekstu, postoji razlika između ustavnih i apsolutnih monarhija (Oman i Saudijska Arabija). Takođe, većina monarhija je dozvolila ograničenu političku liberalizaciju, odnosno uvodila je određene demokratske institute kao što je održavanje izbora, uspostavljanje skupština, dozvoljavanje djelovanja političkih partija i sl. Monarhije Persijskog zaliva imaju vrlo razvijene i bliske odnose sa zemljama Zapada, posebno Sjedinjenim Američkim Državama.

Alžir, Egipat, Irak, Libija, Sirija, Tunis i Jemen predstavljaju autoritarne republike. Tokom pedesetih i šezdesetih bili su uspostavljeni arapski nacionalistički režimi koji su se zasnivali na arapskoj nacionalističkoj ideologiji. Neki od ovih režima su bili vrlo represivni kao režimi u Iraku i Siriji, dok su drugi poput tuniskog režima bili liberalniji. Karakteristike autoritarnih republika su jak državni aparat, dominantne partije ili partijski klanovi, jak zastrašujući aparat bezbjednosti, jaka izvršna grana vlasti, lažiranje izbora, kontrola i cenzura medija i sl. Dozvoljeno je ograničeno djelovanje opozicije ali je ona pod stalnom i strogom kontrolom.

Tabela 3: Vrste i karakteristike arapskih režima

Zemlja	Tip režima	Pluralizam i politička kompeticija	Rad vlade	Građanska prava i slobode
Liban i Irak	Defektivne liberalne demokratije.	Visok stepen. Kompetitivni izbori, efektivna opozicija, sistem zasnovan na konsenzusu i predstavlja odraz multietničke i multikonfensionalne strukture društva.	Nedostaci koji se odražavaju kroz korupciju, nedostatak efektivne kontrole teritorije i sl.	Nedostaci.
Maroko i Kuvajt	Restriktivni i kvazikompetitivni pluralistički autoritarni sistemi.	Slobodna kompeticija partija i političkih organizacija. Opozicija može da kritikuje vladu i predlaže alternativna rješenja. No, određene grupe preferiraju da ostanu izvan institucionalne dvorane jer ne vjeruju u fer uslove učestvovanja u političkoj igri.	Centralizovano donošenje odluka, sa predstavničkim institucijama koje imaju samo ograničena ovlašćenja.	Ograničena kad god predstavljaju prijetnju osnovama političkog poretka.
Alžir, Tunis, Mauritanija, Egipat, Jordan, Bahrein i Jemen	Restriktivni i kvazikompetitivni hegemonistički autoritarni sistemi.	Ograničena kompeticija. Hegemonistička, ultradominantna pozicija u političkom procesu određene partije, grupe ili koalicije. Brojna ograničenja i prepreke postavljene opoziciji. Izborne neregularnosti.	Postoji pluralistička interakcija između partija, ali ne i mogućnost za pristup vlasti. Izbori su samo sredstvo za stvaranje parlamentarne većine koja podržava vladu.	Ograničena.
Libija, Sirija, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati, Oman i Katar	Zatvoreni autoritarni sistemi.	Ne postoji. Građani ne mogu izraziti svoje političke preferencije.	Skupština konstitutivne prirode. Formiranje i raspuštanje vlade je diskreciono pravo šefa države.	Prilično ograničena.

Izvor: Szmolka, 2014: 23

Harizmatско liderstvo (Naser u Egiptu, Burgiba u Tunisu) i masovnu mobilizaciju su sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka zamijenili lideri čija se vladavina zasniva na strahu. Generalno ove zemlje karakteriše udruživanje protiv monarhija Persijskog zaliva, Zapada i Izraela. Shodno ovim odlikama, očigledno je zašto su sistemi nasljednici radikalnog arapskog nacionalizma prvi pogođeni „Arapskim proljećem“, gdje su režimi u Libiji, Tunisu i Egiptu doživjeli kolaps. U grupu semidemokratija, odnosno demokratija spadaju Liban sa

multikonfesionalnim sporovima, Izrael sa konstantnim konfliktom sa Palestinskom upravom i Turska sa problemom politizovane vojske kao „čuvarom demokratije“.

Kao što se može zaključiti iz priloženog ne postoji opšteprihvaćena ili sistematizovana tipologija ni svjetskih ni specifično arapskih režima ili njihovih osnovnih dimenzija. Politikolozi daju različite tipologije koje se zasnivaju na manje–više preklapajućim dimenzijama. Shodno navedenom, prilikom analize režima u zemljama koje su predmet istraživanja biće konstruisani posebni nazivi na bazi njihovih specifičnih karakteristika i uz pomoć gore opisanih tipologija.

2. TRANZICIJA: KONCEPTUALNA ANALIZA, STRATEŠKI TEORIJSKI PRISTUP I ARAPSKA POLITIČKE PROMJENE

Od početka sedamdesetih godina prošlog vijeka, odnosno tzv. Trećeg talasa demokratizacije¹⁹, vrlo važno područje izučavanja u okviru naučne oblasti komparativne politike postale su studije demokratizacije, odnosno tranzitologija. Među osnovnim istraživačkim pitanjima koje ova studija obuhvata nalaze se: koji faktori uslovljavaju promjenu nedemokratskih režima u pravcu demokratije, na koji način se te promjene odvijaju, koji uslovi determinišu određeni model tranzicije, ko su inicijatori i kontrolori demokratizacije, šta uslovljava promjenu smjera tranzicije ka nekom vidu nedemokratskog ili hibridnog režima i sl.

Prilikom proučavanja političkih promjena u različitim djelovima svijeta, odgovore na postavljena istraživačka pitanja nastojali su da pruže mnogi politikolozi uključujući Dankwart Rustova (*Dankwart Rustow*), Giljerma O'Donelijsa, Filipa Šmitera, Huana Linca i Alfreda Stepana, Srđana Darmanovića, Inmakulada Szmolku. Takođe, osnovane su nezavisne organizacije koje se bave analizom demokratskog razvoja u svijetu, kao što su *Freedom House* koja analizira izazove slobodi u svijetu, zalaže se za veće političke i građanske slobode i podržava aktiviste koji se bore za poštovanje ljudskih prava, projekat *Polity IV* Centra za sistemski mir (*Center for Systematic Peace*) čiji je cilj ispitivanje karakteristika političkih režima i tranzicija i Međunarodni institut za demokratiju i pomoć prilikom izbora (*The International Institute for Democracy and Electoral Assistance, IDEA*).

U skladu sa ciljevima i svrhom rada, u nastavku teksta predstavljena je konceptualna analiza tranzicije, strateški pristup proučavanju demokratizacije, kao i pojmovno razjašnjenje arapskih političkih promjena. Takođe, u svijetlu bližeg razumijevanja ovih koncepata i

¹⁹ Proces demokratske tranzicije koji je između 1974. i 1990. godine zahvatio zemlje Južne Evrope, Latinske Amerike, Afrike, Azije i Istočne Evrope uslovljen je sljedećim faktorima: širenje krize legitimiteta u prethodnom autoritarnom režimu; visoka stopa ekonomskog rasta u šezdesetim godinama XX vijeka; primjena doktrine i prakse Katoličke crkve; promjena važnih vanjskih aktera javnih politika i opšta demonstracija ili kumulativni efekat širom svijeta (Huntington, 1991: 45-46).

teorijskog pristupa pruženo je objašnjenje pojmovne distinkcije između državnog udara, odnosno puča, revolucije i građanskog rata.

2.1 Distinkcija između državnih udara, revolucija i građanskih ratova

U kontekstu razumijevanja koncepta promjene režima, odnosno tranzicije važno je razlikovati režim kao „sistem vlasti” koji može biti promijenjen vanjskom vojnom intervencijom ili internom revolucijom, i vlade koja se mijenja na izborima, državnim udarom ili smjenom dinastija (Heywood, 2004: 52). Prema Tadiću, državni udar i puč je simulacija revolucionarne promjene koja predstavlja kvalitativnu promjenu i ispoljava se na vidljiv način:

- Politički, kao promjena oblika vladavine (republika umjesto monarhija, demokratija umjesto autokratija);
- Socijalno, kao promjena strukture društva (najprije klasa umjesto staleža, a zatim svjesna težnja ka ukidanju svih klasa).

Tabela 4: Razlike između državnih udara, tj. pučeva i revolucija

Oblike	Državni udari i pučevi	Revolucija
Način izvođenja	Izvode se odozgo, prevratom koji vrše ili šefovi država ili neko iz državne hijerarhije.	Izvodi se odozdo društvenim preobražajem, kao djelo ugnjetavanih, tako da je politički čin revolucije njen <i>conditio sine qua non</i> ali ne i <i>conditio per quam</i> .
Obim promjene	Na vlasti se smjenjuju vodeće grupe, a odnosi u društvu ostaju principijelno netaknuti ili se vrše nebitne refome.	Mijenja se ukupan društveni sistem, ne samo političke i pravne ustanove nego se cjelokupan ekonomski i kulturni život postavlja na nove osnove – mijenja se struktura društva.
Vrste promjene	Marginalne društvene promjene u stanjima društvene krize ili krize određenog režima.	Epohalne društvene i političke promjene čije posljedice osjećaju tek kasnije generacije.
Rezultat	Upleten militantni element. Ne nose društveni preobražaj.	Velike revolucije nose demokratski društveni preobražaj.

Izvor: Tadić, 1988: 130-140.

U tom svijetlu, Tadić navodi mišljenje Hane Arent: „Revolucija je principijelno nešto drugo nego uspješni ustanci, svaki državni udar se ne smije frizirati u jednu revoluciju i svaki građanski rat ne zasluđuje da se nazove revolucijom.”

Građanski rat predstavlja rat između različitih grupacija, odnosno frakcija unutar iste zemlje na ideoloških, demografskim, vjerskim, etničkim, ekonomskim, socio-strukturalnim i političkim osnovama (Kegli et al, 2004: 615). Raspad evropskih kolonijalnih imperija dorinuo je čestom izbijanju građanskih ratova u periodu od 1945. do 1970. godine. Polovina zemalja u kojima su se vodili građanski ratovi bile su one u kojima su etničke manjine činile 10 do 15% stanovništva.

Prema izvještaju „Radne grupe za neuspješne države” pri CIA, građanski ratovi su doveli do raspada 113 država na posebne jedinice u period između 1955. i 1994. godine. Prema ovom Izvještaju, uzroke propadanja predstavljaju autokratija, siromaštvo, visoka smrtnost djece i nizak nivo trgovinske otvorenosti (*ibid*, 617). Pored toga, velike sile su često vojno intervenisale u građanskim ratovima u cilju pružanja podrške prijateljskim vladama i svrgavanja sa vlasti neprijateljskih.

Shodno navedenom, građanski ratovi su vodili ili propadanju država ili promjeni režima, na primjer u Italiji i Grčkoj nakon Drugog svjetskog rata vodili su restauraciji demokratije. Takođe, revolucije su predstavljale modele promjena režima u mnogim zemljama sa tim što su u nekima uključivale znatnu količinu nasilja, dok je u drugima to nasilje bilo latentne prirode.

2.2 Konceptualna analiza pojma tranzicija

Osnivač tranzitologije Rustov (1970: 337) definisao je tranziciju kao društveni evolucijski model zasnovan na demokratskim pravilima koji određuju djelovanje aktera u tom procesu. Tranzicija je uslovljena unutrašnjim i vanjskim faktorima, odnosno ekonomskim faktorima razvoja i stabilnosti zemlje, političkom kulturom i političkom

participacijom. Rustov (*ibid*, 345) prepoznaje tri faze tranzicionog procesa: demokratizaciju sistema koja uključuje političku borbu tranzicionih aktera i formiranje nove elite, donošenje odluke o prelazu u demokratiju i na kraju, konsolidaciju režima, odnosno novi politički sistem, višepartizam, izbore, kompetenciju i kompeticiju.

O'Donel i Šmiter (1986: 6) definisali su tranziciju kao „međuprostor dva politička režima... tranzicije su razgraničene, sa jedne strane, lansiranjem procesa disolucije autoritarnog režima i, s druge, instaliranjem neke demokratske forme vladavine, povratkom nekoj formi autoritarnog režima, ili stvaranjem revolucionarne alternative.“ Drugim riječima, to je igra a varijabilnim pravilima, koja stvara poražene i pobjednike. Takođe, razlikuju tri faze demokratske tranzicije: liberalizaciju, proširenje osnovnih sloboda i prava čovjeka; demokratizaciju, uvođenje političke participacije; i uvođenje demokratske vlasti mirnom predaje iste, redovnim održavanjem izbora i prihvatanjem demokratskih pravila igre od svih glavnih aktera društva. Aktore bivšeg nedemokratskog režima autori dijele na čvrstorukaše koji se opiru liberalizaciji i reformiste koji podržavaju liberalizaciju i demokratizaciju. Prema O'Doneliju i Šmiteru, uspješna tranzicija zasniva se na pisanom ili nepisanom socijalnom paktu koji garantuje odustajanje od nasilja, definiše nacionalne simbole i institucije, rješava pitanja podjele vlasti u novoj demokratskoj vladi i slično.

Slično navedenim autorima, Linc i Stepan (1998) prepoznaju tri faze tranzicionog procesa: liberalizacija, popuštanje autoritarnih stega i priznavanje političkih i građanskih prava; demokratizacija, odnosno uvođenje pluralizma, stvaranje uslova za političku kompeticiju, direktne i slobodne izbore, demokratski uspostavljene i odgovorne vlasti; i na kraju konsolidacija.

Prema Darmanoviću (2002:11) u odnosu na liberalizaciju kao priznavanje osnovnih prava i sloboda, demokratizacija znači stvaranje od građana političkih aktera i promjenu legitimiteta institucija bivšeg režima. Ipak, neophodna su oba pomenuta procesa kako bi došlo do stvaranja demokratskog sistema. Iako imaju drugačije značenje, ova dva procesa su

neodvojiva na putu ka demokratskom poretku. U suprotnom dolazi do fasadne demokratije ili opstanka postojećeg sistema (Blagojević, 2010: 14-16).

U procesu analize karaktera novoformiranog sistema, po mom mišljenju, najprikladnija je definicija završene tranzicije Linca i Stepana (1998: 15): „Demokratska tranzicija je završena kada je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne slobodno izabrane vlade, kad vlada dolazi na vlast neposredno na osnovu slobodnih i sveopštih izbora, kad takva vlada ima faktičnu vlast da stvara novu politiku i kad izvršna, zakonodavna i sudska vlast koju je stvorila nova demokratija ne mora *de jure* da dijeli vlast sa drugim organima.” Na iskustvima određenih zemalja Latinske Amerike u kojima je izabrana vlada faktički dijelila vlast sa vojskom, te postkomunističkih u kojima je jedna od grana vlasti uspostavljala dominaciju nad ostalima Darmanović (2002: 14) nadograđuje navedenu definiciju sljedećom konstatacijom: „Tranzicija je završena kada nijedna od tri grane vlasti ne uspijeva da ostvari dominaciju nad drugima i nad društvom izvan granica ustava i uobičajene prakse zasnovane na principu podjele vlasti.”

Pored liberalizacije, demokratizacije i konsolidacije, Szmolka (2014: 24-25) izdvaja i sljedeće smjerove političkih promjena:

- a. autokratizaciju (*autocratisation*), odnosno tranziciju iz demokratskog u autoritarni režim, što je posljedica arbitrarnog vršenja vlasti, ograničenja političke kompeticije, političkih i građanskih prava i sl;
- a. demokratsku regresiju, tj. gubitak određenih demokratskih elemenata (npr. ograničenje prava manjina) uz očuvanje suštine demokratije (izbora, jake opozicije i sl.);
- b. autoritarnu progresiju koja podrazumijeva pojačavanje autoritarnih crta režima kroz oštrije ograničavanje kompeticije, političkih i građanskih prava i sl; i
- c. produbljivanje demokratije, odnosno povećanje njenog kvaliteta što može značiti prelazak iz defektne u punu demokratiju.

2.3 Strateški pristup objašnjenju procesa tranzicije

Strateški, odnosno tranzicioni pristup objašnjenju promjene režima stavlja akcenat na djelovanje, odlučivanje, izbore i strategije aktera tranzicije. Glavni fokus ovog pristupa je na karakteru rukovodeće garniture bivšeg nedemokratskog režima, karakteru inicijatora demokratizacije i njihovoj ulozi u tom procesu (Blagojević, 2015: 164). Zavisno od stepena promjene koje akteri žele da sprovedu političke strategije se dijele na: održanje nedemokratskog režima, sprovođenje umjerenih reformi i demokratski proboj, tj. raskid sa režimom. U skladu sa odabranom strategijom, taktikama i sredstavima, akteri se dijele na: *režimske čvrstorukaše* i to – umjerene koji se zalažu za sprovođenja umjerenih reformi do određenog nivoa i radikalne, zagovornike očuvanja postojećeg režima; *režimske reformiste* – umjerene, pristalice sprovođenja umjerenih reformi uz očuvanje postojećeg sistema i radikalne, koji se zalažu za sprovođenja umjerenih reformi uz mogućnost pružanja podrške demokratskom probou; i na kraju, *opoziciju* i to, umjerenu, pristalicu demokratskog proboua kroz sprovođenje umjerenih reformi i radikalnu zagovornicu raskida sa režimom (Darmanović, 2002: 71).

U skladu sa ovim pristupom objašnjenju procesa demokratizacije, tranzitolozi (Huntington 2004, Linz i Stepan 1998, Darmanović 2002 cit. prema Blagojević, 2015: 164) su zasvisno od strukture političkih aktera, njihove uloge i političkih strategija u procesu demokratskih promjena, izdvojili sljedeće modele tranzicije mirnim putem: transformaciju (transakciju/reformu), smjenu (prekid/kolaps/slom) i promjenu režima putem pregovora (oslobođenje).²⁰ Do *transformacije* dolazi kada režimski reformisti ubjeđuju umjerene čvrstorukaše da prihvate ograničene reforme, pri čemu im prijete strategijom demokratskog

²⁰ Osim mirne promjene režima, moguće je da do iste dode i *nasilnim putem*, gdje Darmanović (2002: 62-71) izdvaja sljedeće kategorije: restauracija demokratskog režima nakon vanjskog oslobođenja od okupacije što je slučaj kada je zemlja bila osvojena ili okupirana u ratu (npr. Holandija, Norveška, Danska, Belgija nakon Drugog svjetskog rata); restauracija demokratskog režima nakon oslobodilačkog ili građanskog rata sa ili bez uloge vanjskog faktora koji slijedi nakon oslobođenja zemlje od stranih trupa (npr. Italija, Francuska, Grčka nakon Drugog svjetskog rata); demokratizacija nakon poraza u ratu, putem vanjskog nametanja kao što je bio slučaj u Japanu, Australiji, Italiji i Austriji nakon Drugog svjetskog rata; demokratizacija nakon unutrašnje pobune ili revolucije koju predvode demokratske snage; i promjena režima nakon ljevičarske ili neke druge slične revolucije koja vodi nastanku totalitarnih sistema.

proboja. Ovakav odnos režimskih snaga, gdje je opozicija marginalna, vodi preobražaju reformista u demokrate ili stvaranju semiautoritarizama - „demokrate”. Kada opozicija umjesto marginalne preuzme lidersku ulogu u stvaranju demokratije, te natjera režimske čvrstorukaše da predaju vlasti dolazi do smjene odnosno *kolapsa* – zbacivanja režima i kažnjavanja („*lustracije*”) aktera bivšeg režima. Na kraju, uz primjenu metoda postizanje kompromisa za „okruglim stolom” i njegove osnove u strahu od udara čvrstorukaša dolazi do *promjene režima putem pregovora* između režimskih umjerenjaka i umjerene opozicije.

Mogućnost primjene tranzicionog modela putem pregovora ili transformacije je gotovo nepostojeća u totalitarnim i sultanističkim režimima, budući da su u obje vrste sistema sve poluge vlasti pod dominacijom jednog lidera – sultana koji personalizuje režim ili komunističkog lidera i njegove partijske mašinerije. Djelovanje opozicionih snaga u takvom okviru je gotovo nemoguće, budući da je legalno zabranjeno. Ilegalno egzistiranje opozicije, njenu strukturu, organizaciju, koordinaciju, funkcionisanje, a time i učinke čini slabim. Takođe, ne možemo govoriti ni o postojanju i aktivnostima režimskih reformista s obzirom na monopol partije u totalitarnom režimu, odnosno činjenicu da vladar prožima i režim i društvo u sultanističkom. Napredovanje u službi je moguće samo na osnovu lojalnosti lideru, a ne stručnosti.

S druge strane, kolaps režima je nešto manje vjerovatan kada je riječ o autoritarnim strukturama vlasti, međutim i to zavisi od prirode, sastava i karaktera rukovodeće garniture. U slučaju da je vojska na čelu režima, promjena putem pregovora ili transakcija je moguća pod uslovom da se da obećanje vojsci da neće biti krivično gonjena za djela kršenja ljudskih prava te da joj se garantuje autonomija. Ovim „rezervisanim domenima”²¹ se onemogućava potpuna tranzicija zasnovana na pravdi i jednakosti, te se stvaraju prepreke na putu istinske konsolidacije novog sistema (Blagojević, 2015: 165). Ukoliko se na čelu režima nalaze niži oficiri, vojska će izvršiti udar kako bi uspostavila hijerarhiju a zatim će dozvoliti kažnjavanje bivše nehijerarhijske vojne elite i povući se sa vlasti (Darmanović, 2002: 25). U slučaju da

²¹ Koncept „rezervisani domeni” koristili su Linc i Stepan (1998: 185) za označavanje raznih vrsta privilegija bivšeg vojnog establišmenta u određenim državama Latinske Amerike.

civili upravljaju autoritarnim režimom, tj. kaudiljo koji najčešće ima podršku vojske, moguće je da pristane na neki vid pregovorne tranzicije, posebno ako sebe vidi kao pobjednika na izborima čime bi stekao demokratski legitimitet na domaćem i međunarodnom planu (Huntington, 2004: 144). Tokom takvog izbornog procesa, često vanrednog, plaši se opozicija, formiraju nefer izborni sistemi, te se kontrolišu sva finansijska sredstva. Međutim, sa eventualnim lažiranjem izbornih rezultata, više se gubi nego dobija.

Režimi sa dominantnim karakteristikama lične vlasti su prolazili kroz promjene ka drugom demokratskijem sistemu samo u slučajevima: smrti diktatora (Španija), masovnim pokretom, atentatom ili pobunom vojske (Portugal, Filipini, Rumunija), uz stranu intervenciju (Libija) ili mirnim prihvatanjem izbornog poraza (Čile).

Usljed gubitka oslonca na vojsku (Portugal, Istočna Njemačka), vojnog poraza (Grčka, Argentina), pokradenih izbora (Filipini, Srbija), tj. manifestovanja slabosti sistema, narod je svoje nezadovoljstvo postojećim režimom iskazivao kroz pobunu ili drugi vid pružanja podrške opozicionim snagama koje mogu činiti vojska, studenti, radnici, intelektualci, sitni biznismeni, u katoličkim zemljama čelnici crkve, krupni biznismeni, razni vanjski izvori podrške, poput velikih sila i slično (Blagojević, 2010: 20-26).

S obzirom na to da je u odnosu radikalna opozicija i režimski čvrstorukaši promjena režima moguća samo uz njegov kolaps, dolazi do formiranja privremene vlade koja, ukoliko se brzo ne održe fer izbori, može predstavljati opasnost po dalji put tranzicije ka demokratskom sistemu. To iz razloga što najbliži saradnici diktatora mogu da preuzmu vlast ili da vođe pobune, bez zakazivanja izbora i sprovođenja izbornog procesa, sebe proglase suverenim predstavicima naroda.

2.4 Arapske tranzicije

Javno samospaljvanja uličnog prodavaca povrća i voća 26-godišnjaka Muhameda Buazizija (*Mohamed Bouazizi*) krajem 2010. godine u Tunisu predstavljalo je okidač za

manifestaciju nezadovoljstva akumuliranog tokom dvadesettrogodišnje Ben Alijeve vladavine. Jednomjesečni protesti rezultirali su padom njegovog režima. To je označilo početak talasa političkih promjena u ostalim arapskim zemljama, odnosno zbacivanje s vlasti Hosni Mubaraka u Egiptu od strane narodnih pokreta podržanih pripadnicima vojske; zatim Muamera Gadafija koji je ubijen u građanskom ratu uz intervenciju snaga NATO-a, te odlaska s vlasti Saleha u Jemenu takođe usljed narodnih pobuna i stranog pritiska. Do iniciranja tranzicije, odnosno masovne mobilizacije stanovništva protiv režima došlo je u Bahreinu koji su ugušeni uz vojnu intervenciju Saudijske Arabije i Siriji gdje su protesti protiv Asada prerasli u građanski rat koji traje do danas (Blagojević & Šćekić, 2017: 540-541). Sa velikim protestima suočili su se Alžir, Irak, Jordan, Kuvajt, Maroko i Sudan, dok su manje političke potrese osjetili i Mauritanija, Oman, Džibuti, Saudijska Arabija, Zapadna Sahara i Palestina (Blight, Pulham, Torpe, 2012, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541).

Na početku takozvanog Trećeg talasa demokratizacije 1974. godine, prema podacima *Freedom House* (2015, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541), 43% zemalja svijeta je bilo „neslobodno“, a 57% „slobodno“ ili „djelomično slobodno“. Do 2011. godine kada su počele promjene u arapskim zemljama, *Freedom House* je zabilježio 24% „neslobodnih“, 76% „slobodnih“ (45%), odnosno „djelomično slobodnih“ zemalja (31%). Od arapskih zemalja na listu „djelimično slobodnih“ u 2011. godini dodat je Tunis (*Freedom House*, 2016, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541).

Narodne pobune poznate pod nazivom „Arapsko proljeće“, između ostalog, izazvane siromaštvom, niskim nivoom zaposlenosti i korupcijom režima, imale su za cilj, barem deklarativno, uvođenje demokratije i slobode izražavanja. Shodno tome, istraživačko pitanje koje je zaokupljalo analitičare ove regije od osamdesetih godina prošlog vijeka - zašto su arapske zemlje²² ostale izvan opštih trendova prema demokratizaciji u svijetu, 2011. godine

²² Koncept *arapske zemlje* odnosi se na zemlje čije većinsko stanovništvo čine Arapi - narod semitskog porijekla čija je osnovna zajednička karakteristika arapski jezik. U tom kontekstu, riječ „Arapi“ se odnosi na „ljude koji govore jasno“ za razliku od riječi „ajam“ koja označava „ljude koji pričaju nerazgovjetno“ (Watt i Cachia: 2015). Arapske zemlje se prostiru na 2,9 miliona kvadratnih kilometara od Atlantskog okeana, duž cijele afričke obale Sredozemnog mora, Bliskog istoka do Turske i Irana. Egipat, Irak, Liban, Saudijska Arabija i Sirija su 1945. godine osnovali Arapsku ligu koja danas obuhvata i Alžir, Bahrein, Komorska ostrva, Džibuti, Jordan,

zamijenjeno je brojnim novim istraživačkim pitanjima - zašto su se promjene pojavile krajem 2010. i početkom 2011. godine, a ne ranije? Zašto su počele u Tunisu i Egiptu? Zašto su obuhvatile samo šest od 17 arapskih zemalja? Koji su glavni izazovi s kojima se arapske zemlje u kojima su zbačeni dugogodišnji vladari, odnosno Egipat, Jemen, Libija i Tunis mogu suočiti? Koliki je geopolitički interes i uticaj Zapada i drugih međunarodnih aktera u svemu tome? (Blagojević & Šćekić, 2017: 541)

Prema Anderson (2014, 51-53, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541) uslovi koji su omogućili pojavu „Arapskog proljeća“ su: nove informacione i komunikacione tehnologije koje su doprinijele organizovanju i koordiniranju pobuna, te obavještanju svjetske javnosti o tokovima i razvoju protesta; visok procenat mlade populacije koja je najveći korisnik i propagator širenja novih tehnologija; težnja za zaštitom ličnog dostojanstva, političkog građanstva i odgovornom vladom; te nezadovoljstvo korupcijom, odnosno dodjelom posebnih privilegija pristalicama režima. Pored toga, samospaljivanje prodavaca povrća ukazuje na ekonomski karakter tuniskih antirežimskih protesta, odnosno težnju za proširenjem ekonomskog prostora na sve građane, a ne koncentrisanje na zatvoreni jedan procenat korumpirane komercijalne elite koja je za svoje održavanje davala mito režimu (Cole, 2011, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541).

Među prvim metama pobune bila je banka *Zitouna* na čelu sa Alijevim zetom Seker Al Materijem (*Sakher Al Materi*). Bunt je bio okrenut i prema stranim bankama kojima je Tunis dugovao 14,4 milijarde dolara, pri čemu je režim Alija dobijena sredstva potrošio u privatne svrhe (Blagojević & Šćekić, 2017: 541). Džek Šenker (*Jack Shenker*, 2016, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541) ukazuje na to kako je neoliberalna ekonomija zasnovana na privatizaciji, odnosno bogaćenju manjine i osiromašnju većine u Egiptu stvorila centralizovani nedemokratski sistem upravljanja, odnosno uslove za revolt. Egipat je

Kuvajt, Libiju, Mauritaniju, Maroko, Oman, Palestinsku upravu, Katar, Somaliju, Sudan, Tunis i Ujedinjene Arapske Emirate (Arapska liga, 2013). Međutim, međusobna neslaganja i konflikti koji se, *inter alia*, temelje na drugačijoj kolonijalnoj prošlosti, ekonomskom i drugom razvoju, unutrašnjoj i vanjskoj politici i sl. sprečavaju njihovo ujedinjenje.

* Članstvo Sirije u Arapskoj ligi suspendovano je zbog građanskog rata u kojem se zemlja nalazi od 2011. godine.

za vrijeme režima Mubaraka pristupio programu strukturalnog prilagođavanja međunarodnih finansijskih institucija po principu „stabilizovati, privatizovati, liberalizovati“. Tokom devedesetih godina i prve decenije XXI vijeka Vlada Egipta prodala je stotine javnih institucija, obično ispod tržišne cijene, privatnim investicionim konzorcijumima koji su često bili u partnerskoj vezi sa ministrima ili bliskim saveznicima Mubaraka (Blagojević & Šćekić, *ibid*)²³

Rezultati pobuna su bili različiti. Razlozi zbog kojih su određeni režimi ostali na vlasti usljed pobuna, između ostalog, su: vlade koje imaju velike prihode, posebno od nafte i plina, u stanju su da kontrolišu opoziciju; zatim, preduzimanje brzog odgovora na proteste; i takođe, vladari monarhija su u stanju da se distanciraju od politike vlade, odnosno da smijene istu u cilju zaštite režima. S druge strane, uspjeh pobuna naroda odnosno radnika, studenata, članova opozicionih političkih organizacija predstavljao je posljedicu raskida dobrih odnosa između političke elite koja je upravljala zemljom i elite koja je podržavala režim, odnosno vojske (Blagojević & Šćekić, *ibid*). Shodno tome, Szmolka zaključuje (2012: 6, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541) da je glavni pokretač procesa političkih promjena u arapskim zemljama predstavljala podjela unutar političkog sistema.²⁴

²³ Izrazit primjer destruktivnog efekta neoliberalizma predstavlja *Helwan Cement Company* osnovana kraljevskim dekretom 1929. godine. *Helwan* je bio u vlasništvu švajcarskog konzorcijuma, dok je nije kupila francuska filijala italijanske kompanije. Vlasnici su ostvarili korist od reformisanog radnog zakonodavstva, donesenog pod pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke, koji je vlasnicima omogućio da sa radnicima sklope privremene ugovore o radu. U 2007. godini, otpušteno je 100 radnika koji su radili na temelju ovakvog ugovora, pri čemu je odbijen njihov zahtjev da razgovaraju sa rukovodstvom. U isto vrijeme, partnerska kompanija *Helwan Cement* sa sjedištem u Italiji ostvarila je neto dobit od 613 miliona eura. Djelovanje ove kompanije predstavljalo je dio ukupne neoliberalne transformacije koja je doprinijela rastu godišnjeg BDP-a do 7%, dok je 95% zaposlenih u javnom sektoru postalo siromašno, jedan od četiri Egipćanina nije imao posao, a skoro trećina djece je bila neuhranjena (Shenker, 2016, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 541).

²⁴ Szmolka (*ibid*, 7) je analizirala modele političke promjene u arapskim zemljama kroz sljedeća tri elementa: uzrok promjene (socijalna i međunarodna mobilizacija, izvor implusa demokratizacije/liberalizacije – unutrašnji: unutar ili izvan režima ili vanjski: izvan zemlje), način (reforma ili ruptura/proboj, postojanje političkog i socijalnog konsenzusa), i rezultat procesa promjene. Takođe, Szmolka je ispitivala da li je doneseno novo zakonodavstvo u oblasti funkcionisanja političkih partija, novi ustav ili sprovedene ustavne reforme, te se fokusirala na pitanje organizovanja i sprovođenja izbora. Rezultate analize vidjeti u tabeli datoj u prilogu I rada.

Anderson (2014: 53-57) ističe povezanost između stabilnosti i legitimiteta države i promjene režima. Promjena režima ne predstavlja prijetnju opstanku jakih država (Egipat, Tunis), ali slabe države doživljavaju kolaps padom njihovog režima (Libija, Jemen). Režimi koji imaju za cilj izgradnju države (*state building*), identifikuju se sa njom i svim sredstvima brane opstanak na vlasti (Sirija) (Blagojević & Šćekić, *ibid*).

Neprofitna organizacija RAND (2012: 395) je izdvojila sljedeće izazove tranzicije u Tunisu i Egiptu: upravljanje efektima modela režimske promjene; rješavanje problema nedostatka demokratskog iskustva; uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom; sprovođenje demokratskih izbora; izrada novog ustava; suočavanje sa prošlošću; suočavanje sa problemima socijalne kohezije; suočavanje sa ekonomskim problemima; adekvatan odgovor na vanjske pritiske i uplitanja. Za razliku od Tunisa i Egipta, Jemen i Libija treba da se oporave od nasilnog konflikta, što uključuje fizičku rekonstrukciju, ublažavanje sektaških, regionalnih i drugih animoziteta, razoružanje naoružanih grupa (*militias*) i drugih oružanih elemenata.

Od navedene četiri zemlje u kojima je prethodni autoritarni režim doživio pad: Tunis, Egipat, Libija i Jemen, prema Szmolka (2014: 26, cit. prema Blagojević & Šćekić, *ibid*) jedino Tunis predstavlja slučaj demokratizacije koja tek treba da bude završena, u Egiptu je počeo proces demokratske tranzicije koji se s obzirom na niz prepreka, kao što je miješanje vojske u politiku, pretvorio u proces autokratizacije i doveo do nastanka restriktivno-hegemonističkog autoritarnog režima. Libija i Jemen su izgubili osnovne elemente državnosti po Veberov konceptu, budući da nije uspostavljen monopol nad upotrebom sile prinude. Takođe, Szmolka (*ibid*, 27-30, (Blagojević & Šćekić, 2017: 542) navodi da je do političke liberalizacije bez demokratskog efekta došlo u restriktivnom kvazikompetitivnom autoritarnom režimu Maroka, restriktivnom, hegemonističkom i pluralističkom autoritarnom režimu Jordana i Alžira, restriktivnom i hegemonističkom autoritarnom režimu Mauritanije i zatvorenom autoritarnom režimu Omana. Do autoritarne progresije uprkos političkim reformama došlo je u Siriji u kojoj je produbljen autoritarizam zatvorenog autoritarnog režima, u Bahrenu je očuvan restriktivni, hegemonistički i pluralistički autoritarni režim, dok

je u Kuvajtu restriktivni kvazikompetitivni pluarističku autoritarni režim prerastao u restriktivni, hegemonistički i pluralistički autoritarni režim. Što se tiče ostalih arapskih zemalja: Liban, Irak, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati ne postoji nikakav dokaz da je pokrenut bilo kakav proces političke promjene kao rezultat „Arapskog proljeća“ (Blagojević & Šćekić, *ibid*).

Kako je izjavio Jošihiro Fransis Fukujama (*Yoshihiro Francis Fukuyama*) 2014. godine „malo je vjerovatno da ‚Arapsko proljeće‘ igdje proizvede demokratiju osim u zemlji u kojoj je počelo - Tunisu.“ Takođe, ostajući pri tezi skovanoj 1989. godine da je na kraju istorije i dalje demokratija, istakao je da je uvjerenje da će „Arapsko proljeće“ odmah proizvesti demokratiju nerealno. Nakon evropskog „Proljeća naroda“ 1848. godine demokratiji je bilo potrebno još 70 godina da se stabilizuje i učvrsti.

Ovakav rezultat narodnih pobuna 2011. godine u velikoj mjeri je determinisan odnosom između civilnih i vojnih vlasti u nedemokratskom režimu, odlukom vojnih lidera da ostanu lojalni režimu ili podrže protestante, te pozicijom koji su zadobili nakon zbacivanja diktatorskih režima, odnosno odlukom da zadrže „rezervisane domene“, zauzmu političko-civilne pozicije ili se vrate u kasarne. Budući da je cilj ovog rada ispitati koji faktori su determinisali djelovanje pripadnika vojske Bahreina, Sirije, Egipta, Tunisa, Libije i Jemena prilikom pobuna naroda protiv režima, te njihovu ulogu u fazi konstituisanja novog sistema u zemljama u kojima je bivši režim doživio slom, u nastavku teksta neophodno je odgovoriti na sljedeća pitanja: kakvu ulogu vojska može da igra u političkom životu, kakav je njen položaj i funkcija prilikom tranzicije, kakav odnos treba da bude između civilne vlasti i vojske u konsolidovanim demokratijama, na koji način se on postiže i sl.

3. CIVILNO-VOJNI ODNOSI: KONCEPTUALIZACIJA, TEORIJSKE PERSPEKTIVE I ARAPSKI KONTEKST

„Politika bezbjednosti stvorena je u cilju sprečavanja 'buđanja uma'“

Z (1969) r: Costa-Gavras²⁵

Vojska monopolizuje legitimnu upotrebu sile i predstavlja vidljiv izraz sposobnosti države da se posluži surovom silom kako bi otklonila vanjske i unutrašnje prijetnje održavanju autoriteta (Heywood, 2004: 695, cit. prema Blagojević, 2015: 161).²⁶ Kako je istakao Kon (1997: 141): „Ratni običaji i postupci su po svojoj prirodi u sukobu sa slobodom pojedinca i građanskim pravima - najvišim demokratskim vrijednostima“. Kao institucija sa minimumom demokratskih karakteristika koja ima moć da silu upotrijebi protiv opštih društvenih interesa i cijeva, predstavlja predmet teorijskih i empirijskih rasprava koje, između ostalog, imaju za cilj identifikovanje: faktora koji deteminišu odluku pripadnika vojske da intervenišu u politiku, sruše civilnu vlast, povuku se iz politike i vrata u kasarne; kao i najprihvatljivijeg modela kontrole njihovog djelovanja i instrumenata pomoću kojih je moguće mjeriti uspješnost primjene odgovarajućeg modela civilno-vojnih odnosa u savremenim društvima.

Takođe, važno je ukazati na to da se u literaturi koja se bavi pitanjem civilno-vojnih odnosa navodi pojam oružane snage (*armed forces*) koji se odnosi na sva zakonom propisana tijela koja imaju mogućnost da upotrebe silu, uključujući vojsku, policiju, žandarmeriju,

²⁵ Film Z u režiji Kosta Gavrasa zasnovan na romanu Vasilis Vasilikosa odnosi se na ubistvo političara ljevice Grigoris Lambrakisa od strane policijskih oficira 1963. godine. Na početku filma komandant bezbjednosnih snaga vlade kojom dominira vojska izlaže govor gdje poziva na iskorjenjivanje ideologije buđanja uma, socijalizma, anarhizma, imperijalizma ili komunizma. Na kraju filma, umjesto liste sa informacijama o glumačkoj postavi i ostalim kreatorima filma, data je lista stvari koje je vojna hunta (1967-1974) zabranila, uključujući mirne pokrete, sindikate, advokatsku komoru, dugu kosu za muškarce, mini suknje za žene, Sofokla, Tolstoja, Dostojevskog, štrajkove, Sokrata, Sartra, Bitlise, Čehova, Mark Tvena, sociologiju, Beka, Joneska, međunarodnu enciklopediju, slobodu štampe, modernu i popularnu muziku, novu matematiku, slovo Z što na starom grčkom znači *He is alive* (to se odnosilo na činjenicu da duh Lambrakisa i dalje živi). Magazin Z osnovan 1987, ime je dobio po navedenom filmu, a posvećen je temama borbe protiv represije i nepravde.

²⁶ Prema Hejvudu (*ibid*, 697, cit. prema Blagojević, 2015: 161), vojska može imati sljedeće uloge u političkom životu: sredstvo za vođenje rata, garant političkog poretka i stabilnosti, interesna grupa i alternativa civilnoj vladavini.

obavještajno-bezbjednosne službe, graničnu, obalsku i zatvorsku stražu i druge javno-bezbjednosne snage, kao i nelegalne oružane grupacije. Međutim, pojam oružane snage se često samo odnosi na vojsku (*military*) odnosno na armiju, pomorske i vazdušne snage. U tom kontekstu, navedeni koncept se upotrebljava u ovom radu budući da je predmet rada pozicija i uloga vojske u političkim procesima, sa osvrtom na djelovanje drugih organa bezbjednosti.

U nastavku poglavlja predstavljena je konceptualna analiza civilno-vojnih odnosa, zatim analiza pozicije vojske u nedemokratskim režimima: vojnoj vladavini, jednopartijskim režimima i ličnoj diktaturi, uloga vojske u tranziciji iz tih režima, modeli i determinišući faktori civilne kontrole nad vojskom, pokazatelji razvoja civilno-vojnih odnosa u novokonstituisanim sistemima, kao i pregled literature u vezi sa civilno-vojnim odnosima u arapskim režimima i tranzicijama.

3.1 Pojam civilno-vojnih odnosa i determinišući faktori

Budući da civilno-vojni odnosi obuhvataju cjelokupan opseg odnosa između vojske i društva na svakom nivou (Feaver, 1999: 2011), njihovo izučavanje spada kako u oblast političkih nauka, tako i sociologije, prava, filozofije, psihologije, antropologije, ekonomije, vojnih nauka i sličnih naučnih disciplina. Problematika odnosa između civilnih i vojnih vlasti sadržana je u pitanju koje je Platon postavio u djelu *Država*, kao i pjesnik Juvenal u starom Rimu: *Ko će čuvati čuvare?* - *Quis custodiet ipsos custodes?* (Timotić, 2000: 5). Pitanje odslikava situaciju u kojoj je instituciji koja je stvorena da štiti društvo- vojsci dato dovoljno prerogativa da postane prijetnja istom. Sa jedne strane, vojska mora biti dovoljno snažna da pobijedi u potencijalnom ratu i odbrani zemlju od vanjske prijetnje, ali s druge strane, ta ista snaga joj daje mogućnost da preuzme političku vlast od civila i direktno interveniše u politička pitanja.

Razlika između vojske i drugih institucija sastoji se u četiri elemeta koja joj mogu dati prednost u odnosu na civilne organizacije. Prvo, kao sredstvo za vođenje rata vojska

praktično ima monopol na naoružanje i izrazitu moć prinude. Budući da može da održi ili obori režim, njena odanost je ključna za opstanak države. Drugo, vojska je veoma čvrsto uspostavljena i disciplinovana hijerarhijski organizovana institucija. Treće, ima posebnu kulturu i skup vrijednosti, kao i *esprit de corps* koji njene pripadnike priprema da se bore, ubijaju i možda poginu. Na kraju, budući da garantuju bezbjednost i cjelovitost države, za oružane snage se često smatra i najčešće i one sebe same vide da su „iznad“ politike, odnosno da su čuvari nacionalnih interesa, što im daje poseban status i ugled, ali može i da ih podstakne na uključanje u politiku kada smatraju da su ugroženi nacionalni interesi (Heywood, 2004: 695).

U kontekstu navedene problematike, Piter Fiver (*Peter Feaver*) je identifikovao pet aspekata odnosa između vojske i političko-civilnih vlasti, odnosno vrsta intervencije vojske u političke procese. Najočigledniji politički izraz moći oružanih snaga su vojni udari, odnosno upotreba sile prinude od strane pripadnika vojske u cilju smjene postojeće vlasti. U fokusu analize ovog fenomena nalazi se pitanje koliko često se događaju udari ili pokušaji udara, kao i kolika je vjerovatnoća da isti budu uspješni²⁷. Pored vojnih udara, veliki prostor se u ovoj oblasti posvećuje ispitivanju uticaja koji vojska ostvaruje na kreiranje i sprovođenje politike i kada nasilno ne preuzme političku vlast.²⁸ U društvima koja nemaju iskustva sa vojnim udarima takođe su moguće tenzije i sukobi između ove dvije grane vlasti (*civil-military friction*). U tom slučaju moguće je mjeriti u kojem stepenu je vojska voljna da se javno suprostavi odlukama koje donose civilni lideri. Takođe, analiza civilno-vojnih odnosa se odnosi i na to koliko je vojska popustljiva (*military compliance*) kada nastane sukob sa civilnim liderima u vezi sa političkim pitanjima.²⁹ Fiver (1999: 217-221) izdvaja još jedan

²⁷ Izučavanjem ovog pitanja se bave: Huntington (1957), Finer (1962), Bienen (1968), Nordlinger (1977), Horowitz (1980), Thompson (1975, 1976), Jackman (1978), Perlmutter (1977), O'Kane (1981), Zimmermann (1983), Johnson i dr (1984), Bienen & Van deWalle (1990), Londregan & Poole (1990), Frazer (1994), Luttwak (1979).

²⁸ Izučavanjem ovog pitanja se bave: Finer (1962), Janowitz (1960), Stepan (1971, 1988), Welch (1976), Nordlinger (1977), Colton (1979), Rice (1984), Pion-Berlin (1992), Brooks (1999).

²⁹ Izučavanjem ovog pitanja se bave: Kemp & Hudlin (1992), Weigley (1993), Kohn (1994), Desch (1999), Feaver (1998).

aspekt civilno - vojnih odnosa, a to je stepen delegiranja ovlašćenja i vidove nadzornih mehanizama civilnog društva.

Faktori koji determinišu civilno-vojne odnose mogu se svrstati u četiri grupe (*ibid*, 222-224). U prvu grupu spadaju: interni faktori, odnosno unutrašnje podjele, konflikti, građanski rat, priroda političkog sistema, distribucija bogatstva; i eksterni faktori: vanjska prijetnja bezbjednosti društva, uticaj velikih sila i sl. Zatim, razlikuju se civilni i vojni faktori, odnosno stepen vojnog profesionalizma i stepen institucionalizovanosti civilnog društva. Takođe, Fiver izdvaja etno-kulturne, ekonomske, ideološke i političke faktore. U posljednju grupu faktora spadaju oni koji proizilazi iz tranzicije u novi sistem koji su s obzirom na cilj i svrhu rada opisani u nastavku.

3.2 Uloga i položaj vojske u nedemokratskim režimima i procesu tranzicije

Pregledom literature u oblasti tranzitologije, identifikovane su tri moguće uloge vojske u tranzicionom procesu: promotivna, opstruktivna i hibridna. Promotivna uloga vojske podrazumijeva da vojska u slučaju javnog manifestovanja narodnog nezadovoljstva postojećim režimom vlasti kroz zahtjeve za smjenu iste, podrži te zahtjeve i doprinese svrgavanju aktuelnog režima, a potom politički prostor prepusti civilnim liderima. U slučaju da vojska ostane lojalna režimu smatra se da ima opstruktivnu ulogu jer svojom pozicijom onemogućava promjenu u skladu sa zahtjevima protestanata koji predstavljaju većinsku volju stanovništva date države (Blagojević, 2015: 161). Hibridna uloga vojske podrazumijeva spoj određenih promotivnih i opstruktivnih elemenata. Drugim riječima, vojska može da pomogne svrgavanju omraženog režima, ali da se potom ne povuče u kasarne već počne da ometa proces tranzicije kroz politizaciju svog djelovanja.

Jedna od ključnih varijabli u objašnjavanju pozicije vojske u tranziciji, odnosno promjeni političkog režima, prema Lincu i Stepanu, jeste pozicija i uloga vojske u prethodnom režimu. Identifikovanjem pozicije vojske u vojnim režimima, jednopartijskim i ličnim diktaturama, te njenim uticajem na model i rezultat tranzicije bavili su se Hejvud i

Huntington, kao i Darmanović. Ulogu vojske u izlasku iz vojnih režima i periodu uspostavljanja i konsolidacije novog režima smatraju opstruktivnom, iz ličnih diktatura promotivnom, a u slučaju jednopartijskih sistema identifikuju obje moguće uloge.

Sistem vojne vlasti zasnovan je na hijerarhijskom rasporedu vojnih pozicija u samom lancu komande. To podrazumijeva da se pozicije u izvršnoj grani vlasti zauzimaju shodno poziciji datog lica u vojnoj hijerarhiji, tako da je vrhovni komandant i glavni lider države. Što se tiče, zakonodavne grane vlasti – sve institucije preko kojih se može izraziti protivljenje aktuelnoj vlasti su ukinute. U tom smislu, štampari, radio, TV, kao i elektronski mediji su strogo cenzurisani, ako ne i zabranjeni (Blagojević, 2010: 30).

Hejvud (2004:77) je izdvojio nekoliko vrsta vojnih režima: vojna hunta kao kolektivni oblik vojne vladavine sastavljena od predstavnika sva tri roda vojske (Argentina); diktatura jenog čovjeka iza kojeg stoji vojska zahvaljujući tzv. kultu ličnosti (Pinoče u Čileu, Abača u Nigeriji); režimi u kojima vojnici upravljaju državom i društvom iz pozadine a režimska fasada je civilna (Brazil); vladavina nižih oficira ili podoficira (Douo u Liberiji).

Nakon što odluči da vlast preda civilnim akterima i to u momentu kada ocijeni da je cijena izlaska iz takvog režima manja od daljeg vladanja istim (Blagojević, 2015: 161), vojska i dalje može da pravi probleme tranzicionom procesu i to kroz planiranje i izvršenje udara, posebno u zemljama u kojima su vojni režimi doživjeli kolaps. U tom kontekstu, sedam pokušaja državnih udara bilo je u Grčkoj, pet u Argentini (Huntington, 2004: 183). Udari pokušani ili planirani u demokratijama Trećeg talasa bili su izazvani ili manama demokratskih sistema ili uspjehom procesa demokratizacije. Osim vojnih udara, novi režimi su se u pojedinim zemljama suočavali sa tzv. „rezervisanim domenima“ u kojima je vojska zadržala privilegije i određenu autonomiju suprotno ustavnim i zakonskim ograničenjima koja se odnose na civilno-vojne odnose. To je posljedica ugovorne tranzicije gdje je vojska tražila ispunjenje određenih uslova kako bi predala vlast. Taj tzv. „pakt sa đavolom“ sklopljen je npr. u Čileu gdje je vojska zahtijevala garantovanje vojne autonomije prije predaje vlasti, a u Ekvadoru - 15% zarade od nafte do 2010. godine itd. (Hague et al, 2001:

390). Pored toga, neki od uslova vojske u momentu tranzicije su bili: unošenje ustavnih odredbi koje im omogućavaju da intervenišu u politička pitanja u cilju očuvanja reda i mira; uspostavljanje tijela izvršne vlasti sa dominantno vojnim predstavnicima; ostajanje na snazi određenih zakona usvojenih tokom vojne vladavine; očuvanje autonomije, posebno finansijske nezavisnosti i slično (Huntington, 2004: 186).

Prožimanje vojske idealima Komunističke partije, a time i njene detaljne politizacije kroz stvaranje odanosti i privrženosti Partiji predstavljao je vid civilne kontrole nad vojskom u jednopartijskim režimima, tzv. penetracijski model. Ovaj model, zahvaljujući povezanosti sa partijom a time i vodećim državnim strukturama omogućava vojnicima da dobiju određeno mjesto i u političkim procesima. Uskraćivanjem podrške Hruščovu u SSSR-a, nakon kubanske raketne krize, vojska je odredila njegov pad (Heywood, 2004: 712). Ukoliko vojska odluči da podrži omraženi komunistički režim, to može odlučiti njegov opstanak, kao što je bio slučaj 1989. godine na trgu Tiananmen u Pekingu. S druge strane, može da odluči da otkáže poslušnost aktuelnom režimu kao u Rumuniji kada je stala na stranu protestanata i time omogućila pad Čaušeskuovog režima. Problematika uspostavljanja civilne kontrole nad vojskom u bivšim jednopartijskim režimima sastojala se u odvajanju vojske od partije i time podređivanju iste jednom civilnom demokratskom sistemu kontrole.

Lične diktature zasnovane na nepotizmu, korupciji i samovolji diktatora stvaraju civilno-vojni sistem koji se ne zasniva na meritokratiji i profesionalizmu, već na lojalnosti diktatoru. Lojalisti bivaju nagrađeni na račun državnih sredstava, što nije regulisano zakonskim propisima, niti kontrolisano na bilo koji način. Kvalifikacije, vještine i znanje su najmanje važan kriterijum prilikom odabira kandidata u vojnu službu kao i napredovanje u istoj. Takva politika vodi deprofesionalizaciji vojske, te otuđenju, demoralizaciji i nezadovoljstvu znatnog njenog dijela, kako onog koji je ostao bez privilegija, tako i onog koji nije dobio ono što ga po zaslugi sleduje. To podstiče i formiranje paralelnih bezbjednosnih i paravojnih snaga koje imaju privilegovanu poziciju i ulogu da sprovedu represiju (Blagojević, 2015: 161). Prema Darmanoviću (2002: 31), ove formacije ne samo da nastoje da uspostave dominaciju nad vojskom, već su u cilju očuvanja svoje moći spremne

da uklone i pripadnike režima. U takvom ambijentu, profesionalo orijentisani oficiri se odlučuju za svrgavanje lidera i prepuštanje vlasti civilima, pri čemu je potrebno da postoje demokratske snage koje će preuzeti tranziciju, imati legitimitet da sprovedu izbore i izvrše konsolidaciju novog režima.

Posttranzicioni položaj vojske koja je imala privilegovanu poziciju u ličnoj diktaturi, može da bude okarakterisan željom za povratkom ranijih beneficija a time i politizvanim djelovanjem u cilju promjene novog vođstva ili njegove politike. Tako je na postmarkosovim Filipinima pokušano sedam državnih udara oficira srednjeg ranga. Iako nijesu rezultirali promjenom vlasti, jesu boljim statusom i određenim privilegijama (Blagojević, 2010: 27-35).

3.3 Civilna kontrola nad vojskom

Jedan od preduslova konstituisanja demokratskog sistema jeste uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom koja podrazumijeva kontrolu djelovanja pripadnika vojske u cilju uspostavljanja ravnoteže između civilnih i vojnih vlasti u smislu da vojska bude politički neutralna ali da se, s druge strane, konsultuje prilikom donošenja odluka o vojnom angažovanju i resursima. U cilju razumijevanja značenja suštine i forme ovog odnosa u nastavku je data analiza pojma civilne kontrole nad vojskom, teorijske perspektive u ovoj oblasti i pokazatelji razvoja civilno-vojnih odnosa u tranzicionim društvima.

3.3.1 Pojam i modeli civilne kontrole nad vojskom

Pojam civilne kontrole nad vojskom su, tokom XVII i XVIII vijeka, uveli britanski parlamentarci koji su imali namjeru da na taj način ograniče moć kralja koji je takođe bio civil. Pojam je postao dominantan tokom perioda Hladnog rata sa fokusom na potrebu podčinjavanja vojske civilnom društvu, da bi se posebno aktuelizovao nakon tog perioda usljed do tada nezabilježenog talasa demokratizacije, odnosno velikog broja novih nestabilnih država, proširenja Evropske unije, NATO-a, Savjeta Evrope, stavljanja većeg

akcenta na demokratsko-civilnu kontrolu vojske u kontekstu mirovnih ugovora, sprečavanja sukoba i održivog razvoja (DCAF, 2008: 3).

Aurel Kroson (*Aurel Croissant*) et al. (2012: 5-7) civilnu kontrolu definišu kao set normi, pravila i institucija koje obezbjeđuju ravnotežu u procesu donošenja odluka između civilnih institucija i vojske u pet oblasti: regrutovanje elite – uticaj vojske na izborni proces³⁰; javna politika – uticaj vojske na njeno kreiranje; unutrašnja bezbjednost – očuvanje mira, reda, bezbjednosti u okviru nacionalnih granica, pri čemu se mjeri stepen u kojem vojska može da utiče na nevojne snage bezbjednosti, agencije za sprovođenje zakona i nacionalno-obavještajne aparate; nacionalna odbrana – prilikom definisanja odbrambene politike, posebno kada su vanjske prijetnje česte, potrebno je konsultovati pripadnike vojske i vojna organizacija, odnosno uticaj civila na definisanje unutrašnjih pravila vojske. Osim toga, Kroson et al. (*ibid*, 7-9) identifikuju šta civilna kontrola nije: prvo, razlikuje se od demokratske kontrole³¹, budući da je civilna kontrola moguća i u nedemokratskim društvima (ne samo jednopartijskim ili apsolutističkim monarhijama Bliskog istoka, već i u vojnim režimima gdje vojska kao vlada treba da održi vlast nad vojskom kao institucijom); drugo, civilna kontrola nije jedino pitanje u analizi civilno-vojnih odnosa, oni obuhvataju i efektivnost i efikasnost³², treće, efektivna civilna kontrola, ne znači efikasnost i efektivnost u civilno-vojnim odnosima, niti dobro upravljanje bezbjednosnim sektorom, već samo da su civilni lideri odgovorni za donošenje političkih odluka. Na kraju, ideja civilne kontrole

³⁰ U tom kontekstu, civilna priroda vlade je dovedena u pitanje kada vojska zauzima veliki broj mjesta u parlamentu ili portfelje u kabinetu koji se ne tiču pitanja odbrane (Pion-Berlin, 2003: 12).

³¹ Termin demokratska kontrola nad vojskom uključuje: civilnu kontrolu nad misijom, sastavom, budžetom i politikom nabavke vojske, uz poštovanje njene autonomije prilikom sprovođenja operacija neophodnih za realizaciju političkih ciljeva; neophodnost postojanja demokratskih parlamentarnih i pravosudnih institucija; jakog civilnog društva i nezavisne medijske kontrole djelovanja vojske; dovoljne stručnosti civila u ovoj oblasti u cilju vršenja nadzornih ovlaštenja; poštovanje prava pripadnika vojske; vojsku koja se ne miješa u politička pitanja i ideološki je neutralna; minimalnu ulogu vojske u ekonomiji; kao i efektivan lanac komande koji obezbjeđuje odgovornost vojske društvu i njegovim nadzornim institucijama, promovirše poštovanje zakona i pravila i teži obezbjeđenju profesionalizma u vojsci (DCAF, 2008: 4).

³² Bruneau i Matei (2008: 915) smatraju da pored demokratske civilne kontrole, civilno-vojni odnosi obuhvataju efektivnost ili sposobnost vojske da izvrši zadatke i misije koje određuju civilne vlasti, i efikasnost koja podrazumijeva obavljanje datih zadataka uz što manji utrošak sredstava.

podrazumijeva da vojska ima ulogu koja se sastoji u odbrani društva, ne njegovom definisanju.³³

Prema Ričardu Konu (*Richard Kohn*, 1997: 143),³⁴ osnove civilne kontrole su: prvo - vladavina prava, građanske slobode, mirna predaja vlasti, proces upravljanja koji je legitiman u očima i elita i javnosti uopšte; drugo - metode kojima civilne vlasti vrše nadzor i upravljaju vojnim snagama;³⁵ treće - ograničenja miješanja vojske u politiku na dva načina: moći i snagom koju imaju druga oružana tijela u društvu (milicija, policija ili naoružano stanovništvo), kao i znanjem da svaki ilegalni akt vodi ličnoj sramoti, povlačenju, smjeni, novčanoj kazni, hapšenju, suđenju, zatvoru. Na kraju, kritični oslonac civilne kontrole je sama vojska. Civilna kontrola je, što je prirodno, slaba ili nepostoji ako oružane snage mogu upotrebiti silu ili uticaj da zbace vladu sa vlasti, ili da diktiraju karakter vlade ili politike. Stoga, civilna kontrola zahtijeva politički neutralnu vojsku koja se ne miješa u ustavom utvrđene i legitimne procese vladanja (*ibid*, 146, cit. prema Blagojević, 2015: 162-163).

Civilni lideri su kroz istoriju nastojali da održe civilnu kontrolu nad vojskom na razne načine, uključujući: fizičko udaljavanje pripadnika vojske od civilnih vlasti (npr. u Rimskom carstvu vojska je bila locirana na njegovoj periferiji, odnosno granicama); kao i formiranje paralernih institucija kao što su paravojne snage, milicija, tajna policija i sl. (npr. takve snage danas funkcionišu i u demokratskim društvima kao što je Švajcarska i SAD). Na taj način se ograničava i minimalizuje moć i uticaj vojske na unutrašnja politička pitanja i procese, ali istovremeno i njena snaga i sposobnost da zaštiti i sačuva teritorijalni integritet i suverenitet zemlje u slučaju vanjskih prijetnji.

³³ Uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom zavisi od političke vrijednosti oružanih snaga i društva, postojanja unutrašnjih ili vanjskih prijetnji, nivoa socioekonomskog razvoja, političke mobilizacije i institucionalizacije, institucionalnog nasljedstva autoritarnog režima, načina tanzicije, uloge strateškog planiranja, prioritizacije i sl. i civilnih lidera (Croissant et al, 2012: 41-47).

³⁴ Civilna kontrola – kontrola civilnih zvaničnika koje je izabrao narod nad vojskom - je proces, ne fakat (Kohn, 1997: 140, cit. prema Blagojević, 2015: 162).

³⁵ Podjela vlasti onemogućava izvršnoj vlasti da upotrebi armiju kako bi oborila ustav ili spriječila donošenje zakona. Aktivan nadzor parlamenta čini vojne poslove otvorenijim, i jača nacionalnu odbranu, tako što podstiče identifikaciju vojske sa narodom i identifikaciju naroda sa vojskom. Sudstvo podržava vojsku, ali se, isto tako, stara o zakonskoj odgovornosti svakog pripadnika vojske (*ibid*, cit. prema Blagojević, 2015: 161).

Civili vlasti se u cilju kontrolisanja političkih aspiracija vojske služe i metodama poput podmićivanja kroz finansijske beneficije, obezbjeđivanje privilegovanijeg položaja, veće autonomije i sl. U tom kontekstu, Felip Aguero (*Felipe Agüero*), ističe da garantovanje odedenog stepena autonomije predstavlja mito (*sweetener*) koje treba da obezbijedi podršku vojske režimu i, takođe, je preduslov za profesionalno ponašanje vojnika i posvećenost njihovoj misiji (1995: 165). S druge strane, Narcis Sera (*Narcís Serra*) smatra da je rast vojne autonomije u suprotnosti sa usvajanjem i praktikovanjem profesionalnih vrijednosti pripadnika vojske. Osim toga, na taj način se stvara lojalnost mitu, a ne civilnim liderima, pri čemu postoji rizik da će vojska otkazati poslušnost ukoliko joj se ukinu privilegije (2010: 26).

U demokratskim sistemima razvijeni su mehanizmi nadzora poput istraga, revizija, jasnih pravila regrutacije, djelovanja civila–ekspertata u oblasti odbrane i bezbjednosti. Tomas Bruno (*Thomas Bruneau*, 2005:113) posebno naglašava potrebu za ekspertizom civilnih vlasti u vojnim poslovima ne samo kada su u pitanju metode podređivanja civilnoj kontroli, već i potreba poznavanja prirode, forme i sadržaja zadataka i misija pripadnika vojske. Dejvid Pion-Berlin (*David Pion-Berlin*, 2005: 31) smatra da iskustva zemalja Latinske Amerike pokazuju da čak važniji aspekt održavanja civilne kontrole u tranzicionim društvima jeste uspostavljanje institucionalne zrelosti sistema, odnosno jakih pozicija posebno pozicije ministra odbrane, kao i postojanje političke volje za sprovođenjem procesa demokratizacije u svim poljima.

Uspostavljanje demokratske kontrole u postautoritarnim i postkonfliktnim zemljama može biti jako zahtjevno iz sljedećih razloga: nedostatak političkog konsenzusa, nelegitimne civilne i vojne institucije i marginalizovano civilno društvo, postojanje pobunjeničkih grupa i potreba za njihovim integrisanjem, nedostatak civilnog upravljačkog i nadzornog kapaciteta, nedovoljna domaća ekspertiza u pitanjima odbrane, otpor reformama, nizak stepen povjerenja javnosti u vojsku, nedostatak domaćih resursa za implementaciju reformi. U cilju rješavanja navedenih problema potrebno je: uspostavljanje mehanizme za pomirenje

i obnavljanje povjerenja između vojske i društva, razoružavanje, demobilizacija i reintegracija bivših boraca, depolitizacija vojne komande, izgradnja ili obnavljanje nadzornog i upravljačkog kapaciteta kao i stručnosti civila u ovoj oblasti (DCAF, 2008: 6).

3.3.2 Teorijske perspektive civilne kontrole nad vojskom

Među prvim autorima koji su se bavili pitanjem odnosa između civilnih i vojnih vlasti bili su kinseki vojni strateg Sun Tzu u petom vijeku prije nove ere i pruski vojni strateg Klar fon Klauzević (*Carl von Clausewitz*) u XIX vijeku (2007). Tzu i Klauzević su civilno-vojne odnose razmatrali u sklopu proučavanja sukoba, rata i vojnih strategija. Klauzević je smatrao da vojska treba da prihvati činjenicu da političari predstavljaju interese društva i da im se kao takvima povinuje, dok je Tzu (1983) takođe istakao potrebu za razlikovnjem između „društveno-političke jedinice i njene oružane snage, koja je posebna organizacija i instrument za izražavanje njene volje u međunarodnim odnosima i posebno u slučaju ratnog sukoba”.

Nakon Drugog svjetskog rata problematika odnosa između civilnih vlasti i pripadnika vojske u Sjedinjenim Američkim Državama postaje predmet analize Samjuela Hantingtona i Morisa Janovića (*Morrisa Janowitz*). Hantington i Janović su razvili teorije civilno-vojnih odnosa koje se baziraju na iskustvima američke vojske. Stoga, njihov okvir razmatranja postavljen je u kontekst američkog sistema vrijednosti: političkih, kulturnih, socijalnih i vojnih i kao takvog ga treba posmatrati. Alternativne teorije civilno-vojnih odnosa predstavljaju teorija agenta Pitera Fivera, teorija saglasnosti Rebeke Šif (*Rebecca Schiff*) i teorija neravnopravnog dijaloga Eliota Koena (*Eliot Cohen*). Ove teorije pokrivaju brojna pitanja koja spadaju u oblast analize civilno-vojnih odnosa, prije svega koje su, a koje bi trebalo da budu njegove osnovne karakteristike.

Prema Hantingtonu, postoje dvije vrste kontrole: subjektivna civilna kontrola i objektivna civila kontrola. Subjektivna kontrola podrazumijeva maksimalizaciju moći posebne civilne grupe ili grupa, odnosno civilizaciju vojske. Na primjer, Švajcarska je najstarija demokratija u Evropi koja nema stalnu vojsku ali ima najveću miliciju koja služi

kao dobrovoljna vojska u slučaju krize. S druge strane, objektivna kontrola podrazumijeva militarizaciju vojske, odnosno fokusira se na maksimalizaciju vojnog profesionalizma, a postiže se kroz potpuno odvajanje procesa donošenja odluka od strane političara i procesa sprovođenja istih od strane vojske. Objektivna civilna kontrola je prema Hantingtonu najefektivniji oblik kontrole nad vojskom jer minimalizuje uticaj vojske na politiku. Na slučajevima Njemačke, Japana i Sjedinjenih Američkih Država pokazuje da su profesionalizam i objektivna kontrola neophodni za održavanje efektivne civilne kontrole nad vojskom. Hantington smatra da poslušnost vojske zavisi od toga da li pripadnici vojske smatraju ispravnim odluke civilne vlade (*ibid*, 74), a njihov odnos ne zavisi od toga da li se nalaze u periodu rata ili mira već više od kompatibilnosti između ideologije društva i profesionalnog vojnog etosa (*ibid*, 95).

Za razliku od Hantingtona koji analizira uspostavljanje kontrole sa stanovišta političkih nauka i ističe značaj političke neutralnosti vojske, analiza Janovića³⁶ kao sociologa se prvenstveno fokusira na sociološke aspekte vojske. Janović naglašava značaj integrisanja vojske u društvo što se može postići njenim pretvaranjem u policijsku vojsku (*constrabulary force*) koja se zasniva na sistemu građanin - vojnik (1960: 422). Policijska vojska predstavlja vojnu formaciju koja je uvijek spremna da djeluje, obavezana na minimalnu upotrebu sile i teži održavanju međunarodnih odnosa, a ne pobjedi.

Oba teoretičara naglašavaju značaj postizanja vojnog profesionalizma za uspostavljanje i održavanje civilne kontrole nad vojskom, ali se njihova promišljanja razlikuju u načinu postizanja tog cilja. Drugim riječima, Hantington smatra da se profesionalizam vojske postiže separacijom i autonomijom vojske u odnosu na civile, dok Janović vjeruje da se taj cilj ostvaruje ukidanjem granica između civila i vojske, odnosno integracijom.

³⁶ Janović je sredinom pedesetih godina prošlog vijeka na Univerzitetu Mičigen formirao prvi istraživački centar sa fokusom na analizu vojne sociologije, a dva specijalizovana časopisa u ovoj oblasti: „Armed Forces & Society“ i „Journal of Political and Military Sociology“ izlaze već četrdeset godina u SAD-u. Proučavanjem odnosa između vojske i društva sa stanovišta sociologije bavili su se i Bachman et al, 1977; Burk, 1993; Moskos, 1970, 1971, 1977; Moskos & Wood, 1988; Larson, 1974; Segal et al, 1974; Segal, 1975, 1986, Sarkesian et al, 1995, i drugi.

Koen je razvio teoriju neravnopravnog dijaloga između civilnih i vojnih vlasti koristeći analogiju između pacijenta i hirurga. U tom odnosu, pacijent je civilna vlast koja odlučuje da li da se sprovede operacija ili ne, ali ne objašnjava hirurgu, tj. vojsci kako da je izvrši (Cohen, 2002: 4) To ukazuje na ograničen stepen civilne kontrole nad vojskom. Osim toga, Koen (2002: 209) smatra da odnosi između civilnih i vojnih vlasti tokom rata postaju abnormalni, odnosno intenzivniji i civili se više miješaju u vojna pitanja, odnosno civilna kontrola ostaje neupitna i čak postaje jača po završetku rata.

Fiver (2003: 54) je razvio teoriju starješina - agent (*principal-agent theory*), odnosno poslodavac – zaposleni gdje je vojska agent, a poslodavac - civilna vlast. Teorija se bazira na dvije stavke: strateškoj interakciji – odluke na kojima se zasniva njihov odnos donose se na bazi međusobnih očekivanja i hijerahiji - gdje su civili legalno nadređeni vojsci (*ibid*, 54). U tom odnosu poslodavac hoće marljivog i poslušnog radnika koji, s druge strane, nastoji da pokaže da posjeduje te osobine da bi dobio posao (*ibid*, 55). Pripadnici vojske sprovode odluke koje donose civilne vlasti ukoliko ih smaraju ispravnim ili pod prijetnjom određene kazne. Takođe, ukazuje na to da je jako civilno društvo neophodno u ograničavanju moći vojske da interveniše u politička pitanja.

Prema Šif (1995: 8) civilno-vojni odnosi se zasnivaju na interakciji između *pripadnika vojske* koji učestvuju u definisanju vojne politike, *političkih elita* – najuticajnijih članova vlade, parlamenta i političkih partija koji određuju veličinu, sastav i namjenu oružanih snaga i *građanstva* koje vrši uticaj na donošenje odluka u vojnoj sferi putem izbora, masovnih medije i organizacija civilnog društva. Njihov odnos se zasniva na načelu podjele nadležnosti i kontrole jednog nad drugim ili na načelu saradnje i saglasnosti. Koje načelo preovladava zavisi od sljedećih pokazatelja: socijalni sastav oficirskog kadra, priroda procesa političkog odlučivanja, regrutni sistem i vojni stil.³⁷ Za razliku od prethodnih teorija Šif se

³⁷ Prema tim pokazateljima, Indija i Izrael imaju civilno-vojne odnose zasnovane na saradnji (*ibid*).

fokusira na značaj kulturnih tendencija prilikom oblikovanja odnosa između navedena tri partnera.

U okviru predstavljenih teorijskih pravaca, moguće je identifikovati sljedeće vidove civilne kontrole nad vojskom: postizanje vojnog profesionalizma separacijom i autonomijom vojske u odnosu na civile (Hantington), odnosno ukidanjem granica između civila i vojske njenom integracijom (Janović); pretvaranje vojske u policijsku vojsku koja se zasniva na sistemu građanin – vojnik (Janović); uspostavljanje odnosa pacijent – hirurg, gdje je pacijent civilna vlast koja odlučuje da li da se sprovede operacija ili ne, ali ne objašnjava hirurgu, tj. vojsci kako da je izvrši (Koen); uspostavljanje odnosa poslodavac - zaposleni, gdje poslodavac hoće marljivog i poslušnog radnika koji s druge strane nastoji da pokaže da posjeduje te osobine da bi dobio posao (Fiver); uspostavljanje odnosa saradanje i saglasnosti koji zavisi od socijalnog sastava oficirskog kadra, prirode procesa političkog odlučivanja, regrutnog sistema i vojnog stila (Šif).

Da li će biti uspostavljen neki od navedenih odnosa između civilne i vojne vlasti u periodu tranzicije, odnosno konstituisanja novog režima zavisi od odnosa između veličine povlastica koje vojska posjeduje u novom režimu i stepena konflikta između civilnih i vojnih lidera u vezi sa pitanjima kao što su izdvajanja za vojsku iz državnog budžeta, odnos prema kršenju ljudskih prava od strane pripadnika vojske u bivšem režimu i slično (Stepan, 1988: 67). Prema Stepanu, civilna kontrola nad vojskom je uspostavljena kada je nivo vojnih prerogativa i civilno-vojnog konflikta nizak. Način na koji vojska reaguje u slučaju pobune protiv režima, u velikoj mjeri, određuje veličinu povlastica i stepen civilno-vojnog sukoba.

S obzirom na to da je cilj rada ispitati ulogu vojske u arapskoj politici i to u procesu tranzicije, odnosno konstituisanju novog režima analitički okvir rada zasniva se na Stepanovom pristupu ovoj problematici, čija je suština i primjenjivost detaljnije obrazložena u poglavlju koje se odnosi na istraživački dizajn rada.

3.3.3 Pokazatelji razvoja civilne kontrole nad vojskom

Moderni teoretičari demokratske kontrole nad vojskom bave se i pitanjem kako je moguće ocijeniti da li je, i, ukoliko jeste, u kojoj mjeri, je u nekoj zemlji uspostavljen određeni model demokratske kontrole nad vojskom. Milorad Timotić (2000: 7) navodi sljedeće pokazatelje odnosa između civilnih i vojnih vlasti:

1. Uticaj pripadnika vojske izvan njihove profesionalne sfere u oblasti politike, kulture i sl;
2. Način rješavanja međusobnih sukoba i neslaganja;
3. Postojanje međusobnog poštovanja i uvažavanja;
4. Uspjeh ili neuspjeh političkih odluka u vojnoj sferi.

Za procjenu stanja u zemljama kandidatima za članstvo u NATO upotrebljava se Karnovalo-Sajmonov test kojeg čine sljedeća četiri kriterijuma:

1. jasna podjela nadležnosti između predsjednika države, premijera i ministara u ovoj oblasti (ustanovljena ustavom ili zakonom);
2. nadzor izvršne vlasti (u doba mira) nad generalštabom i komandnim kadrom preko ministarstva odbrane, koje je nadležno za odluke o veličini, obliku, opremljenosti i angažovanju oružanih snaga;
3. parlamentarni nadzor nad organizacijom odbrane i
4. opšte prihvatanje demokratske civilne kontrole, tako da su pripadnici vojske odgovorni civilnim vlastima tj. ministru odbrane, a on izabranim predstavnicima društva (Glišić, 2005: 4).

Drugim riječima, preduslovi za uspostavljanje i održavanje demokratske kontrole nad vojskom se mogu podijeliti u tri grupe:

1. Definisanje jasnog pravnog okvira, odnosno ustava i zakona kojim moraju biti propisane nadležnosti i uloga svih relevantnih institucija društva: predsjednika države, vlade, parlamenta, kao i položaj i prava pripadnika vojske. Međutim, izrada regulative u ovoj oblasti podrazumijeva jasno sagledavanje mogućnosti za njenu

primjenu. Na primjer, baltičke zemlje su definisale obimnu legislativu u ovoj oblasti, ali su se zatim suočile sa problemima prilikom njene implementacije (*ibid*, 3);

2. Uspostavljanje institucionalnih mehanizama, kao što je vojni ombudsman (Kanada), sprovođenje revizije od strane nezavisnih inspektora iz parlamenta ili medija u cilju sprečavanja korupcije i sl;
3. Edukativne mjere koje imaju za cilj bolju integraciju vojnika u društvo, na primjer Njemačka je nakon Drugog svjetskog rata usvojila koncept vojnika kao „građanina u uniformi“ u cilju njihovog lakšeg prihvatanja od strane civilnog stanovništva. Takođe, organizovanje obuka vojnika o pitanjima ljudskih prava, demokratije, međunarodnog humanitarnog prava i demokratske kontrole nad oružanim snagama (DCAF, 2008).

Lamber ističe 13 ključnih aktera u uspostavljanju i održavanju demokratske kontrole nad vojskom: 1. Parlament i parlamentarna radna tijela u oblasti bezbjednosti i odbrane, 2. Vlada i predsjednik vlade, 3. Nacionalni savjet za odbranu/bezbjednost; 4. Određena ministarstva – odbrane, finansija, unutrašnjih i vanjskih poslova, 5. Generalštab, 6. Administracija, 7. Predsjednik države, 8. Sudovi, 9. Mediji, 10. Interesne grupe i političke partije, 11. Ombudsman, 12. Nevladine organizacije, 13. Akademske i istraživačke ustanove (Glišić, 2005: 3).

U literaturi koja se bavi ovom problematikom od navedenih aktera najviše prostora je posvećeno analizi uloge koju ima parlament u održavanju kontrole nad vojskom, budući da su parlamentarci predstavnici naroda kao nosioca suvereniteta države, kao i da donose zakone i budžet u ovoj oblasti. Efikasnost parlamentarne kontrole zavisi od volje i stručnosti parlamentaraca koji djeluju kroz parlamentarna radna tijela u ovoj oblasti i imaju mogućnost da organizuju kontrolna i konsultativna saslušanja, pri čemu mogu dobiti stručna mišljenja eksperta iz oblasti nauke i civilnog sektora. Na taj način, parlament obezbjeđuje transparentnost i otvorenost, te podstiče javnu raspravu u vezi sa vojnim pitanjima i nacionalnom bezbjednošću.

Tabela 5: Uloga i funkcije aktera demokratske kontrole nad vojskom

Aker		Primarna uloga		Funkcije
Zakonodavna vlast	Parlamentarni i relevantni odbori (bezbjednost i odbrana, budžet i sl.).	Legalitet i legitimitet.	Vertikalna kontrola ³⁸	Definicija osnovnih političkih smjernica; Usvajanje ustava, zakona; Budžetski nadzor putem saslušanja, rasprava i sl.
Izvršna vlast	Vlada, premijer, predsjednik, savjet nacionalne odbrane/ bezbjednosti, ministar odbrane, finansija, unutrašnjih i vanjskih poslova.	Efektivnost i efikasnost.	Vertikalna kontrola	Razvoj i implementacija bezbjednosne politike; Finansijska kontrola i planiranje.
Pravosuđe	Ustavni sud, vrhovni sud, apelacioni sud, niži sudovi, državno tužilaštvo, kancelarija ombudsmana, nezavisna revizorska tijela.	Vladavina prava i poštovanje ljudskih prava.	Vertikalna kontrola	Zaštita ustava i zakona; Istraga i rješavanje po žalbama građana; Sprovođenje pravde u sektoru bezbjednosti.
Mediji i civilno društvo	Mediji, nevladine organizacije, istraživački instituti, <i>think tanks</i> institucije, nezavisni eksperti, političke partije i sl.	Transparentnost, odgovornost, obrazovanje i izgradnja kapaciteta.	Horizontalna kontrola ³⁹	Javna rasprava i nadzor; Razvoj bezbjednosne politike; Obuke; Finansijski nadzor.
Vojska	Vojni inspektori, vojni sudovi, generalno osoblje, oficiri.	Samokontrola, neutralnost, profesionalizam.	Vertikalna + horizontalna kontrola	Interna kontrola; Zaštita ljudskih prava; Poštovanje zakona i profesionalnih standarda.

Izvor: DCAF, 2008: 4.

3.4 Vojska u arapskim režimima i tranzicijama

Mjera u kojoj je vojska bila anagažovana u politici i upravljanju zemljom u prethodnom režimu u velikoj mjeri determiniše njeno ponašanje u procesu tranzicije. Što je režim nestabilniji i ima manje legitimiteta veća je mogućnost za anagažovanje vojske u politici.

³⁸ Vertikalna kontrola podrazumijeva vršenje kontrole nad vojskom odozgo-nadolje (DCAF, 2008: 3).

³⁹ Horizontalna kontrola odnosi se na kontrolu vojske od strane medija i organizacija civilnog društva (*ibid*).

Prema Rozeti Majer (*Rozetta Meijer*, 2014: 25-27), stepen u kojem je vojska involvirana u politiku zavisi od tri faktora:

- a) karaktera vojne institucije koji može biti patrimonijalan ili institucionalan. Ukoliko je vojska institucionalizovana odnosno ima korporativni identitet nezavisan od države (meritokratija, pravila regrutacije, hijerarhija) veća je vjerovatnoća da će se povući iz politike, nego ako ima patrimonijalnu prirodu. Patrimonijalna vojska je integrisana u režim i odlikuju je kronizam, korupcija, patronaža, zloupotreba moći i sl;
- b) stepen uključenosti u administrativni aparat – što je ovaj stepen veći to je manja mogućnost da vojska podrži promjenu režima;
- c) institucionalizovana vojska koja je uspostavljena i funkcioniše u skladu sa određenim pravnim normama ima manje interesa da podrži omraženi režim.

U arapskim režimima vojska je često djelovala kao čuvar autoritarnog režima i time činila osnovnu varijablu u objašnjenju dugogodišnje stabilnosti i otpornosti ovih režima (Droz-Vincent, 2011: 6-7; Cook, 2007: 2). Iako je osnovna uloga vojske odbrana bezbjednosti zemlje od vanjskih prijetnji, zatim unutrašnjih prijetnji poretka, te zaštita institucionalnih interesa (kohezije, imidža, ekonomskih interesa), u ovim zemljama je često proširena i na oblasti koje nijesu vojne prirode i karaktera, kao što je npr. upravljanje preduzećima.

U razvoju civilno-vojnih odnosa u arapskim zemljama, od početka druge polovine XX vijeka, prepoznate su tri faze. Tokom prve faze 1950-ih i 1960-ih godina, vojska je predstavljala najveći izazov nedemokratskim vladama. U tom periodu zabilježeni su brojni vojni udari protiv civilnih režima (Hansen & Jensen, 2008: 30). Druga faza civilno-vojnih odnosa, gdje se vojska pokazala kao glavni zaštitnik režima, počela je 1970-ih godina⁴⁰, a završila se krajem 2010. godine, odnosno početkom „Arapskog proljeća“. Treća faza razvoja odnosa između vojske, kao institucije koja ima monopol nad silom prinude i civilnih vlasti,

⁴⁰ Bari Rubin (*Barry Rubin*, 2000: 2) razlikuje dvije faze civilno vojnih odnosa: prva faza, 1950-ih i 1960-ih kada je vojska bila glavna prijetnja sistemu, i druge faze od 1970-ih kada je postala glavni zaštitnik režima.

započeo je talasom političkih tranzicija koje su od pobune naroda protiv Ben Alijevog režima krajem 2010. godine u Tunisu počele domino efektom da se šire na okolne zemlje ovog regiona (Blagojević, 2015: 159).

Do kraja 70-ih, u fokusu izučavanja civilno-vojnih odnosa u regionu Bliskog istoka i Sjeverne Afrike bili su vojni udari, modernizacija, postkolonijalna izgradnja države i nacionalizam. Međutim, od ranih osamdesetih do početka arapskih pobuna, civilno-vojni odnosi u arapskim zemljama kao predmet naučnog interesa bili su zanemareni. U tom periodu objavljena je nekolicina radova u cilju ispitivanja političke uloge vojske u ovom regionu.

Meran Kamrava (*Mehran Kamrava*, 2000: 67-91) izdvaja tri tipa režima: vojne demokratije koje imaju demokratske institucije, ali vojska ima veliku autonomiju i politički uticaj (Turska, Izrael); režimi kojima upravljaju autokrate koji su iznikli iz vojske i dominiraju visoki vojni lideri (Egipat, Sirija, Libija, Irak, Jemen, Alžir i druge republike); i monarhije regiona sa razlikom između monarhija Persijskog zaliva čija vojska je mala i oslanja se na međunarodnu podršku i civilno-mitskih monarhija koje imaju veliku vojsku sa određenim nivoom autonomije, a visoki oficiri dobijaju izvjesne privilegije u zamjenu za lojalnost režimu.

Stiven Kuk (*Steven Cook*, 2007: 15) je ispitivao ulogu vojske u politici Egipta, Alžira i Turske i definisao režime u ovim zemljama kao militantno dominantne, odnosno pseudodemokratske gdje je vlast formalno u rukama civilne vlade, ali vojska kontroliše političke procese kroz neformalne veze i obezbjeđenje brojnih privilegija.

Prema Evi Belin (2004: 144-146), četiri varijable koje su aparatu bezbjednosti, odnosno vojsci u arapskim zemljama omogućile da vrši uticaj i održava vlast su: fiskalna stabilnost bezbjednosnog aparata, nivo međunarodne podrške, nivo institucionalizacije vs. ekstenzija patrimonijalizma kao organizaciona osnova vojske i stepen mobilizacije naroda.

Bord Kortvet (*Bård Kårtveit*) i Maria Jumbert (2014: 7-9) smatraju da je vojska u režimima arapskih zemalja imala značajnu poziciju zahvaljujući: narodnoj podršci koju su vojnici imali kao nosioci borbe protiv kolonizatora i vanjskih prijetnji (npr. invazije Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva i Izraela 1956. godine u Egiptu); borbe protiv unutrašnjih nemira, islamističkih pokreta (npr. Muslimanske braće u Siriji 1982. godine); uloženi u marginalizaciji određenih grupa, kao što su Kopti u Egiptu; i na kraju, tome što su *raison d'être* vidjele u potrebi za odbranom zemlje od prijetnji Izraela koji je uvijek bio tehnološki znatno napredniji.

U postindependističkom periodu vojska se pojavila kao glavni element državnog aparata koji ima značajno mjesto u nadzoru distribucije nacionalnih resursa (Blagojević, 2015: 163). U tom kontekstu, neke zemlje arapskog svijeta su među vodećima u svijetu kada je u pitanju procenat BDP koji se izdvaja za odbranu (prvi u svijetu je Južni Sudan sa 10,32%, 2012, zatim Irak 8,70%, 2014, Oman 8,61%, 2012, Saudijska Arabija 7,98%, 2012 itd.)⁴¹. Osim toga, u nekim arapskim režimima vojska učestvuje u upravljanju kompanijama, kao što je npr. slučaj u Egiptu (Droz-Vincent, 2014: 189), gdje kontroliše od 5% do 40% ekonomije (Marshall & Stacher, 2012: 1). Ovakva ekonomska pozicija vojske je zasnovana na neformalnom dogovoru sa civilnim organima vlasti.

U cilju rasvjetljavanja civilno-vojnih odnosa arapskih zemalja prije pobuna 2010, odnosno 2011. godine važno je ukazati na to da su arapski režimi osamdesetih godina razvili sljedeće tri strategije sprečavanja vojnih udara: izgradnja paralelnih bezbjednosnih institucija u cilju zaštite režima od vojne intervencije (Egipat, Sirija, Libija, Irak), nejednaka distribucija materijalnih podsticaja i ekonomskih privilegija između vojske i ostatka društva, i iskorišćavanje podjela zajednice, odnosno određivanje pripadnosti vojsci na porodičnoj, etničkoj, plemenskoj ili sektaškoj osnovi. U mnogim zemljama većinsko članstvo u vojsci su predstavljale grupe koje čine manjinu u datoj državi: Alaviti u Siriji, suniti u Bahreinu, pripadnici zapadnih plemena u Libiji i sl. (Kårtveit & Jumbert, 2014: 13).

⁴¹Country Comparison: Military Expenditures, CIA, "The World FactBook", <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2034rank.html> (27.8.2015)

U cilju razumijevanja uloge vojske u procesu arapske tranzicije, nije potrebno samo ispitati odnos vojske sa režimom, odnosno političkim organima vlasti, već i njen odnos sa društvom (Droz-Vincent, 2014: 191). Zahaljujući pozicioniraju kao simbola države i stvaranja slike u duštvu kao aktera koji služi državi, vojska je bila mnogo manje delegitimizovana nego što je slučaj sa drugim državnim institucijama, kao što je ministarstvo unutrašnjih poslova (*ibid*, 188). Takođe, procjenjivanje pozicije vojske u režimu i tranziciji podrazumijeva uzimanje u obzir normi, vrijednosti i socijalnih veze unutar same vojske. U tom kontekstu, značajno je obrazovanje i usavršavanje pripadnika vojske, odnosno informacije o tome da li postoje specijalizovane akademije, da li se vojnici obučavaju u inostranstvu, SAD-u, Francuskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu (UK), Italiji i sl. Na primjer, aktuelni premijer i vrhovni komandant vojske Egipta Al Sisi je godinu dana 2005-2006 proveo na *US Army War College* u Pensilvaniji (Kårtveit & Jumbert, 2014: 17).

Kenet Polak (*Kenneth Pollack*, 1996: 573-74) se bavio pitanjem organizacije vojske arapskih zemalja, zaključujući da ne postoji konzistentan model kada je riječ o koheziji, logistici, rukovodstvu i moralu arapske vojske. Razlog mnogih poraza brojčano velike vojne snage protiv naizgled slabijih protivnika je uzrokovan lošim taktičnim rukovodstvom, upravljanjem oružjem, održavanjem opreme i sl. Norvel De Atkin (*Norvell De Atkine*, 1999: 2-5) je proveo trideset godina rada sa arapskom vojskom i na bazi toga prepoznao njena sljedeća obilježja: kulturne osobine pripadnika vojske podrivaju kvalitet vojnih treninga; obrazovni sistem fokusiran je na memorizaciji, a ne analizi; takođe, fokus vojnika je na socijalnom prestižu i zaradama. To narušava koheziju i povjerenje između nisko rangiranih vojnika i njihovih oficira, odnosno obeshrabljuje inicijativu i kapacitet za nezavisno donošenje odluka među oficirima nižeg ranga.

Početkom arapskih pobuna kao glavno istraživačko pitanje u ovoj oblasti pojavilo se: koji faktori determinišu odluku pripadnika vojske da podrže omraženi režim ili da mu otkazu poslušnost i pruže podršku demonstrantima. U publikaciji Instituta Kristijan Mikelsen (*Christian Michelsen*) (Kårtveit & Jumbert, 2014: 19), predstavljena su tri međupovezana

faktora: nivo institucionalizacije unutar oružanih snaga – malo je vjerovatno da formalizovana vojska koja je obavezana zakonom i regrutovana na bazi zasluga i kvalifikacija, prilikom suočavanja sa protestima opozicije, podrži autoritarne lidere; stepen u kojem opstanak korporativnih interesa i vojske kao institucije zavisi od opstanka režima – što je taj stepen veći to je veća mogućnost da vojska podrži režim; i na kraju, stepen u kojem je struktura vojske odraz etničkih, plemenskih, vjerskih podjela u društvu, odnosno da li je pod dominacijom posebnih grupa, ili je predstavnik kulturne različitosti cjelokupne populacije.

Shodno navedenom pregledu literature, možemo identifikovati četiri dimenzije analize pozicije vojske u nedemokratskom režimu, odnosno nezavisne varijable koje determinišu ulogu vojske u procesu tranzicije:

- *Institucionalno-pravna dimenzija* podrazumijeva institucionalni ili patrimonijalni karakter vojske, uključenost vojske u administrativni aparat, djelovanje vojske u odgovarajućim pravnim okvirima, odnos vojske kao institucije i paralelnih bezbjednosnih službi;
- *Ekonomska dimenzija* se odslikava kroz ekonomsku poziciju vojske, odnosno udio vojnih troškova u državnom budžetu, vlasništvo ili udio vlasništva u kompanijama;
- *Socijalna dimenzija* podrazumijeva etničku, nacionalnu, plemensku i dr. strukturu vojske, kao i odnos vojske sa društvom, tj. činjenicu da režim (ne)uživa legitimitet u očima vojnika, generala, javnosti; (ne)učesće vojnika u kršenju ljudskih prava i sl;
- *Edukativno-vrijednosna dimenzija* koja se odnosi na način obrazovanja i usavršavanja pripadnika vojske, obuke vojnika u inostranstvu i sl. (Blagojević, 2015: 163).

Pored toga, u samom momentu protesta, odluka vojske da ostane lojalna ili otkáže poslušnost režimu određena je stepenom mobilizacije društva, odnosno veličinom i sastavom protesta, kao i (ne)intervencijom vanjskih sila u cilju pružanja podrške režimu ili protestantima.

II

ISTRAŽIVAČKI DIZAJN

U cilju obezbjeđenja dva kriterijuma naučnog istraživanja: sistematičnosti, odnosno planske pripreme i kontrolisanosti neophodno je definisati istraživački dizajn. Dizajn zauzima vrlo važno mjesto u strategiji istraživanja jer uspostavlja hipotetički, analitički i metodološki dijalog između teorije i empirijskih indikatora, na bazi kojeg se obezbjeđuje interpretacija i evaluacija nalaza istraživanja. Drugim riječima, istraživački dizajn podrazumijeva formulisanje hipoteza rada na bazi istraživačkog pitanja odnosno određenja njegovih osnovnih koncepata kroz dati konceptualno-teorijski dio rada, izgradnju i/ili odabir odgovarajućeg analitičkog okvira, svodenje pojmova na empirijske indikatore, identifikovanje osnovnih metoda prikupljanja i analize empirijske građe, kao i obrazloženje vremenskog okvira rada i izvršene selekcije *case-studies*.

1. HIPOTETIČKO-ANALITIČKI OKVIR I INDIKATORI

U cilju dolaženja do odgovora na istraživačko pitanje, odnosno rješavanje problema istraživanja neophodno je postaviti hipoteze, tj. pretpostavke rada koje se primjenom odgovarajućih metoda tretiraju, kroz utvrđeni analitički okvir, na bazi empirijskih indikatora. Shodno tome, u nastavku ovog poglavlja utvrđene su opšte hipoteze rada, kao i njihove pothipoteze, definisan analitički okvir, te identifikovani osnovni empirijski indikatori uloge vojske u režimu, u periodu tranzicije, kao i indikatori odnosa između civilnih i vojnih vlasti u procesu konstituisanja novog režima.

1.1 Opšte hipoteze i pothipoteze rada

Na temelju definisanog teorijskog okvira, odnosno strateškog pristupa objašnjenju procesa demokratizacije, kao i konceptualizacije i teorijskih određenja civilno-vojnih odnosa, postavljene su hipoteze rada i to u tri dijela analize. Prvi dio analize obuhvata

ispitivanje faktora u režimu i momentu protesta/pobune⁴² koji određuju reakciju vojske na proteste/pobunu. U tom kontekstu, postavljene su dvije opšte hipoteze sa pripadajućim dimenzijama analize. Drugi dio sadrži utvrđivanje uticaja uloge vojske u protestima/pobuni na njihov rezultat u vidu pada ili opstanka režima. Na kraju, treći dio uključuje analizu uticaja uloge vojske u prethodnom režimu i promjeni režima na prirodu i karakter civilno-vojnih odnosa u novokonstituisanom režimu.

Faktori uticaja u nedemokratskom režimu i momentu protesta na reakciju vojske

Opšta hipoteza 1.1: *Položaj vojske u nedemokratskom režimu bitno određuje njenu ulogu u procesu tranzicije, odnosno pokušaju promjene režima.*

Ova hipoteza će biti testirana kroz ispitivanje pothipoteza definisanih kroz institucionalno-pravnu, ekonomsku, socijalnu i edukativno-vrijednosnu dimenziju analize pozicije i uloge vojske u nedemokratskom režimu.

Institucionalno-pravna dimenzija implicira sljedeće hipoteze:

Hipoteza 1: *Ukoliko je vojska institucionalizovana veća je vjerovatnoća da će imati promotivnu ulogu u procesu tranzicije.*

Hipoteza 2: *Ukoliko je stepen uključenosti vojske u administrativni aparat veći to je veća mogućnost da vojska bude opstruktivni faktor tranzicije.*

Hipoteza 3: *Ukoliko je vojska uspostavljena i funkcioniše u skladu sa određenim pravnim normama veća je vjerovatnoća da podrži proteste protiv režima.*

⁴² Termin protesti (demonstracije - *protests*) se odnosi na mirno izražavanje/demonstriranje nezadovoljstva određenim pitanjem kroz okupljanja pripadnika određenih društvenih grupacija, za razliku od pojma pobuna (*rebellion*) koji se upotrebljava da označi postizanje ciljeva i interesa date grupacije/grupacija nezadovoljnih pripadnika društva nasilnim - oružanim putem. U disertaciji su korišćena oba termina, odnosno u slučaju Tunisa i Egipta korišćen je termin protesti s obzirom na njihov nenasilni karakter, u Bahrenu su demonstracije takođe bile mirne ali su ugušene oružjem, u Siriji prvih pet mjeseci mirnih demonstracija se kao odgovor na represiju režima pretvorilo u nasilnu pobunu, u Libiji kratkoročni mirni protesti od nedelju dana su se, takođe, pretvorili u nasilnu pobunu, dok je u Jemenu mobilizacija naraoda bila okarakterisana nasiljem i vanjskom intervencijom (Ackerman, P. & Bartkowski, M, 2017).

Hipoteza 4: *Ukoliko očuvanje korporativnih interesa vojske ne zavisi od opstanka režima veća je vjerovatnoća da će vojska podržati proteste.*

Hipoteza 5: *Ukoliko paralelne bezbjednosne službe imaju privilegovaniju poziciju u nedemokratskom režimu, veća je vjerovatnoća da će vojska otkazati poslušnost režimu.*

Kroz ekonomsku dimenziju analize postavljena je sljedeća hipoteza:

Hipoteza: *Ukoliko je vojska imala privilegovanu ekonomsku poziciju u nedemokratskom režimu veća je mogućnost da će postojati prepreke prilikom donošenja odluke da podrži proteste.*

Kroz socijalnu dimenziju analize postavljene su sljedeće hipoteze:

Hipoteza 1: *Ukoliko strukturu vojske većinom čine pripadnici određenih etničkih, sektaških, plemenskih i sl. grupacija veća je vjerovatnoća da će podržati režim.*

Hipoteza 2: *Ukoliko su veze između vojske i društva jače veća je mogućnost da će vojska podržati pad režima.*

Edukativno-vrijedonosna dimenzija implicira sljedeću hipotezu:

Hipoteza: *Ukoliko je organizacija vojske zasnovana na profesionalnim normama i vrijednostima stečenim kroz adekvatnu edukaciju i usavršavanje veće je vjerovatnoća da će biti promotivani akter tranzicije.*

Navedene hipoteze biće provjerene analizom pozicije vojske u nedemokratskim režimima zemalja koje su predmet analize.

Opšta hipoteza 1.2: *Međunarodni faktor uticaja u momentu protesta, kao i kakraket protesta određuju ulogu vojske u tranziciji, odnosno pokušaju promjene režima.*

Ova hipoteza će biti testirana kroz ispitivanje dvije pothipoteze:

Hipoteza: *Ukoliko vanjske sile podržavaju režim veća je vjerovatnoća da će vojska ostati lojalna režimu.*

Hipoteza: *Ukoliko su protesti masovni i raznoliki po svom sastavu veća je vjerovatnoća da vojska otkáže poslušnost režimu.*

Date hipoteze biće provjerene analizom pozicije vojske u momentu protesta/pobune u zemljama koje su predmet analize.

Uticaj uloge vojske u protestima na njihov rezultat u vidu pada ili opstanka režima

Opšta hipoteza 2: *Položaj i uloga vojske u procesu tranzicije, odnosno pokušaju promjene režima bitno determiniše uspjeh pokušaja promjene..*

„Arapsko proljeće“ pokazuje kako odgovor vojske na zahtjeve naroda za promjenu vlasti predstavlja pouzdan prediktor ishoda protesta/pobune protiv datog režima.

Hipoteza 1: *Ukoliko vojska odluči da otkáže poslušnost režimu ili ostane neutralna, režim najvjerojatnije doživljava slom.*

Navedena hipoteza biće ispitana analizom i komparacijom slučajeva tranzicije u Tunisu i Egiptu gdje je vojska odlučila da ostane neutralna, odnosno podrži zahtjeve demonstranata.

Hipoteza 2: *Ukoliko vojnici odluče da ostanu vjerni režimu i očuvaju status quo režim opstaje.*

Data hipotezu biće provjerena analizom slučajeva tranzicije u Siriji i Bahreinu gdje je vojska odlučila da stane na stranu režima.

Hipoteza 3: *Ukoliko se oružane snage podijele na snage lojalne režimu i one koje podržavaju demonstrante - ishod tranzicije određuju drugi faktori, kao što je strana intervencija, snaga opozicije, riješenost režima da opstane i sl.*

Posljednja hipoteza biće ispitana analizom uloge vojske u tranziciji režima u Libiji i Jemenu.

Civilno-vojni odnosi u novokonstituisanom režimu

Opšta hipoteza 3.1: *Položaj vojske u prethodnom režimu i njena uloga u protestima/pobuni bitno određuje nivo vojnih prerogativa i stepen civilno-vojnog konflikta u novom sistemu.*

Hipoteza 1: *Ukoliko je vojska imala privilegovan položaj u prethodnom režimu vjerovatno će biti visok nivo vojnih prerogativa i stepen civilno-vojnog konflikta u novom sistemu i pored promotivne uloge u promjeni prethodnog režima.*

Navedena hipoteza biće testirana analizom slučaja tranzicije Egipta nakon pada Mubarakovog režima.

Hipoteza 2: *Ukoliko vojska nije imala politički i vojni angažman u prethodnom režimu te je imala promotivnu ulogu u njegovom kolapsu, vjerovatno će nivo vojnih prerogativa i stepen civilno-vojnog konflikta u novom sistemu biti nizak.*

Analizom slučaja Tunisa, potvrdićemo ili opovrgnuti datu pretpostavku.

Hipoteza 3: *Ukoliko se oružane snage podijele na antirežimske i režimske snage u momentu pobune, vjerovatno će biti visok nivo vojnih prerogativa i stepen civilno-vojnog konflikta u novom sistemu.*

Hipoteza je ispitana analizom slučajeva tranzicije Libije i Jemena.

Opšta hipoteza 3.2: *Odnos između vojnih prerogativa i civilno-vojnog konflikta bitno determiniše mogućnosti za uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom u novom sistemu.*

Hipoteza je testirana na primjeru zemalja u kojima se prethodni režim suočio sa kolapsom, odnosno Egiptu i Tunisu, Libiji i Jemenu.

U cilju objašnjenja razlika između jedinica analize u pogledu razvoja civilno-vojnih odnosa u fazi konstituisanja novog režima primijenjeni su, u skladu sa raspoloživim podacima i karakteristikama studija slučaja, sljedeći elementi analize: *institucionalno-pravni*, čvrstina i sposobnost civilne vlade da sprovede demokratske reforme; socijalni - sastav civilnog društva⁴³; *kulturni* – uloga religije u politici; *internacionalni* - međunarodni uticaj velikih sila i međunarodnih bezbjednosno-odbrambenih organizacija kao što je OEBS⁴⁴, NATO, EU, Afrička unija⁴⁵ i *vojni*, odnosno profesionalizacija vojske kroz smanjenje finansija, privatizaciju preduzeća, promjenu vojne obuke i sistema vojnog obrazovanja putem kojeg će pripadnici vojske jačati borbenu spremnost i istovremeno se depolitizovati, uspostavljanje sudske i zakonodavne kontrole nad vojskom; zamjenu visokih vojnih funkcionera; smjenu vojnika sa političko-civilnih funkcija, fokusiranje vojske na njenu primarnu misiju – odbranu zemlje od vanjske prijetnje, čime prestaje da vrši funkcije koje se odnose na unutrašnju bezbjednost; poštovanje ugleda i statusa vojske investiranjem u programe modernizacije i sl.

⁴³ Postojanje razvijenog civilnog društva predstavlja jedan od najpreciznijih pokazatelja demokratije. Linc i Stepan (1998: 21) definišu civilno društvo kao „arenu u okviru sistema vladanja gdje samoorganizovane grupe, pokreti i pojedinci, relativno autonomni od države, nastoje da artikuliraju vrijednosti, formiraju udruženja i ostvaruju svoje interese“.

⁴⁴ Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi zahtijeva od novih članica da se pridržavaju Kodeksa ponašanja u političko-vojnim aspektima bezbjednosti (*Code of Conduct on Politico- Military Aspects of Security*). Sedmo poglavlje Kodeksa odnosi se na vojsku, ostale snage bezbjednosti, obavještajne agencije i civilno-vojne odnose (OSCE, 1994).

⁴⁵ Zemlje koje žele da postanu članice NATO i EU treba da ispune niz kriterijuma koji se odnose na demokratsku civilnu kontrolu oružanih snaga. Takođe, AU traži od novih demokratija da reformišu sektor bezbjednosti. Od zemalja koje su predmet istraživanja, države članice Afričke unije su Tunis, Egipat i Libija.

1.2 Analitički okvir

Na datom hipotetičkom okviru, odnosno kroz institucionalnu, ekonomsku, socijalnu i edukativno-vrijednosnu analize vojske unutar režima, te karakter protesta i međunarodni faktor uticaja u momentu protesta razvijen je analitički okvir odnosa između položaja vojske u nedemokratskom režimu i njene uloge u tranziciji, i odnosa između uloge vojske u tranziciji i rezultata tranzicije.

Dijagram 1: Analitički okvir odnosa između položaja vojske u režimu i uloge vojske u pokušaju njegove promjene, i odnosa između uloge vojske u promjeni i rezultata promjene

U cilju ispitivanja odnosa između vojske i novokonstituisane vlasti u Tunisu, Egiptu, Libiji i Jemenu primijenjen je okvir odnosa između vojnih prerogativa i civilno-vojnog

konflikta koji je razvio Stepan (1988: 101-102) pri analizi uloge vojske u Brazilu i ostalim zemljama Južnog zajedničkog stožera.⁴⁶

Ukoliko je osporavanje civilne vlasti od strane pripadnika vojske na niskom nivou, a prerogativi vojske veliki nastaje tzv. „neravnapravno prilagođavanje civila“ (*unequal civilian accommodation*). Stepan je identifikovao tri moguća scenarija ovakvog prilagođavanja: „bijeli udar“ gdje vojska, uz podršku saveznika u civilnom društvu ili političkim krugovima, može iskoristiti prerogative u cilju pritiska na civilne lidere da donesu određene odluke u njenom interesu; transformisanje političkog poretka u nedemokratsku garnizon državu⁴⁷ na čijem čelu se nalazi civilni lider; i nedostatak autonomije režima u odnosu na vojsku može voditi gubitku njegovog legitimiteta u civilnom društvu i političkim krugovima.

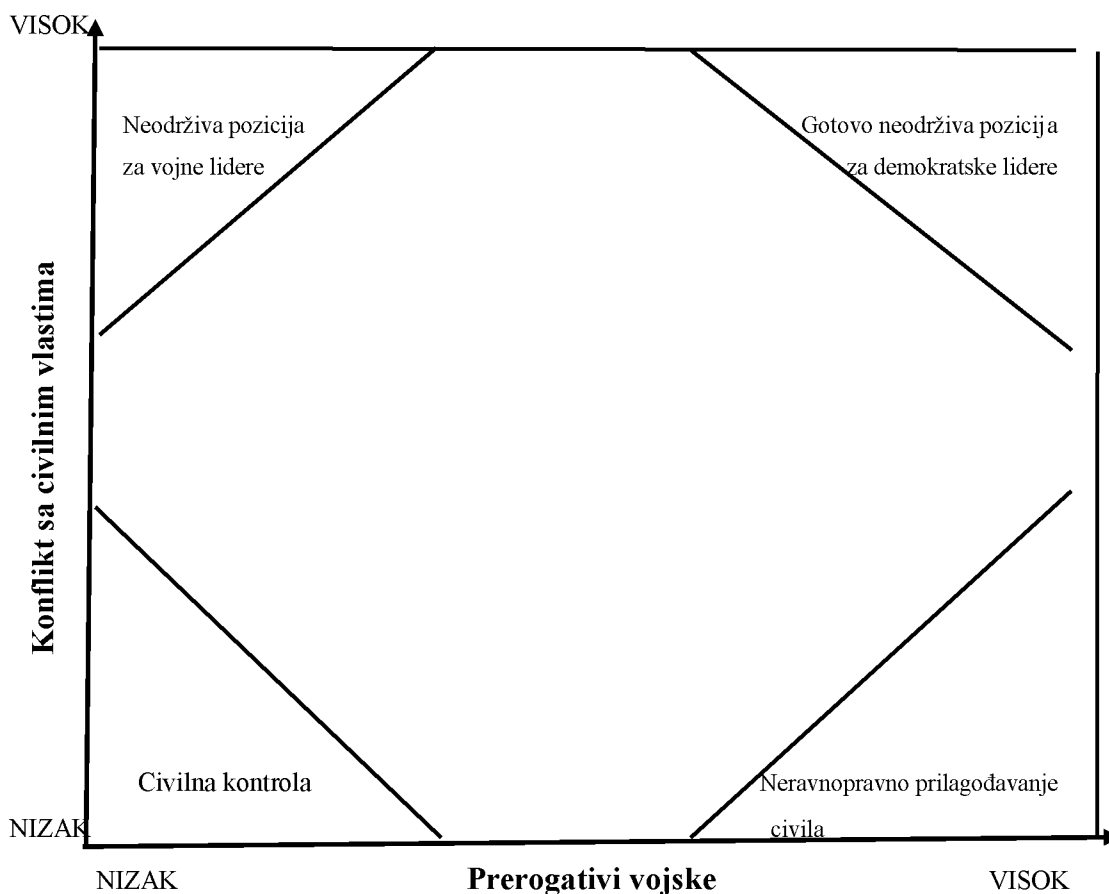
U ovoj tački civilno-vojnih odnosa postoji mogućnost da civilni lideri uvedu reforme koje će dovesti do smanjenja vojnih prerogativa. To može voditi civilnoj kontroli nad vojskom ili još više povećati otpor vojske što bi stvorilo konflikt i tzv. gotovo neodrživu poziciju za demokratske lidere (*near untenable position for democratic leaders*). Takva pozicija bi prouzrokovala ili pad režima ili kompromis između civilnih i vojnih vlasti koji bi vodio smanjenju prerogativa, ali i konflikta.

Na kraju, situaciju u kojoj su prerogativi vojske na niskom nivou, a konflikt sa civilnim liderima vrlo izražen Stepan (*ibid*) naziva neodrživa pozicija za vojne lidere (*unsustainable position for military leaders*), budući da civilni lideri mogu promijeniti vojno rukovodstvo u cilju izbjegavanja konflikta. Ovakva situacija je analitički moguća, ali je empirijski nevjerovatna, imajući u vidu da smanjenje prerogativa vojske vodi civilnoj kontroli.

⁴⁶ Južni zajednički stožer Argentinu, Brazil, Čile, Urugvaj i Paragvaj (Oxford Living Dictionaries).

⁴⁷ Garnizon država je ona u kojoj specijalisti za nasilje, odnosno vojnici predstavljaju dminantnu, tj. najmoćniju grupu u društvu (Lasswell, 1941: 455).

Dijagram 1: Analitički okvir civilno-vojnih odnosa u fazi konstituisanja režima

Izvor: Stepan, 1988: 100

1.3 Empirijski indikatori

U nastavku teksta predstavljen je tabelarni prikaz pokazatelja pozicije vojske u nedemokratskom režimu za institucionalnu, ekonomsku, socijalnu i edukativno-vrijednosnu zatim pokazatelji uticaja međunarodnog faktora u samom momentu pobune i karaktera protesta, kao i indikatori razvoja civilno-vojnih odnosa u periodu konstituisanja novog režima, odnosno vojnih prerogativa i konflikta između vojnika i novokonstituisanih civilnih vlasti.

Tabela 6: Empirijski indikatori pozicije vojske u nedemokratskom režimu za svaku dimenziju analize

Dimenzije analize	Pokazatelji
Institucionalni	Postojanje jasnog pravnog okvira, odnosno ustava i drugih pravnih akata kojima su propisane nadležnosti. Uključenost vojske u administrativni aparat. Odnos vojske kao institucije i paralelnih bezbjednosnih službi.
Ekonomski	Udio vojnih troškova u BDP-u zemlje, vlasništvo ili udio vlasništva u kompanijama.
Socijalni	Procenat zastupljenosti određene etničke, plemenske i sl. grupacije u strukturi vojske. Važna uloga vojske u izgradnji države te odbrani društva od vanjskih prijetnji; dostupna statistika u vezi sa (ne)učesćem vojnika u kršenju ljudskih prava.
Edukativno-vrijednosni	Način obrazovanja i usavršavanja pripadnika vojske (postojanje profesionalnih akademija).

Izvor: autor

Empirijski pokazatelj uticaja međunarodnog faktora na poziciju vojske u antirežimskim protestima predstavlja intervencija vanjskih sila da spasu režim ili pruže podršku protestantima. Pored toga, reakciju vojske u momentu pobune određuje i veličina protesta kao i sama struktura protestanata.

Empirijski indikatori konflikta vojske sa civilnim vlastima (*military contestation*) predstavljaju: način na koji se novi režim odnosi prema nasljeđu kršenja ljudskih prava u vrijeme prethodnog režima (postojanje „rezervisanih domena“); reakcija vojske prema inicijativama demokratske vlade kada je riječ o organizaciji misije, strukturi i kontroli vojske i vojnim budžetom (smanjenje izdavajanja za vojsku iz državnog budžeta).

S obzirom na model tranzicije i date pravce razvoja od 11 prerogativa koje je Stepan definisao u djelu *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*, pozicija vojske u navedenim zemljama analizirana je kroz deset sljedećih prerogativa: ustavno sankcionisana nezavisna uloga vojske u političkom sistemu, odnosi vojske sa šefom izvršne vlasti, koordinacija odbrambene politike, zastupljenost pripadnika vojske u kabinetu, uloga vojske u zakonodavnoj grani vlasti, uloga u obavještajnoj službi, uloga u policiji, uloga u donošenju odluka u vezi sa napredovanjem u vojnoj službi, uloga u državnim preduzećima i uloga u

pravnom sistemu. Takođe, treba imati u vidu da bitno odstupanje u odnosu na Stepanov pristup analizi, predstavlja to što ni u jednoj od zemlja koje su predmet analize nije konstituisan novi demokratski režim, već sistem koji je u najmanju ruku fasadna demokratija.

Tabela 7: Pokazatelji veličine prerogativa vojske

Prerogativi	Mali	Srednji	Visoki
Ustavno sankcionisana nezavisna uloga vojske u političkom sistemu	Vojne akcije u cilju jačanja unutrašnje bezbjednosti se preduzimaju u skladu sa naredbama civilnih izvršnih vlasti u okviru definisanog pravnog sistema i zakonodavstva.	-	Vojsci su ustavom propisane velike nadležnosti u pogledu očuvanja unutrašnjeg poretka, a time i mogućnost donošenja odluka u vezi sa upotrebom tih ovlašćenja.
Odnosi vojske sa šefom izvršne vlasti	Šef izvršne vlasti (predsjednik, premijer, ustavni monarh) je <i>de jure</i> i <i>de facto</i> komandant vojske.	-	Kontrola oružanih snaga je <i>de facto</i> u rukama vojnih komandanata u aktivnoj službi.
Koordinacija sektora odbrane	<i>De jure</i> i <i>de facto</i> u rukama Kabineta (civila koje imenuje šef izvršne vlasti)	-	<i>De jure</i> i <i>de facto</i> u rukama šefova posebnih vojnih službi uz slab ili nepostojeći nadzor Zajedničkog generalštaba i slabo sveobuhvatno planiranje od strane šefa izvršne vlasti.
Zastupljenost aktivnih pripadnika vojske u kabinetu	Ne postoji.	Aktivni komandanti svake službe su, takođe, zastupljeni u Kabinetu kao ministri svojih službi.	Tri aktivna vojna ministra plus brojni drugi ministri, posebno oni koji imaju nadležnosti u oblasti nacionalne bezbjednosti (obavještajna služba, Savjet za nacionalnu bezbjednost i sl.)
Uloga u zakonodavnoj grani vlasti	Parlament razmatra većinu glavnih političkih pitanja koja se odnose na vojni budžet, strukturu snaga i inicijative u vezi sa novim oružjem. Predstavnici izvršne vlasti pred odborima parlamenta predstavljaju i razjašnjavaju određene inicijative.	-	Parlament odobrava ili ne odobrava budžet izvršne vlasti. Ne postoji tradicija održavanja detaljnih saslušanja pred odborima parlamenta u vezi sa odbrambenim pitanjima, vojska rijetko detaljnije informiše parlament o sektoru odbrane, a najveći zvaničnici sektora odbrane se rijetko pojavljuju na sastancima odbora parlamenta.

Prerogativi	Mali	Srednji	Visoki
Uloga u obavještajnoj službi	Civili kontrolišu <i>de jure</i> i <i>de facto</i> osnovne obavještajne agencije. Postoje jaka revizorka tijela koja čine civili.	-	Ne postoje nezavisna revizorska tijela. Obavještajne agencije pod kontrolom vojnih komandanata.
Uloga u policiji	Policija je pod kontrolom nevojnih ministara ili lokalnih zvaničnika. Vojnicima u aktivnoj službi nije dozvoljeno da komanduju jedinicom policije.	Policija je pod kontrolom nevojnih ministara ili lokalnih zvaničnika. Vojnicima u aktivnoj službi je dozvoljeno da komanduju jedinicom policije.	Policija je pod direktnom komandom vojske i većinu šefova lokalne policije čine vojnici u aktivnoj službi.
Uloga u donošenju odluka u vezi sa napredovanjem u vojnoj službi	Parlament je razmotrio i usvojio zakon o napredovanju u službi. Tijelo za profesionalno napredovanje u vojsci daje preporuku zvaničnicima na nivou Kabineta.	-	Vojska ima vodeću ulogu u definisanju granica kada je u pitanju napredovanje u službi.
Uloga u državnim preduzećima	Samo izuzetno vojni oficiri u aktivnoj službi se nalaze na čelu državnih preduzeća.	Vojni oficiri u rezervi se nalaze na visokim pozicijama u državnim preduzećima, ali, uglavnom, oficiri u aktivnoj službi se ne nalaze na čelu državnih preduzeća.	Vojni oficiri u aktivnoj službi kontrolišu ključna državna preduzeća u skladu sa zakonom i tradicijom.
Uloga u pravnom sistemu	Vojska skoro nema pravnu nadležnost van usko definisanih unutrašnjih sankcija koje se odnose na disciplinu u vojsci. U svim oblastima, van ovog domena, civili i vojska su podvrgnuti civilnom zakonodavstvu i civilnim sudovima.	-	Zakonodavstvo u oblasti nacionalne bezbjednosti i sistem vojnih sudova pokriva najveće oblasti političkog i civilnog društva. Domen u kojem vojski može biti suđeno pred civilnim sudovima je vrlo uzak.

Izvor: Stepan, 1988: 94-97.

2. METODOLOŠKI OKVIR I IZVORI PODATAKA

S namjerom dolaženje do validnog i naučno prihvatljivog odgovora na postavljeno istraživačko pitanje primijenjene se sljedeće metode (Blagojević, 2015: 160):

Istoriografski metod - posredstvom ovog metoda su ispitani uslovi nastanka i razvoja oružanih snaga šest arapskih režima od dobijanja nezavisnosti do danas;

Analiza slučaja - posredstvom kojeg su analizirani slučajevi Tunisa i Egipta kao relevantni za ispitivanje uloge vojske kao promotivnog faktora tranzicije; zatim slučajevi Bahreina i Sirije kao relevantni za ispitivanje uloge vojske kao opstruktivnog faktora tranzicije; i na kraju slučajevi Jemena i Libije kako bi se ispitali rezultati tranzicije kada se vojska podijeli na prijatelje i oponente režima;

Analiza dostupne literature i dokumentacije - posredstvom kojeg su ispitane relevantne knjige, akademski i novinski članci, materijali stručnih organizacija i udruženja, zvanična dokumenta i slični materijali koji se odnose na ulogu vojske u arapskim režimima i tranzicijama;

Komparativni metod – posredstvom kojeg su utvrđene razlike i sličnosti:

- u nastanku i razvoju vojske u zemljama koje su predmet istraživanja;
- u ulozi vojske u protestima/pobuni protiv dugogodišnjih režima;
- u ulozi vojske u konstituisanju novog režima i njegovoj konsolidaciji.

Hipoteze rada su testirane uz upotrebu širokog opsega primarnih izvora informacija, odnosno ustava, zvaničnih izjava od strane vojske, usvojenih i dostupnih pravnih akata, kao i sekundarnih izvora koji podrazumijevaju postojeću literature u vezi sa pitanjem istraživanja, izvještaje vladinih i nevladinih organizacija, analize stručnih *think tanks* organizacija i slično.

Primarni i sekundarni izvori podataka rada su uglavnom na engleskom, srpskom i crnogorskom jeziku, uz ograničeno korišćenje izvora na francuskom i italijanskom jeziku.

To proizilazi iz dva razloga: prvo, ne poznajem arapski jezik a učenje istog zahtijeva veliki vremenski period, kao i znatna finansijska sredstva. Takođe, u toku izrade doktorata pohađala sam časove francuskog i italijanskog jezika, te studijski boravila u Francuskoj dvadeset dana i u Italiji šest mjeseci što je produkovalo osnovnim poznavanjem oba jezika, a time i ograničenim mogućnostima za korišćenje literature na ova dva jezika u stručne svrhe. Drugo, postoji čitav niz izvora informacija odgovarajućeg kvaliteta na engleskom jeziku: knjige, akademski članci, novinski članci, analize naučnih i stručnih organizacija, kao i materijali nastali u zemljama obuhvaćenim istraživanjem koji su dostupni putem Interneta kao i u bibliotekama sa omogućenim pristupom. Korišćene dostupnih novinskih članaka proizilazi iz potrebe da se obrade informacije koje s obzirom na aktuelnost i dinamičnost nijesu bile obuhvaćene podrobnijom naučnom literetuirom u trenutku pripreme disertacije.

Vlastita imena autora čija su djela korišćena u procesu pripreme rada, aktera tranzicije i istorijskog, političkog i kulturnog razvoja zemalja, kao i nazivi gradova, plemena i raznih grupacija koje su predmet analize su u dostupnim materijalima data na stranim jezicima, prvenstveno na engleskom kao „jeziku posredniku“. Shodno tome, postoje izvjesne mogućnosti da, u sklopu disertacije, nijesu transkribovana na najprihvatljiviji način, i to usljed nemogućnosti tačnog utvrđivanja njihovog izvornog porijekla ili pronalaženja imena/naziva na izvornom jeziku. Utvrđivanje transkripcije načelno polazi od izgovora imena u izvornom jeziku i od mogućnosti našeg jezika da izvorne glasove zamijeni adekvatnim ili bliskim našim glasovima. Jezik posrednika se u našem pravopisu ne spominje. Shodno tome, u cilju otklanjanja eventualnih nedorečenosti, navedena imena/nazivi su, u zagradama, data i na jeziku na kojem su napisana u korišćenoj literaturi. Takođe, nazivi međunarodnih organizacija *Freedom House*, *Amnesty International* i sl. nijesu transkribovani budući da su u našem jeziku prepoznati i razumljivi u orginalnom obliku.

Prilikom izučavanja civilno-vojnih odnosa u ovom dijelu svijeta, potrebno je imati u vidu da je prikupljanje pouzdanih informacija o vojsci izuzetno teško, zbog velike kontrole režima nad podacima koji su označeni kao tajni, kao i zbog nepreciznosti podataka koji se iznose u javnost.

3. OBRAZLOŽENJE VREMENSKOG OKVIRA ISTRAŽIVANJA I IZVRŠENE SELEKCIJE CASE-STUDIES

Analiza uloge vojske u arapskim režimima i tranzicijama fokusirana je na period 2010, odnosno 2011. godine kada su se pojavili masovni protesti protiv režima sa osvrtom na eksplanaciju pozicije vojske u prethodnom periodu kao determinante njene uloge u ispitivanom periodu, te na proces razvoja odnosa između vojske i civila nakon protesta.

Odabran je metodološki pristup komparativnom istraživanju uloge vojske u režimima i tranzicijama šest arapskih zemalja koji se zasniva na dizajnu komparacije malog broja najrazličitijih slučajeva (*most different cases*). Drugim riječima, na nivou identifikovanja kauzalnih faktora različite uloge vojske u navedenim zemljama kao posljedice različite pozicije i karakteristika vojske u prethodnom režimu primjenjujemo dizajn najrazličitijih slučajeva gdje u okviru tri kategorije formirane na kriterijumu promotivne/neutralne ili opstruktivne uloge vojske, identifikujemo slične faktore i ishod što je tabelarno predstavljeno u nastavku teksta (Landman, 2008: 45). U Tunisu i Egiptu vojska je, usljed narodnih protesta, imala neutralnu, odnosno promotivnu ulogu sa ishodom promjene režima, u Bahreinu i Siriji imala je opstruktivnu ulogu, tj. podržala režim što je omogućilo njegov opstanak na vlasti, dok se u Libiji i Jemenu podijelila na prijatelje i oponente režima gdje je ishod tranzicije odlučila vanjska intervencija (Blagojević, 2015: 165).⁴⁸

3.1 Vojska kao promotivni faktor političke promjene: Tunis i Egipat

Sredinom decembra 2010. godine samospaljivanje dvadesetšestogodišnjeg prodavca povrća Muhameda Buazizija pokrenulo je talas protesta protiv režima Zine Al Abidina Ben Alija na koje je on odgovorio slanjem Predsjedničke garde (Barany, 2011: 30, Blagojević, 2015: 165). No, vojne snage nijesu djelovale u cilju odbrane režima već su zauzele neutralnu

⁴⁸ Dio teksta u nastavku ovog poglavlja objavljen je u: Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediterranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka, 2015: 165-168.

poziciju i time doprinijele odlasku Ben Alija u egzil (Pachon, 2014; Bou Nassif, 2015; Grewal, 2016).

Ben Ali, kao i njegov prethodnik Burgiba nije dozvolio intervenciju vojske u politički život. Vojska se prvenstveno fokusirala na odbranu zemlje od vanjske prijetnje. S druge strane, Ben Ali je mnogo ulagao u razvoj i održavanje privilegovanih bezbjednosnih agencija pod kontrolom Ministarstva unutrašnjih poslova (Brooks, 2013). Shodno tome, kada su protesti počeli vojska nije imala realnog interesa da ostane uz Alija. Uzimajući u obzir položaj vojske u nedemokratskim režimima i ulogu u tranziciji velika vjerovatnoća je da će u Tunisu biti uspostavljen liberalni model civilno-vojnih odnosa (Blagojević, 2015: 166).

U Egiptu vojska nije bila odlučna da stane na stranu protestanata na početku pobune naroda protiv režima Hosnija Mubaraka. Razlog je privilegovan položaj u Mubarakovom režimu (Perkins, 2010: 29, cit. prema Blagojević, 2015: 166). Zapravo, vojska je bila značajan ekonomski akter i znatan dio budžetskih sredstava izdvajao se za plate, medicinsku njegu, prevoz i druge potrebe pripadnika oružanih snaga (Blagojević, 2015: 166).

No, uvidjevši snagu protestanata i nemoć režima pred istim, te shvativši da bi povećanje nasilja i nereda samo ugrozilo legitimitet i uticaj vojske, Vrhovni savjet oružanih snaga (VSOS) je 10. februara 2011. godine preuzeo kontrolu nad zemljom i ubijedio Mubaraka da napusti položaj (Abdelrahman, 2015). Razlozi za takvu odluku bili su zabrinutost u vezi sa širenjem islamskog radikalizma, privilegovanija velika policijska i bezbjednosna služba, jake veze sa društvom, gdje bi znatan dio običnih vojnika, ako ne i generala odbio da puca na demonstrante (Barany, 2011: 32, cit. prema Blagojević, 2015: 166). Budući da je uloga vojske u promjeni režima veoma politizovana, ona je postala faktor problematičnog uticaja u fazi konstituisanja novog režima (Blagojević, 2015: 166).

Tabela 8: Promotivna uloga vojske

Slučajevi	Tunis	Egipat
Pozicija vojske	Privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata; Socijalna (etnička, religijska) kohezija; Masovni protesti; Ne postojanje vanjske intervencije.	Privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata; Socijalna (etnička, religijska) kohezija. Masovni protesti; Ne postojanje vanjske intervencije.
Ishod	Pomotivna/neutralna uloga vojske	Promotivna uloga vojske

3.2 Vojska kao opstruktivni faktor političke promjene: Bahrein i Sirija

Kralj Bahreina Hamad bin Isa Al Kalifa suočio se sa protestima šiita sredinom februara 2011. godine, koji su tražili da sunitska monarhija preda vlast izabranoj vladi, koja bi predstavljala i većinske šiite (Abdulla, 2011: 164 cit. prema Blagojević, 2015: 166). Više od hiljadu vojnika iz Saudijske Arabije i oko 500 policajaca iz Ujedinjenih Arapskih Emirata došlo je u Bahrein u okviru snaga šestočlanog Saveta za saradnju zemalja Persijskog zaliva u cilju gušenja demonstracija (Lutterbeck, 2011: 43, Blagojević, 2015: 166).

Vojska Bahreina je podržala režim, suprotstavljajući se demonstrantima, čime je još jednom potvrdila odanost sunitskom kralju. Drugim riječima, vojska Bahreina i nije tipična nacionalna vojska budući da je njen osnovni zadatak zaštita vladajuće familije i sunitske političke i poslovne elite u zemlji u kojoj većinu stanovništva čine šiiti. Tretman vojske od strane režima je na visokom nivou, pripadnici vojske su dobro plaćeni, imaju najsavremenije oružje i prolaze kroz vrhunske obuke (Barany, 2011: 35, cit. prema Blagojević, 2015: 166-167).

Sirijski predsjednik Bašar Al Asad nastoji da uguši pobunu protiv njegovog režima koja je počela u proljeće 2011. godine. Sljedeće godine pobuna se pretvorila u građanski rat sa velikim brojem žrtava, kao i emigranata. Broj strana u sukobu se vremenom povećavao, pri čemu je Sirija postala polje za geopolitičko sučeljavanje velikih svjetskih i regionalnih sila, pri čemu se izdvaja osam najznačajnijih državnih aktera: SAD, Saudijska Arabija,

Turska, Katar i Izrael kao protivnici Asadovog režima i Iran, Irak i Rusija kao njegovi prijatelji (Dostal, 2016: 30-34, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 542).

Većina pripadnika oružanih snaga Sirije i dalje podržava Asadov režim. Razlozi proističu iz činjenice da uživaju privilegovan položaj u sirijskoj politici i društvu, dok je malo vjerovatno da će neorganizovana i fragmentirana opozicija unaprijediti status vojske (Blagojević, 2015: 167). Sirijska vojska se zasniva na patrimonijalizmu, odnosno dominantnim porodično-vjerskim odnosima. Većina jedinica je pod komandom bliskih rođaka predsjednika Asada. Takođe, budući da je predsjednik Asad pripadnik vjerske sekte Alavita, većinu vojnog korpusa, odnosno 70% karijernih vojnika u okviru sirijskih oružanih snaga čine Alaviti iako predstavljaju samo 11% populacije (Lutterbeck, 2011: 46).

Tabela 9: Opstruktivna uloga vojske

Slučajevi	Bahrein	Sirija
Pozicija vojske	Patrimonijalni karakter; Etničke, religijske podjele; Strana intervencija u cilju opstanka režima.	Patrimonijalni karakter; Etničke, religijske podjele; Strana intervencija u cilju opstanka režima;
Ishod	Opstruktivna uloga vojske	Opstruktivna uloga vojske

3.3 Podjela vojske na pristalice i protivnike režima: Libija i Jemen

Muamer Gadafi je tokom svoje vladavine dao prioritet paralelnim elitnim i paravojnim jedinicama, kojima su komandovali njegovi rođaci, prvenstveno iz razloga što su vojni oficiri pokušali četiri državna udara od njegovog dolaska na vlast 1969. godine (Barany, 2011: 34, cit. prema Blagojević, 2015: 167).

Usljed talasa protesta protiv režima 15. februara 2011. godine koji su se potom pretvorili u oružani sukob pa u građanski rat, režim je nastojao da očuva podršku vojske kako novcem tako i prijetnjama, odnosno čistkom komandanata koji su odbili da upotrijebe oružje protiv demonstiranata i držanjem članova njihovih familija kao taoca. Postoje i navodi da je Gadafi unajmljivao plaćenike iz Subsaharske Afrike, Evrope i Latinske Amerike (*ibid*).

Znatan dio vojnika je dezertirao, što je uzrokovano nezadovoljnim položajem u odnosu na privilegovane bezbjednosne jedinice kao i činjenicom da je vojska bila frangmentirana na plemenskoj osnovi.

Uz pomoć NATO snaga građanski rat u Libiji se završio 20. oktobra 2011. godine ubistvom višedecenijskog lidera Muamera Gadafija. Izgledi za razvoj demokratije, a u sklopu nje civilne kontrole nad libijskom vojskom su malo vjerovatni (Blagojević, 2015: 167) imajući u vidu tzv. vladavinu milicija postgadafijevom Libijom (Pinfari, 2012: 39).

Početkom 2011. godine hiljade ljudi nezadovoljno Salehovom vladavinom izašlo je na ulice glavnog grada Jemena, Sane. Nezaposlenost, loši ekonomski uslovi, korupcija, te predlog vlade za izmjenu ustava naveli su narodne mase da se suprotstave režimu (Blagojević, 2015: 166).

Saleh je slično Gadafiju više povjerenja imao u razne bezbjednosne jedinice nego u vojsku (Barany, 2011: 34, cit. prema Blagojević, 2015: 167-168). Zapravo osnovni zadatak vojske bio je odbrana zemlje od vanjske prijetnje, a bezbjednosnih snaga zaštita režima. Vojska se zasnivala na plemensko-vojno-poslovnom kompleksu (Burrowes, 2014: 212), gdje je, *inter alia*, djelovala kao poslodavac sa brojnim „vojnicima duhovima“⁴⁹. Tokom protesta mnogi generali, uključujući i dugogodišnjeg saveznika generala Alija Mosena Al Amara (*Ali Mohsen al-Ahmar*), te obični vojnici otkazali su podršku Salehu (Barany, 2011: 33, cit. prema Blagojević, 2015: 167-168).

Krajem 2011. godine Saleh je potpisao plan šest članica Savjeta za saradnju zemalja Persijskog zaliva o okončanju krize. U skladu sa planom Saleh je predao vlast zamjeniku Abdu Rabuhu Mansuru Hadiju (*Abd Rabbuh Mansur Hadi*) i time okončao 33-godišnju vladavinu, u zamjenu za imunitet od krivičnog gonjenja. Jemenska vlada je uprkos

⁴⁹ Pojam „vojnici duhovi“ (*ghost soldiers*) odnosi se na vojnike koji su bili na platnom spisku vojske, ali nikada nijesu obavljali svoje vojne dužnosti ili su to radili rijetko. Njihove navodne plate i ostale beneficije uzimali su vrhovni vojni lideri (Crisis Group, 2013: 4, cit. prema Blagojević, 2016a: 22).

svakodnevnim protestima i zahtjevima da se Salehu sudi za ubistva stotina ljudi u protestima, odobrila zakon kojim se Salehu i njegovim saradnicima daje imunitet od krivičnog gonjenja za zločine počinjene od 1978. godine (Thiel, 2012: 45, Blagojević, 2015: 168).

Tabela 10: Podjela vojske na pro i antirežimske snage

Slučajevi	Libija	Jemen
Pozicija vojske	Tribalizovani karakter; Privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata; Intervencija vanjskih sila u formi vojne intervencije i političkog i finansijskog pritiska u cilju pružanja podrške protestantima/pobunjenicima.	Tribalizovani karakter; Privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata; Intervencija vanjskih sila u formi političkog pritiska u cilju pružanja podrške protestantima/pobunjenicima.
Ishod	Podjela vojske na režimske i antirežimske snage	Podjela vojske na režimske i antirežimske snage

III

VOJSKA KAO PROMOTIVNI FAKTOR POLITIČKE PROMJENE: TUNIS I EGIPAT

Značaj uloge vojske u momentu protesta protiv režima najbolje odslikavaju slučajevi tuniskih i egipatskih antirežimskih protesta 2011. godine. Odluka vojske da direktno podrži protestante (Egipat), odnosno da ostane neutralna i ne sprovodi represiju nad protestantima (Tunis) determinisala je ishod protesta, tj. dovela do pada dugogodišnjih režima na čelu sa Mubarakom u Egiptu i Alijem u Tunisu.

U cilju identifikovanja uzročnih faktora ovakve odluke vojske prikazan je istorijski, politički i kulturni identitet ovih zemalja kao kontekst razumijevanja cjelokupnog toka razvoja savremenog političkog sistema i njegovih elemenata sa akcentom na poziciju vojske u njegovim okvirima. Karakteristike dugogodišnjih režima vladara nezavisnog Tunisa i Egipta odredile su osobenosti i prirodu vojske, te determinisale njenu reakciju u trenutku manifestovanja nezadovoljstva širih narodnih masa njihovom vladavinom.

Poziciju vojske u režimima od sticanja nezavisnosti do protesta 2011. godine, posebno u režimu Mubaraka i režimu Alija, a u skladu sa postavljenim analitičkim okvirom, identifikovali smo analizom institucionalne pozicije vojske, odnosno njene veze sa režimom, zatim njenog položaja u ekonomskoj sferi, etničke, vjerske i plemenske strukture vojske, njenih veze sa društvom, kao i obuka i obrazovanja pripadnika oružanih snaga. Osim pozicije u prethodnom režimu, ulogu vojske u protestima determinisao je sam momenat protesta, odnosno njihov protesta i struktura protestanata.

Na koji način su ovi faktori operedijelili ulogu vojske u momentu protesta biće opisano u nastavku teksta, sa osvrtom na „postproljećni“ period u kojem se identifikuju jasne razliku između egipatske vojske koja je uspostavila određeni oblik vojne vladavine nakon obaranja izabranog predsjednika Mursija sredinom 2013. godine i tuniske vojske koja je odlučila da se povuče i političku arenu ostavi civilnim akterima. Shodno tome, nastojali smo da odredimo uzročnike depolitizovane pozicije vojske Tunisa i izrazito politizovane pozicije vojske Egipta i njihove posljedice po (ne)demokratski razvoj države i društva kao cjeline.

1. TUNIS: *LA GRANDE MUETTE* KAO BABICA POLITIČKE TRANZICIJE

Tri mita: ekonomsko čudo, demokratski gradualizam i *laïcité* (Cavatorta & Haugbølle, 2012: 182) konstruisali su sliku stabilnog, mirnog i prosperitetnog političkog poretka u Tunisu koji je uživao legitimitet u očima međunarodne zajednice. Ekonomsko čudo, nastalo razvojem privatnog sektora kroz socijalni liberalizam, zasnivalo se na nepreciznim statističkim podacima o ekonomskom rastu, porastu pismenosti i sl; demokratski gradualizam se sastojao od retorike zaštite demokratskih vrijednosti i ljudskih prava, a *laïcité* je podrazumijevao održavanje modela francuskog sekularnog poretka, u kojem islamsko-arapski identitet nije bio priznat na odgovarajući način. Budući da je navedena mitologija onemogućavala realnu procjenu političke i socioekonomske situacije u Tunisu, činjenica da je predsjednik Zine Al Abidin Ben Ali postao prva autoritarna žrtva „Arapskog proljeća“ naišla je na iznenađenje međunarodne i regionalne političke, stručne i građanske zajednice.

Tzv. Revolucija jasmína, odnosno protesti protiv Ben Alijevog režima koji su doveli do njegovog kolapsa, dobila je dugoročni međunarodni uticaj i značaj: prvo, označila je početak „Arapskog proljeća“ i postavila standarde za slične pokrete u drugim arapskim zemljama, drugo, otvorila je put za stvaranje najdemokracičnijeg društva u arapskom svijetu.

Na pitanja: zašto su protesti u Tunisu doveli do promjene režima, kao i zašto Tunis ima najveći demokratski potencijal u odnosu na ostale zemlje „Arapskog proljeća“ odgovor

Osnovne informacije

Geografska lociranost i zastava:

Izvor: BBC, Tunisia, 2016.

Veličina teritorije: 163.610 km²
Broj stanovnika: 10,4 miliona
Veličina oružanih snaga: 35.000
Vojna obaveza: Da
Početak protesta: 17. decembar 2010.
Pad lidera: Da (14. januar 2011.)
Izvor: Lutterbeck, 2011: 2; CIA, Tunisia, 2016.

je dat kroz fokus na analizu uloge vojske u ovim procesima sa osvrtom na ostale aktere tranzicije, na bazi deskripcije i eksplanacije glavnih karakteristika političke istorije zemlje, odnosno nedemokratskih režima Habiba Burgibe (*Habib Bourguiba*) i Ben Alija, te prirode civilno-vojnih odnosa tokom njihove vladavine.

Mnoge analize Revolucije jasmína ukazuju na prirodu i karakter dotad nezabilježenog pritiska odozdo kao kauzalnog faktora kolapsa Ben Alija (Joffé, 2011; Jdey, 2012; Bellin, 2012; Kuhn, 2012; Campante & Chor, 2012; Wall, 2012; i drugi). Međutim, manji broj radova je fokusiran na ispitivanje značaja i posljedica uloge vojske u Revoluciji (Way, 2011; Barany, 2011; Gause, 2011; Brooks 2013; Lutterbeck, 2011; Signé & Smida, 2014; Gaub, 2014; Pachon, 2014; Bou Nassif, 2015; Grewal, 2016).

Navedenim radovima nedostaje deskripcija i eksplanacija prirode civilno-vojnih odnosa i protesta u kontekstu eksplicitnijeg ukazivanja na istorijski, kulturni i politički identitet Tunisa, kao i osnovne karakteristike samih nedemokratskih režima. Nije moguće imati zaokruženu sliku uloge vojske u političkim promjenama Tunisa, ukoliko ne razumijemo kontekst u kojem je ona nastala i u kojem se razvijala. Na temelju tog konteksta, a u teorijskom okviru strateškog pristupa objašnjenju tranzicije, data je analiza civilno-vojnih odnosa kroz institucionalno-pravni, ekonomski, socijalni i edukativno-vrijednosni karakter odnosa u režimu Burgibe, odnosno Ben Alija. Takođe, ukazano je na prirodu i dinamiku protesta čiji uticaj je nezaobilazan u razumijevanju reakcije vojske u kolapsu bivšeg režima, kao i na razvoj civilno-vojnih odnosa u novom režimu kroz Stepanovo tumačenje odnosa između vojnih prerogativa i vojno-civilnog konflikta.

1.1 Istorijski, kulturni i politički identitet Tunisa

U cilju razumijevanja osnovnih crta savremenog političkog sistema Tunisa neophodno se osvrnuti na uticaj istorijskog nasljeđa na politički razvoj ove zemlje. Poput ljudi, i zemlje i regioni su rezultat njihovog iskustva, tako je i Tunis rezultat uticaja Berbera, arapsko-islamskog uticaja i uticaja evropskog kolonizatora – Francuske. Smjena različitih

kulturoloških, civilizacijskih i političkih uticaja koji su oblikovali osnovne elemente sistema od političke morfologije, odnosno državnog aparata do političke kulture i socijalnog kapitala predstavlja proizvod geografskog položaja Tunisa. Lociran na sjeveru afričkog kontinenta, Tunis i Libija zajedno sa ostalim zemljama Magreba, odnosno Marokom i Alžiirom nijesu daleko ni od djelovanja Bliskog istoka, a najbliži su evropskom kontinentu gdje su pod uticajem posebne evropske kulture koja se razvija od Srednjeg vijeka prožeta elementima kosmopolitizma i pluralizma (Povolo, 2013: 479). Shodno tome, tuniska društvena, politička i vojna organizacija, u velikoj mjeri, predstavlja tvorevinu evropskog, afričkog i bliskoistočnog djelovanja na ovom prostoru.

1.1.1 Berbersko-arapsko-osmanski identitet

Berberi su naselili prostor sjevero-zapadne Afrike oko 2000 godina prije nove ere, a njihova politička organizacija bila je plemenskog tipa do uticaja Feničana i Rimljana kada je izgrađena struktura slična državi i stvorena tri kraljevstva Berbera (Willis, 2012: 11). U VII vijeku ovaj prostor su počeli da naseljavaju Arapi koji su uticaj vršili kroz uvođenje islama i arapskog jezika. Političko prisustvo Arapa u Magrebu bilo je ograničeno na nekoliko gradova do XI vijeka kada je invazija Hilalian dovela do arabizacije i drugih naselja, izuzev onih u planinskim i pustinjanskim oblastima (*ibid*, 12).

Na izgradnju posebnog socijalnog, kulturnog i religijskog identiteta Magreba presudan uticaj imala je Almoravidska dinastija (*al-murabitun*) u periodu od 1042. do 1147. godine, odnosno Almohadska dinastija (*al-muwahhidun*) u periodu od 1147. do 1276. godine. Ove dinastije su prvi i posljednji put u istoriji svijeta uspostavile jedinstvenu političku kontrolu nad ovim regionom, oslanjajući se na islam kao ujedinjujuću snagu Berbera i Arapa (*ibid*, 13).⁵⁰

⁵⁰ Na ovaj način uspostavljena je razlika između Magreba, kao zapadnog dijela arapskog svijeta i Mašreka kao istočnog arapskog svijeta. Razlog svrstavanja Libije u jednu ili drugu grupu proizilazi iz činjenice da su Almohadi imali kontrolu nad zapadnim dijelom moderne Libije (Willis, 2012).

U XV i XVI vijeku, kao rezultat dezintegracije imperije i ekonomskih promjena, odnosno jačanja odnosa sa evropskim kontinentom na račun veza sa Bliskim istokom⁵¹, dolazi do nastanka posebnih političkih entiteta u ovom regionu. Nad današnjim regionom Tunisa koji je bio najrazvijenija oblast Magreba, sferu uticaja i kontrole uspostavili su direktni nasljednici dinastije Almohad – Hafside (ibid, 14).

Od 1574. godine (Alexander, 2014: 475) Osmansko carstvo je tri vijeka vladalo prostorom današnje Libije, Tunisa i Alžira putem tzv. namjesništva (*regencies*). Osmani su, na ovom prostoru, imali malu birokratiju i vojsku čiji je osnovni zadatak bio sakupljanje poreza i bili uglavnom prisutni u obalnim područjima i većim gradovima tako da nijesu bili mnogo infiltrirani u svakodnevni život stanovništva. Stoga, ove oblasti su više djelovale kao lokalizovani politički entiteti, nego provincije Carstva.

Tokom vladavine Ahmed-beja (1837-1855) izgrađen je sistem administrativne, vojne i finansijske uprave gotovo oslobođen kontrole Istanbula. Prvi pisani ustav u arapskom svijetu donesen je 1861. godine u Tunisu. Ustav je garantovao distancu političke vlasti u odnosu na religiju i čak nije bio eksplicitan po pitanju da bej mora da bude musliman (Filiu, 2011: 142). Ustavu je prethodio osnovni ugovor koji je podanicima garantovao nepovredivost ličnosti i imovine i jednakost pred zakonom (Kampanini, 2011: 41).

1.1.2 Francuska kolonijalna uprava i Neo-Destur

Slabljenje moći Carstva, bankrot Tunisa, veliki dug posebno prema Francuskoj, slaba vojna organizacija, kao i slabost pokreta koji su se zalagali za reformu (ibid, 42) omogućili su Francuskoj da 1881. godine uspostavi kontrolu nad Tunisom.

Tunis je bio pod upravom Francuske narednih 75 godina, odnosno do 1956. godine (Lawless, 2000: 1104). Za razliku od Alžira nad kojim je imala kontrolu 130 godine od 1830.

⁵¹ O razlici između pojmova Srednji i Bliski istok pogledati: Kasapović, 2010: 57-58.

do 1962. godine i koji je postao prava kolonija - integrisani departman Francuske, Tunis je, kao i Maroko u periodu od 1912. do 1956. godine, bio protektorat. Tunis je osvojen ekonomski sredstvima, i teritorijalnim ugovorom Francuske sa drugim zemljama, a ne vojnom intervencijom. U Tunisu nijesu zamijenjene postojeće političke strukture i vladari, te je na kraju kolonijalne ere, imao izgrađene institucije. Vladar protektorata je bio *Résident Général* kojeg je imenovao Pariz i kojem je Sanid-bej (*Hssaynid bey*) bio odgovoran. Francuska uprava je podrazumijevala konfiskaciju zemlje, značajnu imigraciju Evropljana, represiju u slučaju izražavanja otpora kolonijalnoj kontroli ali je, u isto vrijeme, uključivala i uvođenje novih modernih ideja i reforma iz Evrope, posebno kada je u pitanju obrazovanje. U tom kontekstu, tri četvrtine studenata iz zemalja Sjeverne Afrike u Francuskoj bilo je iz Tunisa (Willis, 2012: 21).

Ekonomska kriza u Francuskoj, povećanje uticaja SAD-a koje su podržavale princip samoopredjeljenja naroda, efekti Drugog svjetskog rata, pad evropske populacije i više od svega pojava i porast nacionalističkih pokreta doveli su do gubitka kontrole Francuske nad ovim regionom (*ibid*, 23).

U svim zemljama Magreba 1920-ih i 30-ih dolazi do formiranja novih opozicionih udruženja sa vrlo dobrom organizacijom. U Tunisu se 1920. godine pojavila „partija stare domorodačke elite” tzv. Destur (Ustav) na čelu sa Abdalazizom Talbiom (*Abdelaziz Thâalbi*), koja je za cilj imala oslobađanje od francuske uprave (*ibid*, 87). Međutim, Destur nije imao prostora za nove ideje mladih Tunizana koji su dolazili iz regiona van glavnog grada (većinom regiona Sahel) i imali diplome visokog obrazovanja stečene na francuskim univerzitetima. Posljedično, ova grupacija je 1934. godine osnovala partiju Neo-Destur kao predstavnicu provincijske buržoazije i ubrzo pridobila članove Destura (Lawless, 2000: 1105). Na čelu nove partije nalazio se francuski student prava Habib Burgiba koji je sa Opštim tunuskim radničkim savezom osnovanim 1946. godine obezbijedio veliku međunarodnu podršku, te pritisak na francusku upravu vršio kroz štrajkove, masovne demonstracije i sitne akte nasilja (Alexander, 2014: 477).

Prvi organizovani ustanak 1938. godine francuska uprava je grubo ugušila. To nije bio slučaj sa protestima 1952. godine koji su se pretvorili u gerilski rat da bi u maju 1955. godine Burgiba kao predsjednik Neo-Destura sa Francuskom potpisao sporazum o autonomiji Tunisa. Generalni sekretar partije Salah Ben Jusef (*Salah Ben Youssef*) se oštro usprotivio takvom potezu Burgibe smatrajući da to neće voditi nezavisnosti Tunisa. U novembru 1955. godine, došlo je do pobune Jusefovih pristalica koje su ugušene od strane snaga Francuske na zahtjev Burgibe. Jusef je prisiljen da ode u egzil, a Tunis je zvanično proglasio nezavisnost 20. marta 1956. godine (Willis, 2012: 38-40).

Period francuske kolonijalne vlasti (1881-1956) ostavio je značajan trag na tunisko društvo. Naime, francuska uprava doprinijela je centralizaciji vlasti, odnosno uspostavljanju kontrole nad čitavom teritorijom zemlje, posebno zahvaljujući izgradnji administracije, infrastrukture, puteva i željezničkih pruga.

1.2 Civilno-autoritarni režim Burgiba-Ali 1956-2011

Više od pedeset godina od sticanja nezavisnosti do januara 2011. godine socijalno, ekonomsko i kulturno življenje Tunisa oblikovala je autoritarna režimska struktura u kojoj su se jasno očitavali obrisi sultanističke vladavine. Prvi predsjednik nezavisne republike Tunis Habib Burgiba, kao i njegov nasljednik Ben Ali postavili su brojna ograničenja i prepreke opoziciji, izbori su predstavljali samo sredstvo za stvaranje parlamentarne većine koja podržava vladu, dok su građanska prava i slobode bili ograničeni (Szmolka, 2014: 23). Personalistička vladavina Burgiba-Ali odlikovana je patrimonijalnom kulturom sa razlikama na koje je ukazano kroz nastavak teksta.

1.2.1 Burgiba - *I am the System*

Nakon sukoba sa Jusefom, sljedeća prepreka supermatiji Burguibe i Neo-Destura bila je vlast beja kao ostavština osmanske vladavine Tunisom. Pod pritiskom Neo-Destura bej je

dozvolio formiranje Ustavotvorne skupštine sa ovlašćenjem da odluči o budućem obliku vladavine Tunisa. Članovi Skupštine su uglavnom bili pripadnici Neo-Destura. Konsekventno, uz jasno obrazloženje da bej nije doprinio ostvarenju nezavisnosti, kao i da je sarađivao sa kolonijalnim vlastima, Skupština je, u julu 1957. godine, jednoglasno donijela odluku o uklanjanju beja, odnosno ukidanju monarhije i uvođenju republike sa predsjednikom Burgibom (Hurewitz, 1969: 408).

Prvi ustav nezavisnog Tunisa usvojen je 1959. godine garantujući velika ovlašćenja predsjedniku. Parlament Tunisa bio je od sekundarne važnosti, budući da je predsjednik dekretom donosio većinu zakona. Personalizaciji države i sistema sa Burgibom, pored ustavnih ovlašćenja, doprinijela je i njegova retorika poput izjave da ne postoji sistem Tunisa, već da je on sistem (Willis, 2012: 51), kao i praktično djelovanje koje se sastojalo u zahtjevu za postavljanje njegove slike u radnjama, preduzećima i sl, dodjeljivanjem njegovog imena glavnim avenijama u Tunisu i drugim gradovima.

Razlog lične identifikacije Burgibe sa državom i ljudima Tunisa, proizilazio je iz težnje da ojača političku vlast i time sprovede svoj program modernizacije i razvoja Tunisa. Za razliku od mnogih ličnih diktatora, Burgiba je bio posvećen postizanju nacionalnih ciljeva i interesa. Ličnu vlast je održavao metodom rotacije i zamjene ministara i rukovodećih ličnosti Neo-Destura na redovnoj osnovi. Pored toga, 1974. godine se proglasio za doživotnog predsjednika (Alexander, 2014: 478).

Harizma i popularnost Burgibe svoju institucionalnu osnovu su imali u partiji Neo-Destur kroz koju je predsjednik održavao interakciju i komunikaciju sa društvom. Neo-Destur je bila masovna partija sa velikim članstvom (380.000 članova do 1965. godine) i poput komunističkih partija omogućavala državi, odnosno Burgibi potpunu penetraciju u društvo. Burgiba je kontrolisao aktivnosti partije kroz Politbiro na čijem se čelu nalazio (Willis, 2012: 65).

Vladavinu Burgibe karakterisao je sekularizam: ukunuo je vjerske sudove, 1957. godine vjerske zadužbine su postale državno vlasništvo (Kampanini, 2011), časovi iz religije su ograničeni na jedan sat nedeljno, a učitelji su morali na predaju na francuskom i arapskom jeziku (Stepan, 2012: 99-100).

Burguiba je sprovodio i program opismenjavanja stanovništva (Kampanini, 2011), te je ženama omogućio visoko obrazovanje (Stepan, 2012: 100). Pokušaj da uvede socijalizam kroz desetogodišnji ekonomski program nanio je štetu mnogim sektorima, posebno poljoprivredi. U tom kontekstu, 1964. godine je preimenovao partiju iz Neo-Destur u Ustavna socijalistička partija (*Parti Socialiste Destourienne, PSD*). No, 1976. godine donesen je novi ustav koji je označio povratak tržišnoj privredi.

Islamističke grupe nezadovoljne Burguibinim sekularizmom formirale su Islamski tendencioni pokret (*Islamic Tendency Movement*, poznat po francuskoj kratici MIT)⁵² koji je imao za cilj obnavljanje islamskog identiteta Tunisa, te zahtijevao uvođenje višepartizma. Burgiba se oštro obračunavao sa aktivistima Pokreta, kroz hapšenja, suđenja i slično. Nakon suđenja liderima i pripadnicima Pokreta za postavljanje bombi u hotelima u Sus (*Sousse*) i Monastir u avgustu 1987. godine, Burgiba je oštro reagovao. To posebno nezadovoljan odlukom suda da se lideru Pokreta Rašidu Ganušiju (*Rachid Ghannouchi*) dodijeli kazna doživotnog zatvora, a ne smrtna kazna (Willis, 2012: 165).

Osim toga, stanovništvo Tunisa bilo je revoltirano porastom cijena osnovnih životnih namirnica, te je represija bezbjednosnog aparata nad radnicima dovela do pogoršanja Burgibinih odnosa sa sindikatom. Budući da je zemlja došla na ivicu građanskog rata, premijer Ben Ali je, 7. novembra 1987. godine, kroz udar bez krvoprolića (*bloodless coup*) uklonio Burgibu sa mjesta predsjednika Tunisa (Alexander, 2014: 479).

⁵² MIT je izrastao iz Udruženja za zaštitu Kurana koje se pored insistiranja na izgradnji političkog i ekonomskog sistema Tunisa na muslimanskom identitetu, zalagalo za demokratizaciju društva i ekonomsku pravdu što je stvorilo osnov za saradnju sa sekularnom opozicijom (Alexander, 2014: 479).

1.2.2 Fasadna demokratija Ben Alija

Nakon što je 1987. godine Zine El Abidin Ben Ali preuzeo vlast od Burgibe, pokušao je da poveća političke slobode i uvede demokratskiji sistem vladavine (Lawless, 2000: 1111). U skladu sa „pretproljećnim“ Ustavom, Tunis je bio republika sa izvršnom, zakonodavnom i sudskom granom vlasti. Građani Tunisa imali su pravo da biraju predsjednika, poslanike donjeg doma Parlamenta⁵³, kao i guvernera i odbornike u lokalnim skupštinama. No, to je bila demokratska fasada, budući da je predsjednik kontrolisao partiju koja je imala većinu u parlamentu a on donosio zakone koje su građani bili dužni da poštuju. Isto tako, Vlada je imala ovlaštenje da imenuje sudije (Alexander, 2014: 488-489).

Nakon uklanjanja Burgibe, Ben Ali⁵⁴ je započeo sprovođenje reformi. Oslobodio je mnoge političke zatvorenike, eliminisao institut doživotnog predsjedništva, ukinuo određene cenzure slobodi medija, potpisao novi Nacionalni pakt sa šesnaest političkih partija i organizacija, i preimenovala PSD u Demokratsko-ustavni zbor (*the Democratic Constitutional Rally, RCD*). Međutim, izbori 1989. godine za Nacionalnu skupštinu nijesu bili fer i slobodni. Ali nije modifikovao izbornu zakonodavstvo, što bi opozicionim partijama omogućilo učešće u pravednoj izbornoj trci. Zapravo, predsjednik je opozicione partije okrenuo jedne protiv drugih kroz predlog da se sve kandiduju na pojedinačnim listama i u skladu sa unaprijed definisanom formulom dijele poslanička mjesta u interesu RCD (Alexander, 2014: 480). Takođe, nije legalizovao MTI koja se, *inter alia*, preimenovala u Nahda (renesansa)⁵⁵ u cilju dokazivanja svoje demokratske prirode. Ben Ali je dozvolio njenim pripadnicima da se kao nezavisni kandidati takmiče na izborima, pri čemu su osvojili

⁵³ Godine 2002. parlament je postao dvodomni sa velikim donjim domom i manjim gornjim domom (Alexander, 2014: 488).

⁵⁴ Ben Ali se pridružio vojsci kada je imao 15 godina. Šezdesetih je imenovan za načelnika vojne bezbjednosti, a 1984. godine postao direktor Direktorata nacionalne bezbjednosti, potom je došao na poziciju državnog sekretara nacionalne odbrane, pa ministra unutrašnjih poslova, i na kraju premijera Tunisa (Willis, 2012: 96).

⁵⁵ Ali je Nahdu isključio iz političkog života, ukazujući na krvavi građanski rat između islamista i vojske u susjednom Alžiru, kao i na strah od islamskog nasilja (Stepan, 2012: 100). Takođe, Nahda je optuživana da je razvila militantno krilo „Posebni aparati“ (*Special Appartus*) koje sprovodi akte nasilja u cilju da zbaci Alija. Na primjer, u septembru 1991. godine vlada je objavila da je otkrila da Nahda planirala da nabavi rakete iz Avganistana u cilju da sruši avion predsjednika. Međutim, lider Nahdu Ganaši je to poricao (Willis, 2012: 175-177).

15% glasova, dok su sekularne partije osvojile manje od 5% (Willis, 2012: 167). Izbori su pokazali da je najjača opoziciona snaga islamistička partija Nahda, kao i da je Ben Ali više autokrata nego demokrata (Alexander, 2014: 480).

Na predsjedničkim izborima 1994, 1999, 2004 i 2009. godine Ben Ali je imao protivkandidate, ali je osvojio preko 80% glasova zahvaljujući medijskoj kontroli, prinudi i prevari. U maju 2002. godine, vlada je organizovala referendum na kojem je prihvaćen zahtjev za povećanje maksimalnih godina starosti za predsjednika i broja mandata, kao i uvođenje imuniteta predsjednika od krivičnog gonjenja za djela počinjena prilikom vršenja dužnosti. Osim toga, predsjednik je uveo tzv. kontrolisani liberalizam, koji je podrazumijevao funkcionisanje privatnog sektora pod kontrolom države, odnosno „privatizaciju države“ (Willis, 2012: 242). Biznis je bilo moguće započeti samo uz davanje odgovarajućeg reketa Aliju i njegovoj porodici koji su imali monopol skoro nad svim sektorima ekonomije.

Stopa pismenosti odraslih Tunižana se povećala do 80% (Alexander, 2014: 488). Mladi ljudi su težili visokom obrazovanju vidjeći to kao način povećanja životnog standarda. Međutim, stopa nezaposlenosti mladih diplomaca je bila oko 40%. Pored toga, pripadnici određenih regiona i porodica su imali privilegovaniji položaj u društvu. Posebno značajan jaz, prvenstveno ekonomski, je postojao između obalnih područja koja su dobit ostvarivala od turizma i siromašnije unutrašnjosti (*ibid*, 243).

Sve veća korupcija, nepotizam i nezaposlenost doveli su, 2005. godine, do formiranja Koalicije 18. oktobar za prava i slobode u Tunisu (*the October 18 Coalition for Rights and Freedom in Tunisia*) koju su činile Nahda, Progresivna demokratska partija (*the Progressive Democratic Party, PDP*), Etakatol (*Ettakatol*) i Komunistička partija radnika Tunisa (*the Tunisian Communist Workers Party*). Osnovni principi Koalicije bili su: posvećenost demokratski izabranoj vladi, oslobođenje političkih zatvorenika, zaštita slobode savjesti i udruživanja. Nahda se obavezala na poštovanje prava žena i slobode savjesti, dok su sekularne partije priznale arapsko-muslimanski identitet Tunisa (Alexander, 2014: 483).

Kolacija je, zajedno sa sindikatima i određenim nelegalnim partijama, pokrenula proteste širom zemlje. Kriza hrane 2008. godine rezultirala je četvoromjesečnim protestima rudara iz rudnika Gafsa koji su se proširili na cio region i okupili studente, nezaposlene i advokate nezadovoljne korupcijom i nepotizmom Alijevog režima. Buduću da je policija bila neuspješna u pokušaju da uguši proteste, režim je angažovao vojsku koja je ubila tri i ranila 10 protestanata. Nakon akta vojske, protestani su se povukli (Signé & Smida, 2014: 2).

Slični protesti pojavili su se 2010. godine u južnom gradu Ben Gardan. Tako da je samospaljivanje prodavca povrća Bouzazija 17. decembra iste godine u gradu Sid Buzid samo bilo okidač odavno akumuliranog nezadovoljstva. Socijalni mediji, pametni telefoni kojim su zabilježeni okršaji sa policijom a zatim putem Al Džazire (*Al Jazeera*) i drugih medija obišli svijet, doprinijeli su dijeljenu informaciju o lokacijama protesta, a time i rastu revolta.

U govoru na nacionalnoj televiziji, 13. januara, Ali je dao obećanje da će smanjiti cijene i da se neće opet kandidovati za predsjednika. Međutim, protestantima je to bilo prekasno i premalo (Alexander, 2014: 483) što je primoralo njega i njegovu porodicu da odu u Saudijsku Arabiju.

1.3 Vojska kao *La Grande Muette*

Vojska nezavisnog Tunisa bila je pod civilnom kontrolom zahvaljujući načinu njene organizacije i funkcionisanja tokom uprave Osmanske imperije na ovom prostoru, zatim kolonijalne uprave Francuske, te odlučnom liderstvu dvojice lidera - Burgibe i Ben Alija.

U prvoj polovini XIX vijeka, tokom vladavine Ahmed beja, formira se moderna profesionalna vojska Tunisa. To je rezultat Ahmedove politike upravljanja vojskom koja je podrazumijevala upućivanje oficira na školovanje u Francusku, osnivanje vojne akademije,

kao i modernizaciju vojne opreme, sredstava i infrastrukture. Pored toga, bej je povećao ukupan broj oružanih snaga na 27.000 jedinica (Gaub, 2014: 25).

Tokom francuske kolonijalne uprave, vojska je postala dio francuske kolonijalne vojske Afrike (*Armée d'Afrique*) 1881. godine i na taj način učestvovala u Prvom i Drugom svjetskom ratu i drugim vojnim operacijama Francuske. Jedine oružane snage Tunisa koje su bile dozvoljene pod francuskom upravom bile su Garda *Beylical* (*ibid*).

Budući da se Tunis nije oslobodio francuske uprave kroz oružanu borbu, vojska se nije mogla pojaviti kao babica nezavisnosti (Alexander, 2014: 493). Ipak par puta se obračunala sa francuskom trupama tokom sedmogodišnjeg perioda od garantovanja nezavisnosti do potpunog povlačenja Francuske. Tuniske trupe su 1958. godine opkolile garnizon Francuske u Remadi, a 1961. godine njenu pomorsku bazu u Bizerti. To je rezultiralo potpunim povlačenjem Francuske u naredne dvije godine, kao i stvaranjem imidža vojske kao branioca države (Gaub, 2014: 26). Što se tiče vanjskih konflikata, u prvim decenijama nezavisnosti vojska je učestvovala na strani Egipta u ratu protiv Izraela 1973. godine, kao i u mirovnim misijama „plavi šlemovi“ Ujedinjenih nacija u Kongu, Ruandi i Obali Slonovače.

Socijalna kompozicija vojske bila je homogena, budući da je takva bila i struktura društva. Sredinom šezdesetih godina prošlog vijeka više od 95% populacije su činili suniti i to uglavnom Arapi (Hurewitz, 1969: 398). Tunis je, za razliku od susjednih zemalja, izbjegao plemenske i etničke probleme. To zahvaljujući, između ostalog, relativno malom broju beduina, koji je posebno opao tokom vladavine Francuske.

Predsjednik nezavisnog Tunisa, Burgiba nije osvojio vlast uz pomoć vojske, niti je svoju vladavinu zasnivao na njenoj podršci. Vojni establišment i njegovo osoblje bilo je pod kontrolom civilnih vlasti kao rezultatom francuskog nasljeđa i niza pravno-institucionalnih mjera, te je odražavala težnje diktatora za potpunom političkom izolacijom i marginalizacijom vojske.

U govoru 1956. godine, Burgiba je istakao „pripadnici vojske nijesu slobodni da izražavaju političko mišljenje kao drugi građani“ (Willis, 2012: 86). U skladu sa tim, već naredne godine u januaru 1957, zabranio je pripadnicima vojske svaki vid političke aktivnosti i političkog udruživanja, uključujući članstvo u vladajućoj partiji, pristup političkim institucijama, kao i mogućnost glasanja na izborima (*ibid*). Ministar odbrane je uvijek bio civil⁵⁶, a kada je Ben Ali imenovan za ministra unutrašnjih poslova 1986. godine predstavljao je prvog karijernog oficira koji je postao član Kabineta (Brooks, 2013: 209).

U skladu sa tadašnjim Ustavom (Ustav 1959, član 44), Burgiba je kao predsjednik države bio i vrhovni komandant oružanih snaga i imao ovlašćenje da odlučuje o regrutovanju vojnika i njihovom napredovanju u vojnoj službi. U cilju obezbjeđenja odsustva antirežimskih elemenata iz vojske, pažljivo je odabirao visokorangirane oficire prvenstveno u skladu sa kriterijumom lojalnosti njegovoj vladavini, a ne na bazi kvalifikacija i stručnosti. S druge strane, porastao je određeni broj mladih oficira iz manje privilegovanih slojeva društva koji su imali velike simpatije ljevičara i islamista, glavnih prijetnji Burgibinoj vlasti. To je kulminiralo osudom 19 kadeta vazduhoplovnih snaga od strane vojnog suda za učestvovanje u pokušaju osnivanja političke organizacije 1985. godine (Global Security.org).⁵⁷

Burgiba je značajno ograničio veličinu i budžet vojske, te održavanje unutrašnjeg poretka povjerio moćnom bezbjednosnom aparatu pod nadležnošću Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), Nacionalnoj gardi i žandarmeriji. U poređenju sa drugim zemljama regiona, Tunis je imao najniži procenat troškova za vojsku, odnosno maksimalno 2% BDP (Hurewitz, 1969: 414).⁵⁸ Očuvanje bezbjednosti od eventualne vanjske prijetnje, posebno susjeda Alžira

⁵⁶ Štaviše, Burgiba je 1970-ih otpustio jednog ministra odbrane zbog uključenja vojnih oficira u pripremu Kongresa partije (Willis, 2012: 87).

⁵⁷ The Military and Politics, <http://www.globalsecurity.org/military/world/tunisia/politics.htm>

⁵⁸ Na primjer, 1965. godine Egipat je izdvajao 9,1% BDP za vojsku, Kuvajt 12%, Sirija 8,8%, Libija 5,1%, Maroko 3,9%, Alžir 3,8% (Hurewitz, 1969: 107).

i Maroka, Burgiba je zasnovao na vjeri u dobre odnose sa Zapadom, tj. Francuskom (Willis, 2012: 87).

Odluka Burgibe da formira apolitičnu i profesionalnu vojsku po uzoru na francuski model civilno-vojnih odnosa detriminirana je vanjskim i unutrašnjim faktorima. Na vanjskom planu, Burgiba je bio pod uticajem dešavanja u susjednim arapskim zemljama, gdje je vojska često intervenisala u političke procese i bila zastupljena na važnim političko-civilnim pozicijama. Na unutrašnjem planu, vojska je pokušala dva udara protiv Burgibe: 1957. godine od strane pristalica Sala ben Jusefa i 1962. godine od strane mladih Jusefista, bivših članova Garde *Beylical* i islamista, i to uz podršku Alžira (*ibid*). Podstaknut ovim događajima, a posebno činjenicom da je u posljednjem pokušaju udara učestvovao pripadnik njegovog ličnog obezbjeđenja, Burgiba je u govoru na školi za podoficire u martu 1963. godine naglasio prvenstvo civila u izgradnji države, osvrćući se na to da su udari u drugim zemljama stvorili „stanje nereda i političke nestabilnosti” (Hurewitz, 1969: 413).

Njegov nasljednik Ben Ali nastavio je sa istom politikom pozicioniranja, organizacije i funkcionisanja oružanih snaga u režimu vlasti. Ali je od Burgibe preuzeo vlast 1987. godine uz pomoć dva druga sa vojne akademije Sen Sir (*Saint Cyr*) u Francuskoj: komandantna predsjedničke garde Hasiba Ben Amara (*Hassib Ben Ammar*) i načelnika generalštaba vojske Abdelhamida Ben Muhameda Ešeka (*Abdelhamid Ben Mohamed Escheikh*) (Gaub, 2014: 26). Međutim, iako je izgledalo da je vojska izvršila udar, realnost je bila drugačija. Prvo, na ovaj način izbjegnut je okršaj sa islamistima budući da je Burgiba htjeo da preinači odluku suda u vezi sa kaznama izrečenim pripadnicima MIT; drugo, sedam doktora je potpisalo dokument kojim se potvrđuje da Burgiba više nije sposoban da vrši funkciju predsjednika; treće, Ali nije izvršio navedeni akt u ime vojske već je samo imao podršku visokih generala u pogledu obezbjeđenja sigurnosti u nekoliko narednih sati nakon udara (Willis, 2012: 96-97).

Novi predsjednik je politički uticaj i djelovanje vojske sveo na minimum. Godine 1991. optužio je grupu oficira za planiranje državnog udara, pri čemu su oni tvrdili da je to

samo način da se obeshrabe ostali vojnici u pokušaju sticanja političke moći kroz pripadnost oružanim snagama. Oficiri optuženi da su članovi islamističkih grupa dobili su zatvorsku kaznu, kućni pritvor ili su rano penzionisani (*ibid*, 168, Blagojević, 2015: 166).

Od 1991. godine do 2011. godine Ben Ali je smanjio broj pripadnika oružanih snaga i vojni budžet, otežao napredovanje u vojsci, te uveo prinudnu penziju za često najkompetentnije oficire (*ibid*). U odnosu na druge zemlje „Arapskog proljeća“, Tunis je imao najmanju vojsku, u odnosu na broj stanovnika, za koju se izdvajalo i najmanje finansijskih sredstava (Willis, 2012: 96-97).

Grafikon 1: Vojna izdvajanja Tunisa 2001-2015

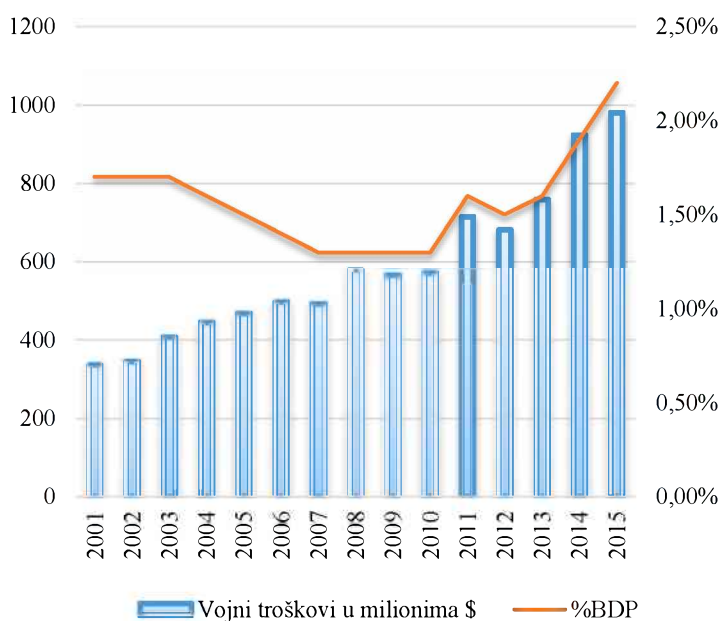

Tabela 11: Vojna izdvajanja Tunis (2001-2015)		
Godina	Troškovi u milionima \$	%BDP
2001	336	1,7%
2002	345	1,7%
2003	407	1,7%
2004	445	1,6%
2005	468	1,5%
2006	497	1,4%
2007	491	1,3%
2008	579	1,3%
2009	565	1,3%
2010	571	1,3%
2011	715	1,6%
2012	681	1,5%
2013	759	1,6%
2014	922	1,9%
2015	980	2,2%

Izvor: SIPRI, Tunisia.

Tabelarni i grafički prikaz vojnih troškova u periodu od 2001. do 2015. godine ukazuje na to da je udio vojnih izdataka u BDP-u zemlje nekoliko posljednjih godina pred proteste bio manji (1,3%) u odnosu na raniji period, dok su nešto veća izdvajanja zabilježena u „postproljećnom“ periodu, od kojih najveća u 2015. godini - 2,2% BDP-a.

S druge strane, Ali je znatna finansijska i druga sredstva ulagao u jačanje sistema obavještajno-bezbjednosnih službi pod upravom Ministarstva unutrašnjih poslova koje su uključivale: Brigadu za održavanje javnog reda (*Public Order Brigade, BOP*) ili policiju za nemire (*riot police*), zatim nekoliko elitnih jedinica: Antiterorističku brigadu (*Anti-Terrorism Brigade, BAT*), Brigadu za brzi odgovor (*Rapid Intervention Response Brigade, BNIR*) i Specijalnu jedinicu Nacionalne garde (*the National Guard Special Unit, USGN*). Pod nadležnošću MUP-a bio je i Državni departman za bezbjednost (*the State Security Department*). Takođe, u okviru vojske formirana je Specijalna brigada snaga (*Special Forces Brigade, GFS*). Najpovlašćenija položaj i tretman imali su pripadnici Predsjedničke garde (*the Presidential Guard*) čiji je glavni zadatak bio odbrana režima (Brooks, 2013: 212-213).

Favorizaciju bezbjednosno-obavještajnih jedinica u odnosu na vojsku pokazuje statistika: vojska je imala 35.000 pripadnika, a policija između 120 i 200 hiljada (*ibid*, 212). No, sve „prljave poslove“ režima su obavljale bezbjednosne snage, tako da socijalni prestiž i pozicija vojske nije bila ugrožena. Drugim riječima, vojska nije učestvovala u akcijama kršenja ljudskih prava, pa je stoga uživala legitimitet u očima građana. Uloga vojske bila je redukovana na odbranu zemlje, učestvovanje u mirovnim misijama Ujedinjenih nacija i angažovanje u slučajevima elementarnih nepogoda i prirodnih katastrofa (Blagojević, 2015: 166).

Nakon što je general Muhamed Said Al Kateb (*Mohamed Saïd Al Kateb*) penzionisan 1991. godine, Ali nije imenovao novog komandanta vojske, i umjesto toga je lično donosi sve odluke koje se odnose na vojna pitanja (Grewal, 2016: 4). Rekrutacija najboljih vojnih oficira bila je zasnovana na lojalnosti, ličnim vezama i regionalnoj pripadnosti. Drugim riječima, 40% članova Vrhovnog savjeta oružanih snaga bilo je iz regiona Sahel koji predstavlja 24% ukupnog broja stanovnika Tunisa. Rašid Amar (*Rachmid Ammar*), komandant tuniskih oružanih snaga od 2002. do 2013. godine bio je, takođe, iz Sahela. Ovaj način favorizovanja i nepotizma značajno je doprinio marginalizaciji i nezadovoljstvu oficirskog kora (*ibid*).

Tabela 11: Profesionalna osnova ambasadora (A), ministara (M) i guvernera (G) pod Alijem

Dekada	1987-90			1991-2000			2001-10			Ukupno		
Pozicija	A	M	G	A	M	G	A	M	G	A	M	G
Vojni oficiri	3/61	2/73	1/20	3/71	1/74	2/64	0/52	0/108	0/52	6/184	3/255	3/136
Policijski oficiri	1/61	0/73	0/20	0/71	2/74	1/64	2/52	0/108	0/52	3/184	2/255	1/136
Civili	57/61	71/73	19/20	68/71	71/74	61/64	50/52	108/108	52/52	175/184	250/255	132/136

Izvor: Bou Nassif, 2015: 78-79

No, za razliku od drugih arapskih zemalja, vojska Tunisa nikad nije učestvovala u procesu donošenju političkih odluka, izgradnji nacije ili razvoju ekonomskih programa (Blagojević, 2015: 166). Na taj način, uporedo sa političkom marginalizacijom njenog većinskog dijela, rasla je i profesionalnost i tehnička ekspertiza vojske. Uspjela je da izgradi korporativni identitet nezavisan od države, zasnovan na jakom osjećaju pripadnosti, jedinstva i koherentnosti.

Izgradnji vojnog etosa, organizacionih normi, odnosno unutrašnje autonomije vojske kao institucije doprinijela je saradnja sa kolegama iz SAD-a. Preko 4.600 vojnika je prošlo kroz obuke na američkim obrazovnim institucijama, što je 13% od ukupnog broja snaga (Gaub, 2014: 28). Pored toga, pripadnici vojske Tunisa učestvovali su na zajedničkim godišnjim sastancima Udružene komisije za pitanja vojske, te primali finansijsku podršku SAD-a kroz instrumente pomoći Finansiranje strane vojske (*Foreign Military Financing*) i Međunarodno vojno obrazovanje i usavršavanje (*International Military Education and Training*) koja je 2011. godine iznosila 17 miliona, odnosno 1,7 miliona dolara.

U kontekstu edukativno-vrijednosne dimenzije analize pozicije vojske u režimu Burgiba-Ali pepoznaje se i pohađanje profesionalnih vojnih škola. Uredbom br. 529 od 24. decembra 1966. godine formirana je Vojna akademija koja je otvorena 8. februara sljedeće godine. Stvaranje Akademije, kao prve visokoobrazovne institucije, otvorilo je put za formiranje drugih objekata koji imaju za cilj usavršavanje pripadnika vojske (Ministry of National Defense - Tunisia).

1.4 *La Grande Muette* u Revoluciji jasmína

Ispitivanje značaja i posljedica uloge vojske Tunisa u protestima koji su 2010/2011. godine zahvatile zemlju, kako je već navedeno, bavili su se: Luken Vej (*Lucan Way*, 2011); Zoltan Barani (*Zoltan Barany*, 2011); Gregori Gos (*Gregory Gause*, 2011); Rajs Bruks (*Rise Brooks*, 2013); Derek Luterbek (*Derek Lutterbeck*, 2011); Londri Sinje i Remi Smida (*Landry Signé & Rémy Smida*, 2014); Florens Gaub (*Florence Gaub*, 2014); Alehandro Pašon (*Alejandro Pachon*, 2014); Hičem Bou Nasif (*Hicham Bou Nassif*, 2015); Širan Grival (*Sharan Grewal*, 2016). Ove radove je moguće podijeliti u dvije grupe: prvu koja se bavi objašnjenjem faktora koji su uticali na odluku vojske da ne puca na protestante, polazeći od uvjerenja da je Ali izdao naredbu da se vojska oružanom silom obračuna sa masom, i drugu grupu koja odbacuje navode da je Ali izdao naredbu takve sadržine što implicira da vojska nije donosila odluku po tom pitanju.

Prva grupa radova je, u skladu sa svojim predmetom i ciljem, podijeljena u tri podgrupe. Radovi prve podgrupe ukazuju na potrebu za detaljnijim ispitivanjem ovog pitanja (Way, 2011). Druga podgrupa radova pretpostavlja da je priroda civilno-vojnih odnosa ključan faktor razumijevanja položaja vojske u Tunisu tokom pobune i njene neposlušnosti u odnosu na Ben Alijevo naređenje. Luterbek (2011: 20-24) i Barani (2012: 31) ističu ključnu ulogu vojske u kolapsu autoritarnog režima Alija, što objašnjavaju prirodom civilno-vojnih odnosa tokom njegove, odnosno Burgibine vladavine. Prema Baraniju, odluka vojske da otkáže poslušnost Ben Aliju bila je posljedica marginalizacije vojske u bivšem režimu, posebno u odnosu na snage bezbjednosti. Vojska nije imala dovoljno finansijskih sredstava, njena veličina je bila mala i bila je fokusirana na odbranu vanjske granice. U tom kontesktu, Gos (2011: 3) navodi dva ključna faktora potrebne analize uloge vojske u pobunama: socijalna kompozicija režima i vojske, i nivo institucionalizovanosti i profesionalizma vojske. Autori treće podgrupe radova dali su detaljniju analizu, samim tim što je vremenska distanca njihovog nastanka u odnosu na proteste bila veća. Bruks 2013. godine, pored deskripcije odnosa između vojske i civilnih vlasti tokom Ben Alijeve vladavine, ukazuje na značaj prirode samih protesta za odluku vojske da ne puca na demonstrante. Slično Bruks,

Sinje i Smida su 2014. godine kroz teoriju igre i istorijsko-institucionalnu analizu civilno-vojnih odnosa nastojali da objasne zašto je vojska podržala demonstrante 2011. godine, a to nije učinia prilikom protesta 2008. godine. Gaub (2014: 25-28) ukazuje na značaj nivoa institucionalizovanosti i koherenstnosti vojske u pogledu njene odluke da podrži protestante.

S druge strane, Pašon (2014), Bou Nasif (2015) i Greval (2016) ukazuju na dokaze koji pokazuju da Ali nikada eksplicitno nije tražio od vojske da puca na demonstrante, te da je Amar ostao odan Ben Aliju do kraja. Greval (2016: 5) ističe da Ben Ali nikada nije izdao naređenje vojsci da puca na demonstrante. Osim toga, Amar je, u skladu sa naređenjem predsjednika, preuzeo poslove Ministarstva unutrašnjih poslova 14. januara 2011. godine. Prema Pašon (2014), vojska je ostala lojalna režimu, a do dezertiranja je došlo u okviru policije i Nacionalne garde. Bou Nasif (2015: 77) ukazuje na to da je Amar sam negirao da je Ali naredio da vojnici pucaju na demonstrante.

Prema Medi Ferhat (*Mehdi Farhat*, 2011), tunižanin, blogger Jasin Ajar (*Yassine Ayar*) je, 7. januara, 2011. godine, proširio glasinu da Amar nije ispoštovao naredbu Ben Alija da vojska puca na demonstrante. Nakon toga, mnogi mediji su prenijeli ovu vijest. Radovi Barani (2011), Belin (2012), Bruks (2011), i Luterbek (2012) koji su pokušali da identifikuju uzročne faktore dezertiranja vojske Tunisa zasnovani su na ranijm novinskim izvještajima (Pachon, 2014: 515).⁵⁹ Međutim, nove informacije ukazuju na to da Ali nije naredio vojnicima da pucaju na demonstrante i da nije bilo sukoba između policije i vojske.

Amar je odbio naređenje šefa Predsjedničke garde Alija Seriatija koji je imao niži vojni čin, da zaštiti kuće članova porodice Alijeve žene Lejle Trabelsi (Puchot, 2011). Isto tako, Amar nije slijedio naredbu da djeluje u vezi sa tim što su članovi Antiterorističke brigade držali za taoce dvadeset osam članova ove porodice na aerodromu Kartagina jer je želeo da izbjegne oružani sukob (Barrouhi, 2012; Puchot, 2011, Al Arabiya, 2012).

⁵⁹ Ovi se radovi zasnivaju na vijestima iz sredine januara - februara 2011. godine objavljenim u francuskim (npr. *Le Monde*, *Le Figaro*, *Jeune Afrique*) i engleskim (npr. *Africa News*, *the New York Times*, *Amnesty International*) novinskim medijima (Pachon, 2014: 515).

Ovi događaji su tumačeni kao podrška vojske demonstracijama koje su na kraju dovele do pada Ben Alija. Međutim, postoje neki dokazi da je od 10. do 14. januara vojska slijedila naredbe režima, uključujući zaštitu javnih objekata (Barrouhi, 2011). Nakon što je Ben Ali napustio zemlju, Amar je najavio da će vojska zaštititi demonstrante. Kao posljedica glasine da je odbio da puca na demonstrante postao je veoma popularan nakon Alijevog svrgavanja, i dobio povlašćen položaj u novom režimu. U tom kontekstu, general Muhamed Ali el Bekri (*Mohamed Ali El Bekri*) naveo, „stvarni ministar odbrane bio je Rašid Amar”⁶⁰ (Grewal, 2016: 6).

Ovaj novi uvid ne mijenja pozitivnu sliku o ulozi vojske u Revoluciji jasmina. Drugim riječima, to pokazuje da vojska nije otvoreno podržala demonstrante, ali je njena neutralna pozicija omogućila ostvarivanje cilja protesta.

Nacionalna komisija za istragu nasilja tokom nemira je, u maju 2012. godine, izvijestila da je između 17. decembra 2010. i 14. januara 2011. godine, 338 ljudi poginulo, a 2.147 povrijeđeno, pri čemu su to rezultati, prije svega, represije policijskih snaga (Rašin, 2012). Za razliku od bezbjednosnog aparata, vojska je imala bliže odnose sa društvom sa kojim je dijelila isto nezadovoljstvo izazvano nepotističkom i klijentelističkom politikom Alija. Većina pripadnika oružanih snaga dolazila je iz ekonomski siromašnih područja. Budući da je struktura društva homogena u etničkom smislu i struktura vojske je odražavala tu homogenost.

Vojska nije imala značajnu ekonomsku poziciju ni kroz zarade, odnosno izdavanja iz državnog budžeta, ni kroz upravljanje kompanijama. Politička i ekonomska marginalizacija jasno je pokazala vojsci da njen opstanak kao institucije ne zavisi od opstanka režima, posebno imajući u vidu da Ali ne samo da je izgubio unutrašnji legitimitet, već i međunarodni. To je, *inter alia*, pokazala diplomatska prepiska SAD-a objavljena u jesen

⁶⁰ Intervju Širana Grivala sa penzionisanim generalom Muhamedom Alijem Al Bekrijem koji je sproveden u Tunisu 28. novembra 2015. godine.

2010. godine, od strane Wikiliksa (*WikiLeaks*) u kojoj je opisana korupcija, represija i loša vladavina Ben Alija (Alexander, 2014: 496). Osim toga, vojnici su sumnjali da je Ben Ali učestvovao u obaranju helikoptera 2002. godine u kojem su bili bivši komandant oružanih snaga i 12 drugih visokih oficira sa posadom (Brooks, 2013: 216).

U prvim danima protesta, vojska je bila pasivni igrač. Ali je vjerovao da bezbjednosne snage mogu ugušiti proteste sve do 12. januara kada je odlučio da rasporedi pripadnike vojske u glavnom gradu zemlje i to u cilju zaštite glavnih objekata. To je bio prvi put da angažuje vojsku u glavnom gradu (*ibid*, 206), budući da nije želio da se vojska miješa u unutrašnja pitanja (Gaub, 2014: 28).

Protesti nijesu bili geografski izolovani i predstavljali određenu klasu ili sektu, već su to bili masovni protesti čija je magnituda rasla okupljajući ne samo nezaposlene građane iz unutrašnjosti zemlje već i srednju klasu iz velikih gradova i obalnog područja. Odnos snaga između protestanata i policije 13. januara bio je u korist protestanata koji su, i pored djelovanja bezbjednosnih snaga, uspjeli da opljačkaju kuću jednog od Alijevih rođaka u obalnom području Hamameta.⁶¹ Godine 2008. vojska je odlučila da puca na protestante, ali je odnos snaga između režima i protestanata bio u korist režima.

Da je vojska 13. januara odlučila da aktivno učestvuje u gušenju nemira to bi vjerovatno vodilo mnogo krvavijem toku događaja. Na ovaj način, vojska je inicirala kraj Alijevog režima i stvorila priliku za izgradnju novog režima koji će bolje održavati interese i potrebe građana, te im omogućiti da slobodno formiraju odgovornu vlast koja će poštovati njihova prava.

⁶¹ Razlog neefiksanosti policije leži u tome što je proteste nastojala da uguši povećanom upotrebom brutalne sile a to je samo podsticalo socijalnu mobilizaciju. Osim toga, nije bila disciplinovana jer je opstanak lidera zavisio od političke lojalnosti, a ne profesionalizma njenih pripadnika (Brooks, 2013: 218).

1.5 „Postproljećnji“ period i civilno-vojni odnosi

Nakon odlaska Ben Alija, mjesto predsjednika zauzeo je Faud Mebaza (*Fouad Mebazaa*), predsjednik Nacionalne skupštine, dok se na mjestu premijera prelazne vlade nalazio Muhamed Genuši (*Mohammed Ghannouchi*). Prelazna vlada je garantovala amnestiju političkim zatvorenicima, zamrzнула sredstva RCD, formirala komisiju koja je trebalo da započne političke reforme i sprovede istragu u vezi sa zločinima bivšeg režima (Alexander, 2014: 484).

U februaru, aktivisti civilnog sektora formirali su Komitet za zaštitu Revolucije koji je djelovao kao *watchdog* organizacija za nadgledanje aktivnosti vlade u pogledu sprovođenja demokratskih reformi. Krajem mjeseca, premijer Genuši je pod pritiskom odozdo dao ostavku, a zamijenio ga je bivši ministar vanjskih poslova Muhamed Beji Said Esebsi (*Mohamed Beji Caid Essebsi*) koji je imao zadatak da pripremi izbore (*ibid*). Izbori za Ustavotvornu skupštinu bili su zakazani za jul 2011. godine, ali su u junu odloženi za 23. oktobar. RCD je raspuštena, legalizovana je Nahda, a više od 100 partija je registrovano uoči izbora (*ibid*, 485). Ustavotvorna skupština je, pored izrade novog Ustava, imala zadatak da imenuje novu vladu i stvori preduslove za održavanje parlamentarnih i predsjedničkih izbora.

Put ka izborima i novom ustavu nije bio ni malo jednostavan. Ubistvo Šokrija Belaida (*Chokri Belaid*), 6. februara 2013, jednog od lidera opozicione partije Narodni front (*Popular Front*) koji je oštro kritikovao partiju Nahda zbog neuspjeha da stavi pod kontrolu svoje ekstremne članove, stvorilo je strah među građanima od rasta islamskog ekstremizma, te rasplamsalo proteste (Marzouki, 2014). Kao odgovor na proteste, Hamadi Džebali (*Hemadi Jebali*) je predložio formiranje nepartijske tehnokratske vlade. Međutim, nije dobio podršku Nahde pa je podnio ostavku 17. februara 2013. godine. Za mandatara za sastav vlade, 21 februara 2013. godine, izabran je ministar unutrašnjih poslova Ali Larajedh (*Ali Laarayedh*)⁶². Larajedh je formirao vladu 8. marta 2013. godine koja je bila predvođena Nahdom, a činili su je i predstavnici Etakatol i Kongres za republiku (IEMed, 2014: 13).

⁶² Larajedh je proveo 15 godina u zatvoru tokom Alijeve vladavine i smatran je umjerenim članom partije.

Nakon ubistva lidera sekularne partije Narodna struja (*Popular Current*) Muhameda Brahmija (*Mohamed Brahmi*) 25. jula 2013. godine, došlo je do erupcije protesta i zahtjeva Nacionalni front spasa (*the National Salvation Front NSF*), grupe opozicionih partija predvođenih partijom Glas Tunisa (*the Nidaa Tounes*) za raspuštanjem vlade. No, lideri vodećih partija Ganuši i Esebsi su se saglasili da će izbori biti najbolji put naprijed (*ibid*, 15). Premijer Larajedh je podnio ostavku 9. januara 2014, a novi premijer ministar za industriju Mehdi Džoma (*Mehdi Jomaa*) je predvodio vladu do održavanja izbora krajem 2014. godine (Lang et al, 2014: 29).

Parlamentarni izbori održani su 26. oktobra 2014. godine, gdje je sekularna partija Glas Tunisa osvojila većinu, odnosno 86 mjesta, dok je islamistička Nahda osvojila 69 (NDI, 2015: 52). Predsjednički izbori su održani 23. novembra iste godine. U izbornoj trci učestvovalo je više od 20 kandidata, a pobijedio je 87-šnji Esebsi predstavnik partije Glas Tunisa sa 55,68% glasova, dok je Muhamed Moncef Marzouki (*Mohamed Moncef Marzouki*) osvojio 44,32% glasova u prvoj rundi izbora (NDI, 2015: 55).⁶³

Donošenje Ustava u januaru 2014. godine, te održavanje parlamentarnih i predsjedničkih izbora ukazuje na veliki demokratski potencijal Tunisa. Činjenica da je partija Glas Tunisa ušla u veliku koaliciju sa islamističkom partijom Nahda pokazuje snagu tuniske demokratije. Nahda nije zagovornik islamizacije zemlje, svjesna da bi radikalni islamizam samo odvratio turiste i ne bi bio u interesu građana Tunisa. Prihvatila je status najveće opozicione partije i nije čak ni imala svog kandidata na predsjedničkim izborima. Pored toga, razlog zbog kojeg je jedino Tunis, od svih zemalja koje je zahvatilo „Arapsko proljeće“, na putu uspješne tranzicije je depolitizovana uloga vojske u ovom procesu.

U skladu sa zvaničnom izjavom generala Amara, vojska je u „postproljećnom“ periodu djelovala u granicama Ustava kao garant Revolucije. Za razliku od egipatske vojske

⁶³ U prvoj rundi izbora za predsjednika, Esebsi je osvojio 39,46%, a Marzouki 33,43% glasova (NDI, 2015: 54).

koja je „lojalna prvenstveno sebi, a ne narodu“ (Kirkpatrick, 2011), tuniska vojska se odlučila da doprinese izgradnji demokratskog poretka kroz povlačenje iz političke sfere, te obezbjeđenje okvira za sprovođenje političkih procesa. Drugim riječima, umjesto traženja mogućnosti za angažovanje u političkoj vlasti, odlučila je da otvori politički prostor za birokratiju, političke partije i civilno društvo.

Nakon Alijevog odlaska iz zemlje, učestvovala je u hapšenju određenih zvaničnika prethodnog režima, pružala podršku prelaznoj vladi na čelu sa Gunošijem i doprinijela održavanju izbora za Ustavotvornu skupštinu 2011. godine sa koje su garantovale bezbjednost na glasačkim mjestima i biralištima.

Aktivnosti vojske Tunisa uključivale su zaštitu javne imovine i javnih zgrada, zaštitu ljudi od nasilja policije, omogućavanje održavanja završnih ispita na univerzitetima, učestvovanje u gašenju šumskih požara i spašavanju žrtava poplava (Parker, 2013). Misija vojske je proširen na borbu protiv terorizma, odnosno džihada na granici sa Alžirom, te odbranu vanjske granice od ilegalnog ulaska migranata i oružja iz Libije (Sayigh, 2014).

Broj pripadnika vojske, kvalitet vojne opreme i udio izdvajanja iz državnog budžeta za vojne troškove su ostali gotovo na istom nivou kao i prije protesta, budući da je nova vlada akcenat stavila na ekonomska pitanja. Visoki vojni oficiri su na pitanje da li imaju dovoljno sredstava da sprovedu svoju misiju odgovorili: „Imamo dovoljno vojnika. Uspjeli smo da prođemo kroz Revoluciju sa onim što smo imali. Nije nam potrebno skupo oružje ili avioni“ (Hanlon, 2011: 5).

Očigledno je da je konflikt između pripadnika vojske i civilnih vlasti bio na vrlo niskom nivou. Zapravo, nije postojao sukob ni u vezi sa vojnim budžetom, ni misijom koju je civilna vlast dodjeljivala vojsci. Takođe, kao posljedica profesionalne i depolitizovane pozicije u prethodnom režimu, nivo prerogativa vojske je bio na niskom nivou. Ustavno je bila sankcionisana nezavisna uloga vojske u političkom sistemu, šef izvršne vlasti je *de jure* i *de facto* bio komandant vojske, pripadnici vojske nijesu zuzimali pozicije u vlasti,

koordinacija sektora odbrane je *de jure* i *de facto* u rukama izvršne vlasti, vojni oficiri u aktivnoj službi se nijesu nalazili na čelu državnih preduzeća, takođe nijesmo došli do podataka da je vojnicima u aktivnoj službi bilo dozvoljeno da komanduju jedinicama policije, kao i da su obavještajne agencije bile pod kontrolom vojnih komandanata, a odluku u vezi sa napredovanjem u vojnoj službi donosila je izvršna vlast. Međutim, Parlament nije imao ulogu u ovom procesu budući da je u nedemokratskim režimima Burgibe i Alija sva vlast bila koncentrisana u rukama predsjednika države.

Prema izvještaju američkog Instituta za mir o reformi bezbjednosnog sektora Tunisa, godinu dana nakon Revolucije nije postojala potreba za uspostavljanjem civilne kontrole nad vojskom (Hanlon, 2011). Međutim, u skladu sa novim demokratskim pravilima igre, odnosno potrebom za uspostavljanjem demokratske vlade neophodno je uspostaviti i demokratski, prvenstveno parlamentarni nadzor nad oružanim snagama.

Tunis je 2012. godine odlikovao visok stepen korupcije u sektoru odbrane i bezbjednosti. U političkoj oblasti rizik se odnosio na to da nijesu postojale naznake da će novi ustav sadržati odredbe koje propisuju parlamentarni nadzor u oblasti odbrane i bezbjednosti, kao ni dokazi budžetske transparentnosti, nadzora ili zakonodavstva koje se odnosi na obavještajne službe. U oblasti finansija, rizik je predstavljalo nepostojanje zakonodavstva i nadzora nad troškovima, raspolaganjem imovinom ili *off-budget* troškovima. Najvećem riziku bili su izloženi pripadnici ovog sektora, budući da se Nacionalna komisija koja ima mandat da ispita žalbe u vezi sa korupcijom uglavnom fokusirala na oficire bliske bivšem režimu. Takođe, riziku su bile izložene vojne operacije što je centralna tema mnogih konferencija i radionica. Na kraju, u oblasti nabavke, rizik se odnosio na nepostojanje sankcija za nabavljače uključene u koruptivne aktivnosti (Government Defence Anti-Corruption Index, TI, 2012).⁶⁴

⁶⁴ Organizacija *Transparency International UK* je 2013. godine objavila izvještaj o stanju korupcije u sektoru odbrane i bezbjednosti koji obuhvata 82 zemlje, a sačinjen je na osnovu upitnika od 77 pitanja u pet oblasti rizika od korupcije: političkoj, finansijskoj, zatim rizik kojim može biti izloženo osoblje, operacije i nabavke. Zemlje su, zavisno od nivoa rizika od korupcije, svrstane u pet kategorija: A-veoma nizak, B-nizak, C-srednji, D-visok, E-veoma visok i F-kritičan rizik od korupcije. Politički rizik od korupcije odnosi se na neefikasnost zakonodavnih mehanizama kontrole nad odbrambenom politikom. Finansijski rizik od korupcije

Kako je u intervjuu za *Tunisia Live*, u junu 2013. godine, istakao ekspert DCAF-a⁶⁵ Hajkel Ben Mefud (*Haykel Ben Mahfoudh*): „Vojska koja služi u uslovima demokratske tranzicije nema istu misiju kao i vojska pod diktatorskim režimom”. U tom kontekstu, glavni izazov sa kojim se vojska suočava je prilagođavanje demokratskom sistemu upravljanja i uspostavljanje parlamentarnog nadzora nad njenim aktivnostima. Mnogi visoki oficiri su prepoznali da je parlamentarni nadzor nad njihovim radom ključan za demokratsko upravljanje (Hanlon, 2011). Prema Mefudu, novi Ustav je trebalo da sadrži odredbu koja propisuje parlamentarni nadzor nad vojskom, jer bi se na taj način povećala njena pravna snaga i legitimitet kao institucije.

Međutim, Ustav usvojen u januaru 2014. godine propisuje konvencionalne mehanizme parlamentarnog nadzora nad vojskom kao što su donošenje zakona u ovoj oblasti, postizanje odgovornosti kroz ispitivanje i istražne komisije, bez delegiranja direktne kontrole parlamentu. Na primjer, Ustavom nije propisano uspostavljanje parlamentarnog odbora u oblasti odbrane i bezbjednosti, niti je definisana uloga parlamenta u imenovanju visokih vojnih funkcionera. Štaviše Ustav odražava neravnotežu između ovlašćenja egzekutive i legislative u ovoj oblasti. Član 78 Ustava koji daje pravo predsjedniku Tunisa da imenuje lica na visoke vojne pozicije nakon konsultacija sa premijerom. No, ove nominacije ne podliježu potvrdi zakonodavne grane vlasti što ih oslobađa odgovornosti i ostavlja prostor za politizaciju njihove misije. Takođe, postoji određeno preklapanje nadležnosti predsjednika

podrazumijeva tajnost podataka koji se odnose na troškove ovog sektora. Rizik od korupcije kojem su izložene oružane snage i ministarstvo odbrane a odnosi se na nepostojanje zvizdača u ovom sektoru, mjera rotacije i obuke i sl. Rizik od korupcije kojem su izložene operacije vojske u zemlji i inostranstvu podrazumijeva nepostojanje institucionalizovanih treninga u oblasti antikorupcije ili mehanizama monitoringa. Rizik od korupcije u procesu nabavke vojne opreme i oružja odnosi se na odsutnost otvorenosti, kontrole procesa nabavki i sl. (Government Defence Anti-Corruption Index, TI, 2012).

⁶⁵ Centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (*The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, DCAF*) je osnovao kancelariju u Tunisu 2011. godine i ima za cilj da doprinese uspostavljanju demokratske kontrole nad vojskom. Izradio je niz publikacija u ovoj oblasti koje mogu biti od pomoći Parlamentu Tunisa u obavljanju poslova koji se odnose na nadzor vojske i bezbjednosnih službi. Takođe, DCAF je spreman da pruži direktnu podršku zaposlenima u Parlamentu kroz organizovanje seminara, obuka i radionica, kao i uspostavljanja kontakata između parlamentaraca i eksperata iz inostranstva. Spisak publikacija na engleskom i/ili arapskom i/ili francuskom jeziku je dostupan u okviru dokumenta *Ressources du DCAF: Le contrôle parlementaire du secteur de la sécurité* (DCAF, 2015).

države i premijera koje bi negativno mogle da utiče na lanac komande tokom ratnog stanja ili situacija koje narušavaju stabilnost zemlje (Jebnoun, 2014). Zapravo, predsjednik je odgovoran za definisanje generalne politike u oblastima odbrane, vanjske i nacionalne bezbjednosti, samo nakon konsultacije sa premijerom, dok premijer ima pravo da bira ministra vanjskih poslova i ministra odbrane samo nakon konsultacija sa predsjednikom (član 77, 89).

Ustav ne obezbjeđuje poštovanje prava i obaveza vojnika u cilju garantovanja legitimitete njihovim operacijama i stvaranja odgovarajućih uslova za njihovo sprovođenje (Ben Mahfoudh, 2014). Prema Ustavu, od vojske se zahtijeva da bude nepristrasna što isključuje pravo glasa. Pored toga, ustavne odredbe nijesu obezbijedile pozitivne reforme sektora bezbjednosti, odnosno bezbjednosnih službi i Ministarstva unutrašnjih poslova od čega zavisi i pozicija vojske zbog zajedničke borbe protiv terorizma i čuvanja granice.

No, prema ocjeni DCAF-a novi Ustav obezbjeđuje značajnu ulogu Parlamenta u promovisanju dobrog upravljanja sektorom bezbjednosti Tunisa u pogledu sljedećeg:

- Parlamentarna kontrola pokriva sve aktivnosti egzekutive, bez izuzetka;
- Promjene u organizaciji vojske, policije, snaga unutrašnje bezbjednosti moraju biti usvojene kroz donošenje organskog zakona;
- Parlament može zatražiti od Ustavnog suda da ispita punovažnost uvođenja vanrednog stanja od strane vlade.

U tom kontekstu, Parlament je formirao dvije komisije u ovoj oblasti: stalnu Komisiju za organizaciju, administraciju i poslove oružanih snaga (*Commission de l'organisation, de l'administration et des affaires des forces portant armes*) koja razmatra sve predloge zakona koji se odnose na oružane snage i specijalnu Komisiju u oblasti bezbjednosti i odbrane (*La Commission de la sécurité et de la defense*) koja nadgleda sva pitanja u oblasti sektora bezbjednosti, uključujući sprovođenje strategija i politika vlade (DCAF, 2015).

Budućnost daljeg odnosa između civilne i vojne vlasti, te uspostavljanja demokratske kontrole nad oružanim snagama zavisi od stabilnosti novokonstituisanog demokratskog poretka, odnosno čvrstine i sposobnost civilne vlade da sprovede dalje demokratske reforme; aktivnosti i sastava civilnog društva, uloge religije u politici u kontekstu odnosa između sekularnih političkih snaga i islamističke partije Nahde, međunarodnog uticaja velikih sila i međunarodnih organizacija koje imaju nadležnosti u oblasti bezbjednosti i odbrane kao što je OEBS, NATO, EU, Afrička unija i profesionalizma same vojske.

Navedeni opis civilno-vojnih odnosa u Burgiba-Ali režimu pokazuje da je identitet vojske Tunisa jasno definisana kao različit u odnosu na vladajući režim. Osim toga, očigledno je da je konflikt između vojske i civilne vlade na veoma niskom nivou, ne postoje sukobi u vezi sa vojnim budžetom ili vojnim ciljevima. Kao rezultat položaja vojske u prethodnom režimu, nivo vojnih prerogativa je nizak.

Slučaj Tunisa pokazuje da položaj vojske u prethodnom režimu određuje njenu ulogu u procesu političke promjene. Drugim riječima, neutralna uloga vojske Tunisa u tranziciji je objašnjena sljedećim faktorima: visok stepen institucionalizacije; nizak nivo uključenosti u administrativni aparat; odgovarajući pravni okvir; činjenica da opstanak vojske nije zavisio od opstanka režima; privilegovani položaj paralelnih službi bezbjednosti; slab ekonomski položaj; homogena struktura vojske u vjerskom, etničkom, i plemenskom smislu; činjenica da režim nije uživao legitimitet u očima vojske i javnosti; postojanje profesionalnih vojnih škola; profesionalne norme i vrijednosti vojske; vanjska pomoć i obuke u partnerstvu sa stranim vladama. Osim toga, konstelacija događaja u trenutku pobune, posebno veličina i obim protesta, odredili su položaj vojske u ovom procesu, kao i činjenica da nije bilo intervencije vanjskih sila u korist režima.

Navedena analiza pokazuje da položaj i uloga vojske u procesu tranzicije u suštini određuje tok i rezultate tranzicije. Odluka vojske da zauzme neutralan stav prilikom protesta omogućio je pad Alijevog režima. Uloga vojske u „postproljećnom” periodu je, takođe, veoma važna u kontekstu uspostavljanja i konsolidacije novog režima. To što Tunis ima najveći demokratski kapacitet od svih zemalja „Arapskog proljeća“ objašnjava se odlukom vojske da civilima prepusti bavljenje politikom, a ona se fokusira na svoje zadatke i obaveze.

2. EGIPAT: VOJSKA KAO OSNOVA VLASTI

Jedna od osnovnih ustavnih odredbi u demokratskim društvima je da država garantuje i štiti prava i slobode. Zaštita ljudskih prava predstavlja jedan od osnovnih stubova demokratskog društva i upravljanja. Kao što je Tomas Džeferson, treći predsjednik Sjedinjenih Američkih Država istakao: „Staranje o ljudskim pravima i sreći a ne njihovo uništenje predstavlja osnovni cilj dobre vlade“ (World Bank Group, 3, cit. prema Blagojević, 2016b: 758).⁶⁶ Pravo na slobodu izražavanja, mišljenja, informisanja, okupljanja, udruživanja i ostala građanska i politička prava predstavljaju temelje transparentne i odgovorne vlasti (Blagojević, 2016b: 758).

U uslovima djelovanja nedemokratske vlade ne postoji odgovarajući okvir zaštite osnovnih prava i sloboda (Human Rights Watch, 2015, 8. jun, cit. prema Blagojević, 2016b: 766), posebno kada su suočena sa vojnom vladavinom koja je zasnovana na strahu i represiji. Slučaj Egipta pokazuje oštra kršenja ljudskih prava u periodu nakon što je vojska zbacila sa vlasti Muhameda Mursija Isu Al Ajata (*Mohammed Mohammed Morsi Issa al-Ayyat*) u julu 2013. godine i jedinu razvijenu opozicionu snagu Mulimansko bratstvo proglasila terorističkom organizacijom (Blagojević, 2016b: 758).

Osnovne informacije

Geografska lociranost i zastava:

Izvor: BBC, Egypt, 2016.

Veličina teritorije: 1.001.450 km²

Broj stanovnika: 81,7 miliona

Veličina oružanih snaga: 468.500

Vojna obaveza: Da

Početak protesta: 25. januar 2011.

Pad lidera: Da (13. februar 2011.)

Izvor: Lutterbeck, 2011: 25; CIA, Egypt, 2016.

⁶⁶ “The care of human life and happiness and not their destruction is the only object of good government”.

Dva osnovna razloga za povredu ljudskih prava su:

- a. Vojska je imala privilegovanu poziciju od 1952. godine do pada Mubaraka 2011. godine, posebno u ekonomskom smislu (CMI, 2013), a sada ima za cilj da je sačuva;
- b. Osnovna meta represije su pripadnici i pristalice Muslimanskog bratstva budući da predstavljaju jedinu razvijenu političku alternativu. Nema ni sekularista ni liberala (Blagojević, 2016b: 759).

Nakon pada Hosnija Mubaraka, dva glavna konkurenta u političkoj areni su islamisti i nacionalni bezbjednosni aparat (Melhem, 2014, cit. prema Blagojević, 2016b: 760). Razlozi kolapsa dugogodišnjeg režima Mubaraka mogu se naći u djelovanju upravo vojno-bezbjednosnog aparata države u trenucima masovnih narodnih antirežimskih protesta. U fokusu analize ovog poglavlja nalazi se identifikovanje faktora koji su uticali na odluku vojske da otkáže poslušnost Mubaraku u ovom momentu. Osim toga, u centru ispitivanja je i uloga vojske u „postproljećnom“ periodu, tj. njeno djelovanje u pravcu obezbjeđenja privilegovane pozicije bez nadzora civilne vlasti, a ne demokratskog sistema upravljanja.

Vojska je do protesta 1952. godine imala privilegovanu poziciju u društvu, prvenstveno kroz angažovanost u ekonomskim aktivnostima zemlje, odnosno upravljanje preduzećima u različitim sektorima, kao i značajnu inostranu pomoć u pogledu modernizacije oružanih snaga. Stoga, reakcija vojske, u januaru 2011. godine koja je podrazumijevala otkazivanje poslušnosti Mubaraku nakon dugogodišnje vladavine, nije se mogla očekivati. Objašnjenjem faktora koji su uticali na ovakvu odluku vojske, kao i njeno kasnije djelovanje, između ostalog, su se bavili Luken Vej (2011), Zoltan Barani, 2011; Gregori Gos, 2011; Derek Luterbek (2011), Eva Belin (2012), Filip Droz-Vanson (*Philippe Droz-Vincent*, 2011); Holger Albret i Dina Bišara (*Holger Albrecht & Dina Bishara* 2011); Džef Martini i Džuli Tejlor (*Jeff Martini & Julie Taylor*, 2011).

Kuk (2007) je zabilježio da vojska može intervenisati u politiku jedino ukoliko su njeni interesi ugroženi s obzirom na to da su u Egiptu svi vladari iznikli iz vojske i sa njom dijelili iste vrijednosti. Prema Belin (2012), egipatska vojska je imala bliske ekonomske veze

sa režimom ali je bila institucionalizovana zato je odbila da puca na demonstrante. Gos (2011: 84) je ovakvu odluku vojske objasnio njenom etničkom homogenošću, te ulogu vojske opisao kao posredničku u odnosu između vlasti i naroda. Albret i Bišara (2011) su primjenom Finerovog teorijskog okvira ukazali na to kako se percepcije vojske mogu mijenjati u odnosu na strategiju prema civilnim vlastima. Vojska interveniše kada je voljna da to uradi, odnosno kada su joj ugroženi interesi i kada postoji mogućnost, tj. kada režim zavisi od nje ili kada je popularnija od civilne vlade. Shodno tome, vojska je u skladu sa rastom njene volje, tj. njenih mogućnosti postepeno preuzela vlast u Egiptu. Vodeći se Finerovim viđenjem da vojska ne želi da duže vrijeme vrši političku vlast, Albret i Bišara (2011: 22) su procijenili da je egipatska vojska nastojala da obezbijedi izlazak iz aktivne politike uz očuvanje kontrole nad civilnom vladom.

U ovom radu odluka vojske da podrži demonstrante je, na bazi tranzicionog teorijskog pristupa i u odgovarajućem istorijsko-kulturnom kontekstu ispitana kroz definisane četiri dimenzija analize civilno-vojnih odnosa u prethodnom režimu, te karakter protesta, odnosno veličinu i sastav protesta. Uloga vojske u postmubarakovom sistemu je sagledana i procijenjena kroz Stepanov dijagram odnosa između nivoa vojnih prerogativa i stepena konflikta civilnih i vojnih vlasti.

2.1 Politički, kulturni i istorijski identitet Egipta

Helenistički, rimski, osmanski, francuski i engleski kulturni, istorijski i politički trag, odnosno uticaj hrišćanske i islamske sunitske vjeroispovijesti socio-kulturološki je oblikovao nekadašnju zemlju faraona, odnosno današnji Egipat na čelu sa vojnom huntom.

Drevni Egipat lociran na obalama rijeke Nil u Sjevernoj Africi bio je jedna od prvih i najuticajnijih civilizacija čiji je razvoj trajao više od 3.000 godina – duže nego bilo koje druge civilizacije u svjetskoj istoriji. U doba neolita nekoliko plemena formirala su se u području Gornji i Donji Egipat. Faraon Menes je 3.150 prije nove ere ujedinio oba Egipta koji su Asirci iz Mesopotamije osvojili 671. godine prije nove ere, da bi 525. godine prije nove ere pao pod

vlast Persijanaca (Lunn, 2000: 425). Godine 332. prije nove ere Aleksandar Veliki je osvojio Egipat i osnovao Aleksandriju koja je bila sjedište grčke kulture i trgovine. Ptolomeji su kasnije prihvatili egipatske običaje i stil života (*ibid*). Rimljani su osvojili Egipat 31. godine prije nove ere. Budući da se Rimsko carstvo u IV vijeku prije nove ere podijelilo na dva dijela, Egipat je bio dio Bizantijske imperije do VII vijeka. Tada je pao pod vlast Arapa koji su donijeli sunitski islam. Takođe, hrišćanstvo se pojavilo u Egiptu 33. godine i do IV vijeka je imalo znatan uticaj.

Memluci (tursko-čerkeska vojna kasta) osvajaju Egipat 1250. godine (*ibid*, 426). Njihova vladavina je bila prosperitetna i uspostavila civilne institucije, a završila se osvajanjem Turaka i pripajanjem Osmanskoj imperiji 1517. godine. Napoleon I je 1798. godine izvršio invaziju i uspostavio vlast nad Egiptom (*ibid*). Međutim, francuska uprava nije dugo trajala, Osmanlije vraćaju kontrolu nad zemljom na obalama rijeke Nil 1801. godine (*ibid*).

Savremeni politički sistem Egipta se uglavnom zasniva na nasljeđu vladavine Osmanske imperije, odnosno paše Muhameda Alija i njegovih nasljednika od 1805. godine do 1882. godine, zatim četrdesetogodišnjoj političkoj i vojnoj kontroli Velike Britanije od 1882. do 1922. godine, i tzv. liberalnom periodu od 1922. godine do 1952. godine kada je faktički i dalje bio pod kontrolom Britanije.

Osmanska imperija je nad Egiptom povratila upravu nakon odlaska Francuza početkom XIX vijeka, pri čemu je mladog albanskog komandanta Muhameda Ali Pašu Al Masuda ibn Agu (*Muhammad Ali Pasha al-Mas'ud ibn Agha*) postavila za guvernera. Ali je razvio savremenu administraciju, poluprofesionalnu vojsku koju su obučavali evropski oficiri, pokrenuo je mašinsku, pomorsku industriju, kao i proizvodnju pamuka, šećerne repe i sl. (Osman 2011: 24-25). U nove škole je uveo savremeno obrazovanje, a mlade ljude slao na usavršavanje u evropske zemlje, posebno Francusku (Kampanini, 2011: 43-45). Muhamed je bio i veliki vojskovođa, pa je tokom svoje vladavine okupirao Sudan, a bio je zauzeo i

Siriju. No, sve rezultate je postizao u cilju unapređenja interesa i položaja turske elite, a ne naroda kojim je vladao.

Nakon Alijeve smrti 1849. godine, njegovi neposredni nasljednici Abas I (*Abbas I*, 1849-1854) i Said (1854-1863) nijesu bili značajne ličnosti izuzev što su započeli izgradnju Sueckog kanala. Na vlast je 1863. godine došao Ismail (Lunn, 2000: 426) koji je 1866. godine dozvolio osnivanje predstavničke skupštine sa savjetodavnom ulogom. To je bio korak ka političkom otvaranju po ugledu na zapadna društva. Osim toga, za vrijeme njegove vladavine 1869. godine otvoren je Suecki kanal (Osman 2011: 27). Ismailovi poduhvati u cilju stvaranja od Egipta velike sile doveli su do bankrota i finansijske zavisnosti od Velike Britanije i Francuske, a zatim i do njihovog političkog miješanja (*ibid*, 32). Godine 1879. uklonili su ga sa vlasti i na njegovo mjesto doveli sina Teufika. Teufik nije bio vičan valjanom upravljanju zemljom, veliki broj Evropljana i Turaka u administraciji i vlasti izazivao je bijes i nezadovoljstvo kod Egipćana, posebno zemljoposjednika i bogataša. Zemljoposjednik Urabi je podigao nacionalistički ustanak optužujući vlasti za represiju i diskriminaciju. Iako je posle i sam Urabi dobio mjesto u vlasti, nacionalistički naboje je rastao. To je izazvalo zabrinutost Evropljana i intervenciju Britanije 1882. godine kojom je uspostavila kontrolu nad Egiptom, iako je zvanično ostao dio Osmanske imperije (Cook, 2012).

Velika Britanija je uspostavila generalni konzulat koji je imao za cilj da vlada Egiptom u engleskom interesu. Tokom britanske uprave, uveden je apsolutni liberalizam koji je podrazumijevao ukidanje svakog državnog intervencionizma i poreza na veliku imovinu. Povećana je proizvodnja pirinča i žitarica, ali je proizvodnja pamuka i dalje imala prednost. Unaprijeđena je administracija, finansijska i poreska politika tako da je Egipat postao platežno sposoban, a parlament je i dalje funkcionisao. Međutim, nije bilo promjena u vezi sa društvenim prilikama, nije se ulagalo u obrazovanje Egipćana već su ih britanski konzuli posmatrali kao nezreo narod.

Nacionalistički pokret je okupio hrišćane, jevreje i muslimane. To pokazuje da egipatski nacionalizam nije bio zasnovan na jednom jeziku, religiji ili nekom sličnom

obilježju. Nacionalističke aspiracije su rasle tako da je prva politička partija formirana 1907. godine pod nazivom Otadžbinska partija (*Hizb Vatani*) a imala je za cilj oslobađanje od kolonijalne vlasti. Kasnije su se pojavile i druge organizacije sa istim ciljem kao što je Hizb Al Uma (Kampanini, 2011: 48-49). Nakon Prvog svjetskog rata, Britanija je pretvorila Egipat u svoj protektorat. To je bio jedan od razloga „revolucije 1919. godine“ koja je okupila sve društvene staleže i zahvatila sve oblasti zemlje. Egipćani islamske i hrišćanske vjeroispovijesti ujedinili su se pod partijom Vafd (*Wafd*) (Osman, 2011). Tri godine nakon toga, Velika Britanija je priznala nezavisnost Egiptu.

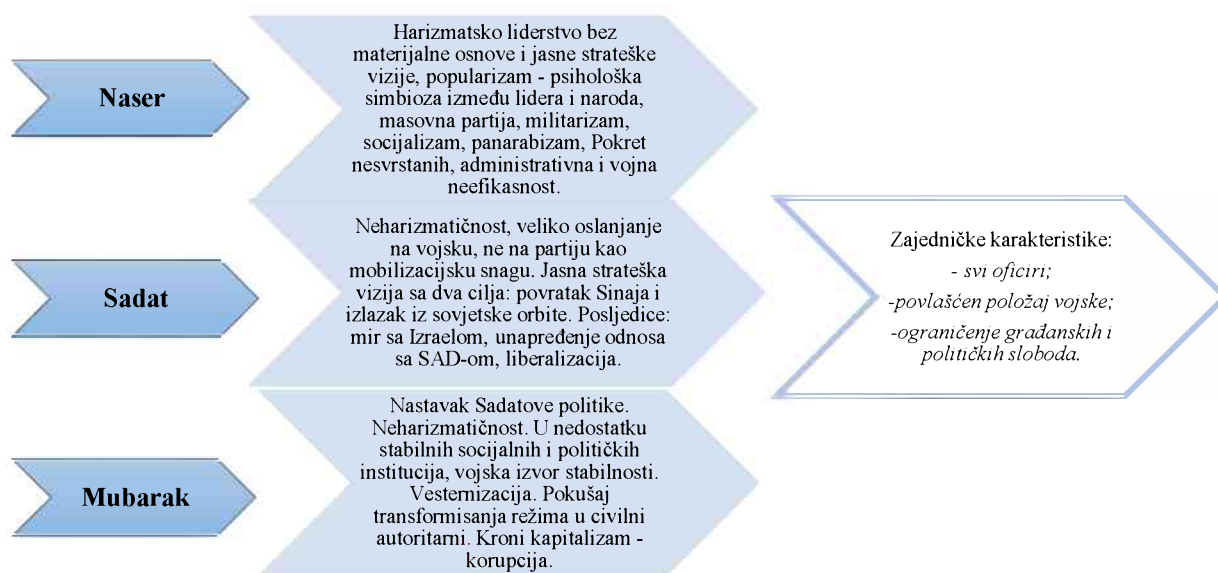
Od 1922. do 1952. godine nastupio je liberalni period egipatske istorije. Međutim, Velika Britanija je i dalje držala trupe u Egiptu i imala posjed nad Sueckim kanalom. Kraljevi Faud, a potom Faruk su vladali apsolutistički nastojeći da suzbiju uticaj parlamenta. Farukova naklonost Italiji i Njemačkoj izazvala je vojnu intervenciju Britanije koja je uspostavila vladu sastavljenu od pripadnika partije Vafd. Takav strani intervencionizam, slabost elitističke partije Vafd koja nije imala sluha za mase, ekonomska neefikasnost, te poraz u ratu sa Izraelom 1948. godine doveli su do stvaranja revolucionarnog tajnog društva Slobodnih oficira. Oficiri revoltirani nepravdom i korupcijom izvršili su državni udar 23. jula 1952. godine. Godinu dana nakon toga proglašena je republika na čelu sa generalom Muhamedom Nagibom (Kampanini, 2011: 81-84). Nagib je došao u sukob sa Gamalom Abdelom Naserom jednim od osnivača društva, koji se nije slagao sa gledištem Nagiba da se vlast preda civilima i vojska vrati u kasarne (Stacher, 2014: 375). Iz tog sukoba kao pobjednik izašao je Naser koji je 1956. godine izabran za predsjednika čime je završen period postrevolucionarne tranzicije (Lunn, 2000: 427).

2.2 Osnovne karakteristike režima 1952-2011

Početak druge polovine XX vijeka, odnosno 1952. godina i zbacivanje monarhije za Egipat je označio početak razvoja savremenog političkog sistema na vlastitim snagama, oslobođenog intervencije vanjskih sila. Osnovne karakteristike ovog sistema do 2011. godine bili su ograničeni politički pluralizam, ograničena politička kompetencija, fingirane

opozicione partije, izborne neregularnosti, hegemonistička pozicija određene partije, ograničena građanska prava i slobode. Drugim riječima, u Egiptu je od 1952. do 2011. godine bio uspostavljen restriktivni kvazikompetitivni hegemonistički autoritarni sistem gdje su se promijenila ukupno tri predsjednika: Naser (1956-1970), Sadat (1970-1981) i Mubarak (1981-2011). Svaki od njih je dao svoj pečat datom sistemu karakteristikama svojstvenim svom stilu vladanja (vidjeti dijagram 2).

Dijagram 2: Osnovne karakteristike režima 1952-2011: Naser-Sadat-Mubarak

Potpunu autonomiju i suverenost nad svojom teritorijom počinje uspostavljati republikanski Egipat na čelu sa generalom Naserom. Naser je stvorio autoritarni sistem koji se zasnivao na panarabizmu i socijalizmu, odnosno jakoj državi, jednoj partiji i militarizmu budući da je vojska bila zastupljena u birokratiji i vlasti. Panarabizam⁶⁷ se odnosio na težnju za političkim ujedinjenjem svih Arapa. To je rezultiralo unijom sa Sirijom u tzv. Ujedinjenu Arapsku Republiku, UAR, koja se raspala početkom 1960-ih (Gardner, 2011)⁶⁸, ali i neuspješnim ratom sa Izraelom. Naserov socijalizam nije bio marksizam, klasna borba,

⁶⁷ Egipat je imao najistaknutiju ulogu u arapskom svijetu iz tri razloga: veličina teritorije; broj stanovnika (90 miliona od 400 miliona Arapa); i *de facto* nezavisnost u okviru Osmanskog carstva. Glavni oponent prirodne liderske uloge Egipta u arapskom svijetu bila je Saudijska Arabija koja je vodila mnogo konzervativniju politiku zasnovanu na religiji (Afsah, 2016).

⁶⁸ Za razliku od na primjer Evropske unije, UAR se nije institucionalizovala, odnosno nedostajale su joj razvijene institucije zbog čega se, *inter alia*, brzo raspala.

slabljenje uloge države, ateizam, već pozivanje na vjerske vrijednosti islama i jačanje države kroz nacionalizaciju preduzeća (Kampanini, 2011: 124). Parlament je raspušten, a sve političke partije su bile zabranjene, izuzev vladajuće Arapske socijalističke unije, ASU (*ibid*, 375). Arapska socijalistička unija predstavljala je masovnu političku organizaciju, odnosno pokret sa 7.000.000 članova koji je imao za cilj političku aktivaciju masa „seljaka, radnika, vojnika, inteligencije i neeksploatatorske buržoazije“, dok su sve društveno-političke i druge organizacije morale da sprovode politiku Unije (Jovičić, 2006: 797). Značajno mjesto u političkom sistemu je imala vojska, čiji su pripadnici zauzimali najviše političke pozicije, te postali najorganizovanija snaga koja je u poređenju sa Arapskom socijalističkom unijom uživala nesumnjivu prednost (*ibid*).

Naser je 1952. i 1961. godine pokrenuo reforme u oblasti poljoprivrede, te sproveo djelimičnu nacionalizaciju stranog kapitala, uključujući nacionalizaciju Sueckog kanala 1956. godine. Nacionalizacija Sueca izazvala je neuspješnu vojnu intervenciju Francuske, Engleske i Izraela koji su se pod pritiskom SAD i SSSR povukli (Gardner, 2011). Na ovaj način, Naser je osvojio političku pobjedu i stekao veliku popularnost širom arapskog svijeta. Egipat je prošao kroz proces pretvaranja vojno-revolucionarnog režima sa demokratskim elementima u demokratiju prvog tipa sa socijalističkim elementima.

Naser je umro 1970. godine od srčanog udara, a zamijenio ga je Muhamed Anvar Al Sadat (*Mohammed Anwar al-Sadat*) koji je bio visoki oficir i potpredsjednik Egipta dva puta za vrijeme Nasera. Sadat je poznat po ekonomskoj liberalizaciji, sklapanju miru sa Izraelom 1979. godine⁶⁹ i unapređenju saradnje sa SAD-om (Stacher, 2014: 376). U cilju sprečavanja eventualnog vojnog udara, Sadat je rotirao oficire na najvišim vojnim pozicijama ponekad i više od jednom godišnje. Raspuštio je ASU i 1978. godine formirao novu partiju Nacionalistička demokratska partija, NDP. Zakon iz 1970. godine dozvolio je osnivanje političkih partija, ali one nijesu mogle imati vjersku osnovu, što je isključivalo Muslimansko bratstvo, niti biti slične po orijentaciji vladajućoj NDP, što je isključivalo liberalne partije

⁶⁹ Sporazum sa Izraelom doveo je do izbacivanja Egipta iz Arapske lige sve do 1989. godine

(Miller et al, 2012: 91-92). Osnovan je Komitet za poslove političkih partija koji je odlučivao o osnovanju partija, kao i zabrani postojećih a većinu njegovih članova činili su pripadnici NDP (Cook, 2007: 69-71). Godine 1971. godine Sadat je proglasio novi Ustav.

Ekonomске reforme koje je uveo rezultirale su korupcijom, povećanjem nezaposlenosti i nejednakosti, dok je uticaj islamističkih organizacija rastao zbog njihove pomoći siromašnima. Ubijen je u atentatu, 6. oktobra 1981. godine, od strane grupe aktivista povezanih sa džihadom (Orbach, 2012: 962).

Zamijenio ga je njegov potpredsjednik iz 1975. godine Hosni Mubarak (Stacher, 2014: 377) koji je uveo vanredno stanje koje je bilo na snazi do 2011. godine. Iako su Ustavom iz 1956. i 1971. godine bila zagarantovana osnovna građanska i politička prava, vanredno stanje je omogućilo suprotno postupanje režima. To se ogledalo u cenzurisanju medija, hapšenju novinara, blogera, ograničenju slobode političkog organizovanja i okupljanja (Human Rights Watch, 2012: 6-11). Pravosuđe je bilo pod kontrolom predsjednika. Snage bezbjednosti su u svom djelovanju bile brutalne, a korupcija sve raširenija. Takvo stanje je uzrokovalo proteste, u decembru 2004. godine, sa zahtjevom za ostavku Mubaraka. Protestanti su se okupili pod vođstvom pokreta „Dosta“ (*Kifaya*) a činili su ih sekularisti i islamisti. Međutim, vrlo brzo su ugušeni (Badran, 2012: 36).

Prvi višepartijski predsjednički izbori organizovani su 2005. godine (King, 2009: 8), pri čemu je postavljeno niz nefer uslova. Samo partija koja postoji pet godina i ima 3% mjesta u oba doma mogla je da nominuje kandidata, koji je trebalo da ima najmanje 250 potpisa od režimskih zvaničnika, a većinu zvaničnika su činili predstavnici NDP (IRI, 2005: 6-7). Slično tome, parlamentarne izbore održane iste godine okarakterisale su nepravilnosti i represija. Opštinski izbori koji je trebalo da se održe 2006. godine pomjereni su za 2008. godinu (Freedom House, 2009). U međuvremenu, politički neistomišljenici, posebno pripadnici najjače opozicione snage Muslimanskog bratstva su bili meta proganjanja.

Broj registrovanih nevladinih organizacija se povećao. No, 2002. godine donesen je Zakon po kojem sve nevladine organizacije moraju da budu apolitične, onemogućeno je njihovo međunarodno finansiranje, a vlada je dobila ovlašćenje da zabrani njihovo djelovanje (Law No.84).

Mubarak je nastavio sa reformama koje je započeo Sadat a koje su se sastojale u privatizaciji državne imovine, podsticanju stranih investicija i sl. To je dovelo do stvaranja kroni kapitalizma, odnosno posebne poslovne elite odane režimu. Jaz između siromašnih i bogatih se produbljivao tako da je procenat siromašnih od 16,7 u 2000. godini porastao na 25,2% u 2011. godini (UNDP, 2011). Stopa nezaposlenosti mladih uzrasta od 15 do 24 godina starosti u 2010. godini iznosila je 26,3% (World Bank, 2010). To je vodilo rastu njihovog nezadovoljstva a i aktivizma i to, u velikoj mjeri, zahvaljujući pristupu Internetu. Poziv na demonstracije 2011. godine upućen je putem Fjesbuk grupe od strane aktivista pokreta „April 6“ kojem se pridružio pokret „Dosta“ (Miller et al, 2012: 95).

2.3 Civilno-vojni odnosi 1952-2011

Za razliku od susjednih zemalja, Egipat je stara država koju nijesu stvorile kolonijalne sile već je nastala sopstvenim snagama i to, u velikoj mjeri, zahvaljujući vojsci. Vođenje rata protiv Izraela 1948. godine, zatim udar oficira 1952. godine kojim je zbačena monarhija, te uklanjanje 80.000 britanskih trupa iz Sueckog kanala ukazalo je na značajnu poziciju vojske u stvaranju egipatske države, očuvanju njenog teritorijalnog integriteta i suverenosti (Gaub, 2014: 23, cit. prema Blagojević, 2016b: 760).

Tokom vladavine paše Muhameda Alija u okviru Osmanske imperije i kasnije britanske kolonijalne uprave stvorena je profesionalna vojska koja je bila odvojena od civilno-političke vlasti (Blagojević, 2016b: 760). No, od 1952. godine vojska se angažuje u procese donošenja političkih odluka, pri čemu je stepen uključenosti varirao zavisno od karaktera vladavine predsjednika i njegove (ne)zavisnosti od vojske.

Uključenost vojske u politiku vodila je smanjenju njene profesionalnosti i efikasnosti. To je bio jedan od razloga poraza od Izraela 1967. godine (Gaub, 2014: 23, cit. prema Blagojević, 2016b: 761). Nakon poraza dolazi do transformisanja vojske, odnosno odvajanja političkog od vojnog procesa donošenja odluka i uspostavljanja jasnog sistema komande (Blagojević, 2016b: 761). Novi predsjednik Sadat fokusirao je vojsku na vojnu misiju i zadatke, što je vodilo njenoj transformaciji iz institucije koja je vodila revoluciju u instituciju koja je podređena civilnoj kontroli (*ibid*). Bivši pripadnici vojske su 1964. godine zauzimali 22 od 26 regionalnih guvernerskih pozicija, a 1967. godine manje od pet (Gaub, 2014: 24, cit. prema Blagojević, 2016b: 761).

No, kontrola nije bila potpuna budući da je vojska imala autonomiju u pogledu budžeta, trošenja vojne pomoći, regrutovanja novih pripadnika i sl. Štaviše, zauzimala je značajno mjesto na tržištu i to putem vojnih organizacija i kompanija pod nadzorom Ministarstva za vojnu proizvodnju. Vojna industrija je egzistirala u oblasti proizvodnje oružja, poljoprivrede, turizma, proizvodnje električne energije, pa čak i proizvodnje maslinovog ulja i flaširane vode za piće (Blagojević, 2016b: 761). Na taj način, vojska je uživala ekonomske privilegije poput besplatne zdravstvene zaštite, bescarinskog uvoza i sl. Egipćani su njenu uključenost u politiku nazivali „vojna ekonomija”, budući da je postala značajna finansijska i industrijska sila (Droz-Vincent, 2014: 189, cit. prema Blagojević, 2016b: 761).

U skladu sa Ustavom iz 1971. godine⁷⁰, predsjednik Republike imenuje vojne oficire, te predviđa formiranje vojnih sudova zakonom i definisanje njihovih nadležnosti u skladu sa ustavnim principima (član 143, stav 1 i član 183). Takođe, Ustavom je propisano da nijedna organizacija ili grupa ne može uspostaviti vojnu ili semi-vojnu formaciju (član 180, stav 3).

⁷⁰ Nakon Revolucije oficira 1952. godine, novi Ustav je usvojen u januaru 1956. godine, da bi usljed formiranja unije sa Sirijom bio donesen novi Ustav 1958. godine, a nakon njenog raspuštanja usvojen je prelazni Ustav u martu 1964. godine koji je važio do proglašenja Ustava Egipta u septembru 1971. godine (IDEA, 2016).

Tokom Mubarakove vladavine, obrazovni nivo oficira je znatno porastao, procenat oficira sa univerzitetskom diplomom je sa 1% 1967. godine došao na 70% 1994. godine. Pripadnici vojske obrazovanje stiču na vojnim školama, uključujući prvu Vojnu akademiju u arapskom svijetu osnovanu 1811. godine u Kairu (Military School Directory). Takođe, prvo sovjetska, a zatim američka vojna pomoć doprinijele su modernizaciji institucije. Kao rezultat zaključivanja mira sa Izraelom, SAD dodjeljuju Egiptu 1,3 milijarde dolara, na godišnjem nivou, u vidu vojne pomoći (Martini & Taylor, 2011: 67-70).

Egipatska vojska je prolazila kroz zajedničke treninge sa američkim, jordanskim, ruskim, grčkim, izraelskim snagama, kao i snagama Ujedinjenih Arapskih Emirata i Bahreina. Pored toga, egipatske jedinice su specijalno upućivane u Rusiju u cilju pohađanja treninga sa ruskim vojnim snagama (Henkin, 2018).

Grafikon 2: Vojna izdvajanja Egipta 2001-2015

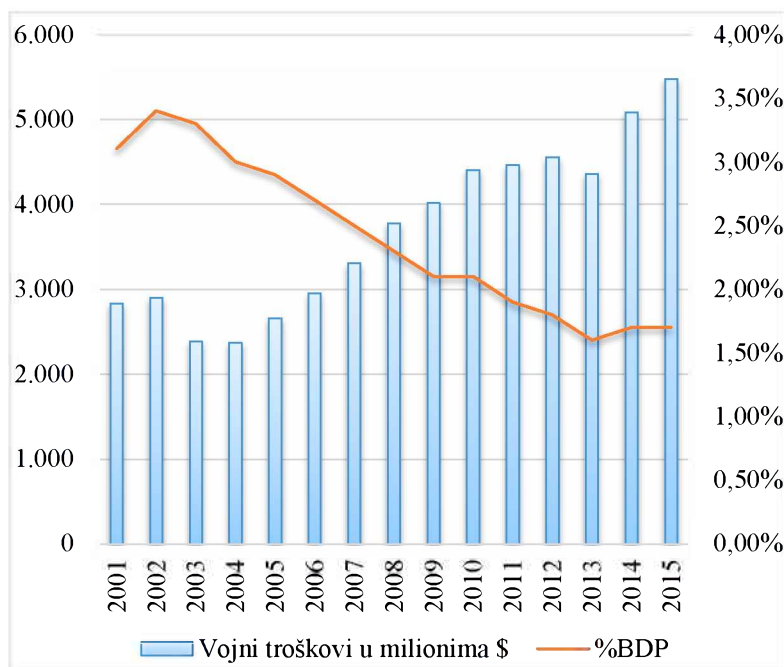

Tabela 13: Vojna izdvajanja Egipta (2001-2015)		
Godina	Troškovi u milionima \$	%BDP
2001	2.834	3,1%
2002	2.903	3,4%
2003	2.384	3,3%
2004	2.370	3,0%
2005	2.659	2,9%
2006	2.953	2,7%
2007	3.307	2,5%
2008	3.780	2,3%
2009	4.017	2,1%
2010	4.407	2,1%
2011	4.464	1,9%
2012	4.558	1,8%
2013	4.360	1,6%
2014	5.085	1,7%
2015	5.477	1,7%

Izvor: SIPRI, Egypt

U skladu sa podacima SIPRI, izdvajanja za vojsku su bila iznad 2% BDP-a tokom Mubarakove vladavine, dok su u postmubarakovoj eri, odnosno posljednjih pet godina ispod ovog procenta.

Mubarak je oslabio poziciju vojske u odnosu na njegove prethodnike iz tri razloga (Blagojević & Šćekić, 2017: 545). Prvo, povećao je ovlašćenja i finansijska sredstava bezbjednosnih službi pod nadležnošću Ministarstva unutrašnjih poslova koje su bile zadužene za nadzor nad sprovođenjem izbora, sprečavanje i gušenje protesta i drugih opozicionih aktivnosti. Drugo, onemogućio je da mjesto premijera, koje je tokom vladavine Sadata imao general Kamal Hasan Ali (*Kamal Hassan Ali*), zauzme neko od bivših vojnih oficira (Frisch, 2013: 183, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 545). Treće, namjera Mubarak da za nasljednika odredi svog sina Gamala, koji nikad nije služio u vojsci, izazvala je nezadovoljstvo vojske (Cook, 2007; Barany, 2011 cit. prema Blagojević & Šćekić, *ibid*; Albercht & Bishara, 2011; Frisch, 2013, Blagojević, 2016b: 761). Vojska se pribojavala da će Gamal smanjiti njen politički uticaj i ekonomske aktivnosti u korist poslovne elite kojoj je pripadao (Noël, 2013, Blagojević, 2016b: 761).

2.4 Momenat promjene 2011

*„Niko nije trabao da očekuje da će vojska
napustiti svoje institucionalne interese”*

(Brown, 2013: 56)

Pripadnici raznih slojeva društva, ideoloških i religijskih opredjeljenja manifestovali su nezadovoljstvo vladavinom Hosnija Mubaraka 25. januara 2011. godine. Policijske snage su nastojale da uguše proteste, ali bez uspjeha što je dovelo do angažovanja vojske. Međutim, kada je Mubarak naredio vojsci da primijeni silu u cilju razbijanja protesta, ministar odbrane Muhamed Husein Tantavi (*Mohammed Hussein Tantawi*) je odgovorio da vojska neće pucati na demonstrante.

U prvi mah, pripadnici oružanih snaga nijesu podržali protestante, već su pravili kalkulaciju u odnosu na svoje potrebe, interese i postojeće privilegije posebno u kontekstu ekonomske i finansijske moći i uticaja. Procjenom snaga narodnog pokreta, a i slabosti

režima, vojska je odlučila da interveniše u korist protesta, pri čemu je, 10. februara 2011. godine, Vrhovni savjet oružanih snaga preuzeo vlast.

Za razliku od Nasera koji je svoju vladavinu zasnovao na popularnosti, psihološkoj simbiozi između njega i naroda koji je tražio da se vrati na vlast i nakon poraza u ratu sa Izraelom 1967. godine, Sadat i Mubarak bili su neharizmatični lideri gdje je, u nedostatku stabilnih socijalnih i političkih institucija, vojska predstavljala značajan izvor stabilnosti (Blagojević & Šćekić, 2017: 545). Razvoj kroni kapitalizma, tj. privilegovane poslovne elite koja je profit zasnivala na koruptivnom sistemu, nedostatak socijalne pravde i neefikasna administracija izazvali su nezadovoljstvo naroda. Broj stanovnika konstantno je rastao što ekonomski rast nije mogao da prati (Amin et al, 2012). Takođe, broj godina obrazovanja egipatskog stanovništva se povećavao a time i očekivanja da će dobiti posao u skladu sa svojim obrazovnim profilom. Međutim, autokratska vlast to nije mogla da obezbijedi, tako da je stopa nezaposlenosti mladih rasla.

Kroni kapitalizmom je bila nezadovoljna i vojska, jer je imala jake civilne ekonomske konkurente u tom sistemu, uključujući Mubarakovog sina Gamala. Gamal se školovao u inostranstvu a zatim, po povratku u zemlju, učlanio u NDP, pri čemu nikada nije imao dodira sa vojskom. Gamalovo eventualno nasljeđivanje predsjedničke pozicije bi vjerovatno vodilo jačanju ekonomske pozicije poslovne elite kojoj je pripadao (Frisch, 2013: 186-188). To nije odgovaralo vojsci koja je odlučila da zarad očuvanja ekonomskih interesa podrži široke nardone mase nezadovoljne takvim sistemom vlasti.

Vojska je uživala veći legitimitet u očima naroda u odnosu na bezbjednosne jedinice pri Ministarstvu unutrašnjih poslova koje su obavljale „prljave poslove” režima (Barany, 2011, Blagojević, 2016b: 761). Vojska nije strano tijelo već proizilazi iz društva čiji je dio. Stoga, odbijanjem naredbe Mubaraka da puca na demonstrante, vojska je odbila da puca na narod iz kojeg potiče. Pored toga, njeni pripadnici nijesu bili u etničkoj ili krvnoj vezi sa Mubarakom (Blagojević, 2016b: 762). Etnička struktura vojske je homogena, dominantno je čine Arapi muslimani budući da predstavljaju 90% stanovništva (Zgurić, 2016: 55). Čin

represije nad protestantima ugrozio bi poziciju i status vojske kao zaštitnika i branioca egipatske nacije, uzimajući u obzir i njenu historijsku poziciju kao osnivača moderne egipatske države.

Demokratska fasada i autoritarne institucije omogućavale su joj očuvanje političkog uticaja i ekonomskih interesa. Međutim, postajala je jasna linija između vojske integrisane u politički režim i vojske kao integralnog dijela države. Za razliku od visokorangiranih oficira, niži rodovi vojske nijesu imali pristup političkoj vlasti već ih je odlikovao profesionalizam, institucionalizovanost, korporativizam i dolazili su iz svih slojeva egipatskog društva (Droz-Vincent, 2011: 6). Takođe, značajna američka vojna pomoć, kao i pohađanje profesionalnih vojnih akademija u inostranstvu doprinosila je profesionalizmu i modernizaciji vojske.

Opisana institucionalna, ekonomska, socijalna i edukativna pozicija vojske u prethodnom režimu, kao i visoka magnituda protesta i struktura protestanata ukazuju na to da bi vojska kao etnički homogena i ekonomski jaka institucija više izgubila nego dobila da je odlučila da ostane lojalna Mubaraku.

2.5 Period kohabitacije

Zbacivanje tridesetogodišnje vladavne Hosnija Mubaraka, 11. februara 2011. godine, otvorilo je vrata za kreiranje nove političke scene u Egiptu. Nakon što je Mubarak podnio ostavku na njegovo mjesto je došao ministar odbrane iz 1991. godine i komandnat vojske maršal Husein Tantavi. Takođe, formirana je privremena vlada na čelu sa Ahmedom Muhamedom Šafikom (*Ahmed Mohamed Shafiq*).

Protivnici Mubarakovog režima bili su raznoliki i mnogobrojni, suprotni po ideološkim, vjerskim, političkim i generacijskim ubjeđenjima. Vrhovni savjet oružanih snaga koji je preuzeo vlast obećao je da će obezbijediti održavanje demokratskih predsjedničkih i parlamentarnih izbora, kao i donošenje novog ustava. To je ulivalo nadu da će u Egiptu biti postavljeni demokratski temelji novog sistema (Blagojević, 2016b: 762).

U tom kontekstu, dan nakon pada režima Hosnija Mubaraka, Vrhovni savjet oružanih snaga je istakao da će „obezbijediti miran prenos vlasti unutar slobodnog i demokratskog sistema gdje će izabrane civilne vlasti preuzeti odgovornost vladanja državom” (Martini & Taylor, 2011: 62). Vojska je pokazala spremnost da preda vlast civilima ne iz vjere u demokratiju, već iz težnje da sačuva svoju poziciju i ugled. Drugim riječima, nije željela da nosi teret svih socio-ekonomskih problema sa kojim se zemlja u tim momentima suočavala (*ibid*, Blagojević, 2016b: 762). S druge strane, zalagala se za ustavnu odredbu koja će joj omogućiti da izbjegne nadzor parlamenta, te da interveniše u politički život, *inter alia*, u cilju očuvanja sekularne države.

VSOS je uhapsio pojedine pripadnike poslovne elite, uključujući vlasnika čelične industrije i bivšeg vođu NDP Ahmeda Eza (*Ahmed Ezza*). Eza je predstavljao ekonomskog konkurenta vojsci u Mubarakovom sistemu (*ibid*, 64). Prema *Amnesty International* (2011), stanje ljudskih prava u Egiptu, 2011. godine, bilo je lošije nego pod vladavinom Mubaraka. VSOS i policijske snage su silom gušile antivladine proteste i uhapsili mnoge protestante bez legalne i legitimne optužbe.

No, u cilju ispunjenja zahtjeva naroda, VSOS je organizovao izbore⁷¹, te dao obećanje da neće imati kandidata na izborima i da 1,5 miliona pripadnika bezbjednosnog sektora neće imati pravo glasa. Legalizovao je zabranjene partije i dozvolio osnivanje novih u cilju difuzije političke moći.⁷² VSOS je nastojao da obezbijedi izbor demokratskije vlade od

⁷¹ VSOS je zakonom utvrdio broj i trajanje mandata, ojačao pravni nadzor nad izborima i povećao transparentnost procesa registrovanja novih partija (Martini & Taylor, 2011: 64).

⁷² VSOS je zakazao izbore prilično rano, ni godinu dana od Mubarakovog pada, onemogućavajući rad novim političkim partijama. Takođe, izborni sistem gdje se polovina mjesta u donjem domu birala većinskim sistemom onemogućavao je stvaranje partijskog identiteta, odnosno glasanje za partije sa jasnim programom. Vojska se zalagala za očuvanje odredba po kojoj „farmeri” i „radnička klasa” polažu pravo na polovinu mjesta u donjem domu egipatskog parlamenta. Tu je odredbu prvi uveo bivši predsjednik Egipta Abdul Naser kao podršku širokim slojevima naroda. Međutim, kasnije penzionisani vojni kadar je tu odredbu i dalje koristio ali u svoje svrhe, kvalifikujući se kao farmeri ili radnici. Vojska je željela da sačuva kontrolu nad pokrajinskim namjesništvima čije upravnike imenuje vlada i oni odlučuju o o raspodjeli državnog pokroviteljstva. Tokom Mubarakove vladavine gotovo tri četvrtine upravnika su činili pripadnici bezbjednosnog sektora. Nakon pada Mubaraka njihov broj se povećao ali je to izazvalo negodovanje naroda. Osim toga, proglašavali su unutrašnje i vanjske neprijatelje koji imaju za cilj da destabilizuju zemlju i naprave razdor između naroda i vojske,

Mubarakove ali koja će služiti interesima vojske. Blisko je sarađivao sa obnovljenim opozicionim partijama, kao što je Vafd koja nije dovela u pitanje pravo vojske na vlast i Muslimansko bratstvo sa kojim je dijelio isti cilj u pogledu suzbijanje rastućeg uticaja liberalnih snaga (Martini & Taylor, 2011: 64, cit. prema Blagojević, 2016b: 762).

Muslimansko bratstvo je pružalo podršku VSOS. Tako je, prilikom protesta kojim su se izražavala negodovanja povodom odluke o izradi ustava nakon izbora i sličnih pitanja, stalo na stranu VSOS. Tom prilikom, Bratstvo je istaklo da je vojska spasila revoluciju i da je to potrebno poštovati. Budući da Bratstvo ima moć mobilizacije širokih narodnih masa, svaki put kad bi protesti doveli u pitanje vojnu vlasti oni su organizovali kontraproteste. To u cilju da dokažu da nijesu prijetnja društvenom poretku za šta ih je VSOS sumnjičio. Bratstvo je dobilo dozvolu za učešće u političkom životu, pri čemu je njegov uticaj konstantno rastao ali i strah VSOS od istog (Martini & Taylor, 2011: 66-67, Blagojević, 2016b: 762).

Muslimansko bratstvo predstavlja prvi organizovani oblik afirmacije političkog islama, simbioze politike i islama.⁷³ Muslimansko bratstvo iliti Društvo Muslimanske braće (*Jamaat Al-Ikhwān al Muslimun*) je osnovao Hasan Al Ban (*Hassan al-Banna*) u Ismailiji u Egiptu, u martu 1928. godine, a imao je za cilj stvaranje islamskog poretka (*al-nizam al-islami*) zasnovanog na islamskim normama. Vremenom broj članova je rastao a ogranci Bratstva su se pojavili i počeli razvijati u drugim zemljama. Djelovanje Bratstva u Egiptu je bilo izloženo zabranama, progonima, uz rijetke periode tolerisanja njegove egzistencije, dijelom i zbog jačanja njegovih agresivnih krila (poput tajnog vojnog krila - *Tanzim Al*

ukazujući na nesposobnost civilne vlasti da nametne i sprovodi zakon i red. Sve to uz podršku određenih medijskih kuća (Martini & Taylor, 2011: 65).

⁷³ Koncepti politički islam ili islamizam odnose se na političko-religijski pokret prema kojem je islam religija (*din*), način života (*dunya*) i država (*dawla*), pri čemu organizacija društva i države treba da bude u skladu s principima i odredbama islamskog prava (*shar'ia*) (Matić & Bilandžić, 2010: 35). Politički islam uključuje tri dimenzije djelovanja: prva, socijalno-karitativno i misionarsko djelovanje (*al da'wa*), druga, utemeljenje političkih pokreta i partija, koji se uglavnom služe miroljubivim sredstvima (*al harakat al islamiyya al siyassiyya*), pri čemu islamisti priznaju legitimitet državama u kojima djeluju, npr. u Alžiru, Egiptu, Jordanu, Tunisu, Maroku, Turskoj i treća dimenzija podrazumijeva korišćenje radikalnih sredstava uključujući silu, odnosno sveti rat/džihad (*al jihad*) i terorizam (Bilandžić, 2010: 111-116, cit. prema Blagojević, 2016b: 762).

Khass). Bratstvo je opstalo zahvaljujući tome što se njegova ideologija, organizacija i aktivnosti međusobno prožimaju i to što je uključeno u svakodnevni život egipatskog naroda kroz realizaciju društvenih projekata, tj. izgradnju škola, bolnica, džamija i sl. (Matić & Bilandžić, 2010: 44-46, Blagojević, 2016b: 762-763). Sa istorijske tačke gledišta, tri osnovna razloga za širenje njegovog uticaja su: zahtjevi za odlazak Britanaca iz Egipta, delegitimacija partije Vafđ koja je nakon Drugog svjetskog rata izgubila uticaj što je stvorilo politički vakuum u koji je ušlo Bratstvo i pružanje pomoći palestinskoj borbi protiv Izraela (Matić & Bilandžić, 2010: 51, cit. prema Blagojević, 2016b: 763). Na izborima 2012. godine, pobijedili su Muhamed Mursi i Stranka slobode i pravde koju je osnovalo Bratstvo (Al Jazeera, novembar 2015, cit. prema Blagojević, 2016b: 763).

Odnose između VSOS i Muslimanskog bratstva je odlikovao konstantni konflikt čija se magnituda vremenom povećavala. VSOS je pod plaštom „zaštitnika stabilnosti i bezbjednosti Egipta“ nastojao da sačuva svoj uticaj na donošenje političkih odluka i nakon izbora Mursija. Vrhovni ustavni sud, na koji je uticaj imao VSOS, donio je odluku o raspuštanju parlamenta izabranog u junu 2012. godine pri čemu je utvrdio da je procedura izbora parlamenta neustavna. Nekolika dana prije predaje vlasti Mursiju, VSOS je donio komplementarnu ustavnu deklaraciju kojom je, između ostalog, propisano da predsjednik ne može proglasiti rat bez odobrenja VSOS, te da nema ovlašćenje da odlučuje o vojnim pitanjima (Blagojević, 2016b: 763). Kao odgovor na to Mursi je, 12. avgusta 2012. godine, donio nadustavnu deklaraciju kojom je zamijenjena VSOS deklaracija, za potpredsjednika je imenovao civila, a ministra odbrane Tantavija postavio za svog savjetnika, te izvršio promjene u vrhovnoj vojnoj hijerarhiji dovodeći novu generaciju oficira (Droz-Vincent, 2014: 198, cit. prema Blagojević, 2016b: 763).

VSOS nije želio da izgubi svoj uticaj na vanjsku politiku zemlje, tj. odnose sa Izraelom i SAD-om, unutrašnja bezbjednosna pitanja i, naravno, pitanja u vezi sa cijelom ekonomskom strukturom čiji je vojska značajan dio (*ibid*, 200, cit. prema Blagojević, 2016b: 763). Štaviše, Ustav iz 2012. godine je vojsci obezbijedio povlašćenu poziciju kroz, *inter alia*, izbjegavanje parlamentarne kontrole nad vojnim budžetom i obnavljanje Savjeta

nacionalne odbrane sa značajnim ovlašćenjima (*ibid*). Muslimansko bratstvo je optužilo VSOS da želi da obezbijedi ustavni legitimitet za vojnu autonomiju. Ovaj period netrpeljivosti, odnosno kohabitacije iliti ravnoteže slabosti (Kandil, 2012: 242) između Mursija i vojske koja nije željela da se vrati u kasarne završio se, 3. jula 2013. godine, kada je vojska zbacila Mursija sa vlasti (Blagojević, 2016b: 764).

U tom periodu kohabitacije civilna kontrola nad vojskom nije bila uspostavljena, na šta prvenstveno ukazuje opisani konflikt između civilne i vojne vlasti, kao i visok nivo vojnih prerogativa. Ustavna deklaracija, odnosno kasniji ustavi su vojsci obezbijedili značajnu autonomiju. Funkciju šefa izvršne vlasti je vršio general Tantavi, do izbora Mursija za predsjednika kada je nastao period kohabitacije. Što se tiče učešća u Kabinetu, Al Sisi kao ministar odbrane⁷⁴ bio je jedini vojnik u aktivnoj službi u Kabinetu dok nije izvršio udar 3. jula 2013. godine. Putem obnovljenog Savjeta nacionalne odbrane vojska je koordinirala nacionalnu odbranu i bezbjednost. Zakondavna grana vlasti nije imala autoritet nad oružanim snagama, samim tim što je Parlament raspušten ubrzo po uspostavljanju. Vojna obavještajna služba je bila pod kontrolom Ministarstva odbrane u cilju borbe protiv terorizma i islamskog ekstremizma.⁷⁵ Vojska je imala kontrolu nad policijom, te je donosila odluke u vezi sa napredovanjem u vojnoj službi. Stepenn uključenosti vojske u ekonomiju je bio veliki, odnosno 5-40%, 515 milijardi dolara. Vojni pravosudni sistem je odredio zatvorsku kaznu hiljadama protestanata, dok je Vrhovni ustavni sud raspuštio parlament što je dovelo u pitanje njegovu nezavisnost od uticaja vojske (Bruneau et al, 2013: 11-18). Takva situacija je dovela do vojnog udara i uspostavljanja vojne vlasti po modelu koji je opisao Alfred Stepan 1988. godine na primjeru latinoameričkih zemalja.

⁷⁴ Al Sisi je na mjesto ministra odbrane zamijenio generala Tantavija 12. avgusta 2012. godine (Bruneau et al, 2013).

⁷⁵ Al Sisi je bio direktor vojne obavještajne službe prije nego što je došao na poziciju ministra odbrane (*ibid*).

2.6 Vojna hunta na čelu sa Al Sisijem

Krajem juna 2013. godine, protestanti ujedinjeni pod vođstvom tzv. Pokreta Tamarod tražili su ostavku predsjednika Muhameda Mursija pod optužbom da se zalagao za ukidanje sekularnosti, sprečavanje demokratskih reformi, dao sebi prevelika ovlašćenja i podrivao sudstvo u kontroverznoj ustavnoj reformi. Muslimansko bratstvo su optužili da želi da uspostavi islamsku državu, pri čemu su tvrdili da imaju 22 miliona potpisa građana koji su za smjenu predsjednika.

Vojska je izdala upozorenje Mursiju da smiri proteste ili će intervenisati. Mursi je pokazao spremnost na ustupke, ali i odlučnost da odsluži mandat (Ghanem, 2014: 20). Tri dana nakon toga, 3. jula, tadašnji ministar odbrane Abdel Fatah Al Sisi zbacio je Mursija vojnim udarom⁷⁶ i apelovao na Egipćane da protestuju protiv Muslimanskog bratstva: „Pozivam sve Egipćane da izađu na ulice i daju mi mandat i naređujem da se suprotstavimo nasilju i terorizmu“. Na taj način, Egipat se našao pred građanskim ratom (Kingsley, 2013, 24. jul).

Nardeni period obilježilo je nasilno gušenje protesta pripadnika Muslimanskog bratstva, brojna hapšenja, suđenja i to ne samo pripadnika ovog pokreta već i novinara i sekularne opozicije, dok je Al Sisi izabran za predsjednika Egipta. Muslimansko bratstvo, kao i partija nastala iz tog pokreta, su, u decembru 2013. godine, zabranjeni sudskom odlukom i proglašeni terorističkom organizacijom (Latek, 2013: 2, Blagojević, 2016b: 764).

Human Rights Watch (2014, 12. avgust) je nasilno gušenje protesta od strane egipatskih snaga bezbjednosti, 14. avgusta 2013. godine, opisao kao zločin protiv čovječnosti. Desetine hiljada pripadnika Muslimanskog bratstva i drugih aktivista je 48 dana

⁷⁶ Događaji od 3. jula 2013. godine se ne mogu nazvati revolucijom, kako se označavaju u pojedinim materijalima, jer se revolucija izvodi odozdo društvenim preobražajem, podrazumijeva promjenu ukupnog društvenog sistema, ne samo političkih i pravnih ustanova, nego se cjelokupan ekonomski i kulturni život postavlja na nove osnove – mijenja se struktura društva. S druge strane, udar se izvodi odozgo, na vlasti se smjenjuju vodeće grupe, a odnosi u društvu ostaju principijelno netaknuti ili se vrše nebitne refome. Udari za razliku od revolucija ne nose sa sobom društveni preobražaj (Tadić, 1988: 130-140).

kampovalo na trgu Rabia Al Adavija (*Rabia al-Adawiya*) u Kairu i na trgu Nahda u Gizi. Oni su zahtijevali povratak prvog demokratski izabranog predsjednika Mursija, te su osudili vojni udar. Egipatski državni tužilac odobrio je zahtjev snaga bezbjednosti da uguše proteste upotrebom i sredstava prinude (Blagojević, 2016b: 764). Posljedica toga je ubistvo oko 1.000 ljudi, među kojima su bile žene i djeca, a hiljade su ranjene (Ibrahim, 2015: 27). Osim toga, ubijeno je nekoliko novinara, uključujući britanskog snimatelja, Mika Dina (*Mick Deane*) koji je radio za Skaj Njuz (*Sky News*) (Marsden, 2013, cit. prema Blagojević, 2016b: 764).

Taj događaj je označio početak jednog od najrepresivnijih perioda egipatske političke istorije kada je riječ o poštovanju političkih i građanskih prava i sloboda. U okviru Izvještaja Egipatskog centra za ekonomska i socijalna prava dati su podaci o tome da je, u periodu između jula 2013. i maja 2015. godine, vojna vlast zatvorila, podigla optužnicu protiv ili osudila najmanje 41.000 ljudi (Stork, 2015, cit. prema Blagojević, 2016b: 764). U skladu sa Zakonom o krivičnom postupku, optužene osobe u Egiptu mogu biti zatvorene 45 dana bez suđenja, a ovaj period sud može produžiti nakon revizije. Zakon je doveo do toga da određene osobe bez suđenja budu zatvorene više od godinu dana. Mnoga suđenja su pokazala da vojna vlast sistem pravosuđa koristi u svrhe kažnjavanja i ušutkivanja političkih neistomišljenika (Blagojević, 2016b: 764-765).

U junu 2014. godine tri novinara Al Džazire su osuđena za pomaganje teroristima na najmanje sedam godina zatvora (Cadman, 2014, cit. prema Blagojević, 2016b: 765). Štaviše, sud u egipatskoj oblasti Minja je, u aprilu 2014. godine, izrekao smrtnu presudu za 683 osobe (The International Commission against the Death Penalty, 2014), uključujući lidera Muslimanske braće Muhamed Badia (*Muhamed Badie*). Isti sud je, u martu, na smrt osudio 529 pripadnika tog pokreta (Kingsley, 2014, 24 mart). Prema proceduri, dokumentacija optuženih prosljeđuje se vrhovnom muftiji Egipta, koji prema Ustavu potvrđuje ili odbija smrtnu presudu. Cilj ovih suđenja je, između ostalog, bio zaplašiti svakog jakog protivnika Sisija da se kandiduje na izborima.

Hasiba Hađž Sahravi (*Hassiba Hadj Sahraoui*), zamjenica direktora *Amnesty International* za programe Bliskog istoka i Sjeverne Afrike je za Al Džaziru izjavila da su: „masovne proteste zamijenila masovna hapšenja“, te da „neumoljivim hapšenjem egipatskih mladih aktivista vlasti uništavaju nade cijele generacije za bolju budućnost“ (Hu, 2015). U tom kontekstu, Nikolas Piašou (*Nicholas Piachaud*), istražitelj egipatskog tima *Amnesty* je istakao: „Današnji Egipat je policijska država“⁷⁷ (*ibid*). Mladi ljudi, kao i svi drugi koji kritikuju vlast nalaze se u strahu da bi snage bezbjednosti mogle zakucati na njihova vrata. Mnogi mladi ljudi su nestali i ako su pronađeni bili su to njihova mrtva tijela.

U novembru 2013. godine, usvojen je Zakon o protestima (Kingsley, 2013, 24 novembar; Hamzawy, 2016, cit. prema Blagojević, 2016b: 765) prema kojem javni protesti moraju biti ranije odobreni od strane Ministarstva unutrašnjih poslova, a snage bezbjednosti mogu da koriste silu prinude u cilju njihovog razbijanja. Razlog za donošenje ovog Zakona, je, prema Vladi, obnova reda, mira i sigurnosti nakon napada na vojsku i policiju. Pored toga, Al Sisi je ratifikovao Zakon o borbi protiv terorizma koji predviđa minimalnu kaznu od 25.000 dolara i maksimalnu od nešto preko 60.000 dolara za izvještavanje suprotno zvaničnim informacijama (Human Rights Watch, 2015, 19. avgust, Blagojević, 2016b: 765).

U skladu sa podacima o slobodi medija za 2015. godinu *Reporters without Borders* (cit. prema Blagojević, 2016b: 765) Egipat se u pogledu poštovanja slobode medija nalazi na 158 od 180 zemalja. Na meti egipatskih organa vlasti su mediji povezani sa Bratstvom. Najmanje 30 novinara je uhapšeno u 2014. godini pod optužbom da su organizovali ili učestvovali u demonstracijama ili pružali podršku terorističkoj organizaciji, odnosno Bratstvu. Slično tome, nalazi *Freedom House* (2015, cit. prema Blagojević, 2016b: 765) pokazuju da su uslovi za funkcionisanje medija postali lošiji kada je Al Sisi konsolidovao svoju vlast. Organi vlasti su nastavili da cenzurišu bilo koji oblik kitičke misli, posebno onaj koji je u interesu Bratstva. Opozicione informacije se kažnjavaju suđenjem novinarima pred politizovanim sudovima. Mnoge medijske kuće su, u cilju očuvanja svoje pozicije, proširile

⁷⁷ Analizu stanja (ne)stabilnosti i (ne)bezbjednosti Egipta pogledati u: Piachaud (2016).

prostor za provladina stajališta, gdje primjenom autocenzure doprinose smanjenju pluralizma i različitosti mišljenja (Blagojević, 2016b: 765-766).

Krajem 2015. održani su izbori za Parlament prvi put nakon tri godine, kada je Parlament raspušten u skladu sa odlukom suda da je izborna procedura neustavna. Nakon pada Mursija, vojska je obećala da će održati parlamentarne izbore u narednih nekoliko mjeseci ali se to desilo tek nakon dvije godine. Dijelom iz razloga sporog usvajanja izbornog zakonodavstva. Vrhovni izborni komitet Egipta je saopštio da je prosisijeva koalicija osvojila najveći broj mandata na izborima, pri čemu je izlaznost birača bila mala, svega 28,3% i nije bilo realne opozicije (Aly, Essaila, 2016: 2).

U Egiptu atmosfera nakon predsjedničkih izbora, obaranja Mursija vojnim pučem, zatim hapšenja neistomišljenika, proglašenje najveće opozicione grupacije – Muslimanskog bratstva „teroristima" i uvođenje „policijskog sata" od strane vojske ukazuje na društveni poredak koji se ne zasniva na temeljnim načelima demokratije, već na strahu i represiji (Blagojević & Ščekić, 2017: 544).

Vladavina Muhameda Mursija je, takođe, bila neproduktivna i neučinkovita. Zemlja je došla do ruba ekonomskog kolapsa, a saradnja sa ostalim političkim akterima je bila jako loša. Pripadnici Muslimanskog bratstva su pokazali nespремnost za otvorene pregovore i kompromis, što je bila posljedica dugogodišnjeg proganjanja i mučenja. Bratstvo je novu vlast bilo uokvirilo u zatvoreni, gotovo „paranoidni" pogled kako na odnos sa ostalim članovima političke arene, tako i na razvoj i napredak Egipta. Isto tako, vojna vlast po svom sastavu, prirodi i karakteru nema kapacitet da riješi socio-ekonomske probleme, a suprotna je i osnovnim principima individualnih ljudskih prava i sloboda (*ibid*).

Stopa ekonomskog rasta povećala se za 2,2 posto u 2014. godini. Međutim, broj stanovnika raste. Svake godine se rađa blizu 1,5 miliona Egipćana. Pored toga, ekonomski napredak se temelji na finansijskoj podršci bogatih zemalja, poput SAD-a, Saudijske Arabije, Ujedinjenih Arapskih Emirata i Kuvajta (Khouri, 2015).

Fragilnost i slabost egipatskog društva odlikava se i u njegovoj dubokoj polarizaciji na sekularno-religijskoj osnovi. Oko 90% stanovnika Egipta čine Arapi muslimani, a 10 posto pravoslavni kopti i time predstavljaju najveću hršćanski manjinu na Bliskom istoku (Zgurić, 2016: 55, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 546). Položaj kopta u današnjem Egiptu je mnogo lošiji u odnosu na drugu polovinu XIX i prvu polovinu XX vijeka kada su bili predvodnici ekonomskog i intelektualnog razvoja. Naser, Sadat i Mubarak nisu nastojali da uspostave nacionalni konsenzus o suživotu ove dvije konfesionalne zajednice (*ibid*, 58, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 546). Nakon zbacivanja Mubaraka dolazi do naglašavanja islamističkih vrijednosti i muslimanskog identiteta, te bilježenja sektaških napada na kopte. Nasilje nad koptima se intenziviralo nakon svrgavanja Mursija budući da su ih islamisti percipirali kao dio antimursijske koalicije (*ibid*).

Prema Indeksu vladavine prava (2015) u sklopu projekta *World Justice*, u pogledu „temeljnih prava“, koja uključuju pravnu zaštitu i slobodu izražavanja, Egipat je 2015. godine zauzeo 98. mjesto od 102 države. Takođe, 2015. godine je zauzeo 38 mjesto od 178 zemalja na listi Indeksa fragilnih država sa skorom 90, pri čemu je ispred Libije koja je zauzela 25 mjesto sa skorom 95,3 i Sirije koja je sa 107,9 i pozicijom 9 grupisana u kategoriju „Veoma alarmantno“.⁷⁸

Tabela 12: Rezultati Indeksa fragilnih država za Egipat, 2015

Zemlje	DP	REF	GG	HF	UED	ECO	SL	PS	HR	SEC	FE	EXT ⁷⁹	Ukupno
Egipat	7.1	6.7	8.7	4.7	6.5	8.1	8.7	5.4	9.8	8.2	9.0	7.1	90.0

Izvor: Fragile States Index, 2015

⁷⁸ Zemlje su klasifikovane u sljedeće kategorije: „Održivo“ (*Sustainable*), „Stabilnije“ (*More Stable*), „Stabilno“ (*Stable*), „Manje stabilno“ (*Less Stable*), „Manje upozoravajuće“ (*Low Warning*), „Upozoravajuće“ (*Warning*), „Veoma upozoravajuće“ (*High Warning*), „Alarmantno“ (*Alert*), „Veoma Alarmantno“ (*High Alert*) i „Najalarmantnije“ (*Very High Alert*).

⁷⁹ Navedene oznake odnose se na dvanaest primarnih socijalnih, ekonomskih i političkih indikatora metodologije *Conflict Assessment System Tool, CAST*, koju je razvio Fond za mir. Socijalni indikatori obuhvataju: REF - premještanje stanovništva i izbjeglica; GG - grupno nezadovoljstvo; HF - odliv mozgova; ekonomski: UED - neravnomjeran ekonomski razvitak; ECO - siromaštvo i ekonomski pad (nezaposlenost, deficit, vladin dug, BDP po glavi stanovnika, inflacija i sl.); i na kraju, političko-vojni: SL - državni legitimitet (korupcija, nivo demokratije, izborni proces, trgovina drogom i sl.); PS - javne usluge (zdravstvo, obrazovanje, komunalne usluge i sl.); HR - poštovanja ljudskih prava i vladavine prava; SEC - bezbjednosni aparat (unutrašnji konflikti, proliferacija malog oružja, pobune i protesti, broj žrtava konflikata, vojni udari, aktivnosti pobunjenika, militantnost, bombaški napadi i politički zatvorenici); FE - frakcionalizacija elita koja uključuje borbu za moć, disidente; EXT - vanjske intervencije (prisustvo snaga za održavanje mira, prisustvo misija UN, vanjska vojna intervencija, sankcije, prisustvo misija Ujedinjenih nacija). Fragile States Index, 2015, cit. prema Blagojević, 2016a: 21.

Pozicija vojske u prethodnom režimu, njena uloga u antirežimskim protestima determiniše njen odnos prema pitanju poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda u aktuelnom režimu. Politička i ekonomska dimenzija istorijske pozicije vojske, odnosno njena involviranost u političke procese i jaka ekonomska pozicija objašnjavaju nastojanje da učvrsti položaj primjenom represivnih sredstava, pri čemu je glavna meta metoda sprečavanja djelovanja i gušenja slobode izražavanja, jedina razvijena opoziciona snaga - Muslimansko bratstvo (Blagojević, 2016b: 766).

Režim ovakvo postupanje opravdava ciljem da vrati autoritet državi, kako Egipćani ne bi bili svjedoci scenarija koji se odvijaju u Libiji ili Siriji, pri čemu pravosuđe kao zaštitnik sistema i države treba da pošalje jasnu poruku o moći egipatske države. Prema toj percepciji, s obzirom na opasnosti političkog islama koji stvara kaos u susjednim državama, bezbjednost u Egiptu jedino može ponuditi vojska (Kovač, 2014, cit. prema Blagojević, 2016b: 766).

Budućnost Egipta je neizvjesna. Postoji jak prodemokratski element među mladom populacijom ali uzimajući u obzir da vojska ima monopol nad silom i da čvrstorukaši dominiraju u vladi vrlo je vjerovatno da će se represivna vladavina zadržati i narednih godina. To zavisi od razvoja u cijelom regionu koja nijesu obećavajuća (rat u Siriji, djelovanje Islamske države i slično), kao i od stepena straha od islamske radikalizacije koja je, u isto vrijeme, jedan od glavnih problema ali i najčešće opravdanje za represivnu vojnu vladavinu (Blagojević, 2016b: 767).

Tabela 13: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Tunis i Egipat

Položaj vojske u nedemokratskom režimu				
Dimenzije analize	Institucionalna	Ekonomska	Socijalna	Edukativna
Tunis	Ustavom propisane nadležnosti predsjednika. Politička marginalizacija. Privilegovan položaj bezbjednosnih službi.	Bez ekonomskih aktivnosti. Udio vojnih troškova u BDP-a - 1,3%, 2010. godine.	Etnički homogena. Bliske veze sa društvom u odnosu na snage bezbjednosti.	Vojne škole, uključujući Vojnu akademiju, osnovanu 1966. godine. Pohadanje obuka u inostranstvu.
Egipat	Ustavom propisane nadležnosti predsjednika. Pripanici vojske članovi vlade, poslanici ili lokalni guverneri. Privilegovana pozicija bezbjednosnih službi.	Značajan finansijski i industrijski akter. Udio vojnih troškova u BDP-a – 2,1%, 2010. godine.	Etnički homogena. Bliske veze sa društvom u odnosu na snage bezbjednosti. Zaštitnik i branilac egipatske nacije.	Vojne škole, uključujući prvu Vojnu akademiju u arapskom svijetu osnovanu 1811. godine u Kairu. Pohadanje obuka u inostranstvu.
Momenat promjene 2011.				
Karakter protesta	Magnituda protesta		Sastav protesta	Međunarodna intervencija
Tunis	Visoka		Mladi, studenti, nezaposleni – <i>cross-class</i>	Bez vanjske vojne intervencije u cilju pružanja podrške protestantima ili režimu.
Egipat	Visoka		Mladi, studenti, nezaposleni – <i>cross-class</i>	Bez vanjske vojne intervencije u cilju pružanja podrške protestantima ili režimu.

Period nakon antirežimskih protesta										
Nivo konflikta	Odlučivanje o vojnim pitanjima, uključujući vojni budžet				U vezi sa „rezervisanim domenima“					
Tunis	Nizak				Nizak					
Egipat	Visok				Visok					
Nivo prerogativa	Ustavno sankcionisana nezavisna uloga vojske u političkom sistemu	Odnosi vojske sa šefom izvršne vlasti	Koordinacija odbrambene politike	Zastupljenost pripadnika vojske u kabinetu	Uloga vojske u zakonodavnoj grani vlasti	Uloga u obavještajnoj službi	Uloga u policiji	Uloga u donošenju odluka u vezi sa napredovanjem u vojnoj službi	Uloga u državnim preduzećima	Uloga u pravnom sistemu
Tunis	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak	Nizak
Egipat	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok	Visok
Rezultat zbacivanja Alija/Mubaraka										
Tunis	Civilna kontrola nad vojskom ka uspostavljanju demokratske									
Egipat	Vojna vladavina									

IV

VOJSKA KAO OPSTRUKTIVNI FAKTOR POLITIČKE PROMJENE: BAHREIN I SIRIJA

Režim kraljevske familije Al Kalifa i režim sirijskog predsjednika Bašara su se, takođe, suočili sa protestima stanovništva čiji se osnovni zahtjev sastojao u smjeni vlasti. U obje zemlje, osnovna crta protesta bio je njihov sektaški karakter, odnosno činjenica da sunistka porodica Al Kalifa vlada teritorijom na kojoj živi 70% šiita, te da je predsjednik Bašar pripadnik šiitske sekte Alavita kao i većina članova režimske elite dok većinu stanovništva čine pripadnici vjerske zajednice sunita.⁸⁰ Karakter cjelokupnog državnog i društvenog uređenja je zasnovan na pripadnosti određenoj vjerskoj sekti. Sve institucije vlasti, naročito one sa većim ovlašćenjima, znatnim dijelom su obojene sektaškim bojama, odnosno sunistkim u Bahreinu i alavitskim u Siriji.

Razvoj događaja u februaru 2011. godine u Bahreinu, odnosno u martu 2011. godine u Siriji pokazao je opisano sektaško lice državnog aparata. Reakcija vojske u ovim trenucima je u obje zemlje odrazila njihov režimski, odnosno sektaški karakter. U Bahreinu, represija nad protestanima dominantno pripadnicima šiitske vjerske sekte od strane vojno-bezbjednosnog aparata, uz inostranu intervenciju zemalja Persijskog zaliva, odredila je opstanak sunitske monarhističke vlasti dinastije Al Kalifa. Protesti u Siriji su kulminirali u građanski rat koji između pobunjenika i režima uz odgovarajuće saveznike, te pojavu i djelovanje islamističkih ekstermističkih grupacija, traje do danas. Vojska Sirije je, uz neznatna dezertiranja, ostala uz Asada kao dominantno alavitska organizacija čiji bi opstanak u promijenjenim okolnostima bio doveden u pitanje.

⁸⁰ Podjela između šiita i sunita počiva na sporu još iz 632. godine zbog šiitskog vjerovanja da je Muhamedov rođak trebalo da ispuni njegovu misiju, a sunitskog da je to trebalo da bude njegov bliski savjetnik Abu Bekra. Pored toga, posljednjih decenija postale su uticajne vabahije i pirutanski Selafi. Više o podjeli između šiita i suniti vidjeti: Todorović, 2016.

Uzroci ovakvog postupanja vojske su pored navedene vjerske dimenzije analizirani kroz ostale definisane aspekte analize, tj. institucionalni, ekonomski i edukativni. Svakako, uzet je u obzir i sam momenat protesta odnosno njihov tok i karakter njenih učesnika, kao i uticaj miješanja vanjskih aktera

Razlozi brzog gušenja protesta u Bahreinu, te njihovog eskaliranja u građanski rat u Siriji identifikovani su u okvirima narednih poglavlja rada. Takođe, u cilju razumijevanja uloge vojske u ovim procesima dat je osvrt na istorijski, kulturni i politički identitet ovih zemalja, kao i osnovne karakteristike njihovih režima od sticanja nezavisnosti do danas, sa naglaskom na položaj vojske u istim.

1. BAHREIN: PRETORIJANSKA VOJSKA OSLANAC KRALJEVSKOG REŽIMA AI KALIFA

U odnosu na druge zemlje koje su selektovane za jedinice analize rada, Bahrein jedini ima monarhistički oblik državnog uređenja koji je dobio nakon donošenja novog Ustava 2002. godine. Jedna je od najbogatijih zemalja Persijskog zaliva sa velikim BDP, npr. u 2014. godini BDP je iznosio 33,851 milijarde dolara (The World Bank). No, odlikuju ga sektaške podjele na liniji suniti-šiiti koje uzrokuju nestabilnosti, uključujući i pobunu 2011. godine koja predstavlja dio „Arapskog proljeća“.

Problematični faktor razvoja strukture, organizacije i načina funkcionisanja oružanih snaga Bahreina je socio-demografske prirode. Uzimajući u obzir da 70% populacije čine šiiti, a da su pripadnici vladajuće elite manjinski suniti, konstituisanje vojnih i bezbjednosnih jedinica određeno je intencijom monarha da ih obikuje kroz dominantno sunitsku profilaciju kadra. Stoga su pripadnici većinske šiitske populacije marginalizovani i izloženi diskriminaciji u pogledu regrutacije, posebno na vodeće pozicije u vojsci. U strahu od eventualnog šiitskog preuzimanja vlasti, pripadnicima ove vjerske sekte je onemogućno učešće u obukama koje bi uvećale njihovu vojnu spremnost ili sposobnost rukovanja oružjem.

Marginalizacija šiita ne samo u sektoru odbrane i bezbjednosti već i u drugim oblastima, jedan je od osnovnih razloga javnog manifestovanja nezadovoljstva načinom vladanja kraljevske porodice sredinom februara 2011. godine. Način gušenja protesta od

Osnovne informacije

Geografska lociranost i zastava:

Izvor: BBC, Bahrain, 2016.

Veličina teritorije: 760 km²

Broj stanovnika: 718.000

Veličina oružanih snaga: 8.200

Vojna obaveza: Ne postoji

Početak protesta: 14. februar 2011.

Pad lidera: Ne

Izvor: Lutterbeck, 2011: 42; CIA, Bahrain, 2016.

strane snaga vojno-bezbjednosnog aparata ukazao je na osobenosti njegove strukture. Pored sunitske populacije Bahreina, pripadnike vojske i bezbjednosnih službi čine strani borci i to iz Sirije, Jordana, Pakistana koji su, takođe, pripadnici sunitske vjerske sekte.

Cilj rada je ukazati na specifičnosti strukture vojske Bahreina s intencijom objašnjenja njene reakcije i postupanja tokom protesta 2011. godine. Razumijevanje bezbjednosnog aspekta razvoja situacije nije moguće bez ukazivanja na osnovne karakteristike vladanja kraljevske familije, njen odnos prema političkim oponentima, kao i unutarfamilijarne odnose između čvrstorukaša i članova sklonih liberalizaciji. Navedeno je determinisano političkom, kultururnom i istorijskom prirodom konteksta oblikovanja bahreinske zbilje društvenog i političkog sistema. Pored uloge aktera pokušaja političke promjene i reakcije vladajuće elite na iste, data je kratka diskripcija odnosa između civilnih vlasti i vojske u „postproljećnom“ periodu.

1.1 Istorijski, politički i kulturni identitet Bahreina

Smještena na južnoj obali Persijskog zaliva, kraljevina Bahrein (arapski: مملكة البحرين, doslovno „Kraljevina dva mora“) sastoji se od 33 ostrva. Na zapadu je povezan sa Saudijskom Arabijom autoputem „Kralj Fad“, koji je zvanično otvoren novembra 1986. godine, dok se s druge strane Bahreinskog zaliva nalazi Katar. Ovakva geostrateška pozicija oblikovala je istoriju, kulturu i unutrašnju i vanjsku politiku Bahreina.

Na ovom prostoru sučeljavali su se interesi velikih sila, od Asirije, Babilona, Persije do Arapa čijim dolaskom postaje dio islamske države. Od III vijeka prije nove ere Bahreinom su vladale iranske dinastije Parta i Sasanida, sve do 629 godine i prihvatanja islama. Do toga perioda stanovnici ovog područja su pripadali većinom nestorijanskom hrišćanstvu (Larsen, 1984).

Ismailijanska sekta Karmatijci 899 godine osvaja područje današnjeg Bahreina. Ona je izazivala revolt kod muslimanskog svijeta posebno nakon pljačkanja Meke i Medine i uzimanja Crnog kamena. Abasidi 976. godine (Cole, 2007) pobjeđuju Karmatijce, a 1076

godine ujunidska dinastija Al Hasa zauzima cijelu teritoriju Bahreina (Smith, 2008) do 1235 godine kada beduini Usfuridi ruše dinastiju Ujunida. Nakon 1330 godine, ostrva plaćaju namet vladarima Hormuza, iako ih je lokalno kontrolisala šiitska jarvanidska dinastija Katif.

U savezništvu sa Hormuzom, Portugal 1521. godine osvaja Bahrein nad kojim će zadržati vlast do osvajanja persijskog vladara Abasa I iz iranske dinastije Safavida 1602. godine. Tokom dva vijeka vladavine ovim područjem Iranci su nastojali da nametnu šiizam. Godine 1783. Bahrein zauzima pleme Bani'Utub iz Arabiji na čelu sa pripadnicima familije Al Kalifa koji su postali nezavisni šeici Bahreina i njim vladaju od tada, sa izuzetkom kratkog perioda prije 1810. godine (Dean, 2003: 225).

Porodica Al Kalifa u savezništvu sa Britancima (Onley, 2004) jača svoj položaj i okreće Bahrein ka modernom razvoju, posebno nakon otkrića nafte 1932. godine. Britanci uspostavljaju nove baze, te doprinose razvoju obrazovnog sistema u Bahreinu. Nakon Drugog svjetskog rata rastu antibritanski sentiment i u narodu, u velikoj mjeri, i zbog proglašenja države Izrael. Simboli rasta bahreinske nezavisnosti, *inter alia*, bili su izdavanje poštanske markice Bahrein 1960. godine, te uvođenje sopstvene valute 1965. godine (Dean, 2003: 225).

Nakon referenduma čiji su rezultati pokazali da narod Bahreina želi nezavisnosti od Velike Britanije, Britanci su se povukli iz zemlje 1971. godine, a Bahrein je proglasio nezavisnost 15. avgusta iste godine. Šeik Isa bin Salman Al Kalifa (*Isa bin Salman Al-Khalifa*) je postao emir države Bahrein i tu dužnost vršio do smrti 1999. godine. U martu 1999. godine, Hamad bin Isa Al Kalifa nasljeđuje vlast i preduzima korake u pravcu reformi i liberalizacije: raspisuje izbore za parlament, daje ženama pravo glasa i pušta na slobodu sve političke zatvorenike. Po novom Ustavu koji je donesen početkom 2002. godine, Hamad je postao kralj Bahreina (Louër, 2013: 256).

Bahrein je od sticanja nezavisnosti član Ujedinjenih nacija i Arapske lige, a jedan je od šest osnivača Savjeta zemalja Persijskog zaliva koji je formiran 1981. godine u cilju usklađivanja politika u raznim oblastima zemalja članica, odnosno Bahreina, Kuvajta, Omana, Katra, Saudijske Arabije i Ujedinjenih Arapskih Emirata.

Što se tiče religijske strukture društva 81,2% populacije čine muslimani, 9% hrišćani i 9,8% ostali. Muslimani se dijele na šiite i suniti. Suniti se dijele na one koji su arapskog porijekla i „suni havalah“ (*sunni hawwalah*) – potomke Arapa koji su nižeg socijalnog statusa, preselili su se u Iran a potom se vratili u Bahrein. Šiiti su baharna - autohtoni Bahreinci ili „ajam“ - manja grupa iranskog porijekla i nižeg socijalnog statusa (Crystal, 2014: 170). Opozicioni lideri navode da su mnogi suniti dobili državljanstvo (50.000 ili više) kroz reviziju zakona o državljanstvu Bahreina 2002. godine, a u cilju promjene demografske slike zemlje (*ibid*).

Manje od 20% rukovodećih pozicija u državi zauzimaju šiiti, dok su iz vojno-bezbjednosnih struktura gotovo potpuno isključeni. Režim je tri puta do sada ugušio proteste šiita. Prvi put osamdesetih godina prošlog vijeka, nakon Islamske revolucije, drugi sredinom devedesetih uz upotrebu brutalnih mjera i 2011. godine uz intervenciju zemalja Persijskog zaliva (*ibid*, 171).

1.2 Zatvoreni autoritarni režim dinastije Al Kalifa

Vladajuća porodica Bahreina Al Kalifa, kako je već navedeno, predstavlja ogranak plemena Bani'Utub koje vlada Kuvajtom. Al Kalifa je iz Kuvajta migrirala u Zubarah na sjeverozapadu Katarskog poluostrava, a odatle u Bahrein 1782. godine (Crystal, 2014: 170).

Od 1783. godine porodica Al Kalifa vlada Bahreinom, s tim što se, za razliku od Kuvajta gdje je vladajuća familija prihvaćena, suočava sa opozicijom šiita koji čine većinu populacije zemlje. Kraljevska dinastija Bahreina od devedesetih nastoji da spovede određene

reformu u pravcu liberalizacije i demokratizacije. Međutim, to u uslovima jačanja šiitske opozicije predstavlja direktnu opasnost očuvanju dinastičkog režima (Ehteshami, 2013: 145).

U nastavku rada predstavljene su dvije osnovne karakteristike vladavine dinastije Al Kalifa: politička polarizacija na sektaškoj osnovi i podjela na čvrstorukaše i reformiste u samim okvirima režima koja, *inter alia*, proizilazi iz različitog odnosa prema društvenom i političkom statusu šiita.

1.2.1 Politička polarizacija na sektaškoj osnovi

Sektaške podjele predstavljaju faktor političke polarizacije od izbora za prvi parlament Bahreina 1973. godine. Progresivni blok (*progressist bloc*) kojeg su činili marksisti i arapski nacionalisti osvojio je najviše poslaničkih mandata, dok je tzv. religiozni blok bio drugi po broju mandata, a činili su ga aktivisti lokalnog ogranka Islamske partije iračkih šiita Al Islamiya (*the Islamic Call - al-Da'wa al-Islamiyya*). Al Ismaiya je svoj uticaj na Bahrein proširila krajem šezdesetih godina prošlog vijeka. Drugi Islamski pokret šiita 1976. godine postao je poznat kao Islamski front za oslobođanje Bahreina, IFLB ali nikada nije učestvovao u institucionalnoj politici zemlje (Louër, 2013: 246).

Budući da je njihov cilj bio borba protiv sekularnih ideologija, percipirani su od strane režima kao korisna protivravnoteža ljevičarima i arapskim nacionalistima. Taj pristup se promijenio kada su se progresivni i religiozni poslanici udružili protiv vladinog predloga zakona o bezbjednosnoj službi koji je ugrožavao građanske slobode i pritisli režim da raspušti parlament 1975. godine. Tenzije su povećanje nakon Islamske revolucije 1979. godine, koja je podstakla entuzijazam šiita. Islamski front je 1981. godine pokušao udar koji nije uspio, te je rezultirao hapšenjem i izgnanstvom zavjerenika (*ibid*, 247). Nakon toga, režim je svakog šiita percipirao kao potencijalnu prijetnju, prihvatio je sektašku definiciju koncepta lojalnosti i nelojalnosti.

Režim je odbio da izađe u susret zahtjevima za ponovno uspostavljanjem parlamenta koje su u svojim peticijama više puta, 1992 i 1994. godine, tražile koalicije sekularnih i

religioznih aktivista iz obje sektaške zajednice i šiita i sunita. To je dovelo do revolta koji je trajao pet godina od 1994. do 1999. godine. Emir je formirao Konsultativni savjet 1993. godine gdje je bio zastupljen jednak broj pripadnika i šiita i sunita. Međutim, nezadovoljstvo šiita nije prestalo s obzirom na dalju favorizaciju sunita prilikom zapošljavanja u državnu upravu i u bezbjednosnu službu (*ibid*, 248).

1.2.2 Pokušaj političke liberalizacije

Od 1971. do 1999. godine, vlast je bila podijeljena između emira Ise bin Salmana i njegovog brata i premijera šeika Kalife bin Salmana Al Kalife (*Khalifa bin Salman Al Khalifa*). U cilju sticanja legitimiteta, Kalifa je proglasio Ustav sredinom 1973. godine, dok su izbori za prvu skupštinu Bahreina održani krajem iste godine. No, protesti su pritisli vladara da donese Zakon o državnoj bezbjednosti 1975. godine kojim je dato ovlaštenje vladi da hapsi protestante. Skupština nikad nije odlučivala o ovom Zakonu, a u avgustu 1975. godine vlada je suspendovala skupštinu i ustav (Crystal, 2014: 172).

Emira Isu bin Salamana, 1999. godine, zamijenio je sin šaik Hamad bin Isa Al Kalifa koji je oslobodio mnoge političke zatvorenike i obećao novu eru reformi. Ukinut je Zakon o državnoj bezbjednosti, a državna policija za bezbjednost je zamijenjena Agencijom za nacionalnu bezbjednost, ANB. Najznačajniji reformski naponi odnose se na ustavne reforme koje su počele krajem novembra 2000. godine sa formulisanjem političke reformske strategije – Nacionalne povelje (*National Charter*). Poveljom je definisan okvir za uspostavljanje jasno ustavno zasnovanog političkog sistema, gdje bi novo zakonodavno tijelo bio jednodomni parlament (*Majlis Al Nuwab*). Na referendumu održanom 14-15. februara 2001. godine Povelja je usvojena sa 98,4% glasova za, a izlaznost je bila 90% (Ehteshami, 2013: 144). Međutim, novi ustav iz 2002. godine ustanovio je dvodomni parlament, u kojem je imenovani gornji dom (*Majlis Al Shura*), takođe, imao zakonodavni kapacitet, a njegov predsjednik odlučujući glas u slučaju blokade. Opozicija je bila revoltirana posebno činjenicom da parlament nije imao ovlaštenje da mijenja ustav u narednom periodu i da je time ojačao tradicionalnu ulogu porodice Al Kalifa kao vladara Bahreina (*ibid*, 145). Stari

premijer šaik Kalifa bin Salman je ostao na svojoj poziciji. Usvojen je novi Zakon o štampi i publikacijama (*Press and Publications Law*) koji je proširio cenzuru i nametnuo druga ograničenja novinarima (Crystal, 2014: 172).

Prvi izbori od 1957. godine za skupštine opština održani su u maju 2001. godine. To su bili prvi izbori u istoriji održani na bazi jednakog prava glasa, sa ženama kandidatima. Pobjedu je odnijela partija šiita. Međutim, Islamsko društvo za nacionalni sporazum – Al Vefak (*Islamic Society for National Accord - Al-Wefaq*) je bojkotovalo parlamentarne izbore 2002. godine. To je omogućilo da većinu mjesta zauzmu suniti - pripadnici *Sunni Islamists*, šiiti su osvojili 13 mandata, dok je preostalih sedam pripalo nezavisnim kandidatima sunitske pripadnosti. Bojkot je bio rezultat uvjerenja da parlament nema realnu snagu, posebno, kada je u pitanja kontrola druge dvije grane vlasti (Ehteshami, 2013: 146).

Na izborima 2006. godine, učešće su uzele četiri opozicione partije. Al Vefak i saveznici su osvojili 17 mjesta, dok su sunitske grupe i nezavisni kandidati osvojili 23 mjesta. Izlaznost je bila 73% što je dalo legitimitet izborima. Međutim, diskriminacija šiita je nastavljenja kada je riječ o zapošljavanju u vladinim agencijama, sudstvu, ministarstvima i sl. (*ibid*). Nakon ulaska u parlament, cilj Al Vefak je bio promjena ustava iz 2002, a 2008. godine je paralizovala parlament postavljajući pitanje vladine naturalizacije sunita koji nijesu iz Bahreina (Crystal, 2014: 171).

Treći izbori su održani u oktobru 2010. godine, partija Al Vefak je osvojila 18 mjesta, pet selafiti i Muslimanska braća a 17 provladini kandidati formirajući većinu od 22 poslanika. Izlaznost je na ovim izborima bila 65%. No, prije konstituisanja parlamenta izbili su protesti koji su poremetili odnose i 17 šiita je napustilo parlament (Ehteshami, 2013: 147).

1.2.3 Čvrstorukaši vs. reformisti

Vladajuću familiju čini nekoliko frakcija nastalih usljed liberalizacije koju je pokrenuo kralj Hamad od preuzimanja trona 1999. godine. Imao je drugačiju viziju socijalne kontrole u odnosu na oca, koji je na nemire 1994-1999. godine odgovorio represijom. Hamad je sproveo ograničenu liberalizaciju koja je opoziciji omogućila integrisanje u participativne institucije sa ograničenim ovlaštenjima. Transformisao je Bahrein u ustavnu monarhiju 2002. godine.

Uz političku liberalizaciju primijenjen je program ekonomske liberalizacije koji je imao za cilj povećanje uloge privatnog sektora sa namjerom diverzifikacije ekonomije i smanjenja zavisnosti zemlje od prihoda od proizvodnje nafte, kao i rješenje problema nezaposlenosti (Louër, 2013: 256).⁸¹

Reforme su izazvale protivljenje konzervativnih djelova dinastije koji su ih vidjeli kao slabost i prijetnju njihovim poslovnim interesima, te opasno pomjeranje od tradicionalne sunitske baze podrške ka pridobijanju povjerenja šiita.

Najveću krizu 2006. godine izazvale su reforme tržišta rada i reformski program Bandargejt afer (*Bandargate affair*). Saleh Al Bandar, britanski građanin koji je radio u Ministarstvu pravosuđa podnio je Centru za ljudska prava Bahreina dokument od 200 strana u kojem je ukazao na to da dinastija putem bezbjednosne mreže nastoji da ojača identifikaciju

⁸¹ Prije pronalaska nafte 1930-ih godina prošlog vijeka, Bahrein se oslanjao na proizvodnju bisera. Prva je zemlja Persijskog zaliva koja je razvila naftnu industriju ali i prvi proizvođač nafte kojem ponestaju izvori. Proizvodnja je dostigla maksimum 1970. godine sa 76.000 barela dnevno i od tada se smanjuje. Zajednička ofšor (*offshore*) eksploatacija sa Saudijskom Arabijom omogućava nastavak ostvarivanja prihoda. Bez obzira na to što su naftni resursi pri kraju i dalje čine polovinu izvoza i vladinih prihoda. S obzirom na ograničene naftne izvore Bahrein je prva zemlja koja je preduzela značajne mjere u cilju diverzifikacije imovine. Krajem šezdesetih pokrenuo je više industrijskih projekata, od čega je najveći *Aluminium Bahrain* koji proizvodi 500.000 tona aluminijuma godišnje i predstavlja drugi najveći izvor izvoza. Ostali projekti obuhvataju *Arab Shipbuilding*, *Repair Yard*, *Arab Iron* itd. Turizam je oslabljen nakon protesta 2011. godine (Crystal, 2014: 171). Takođe, posljednjih godina Bahrein je postao član Svjetske trgovinske organizacije, proširio finansijski sektor na više od jedne stotine *offshore* banaka i 28 islamskih bankarskih institucija. Finansijski sektor čini jednu četvrtinu BDP-a zemlje (*ibid*, 175).

sunita sa režimom, dok šiite drži van ključnih sektora. Reforme tržišta rada podrazumijevale su pritisak na privatni sektor da poslodavci zapošljavaju više građana Bahreina a ne jeftinije i često stručnije strane radnike. U tom kontekstu, bile su nametnute dažbine poslodavcima za zapošljavanje stranih radnika, pri čemu je novac išao u fond za profesionalno obučavanje Bahreinaca. Zahvaljujući dobrim odnosima biznismena sa pojedinim članovima kraljevske porodice uključujući premijera, dažbine su smanjene (Louër, 2013: 257).

To je dovelo do podjele unutar kraljevske dinastije u vezi sa tim kako obezbijediti stabilnost režima i kako riješiti političke tenzije. Prije svega u vezi sa sektaškom polarizacijom: uključiti šiite ili osnažiti sunita, a zatim i ekonomskom orijentacijom: da li sačuvati socijalni pakt *rentier* ustanovljen 1970-ih gdje je država glavni provajder socijalnih usluga ili poslovnu oligarhiju koja je stari saveznik vladajuće familije. Oko prvog pitanja izrodila su se dva krila. Radikalno krilo bilo je vrlo nepovjerljivo prema šiitima, a na njegovom čelu su bili ministar inostranih poslova šaik Halid bin Ahmed Al Kalifa i njegov brat ministar odbrane i komandant generalštaba odbrambenih snaga Bahreina Kalifa bin Ahmed Al Kalifa (*ibid*). U okviru ovog čvrstorukaškog krila postojala je i druga frakcija na čelu sa premijerom. S druge strane, oni koji su se zalagali za reforme i promjenu pristupa prema šiitima bili su dio reformističkog krila na čelu sa princom Salmanom bin Hamadom bin Isom Al Kalifom (*Salman bin Hamad bin Isa Al Khalifa*). Ove unutarrežimske tenzije i podjele pojačalo je „Bahreinsko proljeće“ (Crystal, 2014: 173).

1.3 Karakteristike vojno-bezbjednosnog aparata

Vojska Bahreina je najmanja vojska među zemljama Persijskog zaliva, a uglavnom je čine plaćenici iz Jordana, Pakistana, Sirije i Jemena (Crystal, 2014: 174). Snaga i mogućnosti vojske su vrlo ograničeni s obzirom na činjenicu da kraljevska porodica prioritet daje bezbjednosnim agencijama (Barany, 2011: 35), kao i na to da se oslanja na pomoć regionalnih i svjetskih sila.

Tri osnovne karakteristike vojske Bahreina su:

- Ograničena zastupljenost većinske populacije šiita. U bezbjednosnom aparatu, odnosno Agenciji za nacionalnu bezbjednost čine 5% zaposlenih, dok u Specijalnim snagama bezbjednosti nijesu uopšte zastupljeni (Lutterbeck, 2011: 42). Istorijski gledano, ukoliko su šiiti regrutovani u vojnu službu to su bile nerukovodeće pozicije i pozicije vojnika. Slično ostalim zemljama Persijskog zaliva, članovi sunitske dinastije zauzimaju komandne pozicije u vojno-bezbjednosnom aparatu. U tom kontekstu, Izvještaj Nezavisne istražne komisije⁸² pokazao je da jedan od osnovnih problema u bezbjednosnom sektoru predstavlja nejednaka zastupljenost različitih komponenata stanovništva (Louër, 2013: 245);
- Velika zastupljenost stranih boraca. Tri četvrtine pripadnika Agencije za nacionalnu bezbjednost čine stranci pripadnici sunitske vjerske sekte, dok je procenat stranaca u Specijalnim snagama bezbjednosti iznad 90%. Strani oficiri su uglavnom iz Sirije, Jordana, Pakistana i Jemena. Bahrein je zaključio ugovor u oblasti bezbjednosti sa Jordanom i Pakistanom, što je rezultiralo značajnim prisustvom Jordanaca i Pakistanaca u vojsci Bahreina.⁸³ Štaviše, u cilju stvaranja demografske kontraravnoteže dominantnim šiitima, bahreinske vlasti strancima pripadnicima sunitske vjerske sekte dodjeljuju državljanstvo (Lutterbeck, 2011: 42; Crystal, 2014: 170);
- Nedostatak kohezije između različitih jedinica vojno-bezbjednosnog sektora kao posljedica unutar dinastičkog konflikta (Hertog, 2011: 400). Rivalske dinastičke frakcije osnivaju odvojene institucije čija je međusobna saradnja na niskom nivou, pri čemu se njihove nadležnosti poklapaju, a ne postoji jasna i jedinstvena koordinacija zajedničkih aktivnosti.

⁸² Svrha osnivanja Komisije bila je istraga slučajeva kršenja ljudskih prava tokom protesta 2011. godine. Komisiju je činilo pet eksperata u oblasti međunarodnog prava i ljudskih prava koji nijesu bili iz Bahreina. Na čelu Komisije nalazio se Šerif Basiuni (*Cherif Bassiouni*) koji je bio uključen i u istražnu komisiju o zločinima na području bivše Jugoslavije (Louër, 2013: 245).

⁸³ Angažovanje Pakistanaca u vojnu službu Bahreina naišlo je i na kritiku pakistanskih medija koji su bliski sa Narodnom partijom Pakistana čije glasačko tijelo čine šiiti. Ukazali su na to da je fondacija *Fauji*, veliki industrijski konglomerat Pakistana, u martu 2011. godine objavila oglas za zapošljavanje Pakistanaca u Nacionalnoj gardi Bahreina (Imtiaz, 2011).

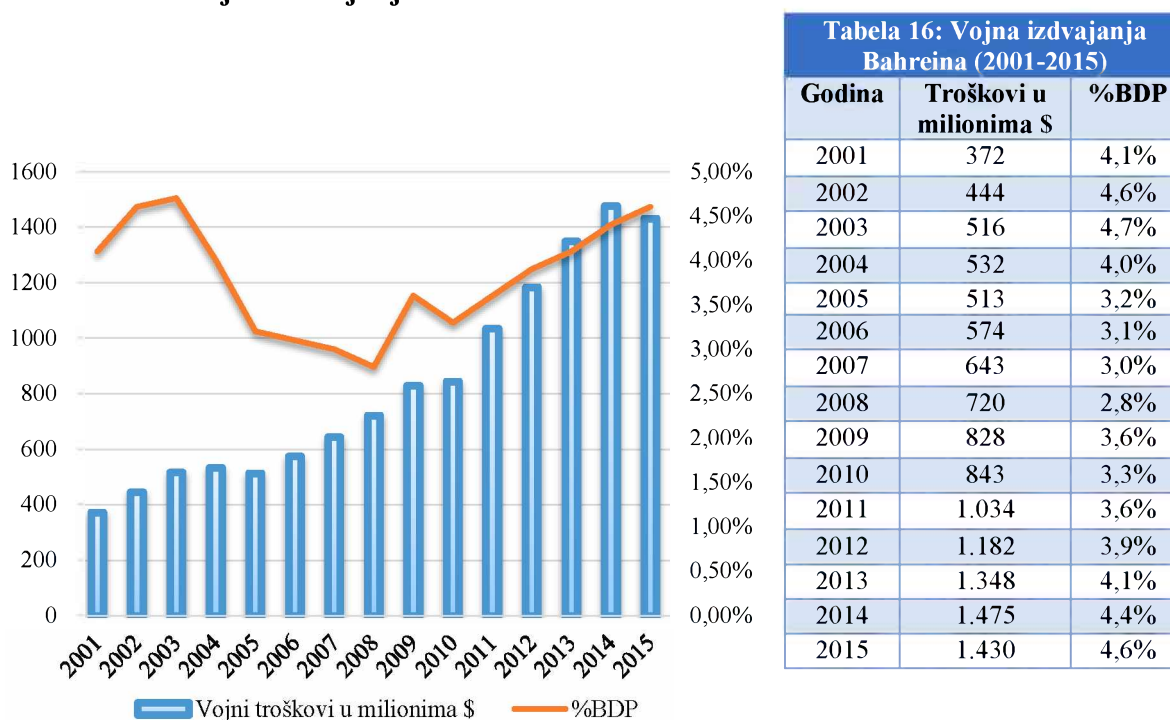
Što se tiče pravnog osnova funkcionisanja vojno-bezbjednosnog sektora u Bahreinu, Ustav Bahreina iz 1973. godine, kao i Ustav iz 2002. godine sadrže određene odredbe. Prema prvom Ustavu iz 1973. godine vojna služba predstavlja čast za njene građane (član 30), a kralj imenuje i razrešava dužnosti vojne oficire (član 40). Takođe, regulisano je da nadležnost vojnih sudova mora biti ograničena na vojne zločine koje su počinili pripadnici vojske i snaga bezbjednosti i ne može biti proširena na druge, osim tokom vanrednog stanja u okvirima zakonom određenih granica (član 102). Ustav iz 2002. godine, pored navedenih odredbi, propisuje i da samo država može osnovati Odbrambene snage, Nacionalnu gardu i službe javne bezbjednosti, te da kralj određuje vojne činove (član 30 i 34).

U pogledu obrazovanja u oblasti bezbjednosti i odbrane, mnogi Bahreinci su se školovali u Velikoj Britaniji, uključujući kralja Hamada koji je diplomirao na britanskoj Kraljevskoj vojnoj akademiji „Sandhurst“ (*Sandhurst*)⁸⁴, pri čemu je istoj donirao tri miliona dolara (Teller, 2014). Pored toga, budući vojnici pohađaju šeik Isa bin Salman Kraljevski vojni koledž nazvan po osnivaču oružanih snaga, a otvoren prilikom proslave 41-godišnjice odbrambenih snaga, od strane kralja Hamad bin Isa al Kalifa, 2009. godine (BNA, 2009).

Na osnovu grafičkog, odnosno tabelarnog prikaza podataka o izdvajanjima za potrebe vojske i njihovom udjelu u BDP-u zemlje, u periodu od 2001. do 2015. godine, evidentno je da se od 2011. godine i protesta protiv režima udio vojnih troškova u BDP-u zemlje povećavao. Zapravo, 2011. godine je bio 3,6%, 2012. 3,9%, 2013. 4,1%, 2014. 4,4% i 2015. godine 4,6% BDP-a, dok je godinu dana prije protesta, 2010. činio 3,3% BDP-a, što je predstavljalo smanjenje za 0,3% u odnosu na 2009. kada je iznosio 3,6% godinu.

⁸⁴ Kraljevska vojna akademija „Sandhurst“ od 1812. godine predstavlja mjesto za obuku britanske armije (Teller, 2014).

Grafikon 3: Vojna izdvajanja Bahreina 2001-2015

Izvor: SIPRI, Bahrain.

Sjedinjene Američke Države kroz fondove namijenjene finansiranju strane vojske, odnosno kupovini i održavanju američkog oružja i unapređenju interoperabilnosti sa SAD-om (*Foreign Military Financing*), međunarodnom vojnom obrazovanju i usavršavanju koje se odnosi na promovisanje američkih vrijednosti (*International Military Education and Training Funds*), kao i fondove posvećene antiterorizmu i povezanim programima (*Non-Proliferation, Anti-Terrorism, De-Mining and Related Programs*) finansijski pomaže unapređenje efikasnosti i modernizaciju vojske Bahreina (Katzman, 2017: 21-25).

1.4 „Bahreinsko proljeće“

Kralj Bahreina Hamad bin Isa Al Kalifa se, u februaru 2011. godine, suočio sa protestima koje su pokrenuli šiiti i mali broj reformski orjentisanih sunita. Šeik Hamad je, kako je opisano, nakon preuzimanja vlasti pokrenuo određene reforme, ali su šiiti ostali

nezadovoljni svojim položajem u svim sferama života. Tražili su demokratske reforme, veće poštovanje ljudskih prava, ukidanje diskriminacije i na kraju zbacivanje monarha.

Međutim, dinastija je sačuvala vlast prvenstveno iz dva razloga:

1. Vjera u oslonac na efektivnost i lojalnost oružanih snaga i aparata unutrašnje bezbjednosti u savladavanju domaćih izazova. Kako je već navedeno, pripadnici oružanih snaga su bili uglavnom suniti i strani državljani koji nijesu imali simpatija prema protestantima;
2. Međunarodna podrška, odnosno oslonac na ostale zemlje Persijskog zaliva, Kuvajt, Ujedinjene Arapske Emirate i Saudijsku Arabiju koje su intervenisale, 14. marta 2011. godine, u cilju gušenja protesta. Saudijska Arabija je intervenisala kako bi onemogućila upliv Irana na ovo područje s obzirom na njegovu većinsku šiitsku populaciju (Hashim, 2015: 22).

Vojno-bezbjednosni aparat je na mirne proteste koji su počeli 14. februara odgovorio silom, pri čemu je 18. februara ubijeno petoro protestanata. Princ je, na zahtjev SAD-a, inicirao pregovore koji je trebalo da vode otvaranju dijaloga o reformama, posebno sa partijom Al Vefak. Početkom marta činilo se da će napori u cilju pokretanja reformskog dijaloga uspjeti (Norton, 2009: 144). Međutim, čvrstorukaši su bili radikalni na obje strane: opozicioni su imali za cilj zbacivanje monarhije, dok su se režimski na čelu sa premijerom protivili reformama, te tvrdili da su svi protestanti pripadnici šiitske vjerske sekte i da djeluju pod dirigentskom palicom Irana (Tétreault, 2011).

Svi napori u pravcu dijaloga o reformama su poništeni ulaskom u Bahrein trupa Saudijske Arabije sa kojom je premijer bio u bliskim odnosima i UAE u cilju gušenja protesta. Zemlje Persijskog zaliva su djelovale u skladu sa Ugovorom o zajedničkoj odbrani koji propisuje uzajamnu vojnu podršku u slučaju vanjske prijetnje (Lutterbeck, 2011: 44). Saudijska Arabija je angažovala 1.000 vojnika, a UAE 500 policajaca, pri čemu su bezbjednosne snage Bahreina uspjele da rastjeraju protestante. U narednih nekoliko dana

simbol protesta – spomenik Perl (*Pearl*) je uništen (Norton, 2009: 144), a u tim akcijama je poginulo još pet ljudi i stotine povrijeđeno (Lutterbeck, 2011: 43).

Nakon gušenja protesta, mnogi šiiti su uhapšeni i izgubili posao, a medicinskom osoblju koje je pomagalo protestantima i onima koji su optuženi za pokušaj rušenja režima je suđeno pred vojnim sudovima. Pod pritiskom vanjskih sila određena vojna suđenja su prebačena civilnim sudovima, ali je malo urađeno u pravcu rješavanja razlika koje su dovele do protesta, a koji su nastavili da se periodično pojavljuju i guše. Stvoren je rizik od radikalizacije šiita, koji su ranije bili umjereni, posebno usred diskriminacije, te s druge strane podrške Irana (Norton, 2009: 145).

1.5 Patrimonijalna vojska kao faktor očuvanja režima

Reakcija pripadnika vojske na proteste je podrazumijevala ulaganje svih potrebnih snaga i napora u cilju njihovog gušenja. To je očekivano djelovanje vojske čija se, kako je prethodno navedeno, misija prvenstveno sastoji u očuvanju kraljevskog režima, odnosno zaštiti sunitske političke i poslovne elite (Blagojević, 2015: 166-167). Pozicije ministra odbrane, komandanta snaga, pomoćnika komandanta snaga, komandanta mornarice i komandanta vazuhoplovstva zauzimaju suniti, odnosno rođaci vladajuće porodice Kalifa (Lutterbeck, 2011: 42-44).

Vladajuća elita je šiite, u strahu da pod uticajem Irana ne preuzmu vlast, distancirala od bilo koje vrste posla koji bi im omogućio da ostvare takav cilj. Shodno tome, u Bahreinu ne postoji ni obavezna vojna služba jer monarhija ne želi da se šiiti obučavaju u pravcu sticanja vojne spremnosti i rukovanja oružjem (Barany, 2011: 35).

Intervencija Saudijske Arabije i UAE doprinijela je produbljivanju jaza između vojske i društva, budući da su i režim i opozicija smatrali da su uključeni u bitku sa stranim snagama. Imajući u vidu da su snage Savjeta djelovale u skladu sa Ugovorom o zajedničkoj odbrani koji propisuje uzajamnu vojnu podršku u slučaju vanjske prijetnje, jasno je da je režim

demonstrante percipirao kao vanjsku agresiju a ne kao unutrašnje pitanje. S druge strane, vanjsku intervenciju su demonstranti percipirali kao okupaciju a ne nacionalnu reakciju. Obje strane u sukobu i režim i protestanti su smatrali da se suočavaju sa vanjskom agresijom a ne da učestvuju u međusobnoj borbi (Lutterbeck, 2011: 44).

Četiri bezbjednosna aktera: Odbrambene snage Bahreina, Nacionalna garda, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Agencija za nacionalnu bezbjednost dobila su zadatak da sprovedu kraljevsku uredbu br. 18 od 15. marta 2011. godine pod nazivom „Stanje nacionalne bezbjednosti“ kojom je proglašeno vanredno stanje (BICI, 2011: 48). Prema izvještaju Istražne komisije, stepen uključenosti Odbrambenih snaga Bahreina i Nacionalne garde u povredi ljudskih prava je bio mali u odnosu na agencije pri Ministarstvu unutrašnjih poslova i Agenciju za nacionalnu bezbjednost koje su uhapsile većinu demonstranata.

Odbrambene snage Bahreina (*the Bahrain Defence Force*) sa 8.200 vojnika čine glavni dio vojske (Military Balance, 2012: 17) sa misijom da brane zemlju od vanjske prijetnje i pomažu bezbjednosnim agencijama u zaštiti režima od unutrašnjih prijetnji. Tako su, u nemirima 2011. godine, imale zadatak da nadziru rad bezbjednosnih agencija, te im pružaju pomoć prilikom preduzimanja raznih operacija.

Nacionalna garda (*the National Guard*) predstavlja drugog vojnog aktera uključenog u represiju. Osnovana je 1997. godine i ima 2.000 pripadnika (Military Balance, 2012: 21) sa misijom zaštite od vanjske i unutrašnje prijetnje. U normalnim uslovima imala je zadatak da štiti vojne objekte – uglavnom na jugu zemlje. Tokom protesta bila je zadužena za zaštitu vladinih ustanova, ministarstava kao i zgrade parlamenta, te da pomaže drugim agencijama. Sprovela je finalno uklanjanje demonstanata sa trga Perl (Louër, 2013: 254).

Agencije pri MUP-u: Snage javne bezbjednosti (*Public Security Forces, PSF*) i Generalni direktorat za kriminalne istrage i forenzičke dokaze (*General Directorate of Criminal Investigations and Forensic Evidence, GDCIFE*), imale su značajnu ulogu u gušenju protesta, odnosno povredi ljudskih prava i prekomjernoj upotrebi sile.

Agencija za nacionalnu bezbjednost se fokusirala na sakupljanje dokaza za optuživanje lidera opozicije da su špijuni stranih zemalja, prvenstveno Irana. Osnovao je kralj Hamad 2002. godine, a zamijenila je Generalni direktorat za državnu bezbjednost (*General directorate for state security, GDSS*). U odnosu na druge obavještajne agencije čija je nadležnost ograničena na sakupljanje podataka, Agencija je 2008. godine dobila ovlaštenje za hapšenje, ispitivanje i držanje u pritvoru lica koja ugrožavaju poredak (Louër, 2013: 255). Po preporuci Nezavisne istražne komisije Bahreina, Agenciji su do kraja 2011. godine oduzeta ovlaštenja koja se odnose na vođenje istraga i sprovođenje zakona (*ibid*, 256).

1.6 „Postproljećni“ civilno-vojni odnosi

Nakon protesta, kralj Hamad je nastojao da riješi krizu formiranjem Nezavisne istražne komisije Bahreina – nezavisnog međunarodnog komiteta koji je imao za cilj da ispita šta se tačno dogodilo tokom protesta. Komisija je, 23. novembra 2011. godine, objavila Izvještaj u kojem je ukazala na prekomjernu upotrebu sile tokom protesta, zatvaranja bez suđenja, torturu i slično (Ehteshami, 2013: 149). Prema nalazima Izvještaja, došlo je do sistematske povrede prava protestanata od strane snaga bezbjednosti, 46 ljudi je ubijeno, 559 povrijeđeno, a zabilježeno preko 4.000 slučajeva gdje su zaposleni dobili otkaz zbog učešća u protestima.

U maju 2012. godine usvojeni su ustavni amandmani koji su parlamentarnoj skupštini dali veća ovlaštenja i, na određeni način, joj omogućili kontrolu rada izvršne grane vlasti. Nacionalni dijalog je nekoliko puta pokrenut ali i prekinut usljed sukoba na ulicama.

Bahrein ne može dopustiti dugoročnu krizu budući da je već izgubio 1,5 milijardi eura kao rezultat sukoba, BDP je smanjen za nekih 300 miliona eura, a biće i prva zemlja Persijskog zaliva koja će ostati bez nafte u narednih 10 do 15 godina (Gaub & Kistemaker, 2013: 2). Stoga, uspostavljanje stabilnih socijalnih osnova predstavlja neophodan uslov opstanka režima.

Međutim, u okviru vladajuće familije ne postoji konsenzus u vezi sa tim na koji način riješiti krizu. Kralj se suočava sa čvrstorukašima u vlasti koji ranije koncesije smatraju izrazom slabosti. Reformisti su ojačani postavljanjem princa Salman bin Hamad bin Isa Al Kalifa na mjesto zamjenika premijera, ali su protesti oslabili njihovu poziciju (*ibid*).

Civilno-vojni odnosi nakon „Proljeća“ oblikovani su, u velikoj mjeri, unutarinastičkim odnosima. Kralj je u skladu sa preporukama Komisije sproveo određene reforme kroz obuke vojnika u skladu sa međunarodnim standardima. U tom kontekstu, angažovana su dva zapadna visokorangirana penzionisana policajca: Amerikanac Džon Timani (*John Timoney*) i Britanac Džon Jejts (*John Yates*). Smijenjeni su i rukovodioci pojedinih službi koje su sprovodile represiju 2011. godine. Tako je šef ANB Kalifa bin Abdulah Al Kalifa (*Khalifa bin Abdullah Al-Khalifa*) raspoređen na poziciju šefa Vrhovnog savjeta odbrane koji definiše smjernice odbrambene politike zemlje, ali je realno manje moćna pozicija u odnosu na rukovodioca ANB-a. Abel bin Kalifa Al Fadel (*Adel bin Khalifa Al-Fadhel*) koji je novi šef ANB nije iz kraljevske porodice, što je prvi put od njenog osnivanja, i pripada reformističkom režimskom krilu. Takođe, imenovan je novi šef Snaga javne bezbjednosti Tarik Al Hasan (*Tariq Al-Hassan*) koji je bio rukovodilac Kraljevske policijske akademije. Al Hasan je reformista no budući da je pod nadležnošću MUP-a na čijem je čelu čvrstorukaš Rašid bin Abdulah Al Kalifa (*Rashid bin Abdullah Al-Khalifa*) pitanje je da li će potpasti pod njegov uticaj (Louër, 2013: 258).

Budućnost Bahreina zavisi od odnosa između dva režimska krila: čvrstorukaša i reformista, kao i međunarodnog faktora. Tokom protesta, ostale zemlje Savjeta zemalja Persijskog zaliva, kao i Liga arapskih zemalja izrazili su podršku vladi Bahreina, dok su ukazivale na Iran kao sponzora protesta. SAD čija je Peta flota u Bahreinu od 1995. godine su, takođe, tvrdile da je Iran umiješan u pokretanje protesta, ali i pozvale na pomirenje. Evropska unija je pozvala na poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava, kao i veću posvećenost dijalogu i reformama.

Bogata arapska zemlja koja je i domaćin trka formule 1, te u kojoj nekretnine imaju mnoge slavne ličnosti sa svjetske scene ima značajan problem oličen u 70% šiitske populacije (Droz-Vincent, 2014: 195). Međutim, podrška navedenih međunarodnih snaga omogućava opstanak na vlasti porodice Al Kalifa, kao i činjenica da ona prilikom zapošljavanja favorizuje lojaliste, odnosno pripadnike sunitske vjerske sekte.

Sektaška profilacija determiniše način funkcionisanja, karakter, prirodu i organizaciju vojno-bezbjednosnog aparata. To u pravcu izbjegavanja regrutovanja šiita u četiri glavne snage koje imaju za cilj zaštitu vladajuće elite: Odbrambene snage Bahreina, Nacionalnu gardu, policijske snage pod Ministarstvom unutrašnjih poslova i Agenciju za nacionalnu bezbjednost.

Prema podacima SIPRI, u periodu 1988-1999. godine, izdvajanja za vojsku su se kretala od 200 do 330 miliona dolara, a što je bilo iznad 5% BDP-a zemlje. S druge strane, od 2000. godine udio vojnih troškova u BDP-u je ispod 5%. Pored toga, vojska Bahreina je, u odnosu na broj stanovnika, vrlo mala i većinu njenih pripadnika čine strani borci. To ukazuje na to da njen status u društvu nije na visokom nivou i da više predstavlja gardu kralja nego realnu vojsku.

No, s druge strane nalazi se pod civilnom kontrolom vladajuće elite što propisuje i Ustav, a ispunjeni su i drugi Stepanovi kriterijumi, tj. nizak nivo prerogativa i nizak nivo konflikta između vojske i režima. Vojska ne predstavlja političkog aktera u smislu zauzimanja civilnih pozicija i vršenja vlasti ali predstavlja politički instrument vlasti. To pokazuje njena uloga u savladavanju antirežimskih protesta čime je potvrdila svoju asocijalnu prirodu i odanost režimu. Pored toga, nije ni politički nezavisna već je povezana sa rivalskim centrima moći unutar režima od čijih odnosa zavisi njena budućnost, struktura i organizacija.

Prilog: Analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o arapskim pobunama

U nastavku je data analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o pobunama u drugim arapskim zemljama objavljena u Časopisu Centra za bliskoistočne studije iz Bejruta pod nazivom *The Levant News*, 9. februara 2015. godine, koja je pripremljena tokom doktorskog istraživanja na La Sapienzi, Univerzitetu u Rimu, Italija.⁸⁵

Glas Bahreina vs. Glas Arapskih pobuna

(The Voice of Bahrain vs. The Voice of Arab Uprisings)

Medijske platforme u Bahreinu su došle pod povećan pritisak režima nakon izbijanja antirežimskih protesta početkom 2011. godine. Kako su vodeće međunarodne i bahreinske istraživačke organizacije prepoznale (*Freedom House, Reporters without Borders, Human Rights Watch, the Bahrain Centre for Human Rights, International Crisis Group*), Vlada Bahreina je remetila kanale komunikacije međunarodnih i domaćih medija tokom i nakon protesta. Sprovodila je veoma represivne mjere protiv opozicionih medijskih platformi kroz zabrane i hapšenja novinara i blogera.

Zakon o štampi Bahreina iz 2002. godine predstavlja ključni pravni osnov za sprovođenje navedenih mjera, imajući u vidu da, između ostalog, ograničava izvještavanje o temama koje bi mogle da, po mišljenju vlasti, „ugroze vladajući sistem, religiju i javni moral“. Osim toga, Zakon propisuje minimum šest mjeseci zatvora zbog kritikovanja kralja i do pet godina ako se ponovo počini isto djelo. Zapravo, sve novine su u privatnom vlasništvu, ali Uprava za poslove informisanja (*Information Affairs Authority*) ima ovlaštenje da nadgleda i cenzuriše njihovu distribuciju.

Javna percepcija protesta/pobuna u drugim arapskim zemljama, u velikoj mjeri, zavisi od medijskog izvještavanja o njima. (Ne)zavisnost medijskog izvještavanja određuje ponašanje i stav stanovništva prema određenim pitanjima. Način na koji su mediji Bahreina izvještavali

⁸⁵ Originalni rad na engleskom jeziku dostupan je na sajtu *Levant*: <http://the-levant.com/voice-bahrain-uprisings/>

o „Arapskim pobunama" oblikuje domaću reakciju. *Gulf Daily News*, GDN, takođe, poznat kao samoproklamovani Glas Bahreina - *The Voice of Bahrain*, izvještavao je o dešavanjima i politici u vezi sa „Arapskim pobunama" uglavnom na neutralan, informativan i deskriptivan način.

Tokom protesta u Egiptu protiv predsjednika Mursija, GDN je pokrio glavna gledišta vojske, kao i Muslimanskog bratstva. Međutim, nije obezbijedio kritičku analizu takvih događaja, u poređenju sa drugim regionalnim i svjetskim medijskim platformama, koje su dale eksplicitno značenje ovih političkih promjena, poput „druga revolucija“ (DV, 2013; The Guardian, 2013) ili čak „vojni udar“ (Al Arabija, 2013; CNN, 2013).

Ovom izvještavanju je slična priroda medijskog izvještavanja o sirijskom građanskom ratu. GDN izvještava o domaćim kritikama Asadovog režima, kao i akcijama bahreinske vlade, ali bez kritičkog mišljenja i nezavisne misli. Na primjer, GDN je objavio sljedeću izjavu bahreinskog parlamenta: „Zahvaljujemo Njegovom Veličanstvu kralju Hamadu za odluku da se sirijskim izbeglicama pruži pomoć u vrijednosti od 20 miliona dolara, što pokazuje pravu prirodu naroda Bahreina“.

Štaviše, GDN je prenio specijalni izveštaj Rojtersa o nestabilnosti navedenih zemalja: „... Jednostavno i iznenadno Mursijevo zbacivanje sa vlasti naglašava slabost „Arapskog proljeća“... Nade da će narodne pobune dovesti do demokratije ostale su uglavnom neispunjene, iako je eksperiment i dalje u toku u Tunisu“. Objašnjenje za prenos ove vijesti može se naći u namjeri GDN izvještavanja da građanima Bahreina ukaže na negativnu stranu eventualne promjene režima.

Konsekventno, validnost međunarodnih vijesti GDN-a ne može se uzeti zdravo za gotovo, budući da se formiraju u skladu sa interesima unutrašnje i vanjske politike vladajuće porodice. Nadzor izvještavanja GDN od strane režima dovodi do autocenzure GDN-a. Na taj način, kraljevska porodica oblikuje percepciju svojih građana o protestima/pobunama u drugim arapskim zemljama. U tom kontekstu, Glas Bahreina se ne može smatrati glasom kritičkog izvještavanja u vezi sa ovim pitanjem.

2. SIRIJA: ALAVITSKA VOJSKA KAO OSNOVA SIRIJSKOG REŽIMA VLASTI

Današnja teritorija Sirije predstavlja samo dio područja koje je historijski bilo poznato pod tim imenom, a obuhvatalo je i današnji Liban, Jordan, Izrael i Palestinu. Igra interesa i htenja velikih sila na Bliskom istoku kroz nametanje uprave, preuređenje političke, ekonomske i socijalne strukture favorizovanjem pripadnika određenih konfesionalnih zajednica, podsticanje nacionalizma i fragmentacije stvorila je „državu i koncept“ (Hopwood, 1988: 1), tj. današnju Siriju (Blagojević & Šćekić, 2017: 542). Ova tvorevina nema stabilne i samoodržive političke institucije, odnosno institucije čiji opstanak zavisi od volje građana, a ne podrške bezbjednosnog aparata i vojske. Osmanski a potom evropski hegemonizam stvorio je najheterogenije i najfragmentiranije arapsko društvo obilježeno brojnim političkim potresima ali i čvrstom vladavinom Hafeza Al Asada (*Hafez al-Assad*) i njegovog sina Bašara Al Asada (*Bashar al-Assad*) od sedamdesetih godina prošlog vijeka do danas (*ibid*). No, to je „složena država koja je objekat brojnih političkih polemika, ali i slaba interesa istraživača“ (Hinnebusch, 2008: 263). To je posebno slučaj kada su u pitanju istraživanja o sirijskom društvu i državi u periodu nakon sticanja nezavisnosti, što one koji imaju za cilj proučavanje nastanka, toka i rezultata procesa, kao i uloge, položaja i karaktera njihovih aktera na ovom području stavlja pred poseban izazov.

S obzirom na to da su tri monoteističke religije: judaizam, hrišćanstvo i islam nastale na teritoriji nekadašnje Sirije, te da je locirana između Sredozmenog mora na zapadu, Turske na sjeveru, Iraka na istoku i Jordana i Izraela na jugu ukazuje na civilizacijsko-konfesionalnu

Osnovne informacije

Geografska lociranost i grb:

Izvor: BBC, Syria, 2016.

Veličina teritorije: 185.180 km²

Broj stanovnika: 19 miliona

Veličina oružanih snaga: 292.600

Vojna obaveza: Da

Početak protesta: 15 mart 2011.

Pad lidera: Ne (februar 2018)

Izvor: Lutterbeck, 2011: 45; CIA, Syria, 2016.

i geopolitičku važnost ovog područja. Prožimanje uticaja i djelovanja raznih naroda, etniciteta i religija na ovom tlu uslovljavalo je njegovu kompleksnost i posljedično cijelog regiona Bliskog istoka, te oblikovalo regionalnu i globalnu politiku. Geostrateški značaj Sirije potvrđuje i nastojanje Evropljana da na ovom prostoru uspostave kontrolu i steknu uticaj kroz slabljenje Osmanske imperije, te sklapanje tajnog Sajks-Pikot sporazuma između Velike Britanije i Francuske 1916. godine. Kako je istakao Hourani „čak i kada u Siriji ne bi bilo ljudi, sirijski problem bi i dalje postojao" (Hourani 1946: 6), drugim riječima geostrateška motivacija kontrole njene teritorije.

U cilju istraživanja uloge vojske u antirežimskim protestima 2011. godine koje su eskalirale u građanski rat obuhvativši različite slojeve sirijskog društva, neophodno se osvrnuti na razumijevanje historijskog razvoja zemlje, socijalne strukture društva i osnovnih karakteristika njenog političkog uređenja koje su determinisali brojni vojni udari kao i dugogodišnja vladavina oca, a potom sina iz alavitske porodice Al Asad.

2.1 Sirija: Plod geostrateškog sučeljavanja velikih sila

Širenje, prelamanje i međusobno sukobljavanje arapskog, osmanskog i evropskog djelovanja na ovom prostoru oblikovalo je ukupni razvoj i uređene sirijske države. Religijske, etničke, socijalne, regionalne, a posebno lokalne različitosti sirijskog društva definisale su uređenje svih institucija vlasti, uključujući i one koja ima monopol nad silom prinude. U tom kontekstu, u okviru ovog poglavlja biće dat pregled historijskog nastanka sirijske države uključujući opis djelovanja naročito Osmanske imperije i Francuske na ovom području. Drugi dio poglavlja posvećen je objašnjenju složenosti sirijske društvene strukture, kao i identiteta vjerske konfesionalne grupa – Alavita čiji pripadnici drže poluge vlasti i dominiraju političkim strukturama više od 45 godina.

2.1.1 Arapski, osmanski i francuski osnovi sirijske (ne)stabilnosti

Istorijski razvoj Sirije, u velikoj mjeri, odredila je njena geografska lociranost u najuzavrelijoj tački Bliskog istoka, odnosno proprištu sučeljavanja brojnih kulturnih, religijskih, etničkih i drugih uticaja. Štaviše, vjekovima je predstavljala vezu između Evrope i Dalekog istoka zahvaljujući karavanskim putevima koji su tuda prolazili, te uslovljavali i migracije koje su mijenjale strukturu stanovništva. Posljedično svojoj lociranosti na stazi trgovine i ekonomske koristi razvili su se gradovi Damask i Alep, a na obali Latakija, Tripoli, Bejrut, Sidon (Cvrtila, 2016: 314).

Današnjom Sirijom vladali su Egipćani, Babilonci i Persijanci. Prvi narodi koji su je nastanjivali bili su Hetiti od XIV do VIII vijeka prije nove ere kada su se doselili Armejci. Aleksandar Veliki osvaja Siriju 333. godine prije nove ere a nakon njegove smrti tim prostorom upravljaju Seleukidi i Nabatejci do 62 godine prije nove ere odnosno dolaska Rimljana. Nakon 395 godine i podjele Rimske imperije tim prostorom vlada Bizant – Istočno Rimsko Carstvo (*ibid*, 315).

Na sirijskoj teritoriji narodi su dolazili iz dva pravca: iz Egipta, drugih djelova mediteranskog basena, Anadolije i odedenih djelova Azije, te sa Arapskog poluostrva (Hourani, 1946: 12). Arapi su osvojili Siriju 633. godine, pri čemu je proces uvođenja arapskog jezika i islamizacije trajao sporo jer nijesu bili isti kao Arapi u Zalivu i na sjeveru Afrike. Turci Seldžuci počinju da naseljavaju ovaj prostor krajem XI vijeka, a 1516. godine Osmanska imperija pod sultanom Selimom I uspostavlja vlast i održava je sve do kraja Prvog svjetskog rata (*ibid*, 15-24).

Prostor Sirije osvajao je i Napoleon Bonaparta 1799. godine, egipatski paša Muhamed Ali 1831-1840. godine, dok je Napoleon III 1860. godine okupirao dio današnje Sirije.⁸⁶

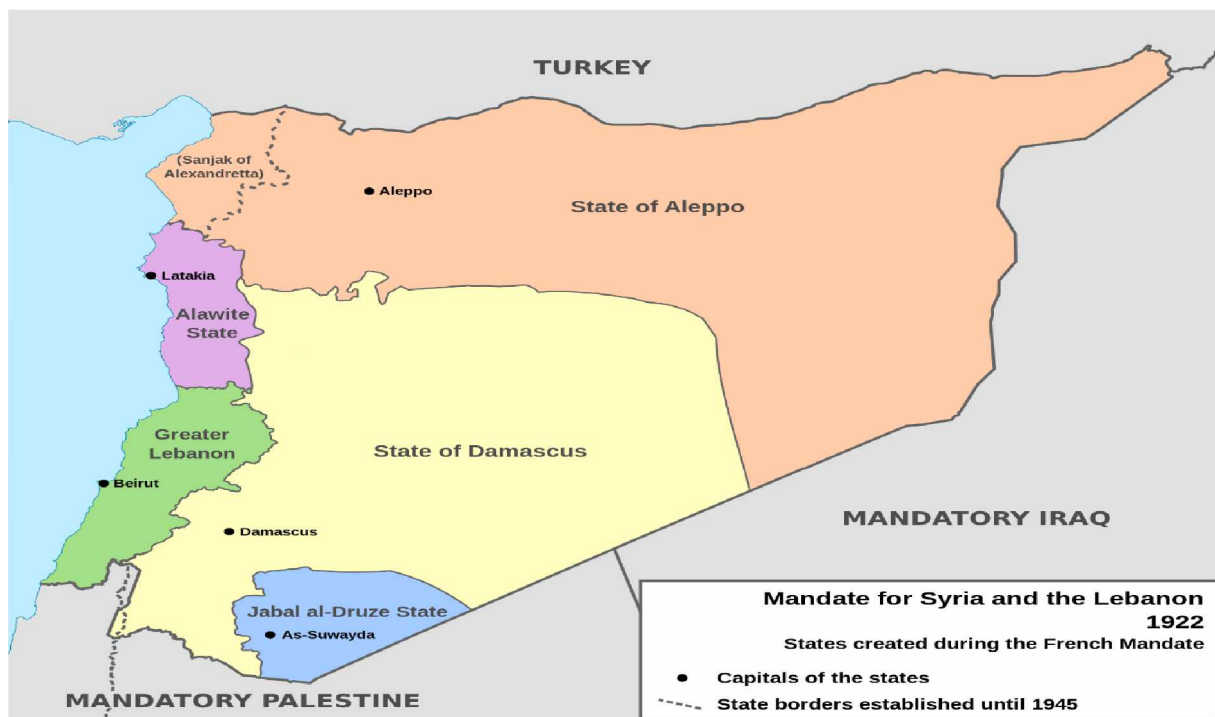
⁸⁶ Godine 1740. Carstvo je sa Francuskom sklopilo sporazum o francuskoj zaštiti katolika na Levantu, a kako je slabilo tako se sve više osjećao uticaj Francuza, Britanaca i Rusa na ovom području (Cvrtila, 2016: 317).

Međutim, to su bili samo pokušaji bez dugotrajnijih posljedica. S obzirom na to da je bila locirana uz granice Osmanske imperije nije uspijevala da ostvari veću samostalnost već su Damask i Alep imali samo provincijsku upravnu kontrolu. Novi osvajači nijesu bitno uticali na stare oblike ekonomskog i socijalnog života, izuzev što karavanska ruta više nije prolazila kroz Siriju jer su otkriveni morski putevi ka Indiji. Stoga, morala se okrenuti poljoprivrednoj proizvodnji. Takođe, Osmanlije su poštovale etničku, kulturnu i vjersku različitost sve dok to nije ugrožavalo njihovo djelovanje. Dinamiku lokalnog života oblikovalo je djelovanje vanjskih snaga, odnosno osmanskih lokalnih vođa i vojske i unutrašnjih snaga, tj. lokalnih grupa (Cvrtić, 2016: 330). Prvi Ustav je donesen 1876. godine čime su okončane reforme započete 1839. godine (*ibid*, 331).

Fejsal Ibn Husejin, jedan od vođa arapskog ustanka 1916-1918 želio je da, nakon Prvog svjetskog rata, stvori Veliku Siriju ali mu to nije pošlo za rukom. Sirija je proglasila samostalnost 1919. godine nakon raspada Osmanskog carstva. Ustavom iz 1920. godine proglašena je kraljevinom koja je postojala šest mjeseci do francuskog vojnog pohoda kada postaje francusko mandatorno područje (*ibid*, 332).

Tajnim Sajks-Pikotovim sporazumom između Francuske i Engleske 1916. godine dogovorena je podjela teritorije Osmanskog carstva, pri čemu je teritorija Sirije potpala pod francuski mandat (Kampanini, 2011: 69). Nakon pobjede u Prvom svjetskom ratu i odluke Lige naroda, Francuzi su otpočeli sa implementacijom odredaba Sajks-Pikotovog sporazuma kroz uspostavljanje uprave nad teritorijom današnje Sirije i formiranje države Veliki Liban 1920. godine koja je obuhvatila dio Sirije u Dolini Beka. S druge strane, u Siriji veliku samostalnost su dali Alavitima i Druzima. U oblasti Latakije 1922. godine uspostavljena je „Država Alavita“, a u planini Druza „Država Druza“ koje su preimenovane u Vlada Latakije i Vlada Planine Druza 1930. godine. Nakon četrnaest godina samostalnog djelovanja, 1936. godine pripojene su Siriji koju su tada činili Alep i Damask (Todorović, 2016: 264).

Mapa: Države pod francuskim mandatom 1922. godine

Država Alep Država Alavita Veliki Liban Država Damask Država Druza

Izvor: Khoury, 1987: 4.

Država Alavita, odnosno Vlada Latakije je pod francuskim mandatom ostvarila veliki napredak kao polunezavisna državna tvorevina koja je pri tom iz polufederalnog prešla u moderno društvo (Hourani, 1946: 163-171). S druge strane, Druzi su dolazili u sukob sa francuskim upravnicima, a suniti su bili nezadovoljni privilegovanim položajem manjinske konfesionalne zajednice Alavita. Alaviti nijesu imali jedinstven stav u vezi sa ujedinjenjem svih teritorija u zajedničku državu i njene nezavisnosti.

Pod unutrašnjim pristiscima, posebno snaga Nacionalnog bloka koji su činile stare urbane elite, 1928. godine dolazi do opštih izbora i donošenja novog Ustava. Međutim, Francuzi ne priznaju Ustav i njihov upravnik raspušta parlament. Nakon novih izbora, 1932. godine formira se novi parlament i naredne godine se sklapa sporazum sa Francuskom kojim

se obavezuje da će podržati nezavisnost Sirije koja bi se ostvarila u naredne četiri godine. Parlament Sirije nije ratifikovao sporazum i posljedično se raspušta. Novi sporazum slične prirode 1936. godine nije ratifikovan od strane francuskog Parlamenta (Cvrtila, 2016: 332).

Kapitulacija Francuske u Drugom svjetskom ratu stvorila je strah da će Njemci zauzeti taj prostor. Međutim, to je bilo suprotno britanskim interesima. Tokom rata, sirijski parlament sazvan je 1943. godine i izabrao novog predsjednika, te zahtijevao nezavisnost Sirije. Sjedinjenje Američke Države i Sovjetski Savez su 1944. godine grantovali nezavisnost Siriji nakon rata, kao i Velika Britanija 1945. godine. No, Francuzi su, tek nakon sukoba sa sirijskim snagama gdje je Britanija izrazila stav da će podržati Sirijce ako se sukob ne prekine, i Rezolucije Savjeta bezbjednosti iz 1946, napustili Siriju 17. aprila 1946. godine koji se slavi kao Dan evakuacije (Cvrtila, 2016: 323; Todorović, 2016: 265).

2.1.2 Socijalna struktura i identitet vladajuće konfesionalne grupe – Alavita

Među etničkim gupacijama najbrojniji su Arapi 90,3%, zatim Kurdi, Jermeni i ostali koji čine oko 9,7% sirijske populacije. Najdominantnija religija je islam, odnosno 87% stanovnika čine pripadnici islamske vjeroispovijesti, od čega 74% suniti, a 13% Alaviti, Ismailiti i šiita. Hrišćana, uglavnom grčkih pravoslavaca, unijata i nestorijanaca, ima oko 10% i Druza oko tri posto (Cvrtila, 2016: 326).

Religijska i etnička fragmentiranost sirijskog društva usložnjavala je ukupnu političku situaciju u zemlji gdje je teško bilo izgraditi jedinstven nacionalni identitet. Pored izraženih etničkih i religijskih podjela Siriju karakterišu značajne podjele po socijalnoj liniji na zemljoradnike, seljake i zakupce zemlje, urbano i ruralno stanovništvo, kao i na regione i plemena.

Najbrojnija religijska zajednica - suniti su kao predvodnici otpora prvo osmanskoj, a potom francuskoj upravi dominirali političkim, ekonomskim i socijalnim područjima življenja Sirije do jačanja partije BAAS, odnosno njenog alavitskog rukovodstva. Mada i

među njima postoje podjele na brojne grupe beduina, seoskog i gradskog stanovništva koje postaju evidentne usljed prvog vojnog udara 1949. godine (*ibid*).

Porodična pripadnost je jako važna što se prepoznaje i prilikom zapošljavanja. Najveća nesunistska muslimanska zajednica - Alaviti čine oko 11% stanovništva, dok su Kurdi⁸⁷ koji čine oko osam posto stanovništva suniti ali nijesu Arapi što ih čini drugačijim od arapskih sunita. Pored toga, u cilju razumijevanja sirijskog identiteta neophodno je uzeti u obzir i geografski položaj zajednica a ne samo njihovu etničku ili religijsku pripadnost (*ibid*, 327).

Alaviti su smješteni u području oko Latakije i Tartusa na severoistoku mediteranske obale blizu granice sa Turskom. Dije se na četiri velika plemena: Matavira, Hadadin, Kajatin i Kalbija. Većina političke elite potiče iz plemena Matavira (Batatu, 1981). Alaviti su nastali sredinom IX vijeku i njihova religija je sinteza sufizma, hršćanstva, zoroastrizma i šamanizma. Njihov položaj je u periodu X-XI vijek bio dobar, pri čemu su živjeli u centralnim i sjevernim djelovima zemlje i regionu Džezire, a Alep je predstavljao centar vjerskog učenja. Nakon invazije Mongola 1260. godine dolazi do njihovog iseljavanja, da bi ulaskom Osmanlija njihov položaj bio dodatno ugrožen sve do francuskog preuzimanja upravljanja zemljom. Štaviše, po naredjenju sultana Selima Prvog ubijeno je oko 9.400 alavitskih lidera i to na početku vladavine ovim prostorom, 1516. godine. Alaviti se sele ka oblasti Latakije i Alavitskih planina (Todorović, 2016: 193).

Prije francuske uprave nad ovom teritorijom bili su poznati pod nazivom Nusajriti, po osnivaču sekte Muhamedu ibn Nusairu al Namiri. Korjeni njegovog učenja nijesu precizni, a s obzirom na to da nijesu išli u džamije, te da su Aliju davali prednost nad prorokom Muhamedom i praznovali neke hrišćanske praznike suniti su ih smatrali nemuslimanima

⁸⁷ Kurdi predstavljaju najveću etničku grupaciju koja nema državu. Locirani su u regionu Kurdistan koji se prostire na teritorijama Turske, Irana, Jermenije, Iraka i Sirije (Blagojević & Šćekić, 2017: 543). Oko polovine svih Kurda živi u Turskoj, oko 18% u Iraku i Iranu te oko pet posto u Siriji (Cvrtila, 2016: 329). Položaj Kurda u Siriji je, zbog njihovog djelovanja ka dezintegraciji u cilju očuvanja identiteta u periodu francuskog mandata, bio otežan i izložen represiji usljed težnje vlasti ka centralizaciji a potom i arabizaciji prostora koji Kurdi naseljavaju.

(*ibid*, 196). Svoju pripadnost islamskoj vjeroispovijesti Alaviti⁸⁸ su dokazivali godinama, posebno od trenutka dobijanja zaštićenog statusa pod francuskom upravom koja je obezbijedila da muftija Palestine Amin Al Huseini objavi fetvu kojom Alavite priznaje kao muslimane (Kramer, 2009). Francuzi su favorizovali Alavite budući da su za razliku od sunita pokazivali spremnost da učestvuju u vojnoj službi (Todorović, 2016: 265).

Nakon stupanja na funkciju predsjednika države, 1971. godine, Hafeza Al Asada - pripadnika sekte Alavita, suniti su jasno izražavali nezadovoljstvo smatrajući da predsjednik nije musliman. Međutim, Hafez je nastojao da obezbijedi religijski legitimitet, odnosno dokaže pripadnost šiitima kroz bliske kontakte sa Iranom nakon Islamske revolucije 1979. godine gdje su Alaviti slati da proučavaju imamatsku doktrinu, te, *inter alia*, odlazak na javne molitve i otvaranje husejnija (*ibid*, 197). Hafezov nasljednik Bašar Al Asad svojim djelovanjem nastojao je da ojača legitimitet Alavita kao muslimana, pri čemu je promovisao vjersku toleranciju i gušio ekstremne oblike vjerskog postupanja. Međutim, dio sunitske većine je konstantno bio nezadovoljan posebno činjenicom da je Alavit i prijatelj Irana na čelu države, te da šiiti imaju privilegovanu poziciju.

Poseban doprinos ovakvoj poziciji Alavita proizilazi iz činjenice da je BAAS partija vladajuća politička snaga u državi i društvu Sirije više od pola vijeka (*ibid*, 198). Alaviti su pokazali visoku spremnost i interesovanje za bavljenje politikom i postali su dominantni u rukovodstvu partije BAAS koju su osnovali Mišel Aflak, hrišćanin, Salah al Din Bitar, sunit i Zaki al Arzuzi, Alavit (Lesch, 2005: 6-7).⁸⁹

⁸⁸ U Siriji je 1938. godine živjelo 11.541 šiita Dvanaesteraca, 24.390 šiita Ismailita, 79.428 Druza i 274.486 Alavita (Todorović, 2016: 196).

⁸⁹ Elementi koji su determinisali srž partije BAAS (Stranka arapskog socijalističkog preporoda) predstavljaju socijalizam, panarabizam, sekularizam i antikolonijalizam s obzirom na to da je formirana u ambijentu sentimentata izraženog otpora kolonijalnoj vlasti 1940-ih godina u Siriji. Svrishodno svojoj originalnoj misiji naziv partije BAAS podrazumijeva preporod društva.

BAAS je ogranke razvila u susjednim arapskim zemljama od kojih je najmoćniji nastao u Iraku. Partija BAAS je u Iraku došla na vlast vojnim udarom 1963. godine da bi je ubrzo izgubila. Međutim, 1968. godine opet preuzima vlast na čelu sa Ahmantom Hasanom Al Bakrom (*Ahmed Hassan al-Bakr*), ali ovaj put je učvrstila, stabilizovala i dominirala političkom scenom narednih četrdeset godina. Al Bakr je predsjedničku funkciju vršio do 1979. godine kada je preuzima Sadam Husein (*Saddam Hussein*) i vrši je do 2003. godine kada je uklonjen ne djelovanjem unutrašnjih nacionalnih političkih snaga već vanjskom intervencijom okarakterisanom dominantnim američkim liderstvom (Kampanini, 2011: 127-131).

Godine 1964. došlo je do konfilita između alavitskog režima i sunita koji su napali snage bezbjednosti predvođeni imamom džamije Al Sultan iz Hame. Nakon uništenja džamije nemir i bijes sunita prema režimu je porastao, ali je na kraju ugušen. Međutim, dalja vladavina partije BAAS nije bila bez problema, pa je osamdesetih došlo do oštrog sukoba sa Muslimanskom braćom čija su uporišta u Hami bombardovana i granatirana od strane vlasti u cilju potpunog eliminisanja njihovog djelovanja (Cleveland & Bunton, 2013: 423). No, naredni period vladavine šiitske manjinske konfesionalne gupe - Alavita odlikovao je visok stepen vjerske i nacionalne tolerancije, odnosno Sirija je postala najtolerantnija arapska država gdje su državni praznici bili i pravoslavni i katolički Božić i Uskrs (Todorović, 2016: 267).

Ipak, četrdesetopetogodišnja vladavina Alavita naišla je na protivljenje sunitske opozicije, uključujući i terorističke grupe Islamsku državu i Džabhat al Nusru. Kriza i rat u Siriji koji traju od 2011. godine do danas su i otpočeli sa namjerom da većinski suniti preuzmu vlast nad manjinskim Alavitima i time promijene konfesionalni balans snaga. Saudijska Arabija je odmah izrazila podršku sirijskoj sunitskoj opoziciji s obzirom na to da joj nije u interesu da na vlasti u Siriji bude šiitska sekta bliska Iranu. S druge strane, Iran je pokazao jasnu podršku Asadu, odnosno Alavitima. Pored toga, u sukob su uključeni Katar, Ujedinjeni Arapski Emirati, Turska, iračke šiitske grupe i libanski Hezbolah (*ibid*, 262).

U Siriji, BAAS je došla na vlast nakon vojnog udara u martu 1963. godine (Kampanini, 2011: 126). Ustavom iz 1973. godine prepoznata je kao lider države i društva (član 8) i predstavlja jedan od osnovnih stubova režima. Ima 11.000 ćelija lociranih u selima, fabrikama, susjedstvu i javnim institucijama. Na nacionalnom nivou, partijski kongres od 1.200 delegata rješava konflikte među elitama i potvrđuje nove politike. Centralni komitet ima 90 članova koji uključuju visoke partijske funkcionere, ministre, generale, šefove bezbjednosnih službi, guvernera, predsjednike sindikata i dekanе univerziteta. Komitet bira 15 članova Regionalne komande (*Regional Command*) čiji članovi kontrolišu razne oblasti od vojske, ekonomije do obrazovanja i mladih. U 2000. godini, BAAS je imala blizu dva miliona članova uključujući nastavnike, studente, seljake, radnike i druge. Kontrolom sindikalnih organizacija, privrednih komora i slično BAAS premošćava vjerske, socijalne i etničke jazove u sirijskom društvu (Hinnebusch & Lesch, 2014: 265).

2.2 Vojni udari i stabilizacija vlasti pod Asadom

Prvih dvadesetak godina sirijske nezavisnosti obilježila je česta i direktna intervencija vojnih snaga u politički život zemlje, odnosno vršenje promjene vlasti putem vojnih udara. Ovaj period nestabilnosti okončan je dolaskom na mjesto predsjednika Sirije pripadnika alavitske vjerske zajednice Hafeza Al Asada koji je, uspostavljajući čvrstu, centralizovanu i stabilnu strukturu vlasti, na toj poziciji ostao do smrti 2000. godine. U tom momentu, zamijenio ga je sin Bašar Al Asad koji se na čelu sirijske države nalazi i danas i pored šest zadnjih godina vladavine u uslovima građanskog rata. Iako je prethodnih dvadeset godina politička scena bila obilježena dominacijom militantnih snaga, Hafez koji je na vlast došao vojnim udarom, nije izgradio vojni već civilni režim koji se oslanjao na vojsku.

Sin Bašar nije imao vojno iskustvo kao njegov otac, budući da je prvobitno za nasljednika bio određen njegov brat. Nakon bratove smrti u saobraćajnoj nesreći 1994. godine, Bašar je odustao od karijere ljekara, prošao kroz vojni trening, brzo napredovao na vojnoj ljestvici i pred izbor za predsjednika imenovan za vrhovnog komandanta oružanih snaga. To pokazuje značaj koji podrška vojske ima za funkcionisanje i održavanje režima Asadovih.

Razlozi jačanja pozicije pripadnika Alavita u okvirima oružanih snaga objašnjava i njihova istorijska pozicija. Marginalizovan i inferioran položaj u Osmanskoj imperiji obilježen povremenom represijom, te pritiskom da prihvate sunizam formirao je borbeni duh Alavita. Kosenkvetno, po uspostavljanju francuske uprave izrazili su spremnost da služe u francuskoj vojnoj službi, te su činili polovinu francuskih snaga (Van Dam, 1996: 27). Pripadnost oružanim snagama je podrazumijevala povećanje životnog standarda, ostavarivanje ekonomske dobiti i unapređenje društvenog statusa u odnosu na poljoprivredni sektor (*ibid*). Štaviše, vojne škole su bile besplatne, za razliku od civilnih škola gdje se školovanje plaćalo (Provence, 2005: 142). Suniti su nakon Drugog svjetskog rata i izbjegavali vojnu službu. Prema tadašnjem sirijskom zakonodavstvu, služenje vojnog roka je bilo moguće izbjeći ako se za to plati određena cijena. Pripadnici stare urbane sunitske elite

su najviše koristili tu mogućnost, jer su samo oni i mogli da je plate (Cvrtila, 2016: 328). Na taj način, u vojsci jača alavitsko krilo. To, u određenoj mjeri, objašnjava ličnu vojnu istoriju i iskustvo predsjednika Hafeza Al Asada.

U nastavku rada opisane su nestabilnosti koje su onemogućavale konsolidovanje sistema vlasti nezavisne Sirije oličene u politizovanom djelovanju vojske, kao i osnovne karakteristike vladavine Asadovih, odnosno oca Hafeza, a potom njegovog sina Bašara.

2.2.1 Vojska kao faktor nestabilnosti nezavisne sirijske države

U prvim godinama nezavisnosti, vojska Sirije postaje politički akter sa direktnim učešćem u vršenju političke vlasti koju je osvajala kroz vojne udare. Prvi voni udar 30. marta 1949. godine izvršio je general Husni Al Zaim (*Husni al-Za'im*) (Little, 1990: 52), da bi potom organizovao izbore na kojima je kao jedini kandidat pobijedio i fokusirao se na ekonomske promjene u cilju ekonomskog rasta. Od tog datuma do 1970. godine bilo je četrnaest vojnih udara (Quinlivan, 1999: 134) koji su destabilizovali politički sistem zemlje te omogućili direktnu uključenost vojnika u političke procese, odnosno donošenje političkih odluka.

Zaimova vladavina je bila kratkog vijeka. Sami Al Hinavi (*Sami al-Hinnawi*) i Adib bin Hasan Al Šišakli (*Adib Bin Hassan al-Shishakli*), povezani sa Sirijskom socijalno-nacionalnom strankom, su vojnim udarom, 14. avgust 1949. godine, preuzeli vlast. No i Hanivi je ubrzo zbačen vojnim udarom predvođenim pukovnikom Šišakliem. Šišakli nije želio direktno da vrši političku vlast već da je kontroliše iz pozadine. Shodno tome, nakon što je premijer Maruf Al Davalibi (*Maarouf al-Dawalibi*) odbio da za ministra odbrane postavi generala Fevzija Seula, Šišakli je, 28. novembar 1951. godine, uhapsio premijera i njegov kabinet. Seula je postavio za premijera, pa za predsjednika države. Šišakli je sam postao predsjednik Sirije 1953. godine nakon referenduma o Ustavu po kojem je Sirija postala republika sa predsjednikom na čelu (Cvrtila, 2016: 324). S druge strane, jačala je opozicija na čelu sa bivšim predsjednikom Hašimom Al Atasijem (*Hashim al-Atassi*) i

vođom Druza Sultanom Al Atrašom (*Sultan al-Atrash*). Šiškli je mnogo ulagao u jačanje oružanih snaga, pri čemu je napredovanje u službi bilo zasnovano na lojalnosti. Tako je na visoke vojne pozicije imenovao vojnike iz njegovog rodnog grada Hame i sunitske vjerske zajednice (*ibid*). To je bio slučaj i sa narednim vladarima koji su dolazili iz reda oružanih snaga, a posebno Hafezom Al Asadom (Brooks, 1998: 42).

Pod pritiskom protesta i novog vojnog udara Šiškli je, 25. februara 1954. godine, napustio položaj. Uslijedio je period nestabilnih vladajućih koalicija, jačanja ljevičarskih političkih grupacija - Stranke arapskog socijalističkog preporoda (BAAS) i Sirijske komunističke partije, kao i uspostavljanje bliskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Ljevičarske partije su političku moć jačale kroz širenje svog uticaja u redovima oružanih snaga budući da su političke promjene dolazile kroz vojne udare prije nego putem redovnih izbora (Quinlivan 1999: 133).

Godine 1958. dolazi do ujedinjenja sa Egiptom u Ujedinjenu Arapsku Republiku⁹⁰. Tokom funkcionisanja zajedničke države 1958-1961, Naser je nastojao da oslabi poluge oružanih snaga, ali su određeni pripadnici BAAS zadržali pozicije, uključujući Hafez Al Asada koji je služio u Egiptu. Hafez je u Egiptu 1960. godine osnovao tajni Vojni komitet sastavljen od vojnih oficira koji su imali za cilj jačanje BAAS-a i položaja Sirije u zajedničkoj državi (Seale, 1989: 61-63). Naser je izvršio promjene u okviru vrhovnih vojnih pozicija, pri čemu je komandante prebacio u Egipat, i umjesto njih doveo egipatske vojnike. Takođe, otpustio je dio oficira pod optužbom da sarađuju sa zabranjenom Komunističkom partijom Sirije (Cvrtila, 2016: 334). Međutim, inferioran položaj u Uniji, te neuspjeh početnih reformi dovodi do protesta i vojnog udara, 28. septembra 1961. godine, kojim je zajednička država – Ujedinjena Arapska Republika prestala da postoji.

⁹⁰ Ustavom zajedničke države UAR iz 1958. godine uveden je predsjednički sistem vlasti u kojem je predsjednik države imao izvršnu vlast, imenovao je potpredsjednike, dva iz Egipta i dva iz Sirije, vladu i ministre, donosio je zakone kada se nije sastajao nacionalni parlament, vodio vanjsku politiku i bio vrhovni komandant zajedničkih oružanih snaga (Cvrtila, 2016).

Na izborima krajem 1961. godine pobijedile su konzervativne snage, ali se nijesu dugo zadržale jer je izvršen novi vojni udar 1962. godine. U tom periodu, visoke vojne pozicije zauzimali su pripadnici sunitske vjerske zajednice na čelu sa Abdelom Karimom Nahlaviom (*ibid*). Vojnici nijesu željeli demokratizaciju i preuzimanje vlasti od strane civila. Stoga su, 8. marta 1963. godine, izvršili vojni udar na čelu sa Vojnim komitetom BAAS-a u kojemu su bili potpukovnik Muhamed Umran (*Muhammad Umran*), general Salah Al Džadid (*Salah al-Jadid*) i potpukovnik Hafez Al Asad, kao i trojica visokih oficira pukovnik Rašid Al Kutajni (*Rashid al-Qutayni*), šef vojno-obavještajne službe, pukovnik Muhamed Al Sufi (*Muhammad al-Sufi*), komandant brigade u Homsu, i pukovnik Zijad Al Hariri, komandant jedinica na frontu prema Izraelu. Kutajni i Sufi pripadali su pronaserističkom vojnom krilu, dok je Hariri bio nezavisan. Pored toga, imali su podršku lidera BAAS-a Mišela Aflaka (*Michela Aflaqa*).

Nakon udara formirano je Nacionalno vijeće revolucionarnog komandovanja sastavljeno od 12 predstavnika BAAS-a i osam predstavnika pronaserističkih i nezavisnih grupa. Do kraja godine bilo je niz pokušaja udara što je otežavalo političku stabilizaciju. Unutar BAAS-a konfortirale su se centralistička i ljevičarska struja tako da dolazi do novog vojnog udara, 23. februara 1966. godine, koji su predvodili ljevičari: Nuredin Mustafa Al Atasi (*Noureddin Mustafa Ali al-Atassi*), Salah Džadid (*Salah Jadid*) i Hafez Al Asad. Trvenja između njih trojice dovela su do novog vojnog udara 1970. godine u saradnji sa pronaserističkim vojnim krilom, koji dovodi na vlast Hafeza Al Asada (*ibid*, 335). Na referendumu koji je održan u martu 1971. godine za predsjednika je izabran Asad sa mandatom od sedam godina.

2.2.2 Zatvoreni autoritarni režim Asadovih 1970-2011

Političku i socijalnu dinamiku sirijske države od sedamdesetih godina prošlog vijeka oblikovalo je djelovanje lidera sa jasnim autoritarnim crtama, pri čemu su dva osnovna stuba njihove vladavine činili vojska i partija BAAS. Brojni udari i kontraudari činili su političku realnost sirijskog društva do trenutka kada je Hafez Al Asad došao na poziciju predsjednika

Sirije na kojoj će se zadržati do juna 2000. godine. Hafez je uspio da u jedinstveni Napredni nacionalni front okupi BAAS, Sirijsku arapsku socijalističku uniju, pronaserovsku grupu pod vođstvom Džamala Al Atasija (*Jamal al-Atassi*), Pokret socijalističke unije, Arapsku socijalističku stranku i Sirijsku komunističku partiju (Antoun & Quataert, 1991).

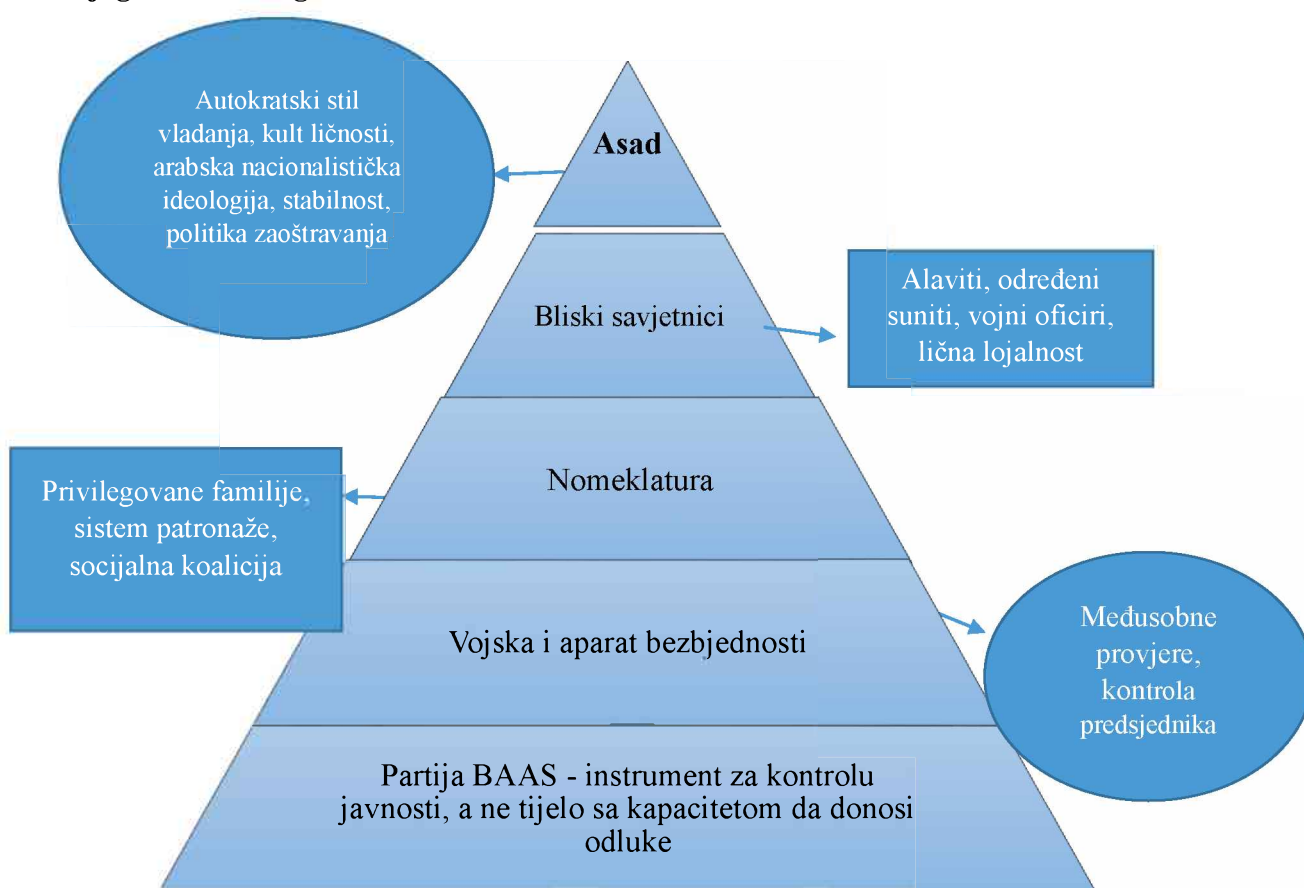
Hafez je centralizovao vlast, stabilizovao državu i ekonomski je ojačao zahvaljujući otkriću nafte. Pored toga, povećavao je vojni budžet i vojnu spremnost usljed izraelske prijetnje (Cleveland & Bunton, 2013: 415), te ojačao regionalnu poziciju Sirije (Hinnebusch & Lesch, 2014: 274).

Asad je izgrađivao režim zasnovan na čvrstom liderstvu, po uzoru na komunističke režime u Istočnoj Evropi, posebno režim Čaušeskua u Rumuniji. Kontrolisao je sve poluge vlasti nadzorom nad radom svih obavještajnih službi, te kao generalni sekretar partije BAAS i vrhovni komandant oružanih snaga. Izvor legitimiteta njegove vlasti bio je on sam kao promišljen, odlučan i hrabar lider, a ne izbori ili partija BAAS (Cleveland & Bunton, 2013: 417). Sva vlast je bila koncentrisana u rukama predsjednika koji je kontrolisao proces donošenja odluka i u vojnim i političkim poslovima, a manje u ekonomskim. Hafez nije bio zagovornik grupnog mišljenja već prije pribavljanja mišljenja i informacija na osnovu kojih je on donosio odluku. U Hafezovom režimu nije postojao kabinet za profesionalno savjetovanje predsjednika pri donošenju odluka kao npr. *Cabinet Office* u UK jer bi bio suprotan autokratskom stilu vladavine predsjednika (Bar, 2007: 354-355). Partija BAAS postala je instrument za prikupljanje informacija o unutrašnjim prijetnjama i mobilizaciju podrške odlukama predsjednika, pri čemu nije učestvovala u procesu donošenja odluka. Najbliži Asadovi savjetnici su bili članovi BAAS pri čemu su djelovali kao članovi predsjednikovog klana a ne partije.

Hafez je preduzeo mjere u pravcu demokratizacije društva prvenstveno kroz jačanje dimenzije poštovanja i zaštite ljudskih prava, što se ogleda u odredbama Ustava iz 1973. godine kojima je ženama zagarantovan jednak položaj u društvu (član 45). Na unutrašnjem političkom boju, glavne rivale su mu predstavljali pripadnici Muslimanske braće

koji su bili protiv liberalnih pravaca njegove politike posebno u odnosu na žene i ustavnu odredbu po kojoj vjerska pripadnost ne predstavlja kriterijum za vršenje predsjedničke funkcije. Pod pritiskom demonstracija u organizaciji Braće, Hafez je izbacio datu odredbu i kao kriterijum ostavio da predsjednik mora biti musliman (član 3). Međutim, pripadnici Braće su 1979. godine u jednoj vojnoj akademiji u Alepu ubili 32 i ranili 54 vojna kadeta (Seale, 1989: 316). Pored toga, 1982. godine organizovali su veliku ustanak protiv Hafezove vlasti koji je ugušen, a dalje djelovanje Muslimanske braće potpalo pod oštri represivni fokus režima.

Dijagram 3: Poluge Hafezove vlasti

Izvor: Bar, 2007: 356.

Nakon smrti Hafeza 2000. godine naslijedio ga je sin Bašar Al Asad koji vlada Sirijom do danas od čega šest posljednjih godina u uslovima građanskog rata, vanjske intervencije i humanitarne krize. Diplomirani vojni ljekar Bašar Al Asad je 1994. godine upisao vojnu akademiju da bi 1998. godine postao zapovijednik sirijske okupacije Libana. Za predsjednika Sirije izabran je 2000. i 2007. godine - oba puta bez protivkandidata sa preko 90% glasova. Takođe, nakon pojave sukoba 2014. godine održani su predsjednički izbori sa izlaznošću birača od 73,4% na kojima je Bašar osvojio preko 88% glasova (Baker, 2014).

Dolazak Bašara na vlast je bio dio već godinama isplaniranog scenarija njegovog oca i očevih saveznika. Prvobitno je planirano da Hafeza zamijeni sin Basil, međutim, poginuo je u saobraćajnoj nesreći 1994. godine (Brooks, 1998: 56).⁹¹ Stoga, narednih šest godina Bašar se pripremao za predsjedničku funkciju. Kako se ne bi izgubio kontinuitet i stabilnost postojećih struktura i vladavine BAAS-a Bašaru je omogućeno da dođe na predsjedničku funkciju tako što je, promjenom Ustava na dan objave Hafezove smrti, starosna granica za predsjednika smanjena sa 40 na 34 godine. U roku od 48 sati, imenovan je na najviše pozicije u partiji, a vršilac dužnosti predsjednika Abdul Halim Kadam (*Abdul Halim Khaddam*) imenovao ga je za vrhovnog komandanta oružanih snaga (Cvrtila, 2016: 337). Parlament ga je imenovao za jedinog kandidata 26. juna 2000. godine i na referendumu 10. jula osvojio je 97,2% glasova (Stacher, 2011: 198). Ovo je bio prvi primjer direktnog porodičnog nasljeđivanja vlasti u republikanskom arapskom svijetu (Stacher, 2011: 198).

Bašar je primijenio kineski model vladavine, odnosno sprovođenje ekonomskih, ali ne i političkih reformi (Ziadeh, 2011: 50-53). Iako je u prvim godinama njegove vladavine postojalo uvjerenje da će otvoriti prostor modernizaciji, liberalizaciji i demokratizaciji, zahtjevi civilnog sektora za reformom izazvali su zabranu svih njihovih aktivnosti koje su za cilj imale promjenu. Na izborima 2007. godine izabran je za predsjednika pod jednakim uslovima kao i prvi put 2000. godine.

⁹¹ U odnosu na Basila, Bašaru je nedostajala harizma i vojno iskustvo (Brooks, 1998: 56).

Osnovni elementi Hafezovog sistema su zadržani u Bašarovom: porodica Asad, partijska birokratija, kontrola i ravnoteža različitih bezbjednosnih službi, dominacija pripadnika alavitske zajednice na rukovodećim pozicijama i uključenost određenog procenta sunitske elite (Bar, 2007: 365). No, za razliku od svog oca koji je bio mnogo promišljeniji i taktičniji, Bašar nije pokazao te strateške kvalitete, već brzopletost i impulsivnost. Bašar nikad direktno nije učestvovao u ratu, brzu vojnu obuku je prošao nakon Basilove smrti što nije bilo dovoljno za razumijevanje vojnih pitanja. Stoga, pri donošenju odluka Bašar se oslanjao na savjetnike za razliku od njegovog oca koji je to uglavnom radio sam. U očima sirijskog naroda slabost Bašara se ogledala u sljedećem: njegov dolazak na vlast nije bio rezultat njegovog manipulativnog djelovanja unutar režima već volje njegovog oca; zatim nije bio prvi izbor oca, a nedostajalo mu je i vojno i političko iskustvo.

Na početku vladavine zagovarao je političke i ekonomske reforme. To je navodno obećavalo njegovo obrazovanje u Ujedinjenom Kraljevstvu, otvorenost Zapadu (Bar, 2007: 370), te to što je bio tehnofil, pripadnik internet generacije lidera poput kralja Maroka Muhameda II i Jordana Abdulaha II. Štaviše, oslobodio je političke zatvorenike, liberalizovao pristup stranim medijima, pokrenuo antikorupcijsku kampanju. No, ubrzo se pokazalo da Bašarovoј demokratiji nedostaju brojni elementi. Smatrao je da je Sirija suviše fragilna za brzu demokratiju i da je stabilnost društva prioritet. Drugim riječima, strateški cilj Bašara kao i njegovog oca bio je opstanak režima. „Proljeće Damaska” 2001 koje je trebalo da rezultira otvaranjem prostora za političku debatu, već se u januaru 2002. pretvorilo u zimu obilježenu hapšenjima intelektualaca i poslanika. Osim toga, antikorupcijsku kampanju su sprovodili oni koji su i sami bili korumpirani (*ibid*, 371).

Iako tehnofil na ličnom planu, na opštem je smatrao da brojne informacije i sadržaji dostupni putem informaciono-komunikacionih tehnologija, IKT predstavljaju prijetnu sirijskom identitetu (*ibid*, 374). Djelovanje Asada u pravcu suprotnom od deklarativno reformističkog, između ostalog, objašnjava se: nespremnošću njega i režimske elite za brojnost i intenzitet zahtjeva za povećanje slobode i rastuću spremnost stanovništva da kritikuje režim; djelovanje civilnog društva nije bilo u skladu sa interesima režima i njegovog

opstanka; na kraju, Bašar je revitalizovao djelovanje partije kako bi želju javnosti za učešćem koja je manifestovana kroz djelovanje pokreta civilnog društva, zadovoljio infiltracijom u političke strukture partije BAAS (*ibid*, 373).

Jedan od osnovnih stubova režima je porodica Asad budući da je i sam Bašar došao na vlast zato što je Asad, a ne Bašar. S obzirom na to da je u svim polugama vlasti: vojsci, partiji i poslovnom sektoru dominirala stara garda iz Hafezovog perioda, Bašar je zamijenio svojom generacijom, odnosno mladom garodom. Pored toga, važno je napomenuti da je Hafez moćne pripadnike stare garde koji bi ugrozili Bašarovu vlast smijenio za života, odnosno penzionisao. Takavu sudbinu je imao i ostatak garde, od kojih su neki i protjerani u egzil ili izvršili „samoubistvo“ (*ibid*, 382).

Tabela 14: Ključne razlike između stare i nove garde režima Asadovih

Stara garda	Mlada garda
Prva generacija, borba za vlast	Druga generacija, rođena u privilegijama
Lična lojalnost Hafez Al Asadu	Manje lične lojalnosti, <i>vested</i> interesi
Autokratski stil vladanja	Konsultacije i konsenzus
Centralizovano donošenje odluka	Decentralizovano donošenje odluka
Jasno definisana vlast/autoritet	Dvosmislenost vlasti/autoritet
Slabe veze sa zapadnom kulturom	Obrazovani na Zapadu - SAD, UK
Socijalisti i arapski nacionalisti	Ideološki pragmatičari
Državno kontrolisana ekonomija	Široka podrška privatnoj ekonomiji
Vojne tehnokrate sa ratnim iskustvom	Akadske tehnokrate, bez ratnog iskustva

Izvor: Bar, 2007: 384

Kao glavni oponenti Bašarovog režima identifikovani su:

- demokratska opozicija – civilno društvo, intelektualci, bivši politički zatvorenici i pojedinci obrazovani u inostranstvu sa reformističkim programima;
- unutrašnja opozicija – mladi pripadnici partije BAAS koji se zalažu za političke reforme kako bi se ostvarila mobilizacija unutar režima koji je stagnirao i ostaci stare garde koji smatraju da Bašar nije dostojan nasljednik svog oca;
- islamska opozicija - pripadnici stare islamske opozicije, posebno Muslimanska braća koja su opet intenzivirala svoje aktivnosti i 2006. godine sa grupama koje je predvodio bivši zamjenik predsjednika Sirije Abdul Halim Kadam formirala

Nacionalni front spasa u cilju rušenja režima. Do 2009. godine, Braća su imala podršku Saudijske Arabije koja tada počinje da otopljava odnose sa Bašarovim režimom. Braća se odvajaju i nastavljaju samostalno da djeluju u pravcu smjene vlasti (Cvrtila, 2016: 337).

- kurdska opozicija – nelegalne kurdske partije (Bar, 2007: 392).

2.3 „Sirijsko proljeće“ i uloga vojske

Slabosti Bašarove vladavine Sirijom koje su doprinijele podsticanju sektaškog konflikta na liniji suniti-šiiti, te građanskog rata koji traje do danas predstavljaju: ne postizanje odgovarajućeg ekonomskog rasta i slabljenje partije BAAS.

Visoka stopa nezaposlnosti, trgovinski debalans, inflacija i budžetski deficit čine osnovne karakteristike sirijske ekonomije. Ekonomija se, u velikoj mjeri, zasnivala na prihodima od proizvodnje nafte koja je činila 20% BDP-a, dvije trećine izvoza i polovinu vladinih prihoda. No, naftni izvori će vjerovatno biti iscrpljeni do 2020. godine (Bar, 2007: 392). Bašar je imao za cilj da oporavi ekonomiju kroz investicije. Međutim, pogoršanje odnosa sa Zapadom dovelo je do ekonomske izolacije i gubitka zapadnog izvora kapitala, pri čemu se okrenuo poreskim rezovima i fiskalnoj i trgovinskoj liberalizaciji (Hinnebusch & Lesch, 2014: 270). Bašarova ekonomska politika je davala prioritet akumulaciji kapitala zanemarivajući jednakost i ravnomjernu raspodjelu dobiti. Pored toga, došlo je do pada u poljoprivrednoj proizvodnji usljed smanjenja subvencija, kao i suše u periodu 2007-2009. godina.

Na putu sprovođenja ekonomskih reformi kao jednu od glavnih prepreka Bašar je identifikovao partiju BAAS i unije radnika i seljaka. Stoga, otpočelo je slabljenje ovih struktura, a Bašar se sve više oslanjao na porodicu, uticajne Alavite i tehnokrate koji nijesu imali socijalne baze podrške. Posljedično, građani koji bi se obratili lokalnim partijskim strukturama ili unijama, počeli su da se za pomoć obraćaju religijskim, plemenskim ili

sektaškim uticajnim ličnostima. Shodno tome, Bašarov pokušaj da konsoliduje vlast unutar režima doveo je do slabljenja njegovog kapaciteta da održi kontrolu nad društvom.

Nakon pada dugogodišnjih lidera u Tunisu i Egiptu u martu 2011. godine dolazi do protesta i u sirijskom gradu Dara (*Daraa*). Režim je odgovorio silom i ubistvom preko 1.000 protestanata što je dovelo do zahtjeva za smjenu Bašara (Hinnebusch & Lesch, 2014: 270). Opozicione snage su u početku koristile oružje kako bi se branile, a potom da bi snage bezbjednosti protjerale iz svojih lokalnih zajednica.

Interesi regionalnih i globalnih sila, sektaški sukob, te njegove humanitarne posljedice prikazane su u prva dva potpoglavlja. Treći dio je posvećen opisu i objašnjenju kauzalnih faktora pozicije i uloge sirijske vojske u odnosu na pobunjeničke grupe, režim i cijeli sukob.

2.3.1 Interesi vanjskih sila i sektaški sukob

U proljeće 2011. godine, režim sirijskog predsjednika Bašara se suočio sa demonstracijama naroda čiji se osnovni zahtjev sastojao u smjeni vlasti. Organizovani protesti su se naredne godine pretvorili u rat koji traje do danas (Blagojević & Šćekić, 2017: 542). Broj strana u sukobu se vremenom povećavao, dok je političko značenje konflikta postajalo sve spornije (Dostal, 2016: 22, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 542). Sirija je opet postala polje za geopolitičko sučeljavanje velikih svjetskih i regionalnih sila, pri čemu se izdvaja osam najznačajnijih državnih aktera: SAD, Saudijska Arabija, Turska, Katar i Izrael kao protivnici Asadovog režima i Iran, Irak i Rusija kao njegovi prijatelji (Blagojević & Šćekić, *ibid*).

SAD su, u septembru 2014. godine, pokrenule vazdušne napade na lokacije Islamske države koja je preuzela kontrolu nad značajnim dijelom Sirije i Iraka i proglasila kalifat u junu 2014. godine (*ibid*).⁹² SAD brane poziciju najvećeg i, pod idealnim uslovima, jedinog vanjskog balansa na Bliskom istoku. Trenutno, najveća opasnost regionalnoj poziciji SAD-

⁹² Više o kalifatu Islamske države pogledati u: Havel, 2015: 27-35, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 542.

a predstavlja konsolidacija alijanse između Sirije, Iraka i Irana koju je omogućio dolazak šiitskog režima u Iraku nakon američke intervencije 2003. godine (Dostal, 2016: 32, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 542).

Tabela 15: Pozicija i interesi - Ključne globalne i regionalne sile

Zemlja	SAD	Saudijska Arabija i Katar	Turska	Izrael	Iran i Irak	Rusija
Pozicija	Protivnici Asadovog režima				Zagovornici Asadovog režima	
Interesi	Očuvanje regionalne hegemonije; smanjenje uticaja Irana.	Smanjenje uticaja Irana, libanskog Hezbolaha i drugih šiitskih snaga.	Smanjenje uticaja Irana; sprječavanje stvaranja Kurdistan.	Smanjenje uticaja Irana; jačanje regionalne pozicije.	Eventualnim padom režima ugrožena strateška pozicija.	Očuvanje jedinog saveznika na Bliskom istoku, uvoznika oružja i domaćina pomorske baze u Tartusu.

Izvor: Dostal, 2016: 30-34, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 542.

Turska želi stvaranje tampon zone (*buffer zone*) u Siriji u cilju kontrolisanja kurdske nacionalizma, te izbjegavanje stvaranja države Kurda.⁹³ Katar ima za cilj pad Asadovog režima zbog projekta o gasovodu kroz sirijsku teritoriju.⁹⁴ Izrael želi podjelu Sirije po etničkim i religijskim linijama, raspad koalicije Sirija-Irak-Iran, održanje regionalne vojne dominacije, te dalju podršku SAD-a u pogledu okupacije palestinske teritorije (*ibid*). S druge strane, saveznički afiniteti Irana i libanskog Hezbolaha (*Hezbollah*) prema Asadu počivaju na strateškoj opasnosti pada njegovog režima. Pad režima bi u Iranu, mogao podstaći i unutrašnje tendencije ka svrgavanju Islamske Republike (Jenkins, 2014: 7, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543), što bi ugrozilo poziciju Hezbolaha. Iran Asadu pruža vojnu pomoć kroz slanje posebnih jedinica Iranske garde da se bore u Siriji. Saradnja između režima u Bagdadu i Damasku došla je do izražaja prilikom angažovanja iračkih šiitskih milicija u borbi protiv prvo umjerene Asadove opozicije, a potom sunitskih terorističkih

⁹³ O ulozi i poziciji Kurda u sirijskom ratu vidjeti u: Federici, 2015, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543.

⁹⁴ Bašar je pod pritiskom Irana, 2007. godine odbio projekat Katara o gasovodu koji bi iz ove zemlje išao do Sredozemnog mora i prolazio kroz Saudijsku Arabiju i Jordan (Špirić, 2016: 79, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543). O uticaju sirijskog rata na uobličavanje regionalne energetske karte pročitati u: Špirić, 2016: 77-90, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543.

grupa na području Sirije (Blagojević & Šćekić, 2017: 543). Nakon ekspanzije aktivnosti Islamske države na području Iraka milicije su se vratile u domovinu u cilju borbe protiv terorista Islamske države (Todorović, 2016: 272, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

Rusko savezništvo zasniva se na činjenici da je Sirija posljednji preostali ruski saveznik na Bliskom istoku, glavni kupac ruskog oružja, te domaćin ruske pomorske baze iako ne od velikog strateškog značaja (Blagojević & Šćekić, 2017: 543).⁹⁵ U tom kontekstu kao i principijelnom suprostavljanju poziciji Zapada, Rusija od početka sukoba, pruža finansijsku i vojnu pomoć Asadovom režimu kroz dostavljanje vojne opreme, kao i slanje vojnih stručnjaka koji obučavaju sirijske oficire da koriste rusko oružje (Jenkins, 2014: 7, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543). Pored toga, započela je vazдушnu intervenciju protiv terorista 2015. godine (Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

Protesti protiv režima Bašara Al Asada poprimili su sektaški karakter, nakon što je prepoznato da je 90% Alavita ostalo lojalno Asadu (Yassin-Kassab & Al-Shami, 2016: 113, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543), kao pripadniku ove šiitske sekte dok većinu stanovništva čine suniti koji se protive njegovoj vladavini. Trvenje i sukob između sunita i šiita u Siriji nije jedinstven slučaj već predstavlja dio šireg regionalnog animoziteta i konflikta na toj osnovi između Saudijske Arabije i Irana. Islamska revolucija u Iranu 1979. godine, američka intervencija u Iraku 2003. godine⁹⁶, kao i „Arapsko proljeće“ predstavljaju tri ključna događaja koja su podstakla sunitsko-šiitski raskol. Iran je 1979. godine postao prva šiitska država modernog doba, pri čemu je Irak, kao posljedica direktne vojne intervencije SAD-a 2003. godine, postao prva arapska šiitska država odlaskom jednog od najjačih sunitskih režima (Todorović, 2016: 268, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543). Na ovaj način, interesi sunitске Saudijske Arabije su postali ugroženi. Od karaktera odnosa između Irana i Saudijske Arabije zavisi i koliki će biti uticaj Vašingtona i Moskve u regionu

⁹⁵ Nova ruska vazduhoplovna baza Hmejmim (*Khmeimim*) u Siriji formirana je u drugoj polovini 2015. godine, kao strateški centar ruskih vojnih operacija protiv Islamske države.

⁹⁶ Vođeni primjerom Avganistana gdje su vojnom intervencijom srušili talibanski režim i uspostavili režim koji odgovara njihovim interesima, SAD su odlučile da sličnu intervenciju sprovedu u Iraku opravdavajući to sumnjom da proizvodi oružje za masovno uništenje (Tripp, 2002: 271, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

Bliskog istoka, iako je taj proces interaktivan i zavisi od toga kakve su aspiracije Vašingtona i Moskve u regionu (*ibid*, 397, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543). Pored Sirije neuralgična područja, odnosno polja sučeljavanja ove dvije zemlje predstavljaju Liban⁹⁷, Jemen⁹⁸, Irak⁹⁹ i Palestina¹⁰⁰.

Što se tiče ostalih manjinskih grupacija - Druzi, hrišćani i nizari su, u sukobu, većinom ostali lojalni Asadu, posebno u odnosu na djelovanje islamističkih ekstremističkih grupacija, te u strahu od etničkog čišćenja u slučaju pobjede sunita (Blagojević & Šćekić, 2017: 543).¹⁰¹

Nakon četiri godine, sirijski režim je pod svoju kontrolu stavio istočni dio Alepa zahvaljujući podršci ruskog vazduhoplovstva, Hezbolaha, pripadnika iranske garde, iračkih i afganistanskih milicija; zatim povlačenju pomoći Turske, kojoj je održavanje Asadovog režima draža opcija u odnosu na eventualno formiranje kurdske države, kao i politici američke administracije da su radikalni islamisti veća opasnost od Asada. Katar i Saudijska Arabija nijesu dostavile ili nijesu uspjele dostaviti protivartiljerijsko oružje u zažarenom dijelu Alepa (Blagojević & Šćekić, 2017: 543-544).

No, čak i da režim porazi pobunjenike nije isključen gerilski rat. Mir bi značio kompromis između Alavita i sunita i to samo sporazumom između četiri glava vanjska aktera: SAD, Rusija, Saudijska Arabija i Iran. To zavisi i od nove američke administracije predsjednika Donalda Trampa (*Donald Trump*), kao i od njenog odnosa sa Iranom. S druge

⁹⁷ Liban je najvažnije polje odmjeravanja snaga Teherana i Rijada, što je glavni uzrok konflikata na libanskoj teritoriji. Nakon povlačenja sirijskih trupa, Hezbolah je ojačao svoje djelovanje, pri čemu su uspjesi u sukobu s Izraelom 2006. godine ojačali njegov ugled u arapskom svijetu (Todorović, 2016: 297, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

⁹⁸ Za više informacija o slučaju Jemena pogledati poglavlje disertacije pod nazivom „Jemen: Frakciona vojska odraz fragmentiranog društva“.

⁹⁹ U Iraku, Teheran ima mnogo veći uticaj nakon 2003. godine, dok Rijad nastoji vratiti svoj uticaj, čak je krajem 2015. godine vratio ambasadora (Todorović, 2016: 303, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

¹⁰⁰ U Palestini, takođe, imaju svoje miljenike koje podržavaju i finansiraju, a takav odnos imaju i prema Palestincima u egzilu, posebno prema onima u Libanu i Siriji (Todorović, 2016: 300, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543).

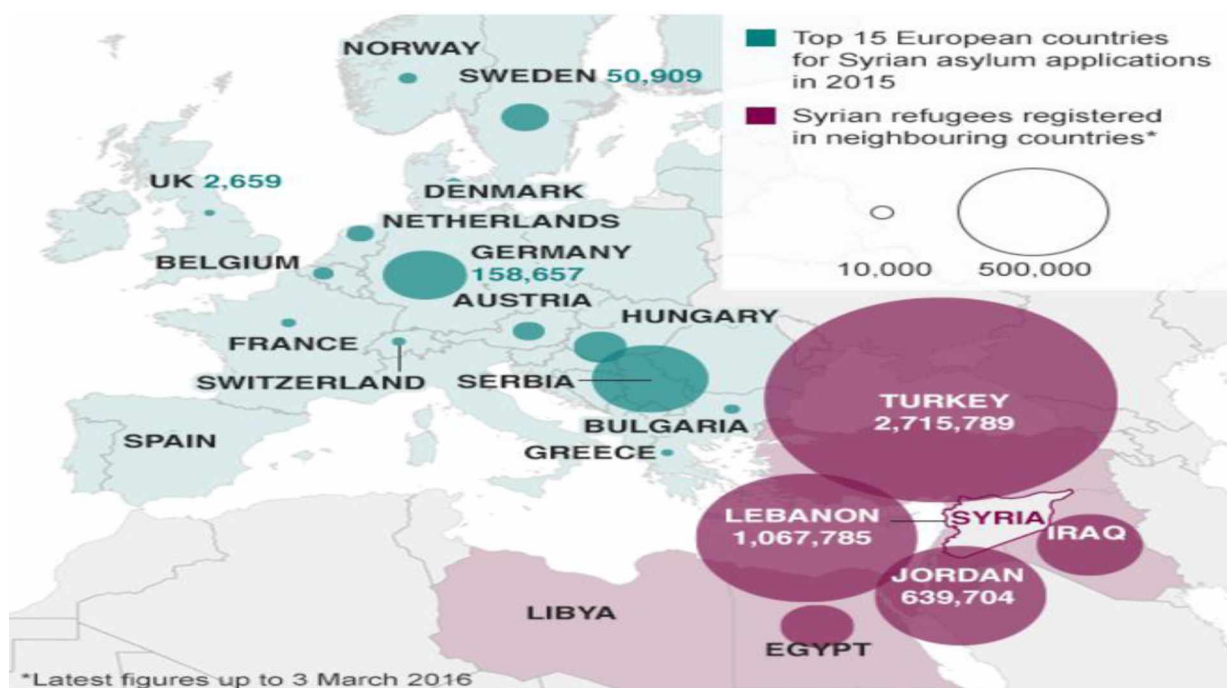
¹⁰¹ Ipak, određeni autori (Besenyo, 2014: 223, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 543) tvrde da su hršćani zauzeli neutralnu poziciju, dok su neki čak podržali opoziciju uključujući brigadu *the 'Partisans of God Brigades'*.

strane, diplomatske akcije Rusije, Irana i Turske i organizovanje konferencije u Astani o budućnosti uređenja Sirije i novog Ustava – nastoje umanjiti uticaj SAD-a i Arabije. Izraelsko bombardovanje šiitskih ciljeva u Siriji, vojno angažovanje Turske i ofanziva proameričke alijanse na grad Raka (*Raqqā*) – u velikoj mjeri dodatno komplikuju ionaku složenu situaciju (*ibid*, 544).

2.3.2 Humanitarna kriza

Sirijski sukob je do sada odnio nekoliko stotina hiljada života i stvorio milione izbjeglica. Eskaliranje protesta u građanski rat, usljed formiranja brigada pobunjenika u cilju borbe protiv vladinih snaga, dovelo je do uvećanja žrtava. Tako je broj ubijenih, prema podacima UN, sa 90.000 koliko je iznosio juna 2013. godine (United Nations, 2013) porastao na 250.000 do avgusta 2015. godine (United Nations, 2015). Štaviše, konflikt u Siriji je stvorio najveću humanitarnu krizu u ljudskoj istoriji. Prosječan broj ljudi kojima je potrebna humanitarna pomoć unutar Siriji iznosi 13,5 miliona, dok je u nepristupačnim područjima stacionirano 4,5 miliona ljudi, uključujući skoro 400.000 ljudi na 15 lokacija koje su pod opsadom. Oko 70% stanovništva je bez pristupa adekvatnoj pitkoj vodi, jedno od troje ljudi nije u stanju da zadovolji svoje osnovne životne potrebe i više od dva miliona djece ne pohađa školu, dok četvero od petoro ljudi živi u siromaštvu (BBC, 2016, 11. mart).

Prosječan broj interno raseljenih je 6,5 miliona (European Commission, 2016), dok je broj izbjeglica (registrovanih i onih koji čekaju registraciju) posebno u okolnim zemljama izuzetno visok. Oko 10% sirijskih izbjeglica je našlo utočište u Evropi. Karta u nastavku prikazuje 15 evropskih zemalja u kojima su Sirijci tražili azil, kao i susjedne zemlje u kojima su registrovani tokom 2015. godine.

Slika 1: Sirijci u susjednim zemljama i Evropi

Izvor: BBC, 2016, 11. mart

Humanitarnu krizu najbolje prikazuje slika rana petogodišnjeg dječaka Omar Dakneša (Sanchez, 18 August 2016) koji je ostao u Alepu i preživio bombardovanje i trogodišnjaka Alana Kurdija koji se, na putu ka Evropi, utopio u Sredozemlju. Slika dječaka koju je naslikao sudanski karikaturista Khalid Albaih simbolizuje patnju miliona ljudi.

Slika 2: Sudbina dječaka kao simbol humanitarne krize

Izvor: Merelli, A (August 18, 2016)

2.3.3 Vojska kao faktor očuvanja Asadovog režima

Za razliku od Tunisa i Egipta gdje je vojska podržala protestante, te Libije i Jemena gdje se podijelila na pristalice i protivnike režima, vojska Sirije je slično vojsci Bahreina usljed protesta stanovništva i zahtjeva za ostavku dugogodišnjeg lidera odlučila da pruži podršku očuvanju vlasti lidera i njegovog režima uz neznatna dezertiranja u nižim rodovima vojske. Za razliku od navedenih zemalja gdje su protesti okončani ostankom na vlasti ili padom lidera, Asad se već pet godina bori za očuvanje vlasti i to uz podršku vojske. Razlozi ovakvog postupanja vojske opisani su i objašnjeni u nastavku teksta kroz identifikovanje pozicije vojske u režimu Asada, njene socijalne strukture, povezanosti sa društvom, kao i ostalih definisanih dimenzija analize.

Vojska je imala vrlo aktivnu političku ulogu u istoriji zemlje. Četrnaest udara u periodu 1949-1970. godina učinilo je glavnim pokretačem režimskih promjena u nezavisnoj Siriji. Predsjednik Hafez Al Asad je, kroz program profesionalizacije vojske koji je pokrenuo odmah po preuzimanju vlasti, vojnu misiju fokusirao na vanjsku prijetnju dok je pitanje unutrašnje bezbjednosti prepuštio bezbjednosno-obavještajnim službama (Gaub, 2014: 36).

Vojnici su obučavani u vojnim školama, uključujući Al Asad Vojnu akademiju u Alepu, kao i Vojnu akademiju u Homsu koja je osnovana 1933. godine za vrijeme francuske mandatne uprave nad Sirijom (Military School Directory). Tokom 2003. godine, sirijski oficiri su pohađali treninge na britanskoj Kraljevskoj vojnoj akademiji „Sandhurst“. To je uslijedilo nakon posjete premijera Velike Britanije Tonija Blera Damasku 2001. godine (Teller, 2014). Što se tiče modernizacije oružanih snaga, Sovjetski Savez je tokom Hladnog rata dodjeljivao naoružanje Siriji uključujući 500 novih balističkih raketa SS-23 1987. godine (GlobalSecurity.org). Takođe, Sirijci su pohađali sovjetske, a kasnije ruske vojne akademije.

Kontrolu oružanih snaga uz istovremeno održavanje njihove spremnosti i efikasnosti Asad je vršio kroz primjenu pažljivog nadzora i sprovođenje napredovanja na visoke vojne pozicije na etno-religijskoj osnovi. Princip meritokratije primjenjivan je u slučaju mladih

oficira i nižih vojnih rodova dok su rukovodeće vojne pozicije zauzimale ličnosti lojalne Asadu. Tako je na rukovodeće pozicije u vazduhoplovnim snagama postavio bliske saradnike koji čak nijesu imali iskustva ni kao piloti. Hafez je uveo i praksu finansijskog nagrađivanja vojnika. Razvio je i strategije sprečavanja vojnog udara kroz često rotiranje visokih vojnih oficira u cilju onemogućavanja koncentrisanja moći, kao i često angažovanje alavitskih jedinica tokom arapsko-izraelskog rata 1973. godine kako ne bi izgubio njihovu lojalnost (Gaub, 2014: 37). Takođe, donošenje vojnih odluka je bilo vrlo centralizovano, odnosno o svemu je odlučivao predsjednik. Step en odanosti vojske Asadu najbolje pokazuje ubistvo najmanje 10.000 ljudi u Hami 1982. godine u cilju gušenja pobune islamista (Cleveland, Bunton, 2013: 423).

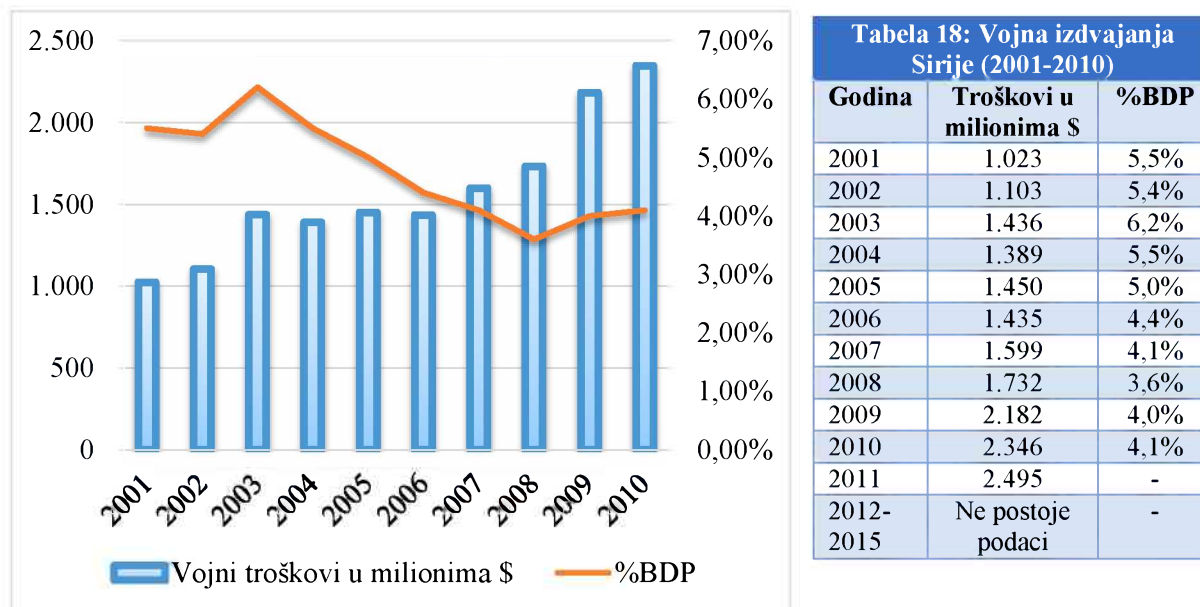
Ubrzani napredak Bašara na vojnoj ljestvici i imenovanje za vrhovnog komandanta snaga nakon bratove smrti ukazuje na značaj lojalnosti vojske vladaru. Po preuzimanju vlasti, Bašar je većinu oficira starog režima zamijenio mladim oficirima, prvenstveno kroz prinudno penzionisanje oficira preko 60 godina starosti. To je bilo suprotno tridesetogodišnjoj stagnaciji pod Hafezom (Bar, 2007: 371). Takođe, Bašar je pokrenuo antikorupcijske reforme u redovima vojske. Međutim, patrimonijalizam, kronizam i favorizam ostale su osnovne karakteristike oružanih snaga.¹⁰²

Prema podacima SIPRI, izdvajanja za vojsku su u periodu 1988-2000. godine bila iznad 5,5% BDP-a, sa tim što su, usljed Zalivskog rata, 1991. godine iznosila čak 10,4% BDP-a. S druge strane, u periodu 2001-2010. godina, vojni troškovi su samo 2003. godine bili iznad 5,5%, tj. iznosili su 6,2% BDP. Ostalih godina, u naznačenom periodu, vojni rashodi su bili ispod 5% BDP-a, pri čemu su najmanji zabilježeni 2008. godine kada su činili

¹⁰² Kroz sistem bezbjednosno-obavještajnih službi Bašar je kontrolisao unutrašnje prijetnje. Glavne službe uključuju: Direktor za opštu bezbjednost (*General Security Directorate, GSD*) fokusiran na unutrašnju i vanjsku bezbjednost i palestinske poslove; Direktor za političku bezbjednost (*Political Security Directorate, PSD*) podijeljen na Odsjek za unutrašnju bezbjednost (*Internal Security Department, ISD*) i Odsjek za vanjsku bezbjednost (*External Security Department, ESD*), a odgovoran je za nadzor političkih disidenata i stranih subverzija; Vojna obavještajna služba (*Military Intelligence, MI*) kontroliše Vojnu policiju i obezbjeđuje režimsku elitu; i Obavještajna služba u oblasti vojnih vazduhoplovnih snaga (*Air Force Intelligence, AFI*) sa zadacima borbe protiv islamističke opozicije i terorističkih operacija (Bar, 2007: 390).

3,6% BDP-a. Precizni podaci o izdvajanjima za vojsku nijesu dostupni od 2011. godine, odnosno od početka sukoba.

Grafikon 4: Vojna izdvajanja Sirije 2001-2010

Izvor: SIPRI, Syria.

Prema Ustavu (član 40 i 109) iz 1973. godine koji je važio do donošenja novog 2012. godine, predsjednik je imenovao i razrešavao dužnosti vojne oficire, a vojna služba je bila obavezna. Ustav (član 46 i 106) iz 2012. godine obuhvata odredbe istog sadržaja.

Glavnu karakteristiku sirijske vojske predstavlja patrimonijalizam izražen kroz porodične i vjerske veze. Alaviti čine 70% karijernih vojnika u okviru sirijskih oružanih snaga, iako predstavljaju samo 11% populacije. Štaviše, čine 80-90% oficirskog korpusa (Lutterbeck, 2011: 46). Struktura većine elitnih vojnih jedinica je isključivo alavitska pod komandom bliskih Asadovih rođaka. Takođe, jedinice čiji su pripadnici većinski suniti pod kontrolom su onih jedinica u kojima dominiraju Alaviti.

Vojska je postala jedan od osnovnih instrumenata u rukama Alavita kako bi dominirali političkim sistemom Sirije. Odnosi između vojske i društva su relativno slabi, imajući u vidu da je manjinska konfesionalna grupa zastupljena na rukovodećim pozicijama i čini apsolutnu većinu u elitnim jedinicama. S druge strane, većinska vjerska zajednica sunita je bila zastupljena u nižim redovima vojske. To objašnjava dezertiranje u tim redovima usljed protesta 2011. godine, kao i podršku opstanku Asadovog režima od strane vojnog rukovodstva i elitnih jedinica. Za razliku od vojske Libije i Jemena, vojsku Sirije odlikuje koherentnost, jedinstvo i institucionalizovanost. To objašnjava činjenica da su Alaviti u Siriji kao i suniti u Bahreinu borbu protiv protestanata percipirali kao borbu za sopstveni opstanak, odnosno opstanak svoje sekte.

Četvrta divizija ima najbolje naoružanje i predstavlja najveću jedinicu vojske sa 40-50.000 pripadnika na čelu sa Bašarovim bratom Maherom Al Asadom (*Maher al-Asad*). Svi pripadnici četvrte brigade su Alaviti i imaju najsofisticiranije rusko naoružanje. Ova divizija je omogućila brojne pobjede nad pobunjenicima. Takođe, značajnu podršku Asad ima od strane nezvaničnih paravojnih jedinica. Tako su lokalne bande šabiha (*shabbiha*) koje se bave krijumčarenjem oružja, droga i sl, pružile veliku pomoć Asadovim snagama u Mediteranskom pojasu (Hashim, 2015: 23). Štaviše, u strahu da islamistički ekstremisti preuzmu vlast, na stranu aktuelnog režima su stali i pripadnici manjinskih zajednica koji čine trećinu populacije (*ibid*, 24).

Tokom rata, samo 3% vojnika je dezertiralo. Dezertiranje je više bilo individualnog karaktera, prije nego što su cijele jedinice vojske otkazale poslušnost, te nije dovelo do kolapsa vojne strukture. Kako je tokom istorije mijenjala strane, vojska nije simbolizovala nacionalno jedinstvo pa se samim tim i pored kasnijeg rata sa Izraelom i snažnog panarabističkog narativa više identifikovala sa režimom, nego državom (Gaub, 2014: 36). Stoga, objekat lojalnosti sirijske vojske nije država i služba svom narodu već režim koji je stvorio i bez kojeg ni nje ne bi bilo (*ibid*, 38).

Summa summarum, reakciju vojske a samim tim i opstanak režima objašnjavaju sljedeće varijable: patrimonijalan karakter, dominacija Alavita u vojnim strukturama, učešće vojnika u kršenju ljudskih prava, zavisnost očuvanja institucionalnih interesa vojske od opstanka režima, magnituda i sastav protesta, odnosno činjenica da su pobunjenici većinom pripadnici nerezimske vjerske sekte-sunita i strana intervencija u cilju opstanka režima.

Sirijski sukob i njegove posljedice potresaju ne samo njegovo bojno tlo i region Bliskog istoka već teritoriju evropskog kontinenta kroz talase migranata/izbjeglica i bezbjednosne prijetnje u obliku terorizma. Sučeljavanje različitih lokalnih, regionalnih i globalnih interesa i ciljeva dovelo je Siriju na mjesto br. 9 na listi Indeksa fragilnih država u 2015. godini i time je grupisana u kategoriju „Veoma alarmantno“.¹⁰³

Tabela 16: Rezultati Indeksa fragilnih država za Siriju, 2015

Zemlja	DP	REF	GG	HF	UED	ECO	SL	PS	HR	SEC	FE	EXT ¹⁰⁴	Ukupno
Sirijska Arapska Republika	8.1	10.0	10.0	7.4	7.0	7.5	9.9	8.2	10.0	10.0	9.9	9.9	107.9

Izvor: Fragile States Index 2015

Civilno-vojni odnosi koji su oblikovali razvoj ove zemlje od sticanja nezavisnosti 1946. godine prošli su kroz dvije faze: prva u periodu od 1949. do 1971. godine oličena u četrnaest vojnih udara i direktnom vršenju političke vlasti od strane vojske i druga od 1971. godine do danas oličena u civilnom režimu Hafeza Al Asada i potom njegovog sina Bašara Al Asada. Asadovi su uspostavili civilnu kontrolu nad vojskom, odnosno nivo konflikta sa civilnim vlastima je na niskom nivou, a ni nivo prerogativa nije visok. Međutim, slično vojsci

¹⁰³ Način klasifikacije zemalja pogledati u okviru fusnote rada broj 78.

¹⁰⁴ Navedene oznake odnose se na dvanaest primarnih socijalnih, ekonomskih i političkih indikatora metodologije *Conflict Assessment System Tool, CAST*, koju je razvio Fond za mir. Značenje oznaka, odnosno indikatora pogledati u okviru fusnote rada broj 79.

Bahreina, vojska Sirije predstavlja instrument za realizaciju političkih i drugih ciljeva i zaštitu interesa vladajuće porodice Asad.

Pripadnici sirijskih oružanih snaga su pružili otpor pobunjenicima zbog visokog stepena patrimonijalizma i ne postojanja bližih odnosa sa društvom, kao i zbog činjenice da uživaju privilegovani položaj u sirijskoj politici. S druge strane, malo je vjerovatno da će neorganizovana i fragmentirana opozicija unaprijediti njihov status. Štaviše, one su tokom rata postale korumpirane, manje profesionalne, te izolovane od šireg društva. Vojne mreže nepotizma i patronaže razvijene i prije nemira 2011. godine pretvorile su oficirske korpus u kleptokratske organizacije.

Budućnost sirijskog sukoba zavisi od toga da li će zaraćene strane popustiti u svojim zahtjevima, kao i od dalje intervencije velikih sila i njihovih interesa na ovom tlu, uključujući i djelovanje ekstremnih islamističkih grupa. U tom kontekstu, perspektiva civilno-vojnih odnosa uslovljena je i rezultatima sukoba. Ukoliko Asad ostane na vlasti, vojska će ojačati svoju poziciju, a ukoliko njegov režim doživi slom alavitska vojska će, kao njegov primarni stub, biti rasformirana.

Tabela 17: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Bahrein i Sirija

Položaj vojske u nedemokratskom režimu				
Dimenzije analize	Institucionalna	Ekonomska	Socijalna	Edukativna
Bahrein	Patrimonijalne prirode. Visoke vojne pozicije zauzimaju rodaci i pripadnici vladajuće porodice Kalifa.	Bez ekonomskih aktivnosti. Udio vojnih troškova u BDP-u - 3,3%, 2010. godine.	Dominantna zastupljenost sunita. Velika zastupljenost stranih boraca iz Sirije, Jordana, Pakistana i Jemena. Slabe veze sa društvom.	Obuke u inostranstvu. Profesionalne vojne škole, uključujući šaik Isa bin Salman Kraljevski vojni koledž osnovan 2009. godine.
Sirija	1949-1970 - glavni pokretač režimskih promjena, četrnaest udara. Hafez i Bašar al Asad vojnu misiju fokusirali na vanjsku prijetnju. Politički marginalizovana. Patrimonijalne prirode. Napredovanje u službi zasnovano na porodičnim i sektaškim vezama.	Bez ekonumskih aktivnosti. Udio vojnih troškova u BDP-a - 4,1%, 2010. godine.	Dominantna zastupljenost Alavita – 70%. Slabe veze sa društvom.	Obuke u inostranstvu. Profesionalne vojne akademije, uključujući Al Asad Vojnu akademiju u Alepu, kao i Vojnu akademiju u Homsu osnovanu 1933. godine.
Momenat pobune 2011.				
Karakter protesta	Magnituda protesta		Sastav protesta	Međunarodni faktor
Bahrein	Visoka		Mlada generacija, nezaposleni, pripadnici vjerske sekte šiita	Vanjska intervencija u cilju očuvanja režima.
Sirija	Visoka		Mlada generacija, nezaposleni, pripadnici vjerske sekte sunita	Vanjska intervencija u cilju očuvanja režima.
Rezultat pobune				
Očuvanje režima u Bahreinu				
Gradanski rat u Siriji traje već šest godina (2017)				

V

PODJELA VOJSKE NA PRISTALICE I PROTIVNIKE REŽIMA: LIBIJA I JEMEN

„Proljeće promjena“ je u februaru 2011. godine stiglo i u gradove Libije i Jemena, zahtjevi za smjenu dugogodišnjih režima Gadafija u Libiji i Saleha u Jemenu javno su manifestovani na libijskim i jemenskim ulicama. Protesti u Libiji su se pretvorili u građanski rat, koji je okončan ubistvom Gadafija, 20. oktobra 2011. godine, uz intervenciju snaga Sjeveroatlantske alijanse. S druge strane, krajem 2011. godine Saleh je potpisao plan šest članica Savjeta za saradnju zemalja Persijskog zaliva o okončanju krize, pri čemu je predao vlast zamjeniku Abdu Rabuhu Mansuru Hadiju, ali je dobio imunitet od krivičnog gonjenja (Blagojević, 2015: 168).

Vojska se u obje zemlje podijelila na pristalice i oponente režima, što je, u određenoj mjeri, uslovalo okončanje nemira i nestabilnosti stranom intervencijom. Razlozi dezertiranja dijela vojske, odnosno otkazivanja poslušnosti dugogodišnjim vladarima objašnjeni su kroz četiri definisane dimenzije analize pozicije vojske u nedemokratskom režimu, uz sagledavanje samog momenta pobune protiv režima. Jedna od ključnih grešaka režima u Libiji i Jemenu, u ovom kontekstu, bila je to što su Gadafi i Saleh veću naklonost imali prema bezbjednosnim službama koje su imale za cilj zaštitu režima, nego prema vojsci koja se, u ovom slučaju, fokusirala na vanjsku odbranu zemlje. Postgadafijevu Libiju i postsalehov Jemen odlikuju konstantne nestabilnosti, frakcionaštvo i nemiri koji određuju i civilno-vojne odnose. U Libiji vladaju milicije, a u Jemenu rat.

S namjerom razumijevanja karaktera i uloge vojske u pobunama kao i kasnijoj fazi razvoja političke i ukupne situacije u zemlji neophodno se osvrnuti na politički, kulturni i historijski identitet ovih zemalja, kao i osobenosti režima Gadafija u Libiji i Saleha u Jemenu koji je nastao 1990. godine ujedinjenjem Sjevernog Jemena i Južnog Jemena. U narednim poglavljima, a u navedenom kontekstu, data je deskripcija i eksplanacija pozicije i uloge vojske, kao jedne od osnovnih institucija vlasti, u periodu prije, tokom i nakon libijskog i jemenskog „Proljeća“.

1. LIBIJA: FRAGMENTACIJA PATRIMONIJSKE VOJSKE

Džamahirija, posebna državna i sistemska konstrukcija zasnovana na naftnim rezervama Muamera Gadafija raspala se 20. oktobra 2011. godine njegovim svrgavanjem sa vlasti, odnosno ubistvom od strane pobunjenika u rodnom gradu Sirtu. Gadafa (*Qaddadfa*), Varfala (*Warfalla*), Magarha (*Magarha*), Bani Valid (*Bani Walid*), Sakr (*Saqr*), Misrata, Tarhuna, Zentan i druge plemenske pripadnosti čine osnovu libijskog društva a samim tim i stabilnosti sistema, odnosno države. Nejednaka distribucija prihoda od izvoza nafte stvarala je neprijateljske sentimente kod pojedinih plemena prema Gadafiju, njegovoj porodici i lojalistima koji su bili bliski izvorima moći i novca. S obzirom na to da plemena nijesu živjela jedna sa drugima već jedna pored drugih stabilnost i legitimitet države se zasnivao na djelovanju bezbjednosnih službi i ekonomskom profitu (Blagojević & Šćekić, 2017: 544).

Nivo obrazovanja Libijaca je konstantno rastao što nije bilo kompatibilno sa rastom stope zaposlenosti mladih ljudi u skladu sa njihovim obrazovnim profilom. Libijska ekonomija nije se zasnivala na razvijenom poreskom sistemu, a samim tim nije bilo preduzetništva odnosno nijesu otvarana nova radna mjesta za nezaposleno stanovništvo. Na ovaj način, cjelokupan život Libijaca direktno je zavisio od (samo)volje lidera. Bez istorijske osnove državnosti, libijska država je doživjela kolaps padom Gadafijevog režima i to uz građanski rat i stranu intervenciju (*ibid*).

Osnovne informacije

Geografska lociranost i zastava:

Izvor: BBC, Libya, 2016.

Veličina teritorije: 1.759.540 km²

Broj stanovnika: 6,1 miliona

Veličina oružanih snaga: 76.000

Vojna obaveza: Da

Početak protesta: 15. februar 2011.

Pad lidera: Da (pad Tripolija 22. avgust 2011, ubistvo Gadafija 20. oktobar 2011.)

Izvor: Lutterbeck, 2011: 32; CIA, Libya, 2016.

Zatvoreni autoritarni režim Gadafija, u kojem nije postojao politički pluralizam a građanske i političke slobode bile ograničene, glavnog političkog oponenta prepoznao je u vojsci, budući da je i Gadafi, 1969. godine, došao na vlast vojnim udarom. U cilju sprečavanja udara razvio je strategiju koja se sastojala od: izgradnje paralelnih bezbjednosnih institucija; nejednake raspodjele materijalnih sredstava i ekonomskih privilegija između vojske i ostatka društva; i iskorišćavanja podjela u zajednici, odnosno određivanja pripadnosti vojsci na plemenskoj osnovi. Shodno tome, većinsko članstvo u vojsci predstavljale su grupe koje su činile manjinu u Libiji, odnosno pripadnici zapadnih plemena.

No, kao glavni protivnik Gadafijeve vladavine pojavila se osiromašena masa stanovništva koja je uz pomoć intervencije snaga Sjeveroatlantskog saveza okončala 42 godine njegove vladavine. Vojska se u ovim momentima podijelila na snage lojalne Gadafiju i one koje su se pridružile pobunjenicima. U nastavku rada, kroz postavljeni analitički okvir, dat je opis glavnih faktora koji determinišu navedenu podjelu vojske, odnosno njenu poziciju tokom građanskog rata. Predstavljen je i kratak osvrt na postgadafijevu eru nestabilnosti i sukoba različitih oružanih grupacija i milicija, gdje uporedno djeluju dvije vlade, jedna međunarodno priznata u Tobluku koja ima izborni legitimitet i druga u Tripoliju koja nije priznala rezultate izbora.

1.1 Politički, kulturni i istorijski identitet Libije

Okviri moderne Libije nastali su na temeljima koje je izgradio politički, kulturni i istorijski uticaj i djelovanje na ovom prostoru prvenstveno Osmanlija koji su vladali više od tri vijeka, a potom Italijana sa tridesetgodišnjom kolonijalnom upravom.

U periodu prije nove ere, prostorom današnje Tripolitanijske u zapadnoj Libiji vladali su Berberi, a potom u VII vijeku prije nove ere Feničani. Kartagina u VI vijeku prije nove ere osvaja Tripolitanijsku, da bi Grci u IV vijeku prije nove ere kolonizovali Kirenaiku na istoku zemlje koju su nazvali Libija. Rimljani osvajaju Libiju 74 godine prije nove ere, dok

je Arapi sa Amrom bin Al Asom zauzimaju 643 godine i počinju da šire islam (St. John, 1998: 6). U XVI vijeku, preciznije 1510. godine Libija postaje španska kolonija, u čijem je posjedu bila do 1551. godine kada je osvajaju Osmanlije i pripajaju Osmanskom carstvu (*ibid*). Osmanlije su povezali tri provincije Tripolitaniју, Kirenaiku i Fezan i za sjedište odredili Tripoli.

Nakon rata sa Turskom, Italijani preuzimaju upravu nad Libijom 1912. godine. Italijanska uprava je bila izuzetno slaba i pri tom fokusirana na primorske gradove, a nad centralnim dijelom zemlje i pustinjskim područjima nije imala kontrolu. Glavni problematični činilac sa kojim se suočavala italijanska vlast predstavljalo je mistično bratstvo – Senusiti na čelu sa Idrisom Al Senusiom (Kampanini, 2011: 89).

Nakon dolaska Nacionalne fašističke partije (*Partito Nazionale Fascista, PNF*) na vlast u Italiji, Idris je pobjegao u Kairo i na bazi zajedničkog neprijateljstva prema fašizmu uspostavio kontakte sa Velikom Britanijom. Vođa Nacionalne fašističke partije Benito Mussolini vodio je agresivnu kolonijalnu politiku sa paternalističko – rasističkim karakteristikama. Imao je za cilj da Libiju pretvori u poljoprivredni centar i koloniju za preseljavanje Italijana s obzirom na navodnu prenaseljenost u Italiji. Libijci nijesu željeli da prihvate ovakvu upravu, već su se protiv nove kolonijalizacije organizovali na čelu sa senusitskim vođom Omarom Al Muhtarom. No, Omar je uhvaćen i obješen 1931. godine (*ibid*).

U Drugom svjetskom ratu Libija je dobila saveznike u Velikoj Britaniji i Francuskoj. Kod Al-Alajmena 1943. godine, italijansko-njemačke snage doživjele su poraze. To je rezultiralo oslobođanjem od italijanske vlasti prvenstveno zahvaljujući angažovanju Britanaca. Nakon toga, Libija je podijeljena na francusku i britansku sferu uticaja. Tripolitaniја i Kirenaika pripali su Ujedinjenom Kraljevstvu, a Fezan Francuskoj. Međutim, dogovoreno je da o budućnosti Libije odluče Ujedinjene nacije (St. John, 1998: 267).

Shodno tome, postala je nezavisna 1951. godine na čelu sa kraljem Idrisom al-Senusiom (Kampanini, 2011: 90). Idrisovu vladavinu odlikovalo je popuštanje prema velikim silam. Nakon pronalaska nafte, 1956. godine, dao je koncesije od oko 14 miliona hektara dvjema američkim kompanijama. No, otvaranjem 104 milja dugog naftovoda, 1961. godine, koji je povezo važna polja od unutrašnjosti zemlje ka Sredozemlju, po prvi put je omogućen izvoz nafte (St. John, 1998: 203).

Otkriće nafte doprinijelo je povećanju bogatstva, ali je Libija i dalje bila nazadna feudalna država na čelu sa religioznom konzervativnom monarhističkom upravom. To je izazivalo nezadovoljstvo posebno kad mladih ljudi (Kampanini, 2011: 90).

1.2 Gadafi: Autoritarni režim sa elementima sultanizma

Muamer Al Gadafi rođen je 1942. godine u beduinskoj porodici koja je pripadala plemenu Gadafa i učestvovala u borbi protiv italijanske okupacione vlasti. Bio je pod snažnim uticajem panarabizma koji je propagirao tadašnji predsjednik Egipta Gamal Abdel-Naser. Tokom Suecke krize 1956. godine učestvovao je u antiizraelskim demonstracijama, a upisom na vojnu akademiju sa istomišljenicima počinje da definiše planove za svrgavanje monarhije. Nakon vojne obuke u Velikoj Britaniji, vratio se u Bengazi gdje je formirao tajnu grupu, odnosno pokret slobodnih oficira koji je imao za cilj sprovođenje državnog udara.

Slobodni oficiri su pod sloganom „socijalizam, jedinstvo i sloboda“ 1. septembra 1969. godine srušili senusitsku monarhiju (Vandewalle, 2012). Na čelu pokreta nalazio se Revolucionarni komandni savjet sastavljen od 12 oficira koji je proglasio novu Libijsku arapsku republiku i imenovao kabinet, a Gadafi je postao premijer u januaru 1970. godine. Revolucionarni komandni savjet objavio je da će postojeći međunarodni ugovori ostati na snazi i da će životi i imovina stranaca biti zaštićeni. Strane države su ubrzo priznale novi režim, uključujući SAD 6. septembra (Vandewalle, 2012: 78).

Vođen likom i djelom Abdela Namera, za prvi zadatak svoje vladavine Gadafi je postavio rješavanje pitanja nepoštenog ekonomskog nasljeđa stranih sila. Za Namera to je bio Suecki kanal, a za Gadafija nafta. Izvlačenje nafte kontrolisale su strane naftne kompanije koje su definisale povoljne cijene za svoje potrošače i ostvarivale korist od pola udjela u prihodima. Gadafi je zahtijevao da se opet pregovara o ugovorima, pri čemu je prijetio gašenjem proizvodnje ukoliko naftne kompanije to odbiju ističući „ljudi koji su živjeli bez nafte 5.000 godina mogu da žive bez iste narednih nekoliko godina kako bi ostvarili svoja legitimna prava“. Napori Gadafija u ovom smjeru su uspjeli. Libija je postala prva zemlja u razvoju koja je dobila većinski udio u prihodima od proizvodnje nafte (Asser, 2011).

Četiri godine nakon dolaska na vlast, Gadafi je pokrenuo program pet tačaka koji je imao za cilj uklanjanje svih ideologija i vanjskog uticaja a sastojao se iz sljedećeg:

- Ukidanje zakona koji su na snazi i uspostavljanje novih procedura i praksi u okviru nastavka revolucionarnog rada;
- Eleminisanje svih devijacija, odnosno neprijatelja revolucije, uključujući komuniste, kapitaliste i Muslimansko bratstvo;
- Dodajela oružja stanovnicima u cilju odbrane revolucije pod sloganom „sloboda pripada ljudima ne neprijateljima“;
- Reforma državne uprave;
- Pokretanje Kulturne revolucije (Obeidi, 2001: 139).

Gadafi je razvio posebnu državnu konstrukciju džamahiriju (svenarodnu republiku) koja je trebalo da predstavlja treći put između kapitalističke demokratije i sovjetskog socijalizma (Kampanini, 2011: 137).

1.2.1 Zelena knjiga i novi sistem vlasti

Svoju političku filozofiju Gadafi je objavio, 1976. godine, u Zelenoj knjizi gdje je definisao političke, ekonomske i socijalne osnove džamahirije kroz tri posebna poglavlja: rješenje problema demokratije: vlast naroda; rješenje ekonomskog problema: socijalizam i

socijalna osnova Treće univerzalne teorije. U nastavku teksta, navedene su osnovne teze sadržane u Zelenoj knjizi koje je Gadafi nastojao da implementira tokom narednih godina svoje vladavine.

Savremeni demokratski sistemi u kojima vlast vrši pojedinac, grupa, partija ili klasa predstavljaju poraz ljudi, odnosno istinske diktatorske sisteme. Alat nedemokratske vlasti predstavlja parlament budući da stvarna demokratija postoji pri direktnom učestvovanju ljudi a ne preko njihovih predstavnika koji monopolizuju njihovu suverenost i otuđuju se od masa. Ljudi se uvlače u politički cirkus glasanja, pri čemu se njihovi glasovi mogu kupovati i zloupotrebiti, a siromašni ne mogu voditi izborne kampanje, tako da vlast osvajaju bogati (Gadafi, 1976: 6-7). Partije, takođe, predstavljaju diktatorski instrument vlasti ljudi koji dijele usko određene ciljeve i interese a kojima se omogućava da vladaju svim ljudima. Partije su podložne korupciji a često odstupaju od svojih programa u borbi za vlast, odnosno namjeri da poraze vladajuću partiju (*ibid*, 8-9). Plebisciti su demokratska prevara budući da oni koji glasaju nemaju mogućnost da obrazlože zašto su glasali „da”, odnosno „ne”. Ustav ne predstavlja društveni zakon, već odražava volju instrumenta vlasti, bilo da je to pojedinac, odbor, klasa ili partija. Pirodni zakon je utemeljen u tradiciji ili religiji datog društva. Religija sadrži tradiciju, a tradicija je izraz prirodnog života ljudi. Ustav je pozitivni zakon koji ne počiva na ovim izvorima (*ibid*, 17-18).

Problem demokratije moguće je riješiti odbacivanjem navedenih instrumenata vlasti: parlamenta, partija, plebiscita, ustava i primjenom Treće univerzalne teorije, odnosno uspostavljanjem vlasti naroda bez predstavljanja. Demokratski sistem predstavlja povezanu strukturu koja se zasniva na temeljnim narodnim konferencijama i narodnim odborima koji se sastaju u Generalnom narodnom kongresu (*ibid*, 23). Sekretarijati temeljnih narodnih konferencija čine narodne konferencije, dok narodne odbore koji imaju funkciju vladine administracije biraju temeljne narodne konferencije kojima su odbori odgovorni za svoje djelovanje. Temeljne narodne konferencije definišu politike i vrše nadzor nad njihovom primjenom, dok Generalni narodni kongres donosi rezolucije koje sprovode odbori (*ibid*, 16).

U ovakvom društvu, mediji predstavljaju sredstvo izražavanja društva i ne mogu pripadati privatnicima ili korporativnim tijelima i time postati sredstvo za izražavanje njihovih interesa. Demokratska štampa je ona koju izdaje Narodni odbor i obuhvata sve društvene grupe. Devijacija se u društvu narodnih odbora i konferencija ispravlja demokratskom revizijom, jer nije rezultat djelovanja vanjske grupe već društva u cjelini (*ibid*, 21). Reakcija na pojavu devijacija u društvu u vidu revolucija, odnosno nasilog preusmjerenja nije demokratska jer ne obuhvata sve ljude i služi se nasiljem. Takođe, u društvu narodnih odbora i konferencija nadzor ljudi vrši se od strane samih ljudi (*ibid*, 20).

Ekonomska osnova Treće univerzalne teorije podrazumijeva napuštanje sistema „plata“, gdje su oni koji zarađuju platu vrsta robova. Ova teorija obuhvata uvođenje sistema u kojem svaka komponenta ekonomske proizvodnje ima pravo na jednake koristi od iste (industrija: sirovina, fabrike, radnici, poljoprivreda: čovjek i zemlja, *ibid*, 25-28).

Socijalna osnova Treće univerzalne teorije podrazumijeva da osnovu istorijskog kretanja čini socijalna povezanost koja povezuje ljudske zajednice od porodice do plemena i nacije. Nacionalizam je faktor jedinstva u društvu i time predstavlja osnovu za preživljavanje. Svaka nacija bi trebalo da ima jednu religiju kako bi prevladavala harmonija, a život zajednice postao stabilan (*ibid*, 43).

1.2.2. Vanjska politika i plemenski sistem

Gadafi je početkom svoje vladavine bio veliki naserovac. Međutim, nakon dolaska Sadata na vlast u Egiptu koji je uspostavio dobre odnose sa SAD-om i zaključio mir sa Izraelom, došlo je do pogoršanja odnosa, pa čak i kratkotrajnog rata 1977. godine (Phillips et al, 2005). Pod pritiskom drugih arapskih zemalja, Egipat se povukao i sklopljen je mir. Nakon toga, Gadafi je svoju međunarodnu politiku preusmjerio sa arapskih zemalja na Afriku. Na sastanku afričkih kraljeva 2008. godine osnovana je Afrička unija, gdje je Gadafi proglašen „kraljem svih kraljeva" Afrike (Totman & Hardi, 2014: 4).

Dugo je podržavao revolucionarne i subverzivne pokrete u Evropi, afričkom i arapskom svijetu kako bi pokrenuo opštu revoluciju protiv sistema (Kampanini, 2011: 138). Nije bio omiljen među arapskim liderima, Sadat ga je smatrao ludim, sa Burgibom nije imao komunikaciju, a pratio ga je i glas finansijera međunarodnog terorizma i neprijatelja Zapada. Nakon američke vojne intervencije 1986. godine, te završetka Hladnog rata počinje da se otvara prema Zapadu (*ibid*, 139). Godine 2003. donio je odluku o demontiranju oružja za masovno uništenje čime je počelo odmrzavanje odnosa sa SAD-om i međunarodnom zajednicom (Blanchard & Zanotti, 2011: 27). Sjedinjene Američke Države su 2006. godine odlučile da obnove diplomatske odnose sa Libijom i uklone je sa liste država koje podržavaju terorizam (Vandewalle, 2012).

Kada je došao na vlast Gadafi se zalagao za ukidanje plemenskog sistema kao zaostavštine monarhističke prakse. Međutim, nastavio je da plemenske podjele i lojalnosti koristi kao instrument moći, dodjelom političkih pozicija dominantnim plemenima, distribucijom privilegija i okretanjem jednog plemena protiv drugog (International Crisis Group, 2011: 11). Od sredine 1970-ih, Gadafi je formirao saveze sa glavnim plemenima kroz sklapanje brakova, te imenovanje njihovih pripadnika na pozicije funkcionera i članova bezbjednosnog aparata (Lacher, 2011: 4).

Procjenjuje se da Libija ima 140 plemena i klanova, od čega 20 do 30 ima stvaran uticaj (International Crisis Group, 2011: 11). Glavna libijska plemena su: Gadafa - pleme Gadafija koje sa 100.000 pripadnika predstavlja jednu od najmanjih grupa u Libiji; Varfala - najveće pleme koje obuhvata jedan milion pripadnika; Magarha - drugo najveće pleme u Libiji; Tuarek (*Tuareq*) - 560.000 pripadnika; Berberi (*Berbers*) - 50% stanovništva zapadnih planina; Barasa (*Bara'sa*) – iz njega potiče druga žena Gadafija; Zuvaja (*Zuwayyah*) – malo pleme u istočnim i centralnim regionima bogatim naftom; Bani Valid – preklapa se geografski sa Varfala; Tarhuna – čini trećinu stanovništva Tripolija; Zentan – locirano između Tripolija i granice sa Tunisom, Misrata – najveće pleme u istočnoj Libiji, okolini Bengazija i Darnah; Al Avakir (*al-Awaqir*) – nekadašnji centar otpora osmanskoj i

italijanskoj vlasti, smješteno uglavnom u gradu Al Bejda (*Al-Bayda*); Obejdat (*Obeidat*) – locirano u okolini grada Tobruk (Apps & Piper, 2011).

Plemena locirana u istočnom dijelu zemlje su vjerovala da su plemena u zapadnom dijelu, odnosno oblastima Tripolitaniya i Fezan privilegovana. To proizilazi iz činjenice da je nakon pada Idrisa 1969. godine, Gadafi uklonio iz vlasti pripadnike istočnih plemena, kao što je pleme Zavija (*Zawiya*) (Thomas, 2014: 19). Pleme kojem je pripadao Gadafi, kao i plemena Magarha i Varfala bila su favorizovana, iako su veze sa plemenom Varfala oslabile nakon što su određeni oficiri - pripadnici ovog plemena optuženi da su učestvovali u pripremi udara protiv Gadafija 1993. godine zbog čega su i pogubljeni (*ibid*, 20).

1.3 Negacija vojnog profesionalizma i institucionalizovanosti

Bezbjednosno-odbrambeni sistem nove države - Libije čija je nezavisnost priznata 1951. godine činila je vojska kao najkohezivnija grupa libijskog društva. Formirali su je veterani tokom borbe protiv kolonijalne italijanske uprave. Konzervativna monarhija na čelu sa kraljem Idrisom Al Senusiom nije vojsci obezbijedila status utemeljen na poštovanju i povjerenju. To iz razloga što kralj vojsku nije smatrao tvorcem nezavisnosti (Gaub, 2014: 39), budući da se libijski nacionalizam počeo razvijati tek od konstituisanja države. Naprotiv, sentiment pripadnosti libijskoj naciji bili su jako izraženi u vojsci i predstavljali ključni element sjedinjenja, kohenzije i solidarnosti pripadnika oružanih snaga. To je produkovalo formulisanjem političke platforme u njihovim redovima i *coup d'etat* 12 mladih oficira 1969. godine kojim je svrgnuta monarhija. Od 1969. do 1975. godine vojska je predstavljala glavni stub novog sistema, broj pripadnika se udvostručio, a povećala su se i finansijska izdvajanja za vojsku. To je bio period tzv. medenog mjeseca vojske i režima (Gaub, 2013: 226).

Do transformacije, odnosno prekida odnosa zasnovanog na povjerenju došlo je 1975. godine kada je 20 do 30 oficira, većinom iz Misrate pokušala da svrgne Gadafija udarom (*ibid*). To je dovelo do pogubljenja 22 oficira (Gaub, 2014: 39) i ukidanja Revolucionarnog

savjeta komande 1977. godine uz implementaciju novog političkog sistema džamahirije koja je podržumijevala direktnu vladavinu naroda kroz odbore i kongrese. Pitanja poput vojske, vanjske politike, policije, budžeta i petroleuma nijesu spadali u njihovu nadležnost, već samo pitanja koja ne određuju stabilnost države. U ovakvom sistemu vojska je imala poziciju autsajdera (*outsider*), budući da je, prema članu 16 Ustava (1969), odbrana zemlje predstavljala svetu dužnost, a vojna služba čast za narod Libije. Takođe, članom 9 dokumenta Proklamacija moći naroda (*the Proclamation of People's Power*) bilo je propisano da odbrana zemlje predstavljala odgovornost svakog građanina.

Koncept oružani ljudi (*al-sha'b al-musallah*) inspirisan je otporom koji su Libijci pružili italijanskoj kolonijalnoj vlasti, kao i praksom kolektivne samoodbrane Beduina. To je vodilo uspostavljanju opšte vojne obuke 1978. godine, kao i velikoj militarizaciji društva. Od srednje škole Libijci su bili involvirani u neki vid vojne obuke ili vojne strukture kroz osnovne instrukcija u oblasti odbrane u školi do Narodne milicije (*People's Militia*) koja je obuhvatala stanovnike uzrasta od 45 do 55 godina starosti. Milicija nikad nije dostigla nivo spremnosti i obučenosti koji je Gadafi očekivao, njena uloga se svela na obezbjeđivanje javnih zgrada u vremenima krize (Gaub, 2013: 228).

Nasuprot koncepta narodne vladavine putem odbora, Gadafi je institucionalizovao kontrolu naroda kroz revolucionarne komitete na čijem čelu su se nalazili preostali članovi Revolucionarnog savjeta komande. Zadatak komiteta bila je zaštita revolucije od svake eventualne prijetnje sistemu, uključujući vojsku. Revolucionarna garda koju je činilo 3.000 vojnika predstavljala je osnovu kontrole društva. Na taj način, vojska je bila podijeljena između revolucionarnih struktura i ostatka društva, pri čemu je Gaub (*ibid*) njenu poziciju opisala kao „šizofrenu“. Komiteti su se pokazali kao neproductivni u kontekstu mobilizacije masa 1986. godine za učešće u antiameričkim demonstracijama usljed bombardovanja Tripolija i Bengazija (*ibid*, 229).

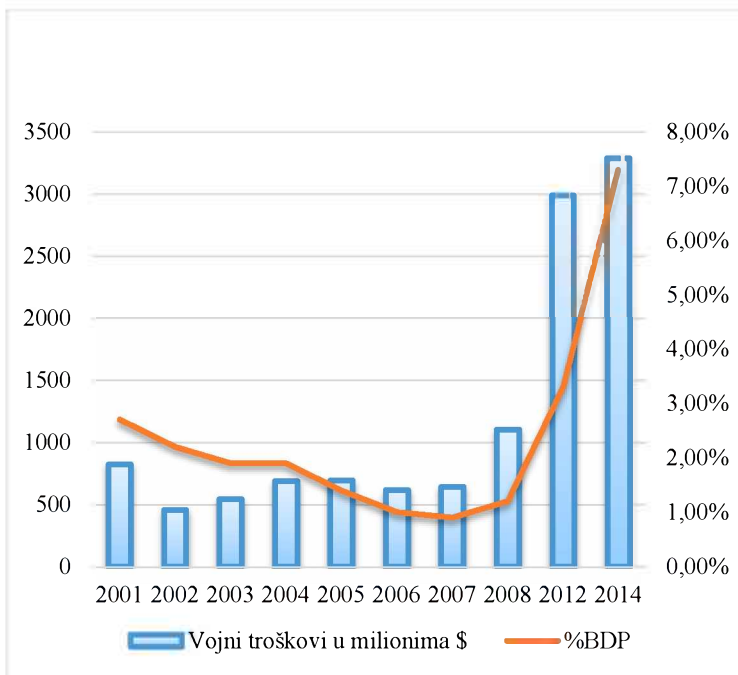
Politika ograničavanja moći i uticaja vojske je postajala oštrija kao reakcija na kasnije pokušaje državnih udara. Umjesto formiranja jedinstvenih odbrambenih snaga, Gadafi je formirao više jedinica: Hamijeva brigada (*the Khamis Brigade*) - 10.000 vojnika sa teškim

naoružanjem, a uključivala je i vazdušne snage; Narodna milicija (*the People's Militia*) – 45.000 plemenskih ratnika; 50.000 pripadnika regularne vojske; i sporadično okupljena Islamska legija (*the sporadically staffed Islamic Legion*) - nadležna za postizanje ciljeva na vanjskom planu, odnosno afričkom kontinentu (Townsend, 2015: 7).

Pored stvaranja paralelnog bezbjednosnog aparata, Gadafi je odlučivao o regrutovanju novih pripadnika vojske, kao i o njihovom napredovanju u službi što se prije zasnivalo na etničkoj i plemenskoj pripadnosti nego na kvalifikacijama i kompetencijama. Lider je favorizovao mlade oficire iz njegovog plemena i njemu bliskih plemena Varfala i Magarha (Barany, 2011). Često rotiranje oficira, kroz sedam vojnih regiona, onemogućavalo je izgradnju bližih veza između oficira i nižih rodova (Gaub, 2013: 232). To je vodilo sistemskoj eroziji profesionalizma i kohezije u oficirskom korpusu. Takođe, društvo nije pretjerano poštovalo vojsku, a nije imalo ni povjerenja u nju. Ona se nalazila u sendviču između društva i režima (Gaub, 2014: 39).

Prije sticanja nezavisnosti, uz pomoć Velike Britanije, otvorena je vojna akademija u Bengaziju koju je pohađao i sam Gadafi ali je nakon udara zatvorena. Kasnije je otvorena u Tripoliju (GlobalSecurity.org). Međutim, strategija sprečavanja udara koja je, između ostalog, uključivale zabranu obuka sa municijom, vodila je slabljenju kapaciteta za vođenje rata. To je pokazao neuspjeh u ratu sa Čadom u periodu 1978-1987. Gadafi je 1972. godine okupirao sjevernu oblast Čada – Auzu Strip (*Aouzou Strip*), što je predsjednik te države Fransa Tombalbay (*Francois Tombalbaye*) prihvatio. No, nakon njegovog zbacivanja 1975. godine novo rukovodstvo je opozvalo navedenu odluku. Međunarodni sud pravde je 1993. godine priznao Auzu Strip kao dio Čada (Gaub, 2013: 232). Ovo iskustvo je pokazalo da vojska nije bila ni dobro obučena, ni efikasna, ni koordinirana na odgovarajući način. Nakon povlačenja sankcija, Gadafi se odlučio za modernizaciju naoružanja, odnosno zamjenu starog sovjetskog, nabavkama novog naoružanja iz Francuske i Britanije.

Grafikon 5: Vojna izdvajanja 2001-2008, 2012, 2014

Izvor: SIPRI, Libya.

Tabela 21: Vojni troškovi Libije (2001-2014)		
Godina	Troškovi u milionima \$	%BDP
2001	820	2,7%
2002	453	2,2%
2003	541	1,9%
2004	685	1,9%
2005	691	1,4%
2006	614	1,0%
2007	639	0,9%
2008	1100	1,2%
2009	-	-
2010	-	-
2011	-	-
2012	2987	3,3%
2013	-	-
2014	3289	7,3%

Prema podacima SIPRI (2015), Libija je u periodu 2001- 2008. godina ulagala manje od 2% BDP-a u vojsku, pri čemu je 2007. godine taj udio iznosio 0,9%. To je u poređenju sa zemljama regiona i ukupnim broj stanovnika na vrlo niskom nivou. Podaci pokazuju da su troškovi znatno porasli nakon rata, naročito 2014. godine kada je njihov udio u BDP-u činio 7,3%.

Što se tiče strane pomoći u oblasti odbrane i bezbjednosti, SAD su, nakon ukidanja sankcija i uklanjanja sa liste zemalja koje podržavaju terorizam, odlučile da pomogne Libiji prvenstveno u oblasti antiterorističkog djelovanja kroz sljedeće programe: Finansiranje strane vojske (*Foreign Military Financing*), Međunarodno vojno obrazovanje i usavršavanje (*International Military Education and Training*), Program koji se odnosi na antiterorizam, neproliferaciju i sl. (*Non-Proliferation, Anti-Terrorism, Demining and Related Programs*), kao i Fonda za ekonomsku podršku. U 2008. godini ukupan iznos pomoći je bio milion

dolara, 2009. godine 3,05 miliona, 2010. godine 780.000 hiljada, a 2011. godine 875.000 dolara (Blanchard & Zanotti, 2011: 39).

1.4 Uloga i pozicija vojske u građanskom ratu

Visok životni standard u zamjenu za nizak nivo političkih i građanskih sloboda predstavljao je ekonomsko-socijalni temelj džamahirije kao države raspodjele (*distributive state*). No, stopa nezaposlenosti je 2011. godine iznosila 30% što je najviše pogađalo pripadnike mlade populacije i žene (Meyran, 2014: 311). Reforme u pravcu liberalizacije, modernizacije i privatizacije su samo djelimično bile sprovedene i nijesu išle u korak sa povećanjem stope obrazovanja mladih. Region Kirenaika (*Cyrenaica*) je posjedovao 80% naftnih rezervi, a bio je vrlo siromašan budući da je kao sjedište islamske opozicije predstavljao predmet oštih mjera režima, uključujući diskriminaciju prilikom raspodjele prihoda od nafte (*ibid*, 312).

U tom kontekstu, Endrju Solomon (*Andrew Solomon*, 2011) je identifikovao tri osnovne greške Gadafijeve vladavine: odstupanje od plana Seifa Al Islama¹⁰⁵ ekonomskih reformi, odnosno vođenja umjerene politike na vanjskoj sceni, a čvrstorukaške na unutrašnjem planu; ne rješavanje pitanja siromaštva naroda – stvaranjem održive ekonomije koja nije zasnovana na nafti ili raspodjelom jednog dijela prihoda od nafte; kao i zanemarivanje potreba mladih, odnosno njihove visoke stope nezaposlenosti.

Uspjeh koje su ostvarili antirežimski protesti u Tunisu i Egiptu podstakao je nezadovoljne Libijce da izađu na ulice 15. i 16. februara 2011. godine. Okidač je predstavljalo hapšenje Fetija Terbela Salve (*Fathi Terbil Salwa*) mladog pravnika i aktiviste ljudskih prava koji je predstavljao porodice 1.200 zatvorenika ubijenih u zatvoru Abu Salim 1996. godine (Meyran, 2014: 313). Nacionalna konferencija libijske opozicije koja je

¹⁰⁵ Seif Al Islam Gadafi (*Saif al-Islam Gaddafi*) je drugi sin Muamera Gadafija i njegove žene Safije Farkaš, rođen 25. juna 1972. godine. Diplomom doktora nauka je stekao na Londonskoj školi ekonomije (*London School of Economics*).

osnovana 2005. godine i okupila različite političke opozicione grupe, 17. februara 2011. godine, organizovala je Dan bijesa - *Day of Rage* (Apap, 2016: 1). Plemena kao što su Varfala, Zavija, Bani Valid i Zintan zvanično su povukla svoju podršku Gadafiju i pridružila se opoziciji.

Online socijalne mreže, poput Fejsbuka i Tvitera doprinijele su disperziji pobune. Pobunjenici su, postepeno, ostvarili kontrolu nad ključnim gradovima u istočnom dijelu zemlje, uključujući drugi po veličini grad Bengazi, gdje su, 27. februara 2011. godine, uspostavili prelaznu vladu – Nacionalni prelazni savjet (*National Transitional Council*).

Revolt se pretvorio u građanski rat. Kao reakcija na brojne civilne žrtve, zapadne zemlje su odlučile da podrže pobunjenike u cilju neutralizovanja snaga Gadafija. Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija donio je Rezoluciju 1973 koja je predviđala:

- 1) Države članice Ujedinjenih nacija imaju dozvolu da preduzmu sve potrebne mjere u ime zaštite civila i civilnih područja koja se nalaze pod prijetnjom napada, uz izuzimanje okupacionih snaga;
- 2) Zabrana letova svih vrsta aviona koji nijesu u interesu „libijskog naroda“;
- 3) Pomorska blokada, odnosno kontrolisanje svih brodova koji putuju prema Libiji;
- 4) Zapljena svih ekonomskih sredstava libijske vlade na stranim računima, a zapljenjena sredstva će u kasnijoj fazi biti data na korišćenje u ime dobrobiti „libijskog naroda“;
- 5) Zabrana putovanja u inostranstvo za visoke zvaničnike Libije (The Guardian, 2011).

Od 19. marta intervenciju su sprovodile francuske i američke snage¹⁰⁶ do 24. marta kada je NATO preuzeo komandu nad operacijama. Režim Gadafija je pružio snažan otpor ali je izgubio kontrolu nad Tripolijem 20. avgusta i konačno pao 20. oktobra kada je grad Sirt došao u ruke pobunjenika a Gadafi ubijen (Pinfari, 2012: 39).

¹⁰⁶ Prema ocjeni Pinfarija (2012, 41-42) Evropska unija je pokazala da nije sposobna da vodi intervenciju s obzirom na različit odnos zemalja članica prema ovom pitanju. Francuska i UK su bile za intervenciju, za razliku od Italije i Njemačke, prvenstveno zbog jačih trgovinskih veza ovih zemalja sa Libijom. Ipak, Italija je na kraju podržala intervenciju, za razliku od Njemačke čije je javno mnjenje bilo jasno protiv.

U odnosu na Egipat i Tunis, vojska u Libiji nije imala ulogu neutralnog bafera (*buffer*) između demonstiranata i vojske. Slaba libijska vojska se u prvim danima pobune podijelila na jedinice lojalne Gadafiju i jedinice koje su podržale pobunjenike u Bengaziju (Droz-Vincent, 2012: 137).

Do građanskog rata 2011. godine, oružane snage Libije nikada nijesu korišćene za zaštitu režima od unutrašnjih nemira, uključujući demonstracije, za razliku od Revolucionarne garde i policijskih snaga. Pripadnici vojske nijesu prošli obuke koje bi ih osposobile za djelovanje u takvim situacijama. Shodno tome, vojska je na konflikt reagovala na tri različita načina: individualni odlazak – dezertiranje pojedinačnih vojnika; kolektivni odlazak – dezintegracija jedinica koje su se pridružile snagama pobunjenika; i lojalnost – određene jedinice su ostale lojalne režimu i suprostavile se pobunama (Gaub, 2014: 40).

Tokom prva četiri mjeseca konflikta dezertirala je skoro polovina vojnika iz tri razloga: trenutna lokacija jedinice koja nije bila bezbjedna za individualne vojnike, mišljenje vojnika o konfliktu ili režimu, i kohezija (ili nedostatak kohezije) date jedinice (*ibid*).

Jedinice koje je odlikovao visok nivo kohezije ostale su lojalne režimu uključujući najopremljeniju i najoperativniju 32. brigadu koja je brojala 10.000 vojnika, uglavnom pripadnika Gadafijevog plemena. Na čelu Brigade nalazio se Gadafijev najmlađi sin Hamis Gadafi (*Khamis Gaddafi*), a kasnije je dobila podršku nenacionalnih milicija uglavnom iz subsahrske Afrike (Gaub, 2013: 237). Nekolike jedinice sa manjim brojem vojnika koje je odlikovala velika kohezija a koje su se pridružile Nacionalno oslobodilačkoj vojsci (*National Liberation Army*) pokazale su se najorganizovanijim i bitno doprinijele pobjedi pobunjenika. Na njihovom čelu nalazio se bivši ministar unutrašnjih poslova general Abdel Fatah Junis (*Abdel Fattah Younis*) koji je kasnije došao na čelo Nacionalno oslobodilačke vojske (*ibid*, 236). Milicije koje su vodile svoje posebne bitke u pojedinim područjima nijesu željele da se pridruže Nacionalno oslobodilačkoj vojsci, a u Junisa nijesu imale povjerenja zbog njegove

ranije pripadnosti Gadafijem strukturama vlasti. To je rezultiralo njegovim ubistvom u julu 2011. godine (*ibid*, 237).

Reakcija oružanih snaga na socijalne nemire determinisana je prirodom, karakterom i sadržajem civilno-vojnih odnosa tokom vladavine Gadafija. Kako je opisano u prethodnom poglavlju, napredovanje u službi zasnivalo na plemenskoj pripadnosti, a česta rotacija oficira sprečavala je uspostavljanje kohezivnih veza između rukovodstava i osoblja. Posebne snage bezbjednosti bile su mnogo privilegovane i opremljenije nego vojska u kojoj su dominirali članovi Gadafijeve porodice i plemena. To je ugrožavalo profesionalizam, koheziju i kapacitet vojske za borbu u ratu, te rezultiralo njenim porazom (Barany, 2011).

1.5 Somalizacija – Vladavina milicija

Podjela oružanih snaga Libije na prijatelje i oponente režima Gadafija dovela je do gubitka monopola nad oružanim snagama, te, uz intervenciju NATO-a, postavila osnove vrlo teške tranzicije. Primarni cilj novih tranzicionih vlasti bio je uspostavljanje bezbjednosti kroz obnovu monopola nad silom putem demobilizacije, demilitarizacije i razoružanja i centralizaciju vojnih i policijskih snaga.

Nacionalni prelazni savjet predstavljao je značajno središte pobuna koje su se pojavile 17. februara. Savjet je dobio široku međunarodnu političku i finansijsku podršku, ali nije uspio da se nametne kao jedinstven komandni centar u odnosu na brojne oružane milicije koje su, u skladu sa svojim pravilima i lokalnim agendama, djelovale u različitim djelovima zemlje. Milicije su bile organizovane u skladu sa plemenskim identitetom i ideologijom nezavisno od Nacionalnog prelaznog svajeta. To je dovelo do fragmentacije polja bezbjednosti na od 125.000 do 150.000 mladih revolucionarnih Libijaca (Droz-Vincent, 2012: 139) koji su se grupisali u 1.700 oružanih grupa (BBC, 2015). Ove grupe karakterisao je proces disolucije i rekonolidacije zasnovan na lokalnim dinamikam.

Nakon pada Gadafija, Nacionalni prelazni savjet pokazao je da nema kapacitet da izgradi mostove u društvu ni regionalne, ni plemenske, ni političke. Nije uspio da obnovi nukleus oružanih snaga Libije (Droz-Vincent, 2012: 9, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 544). Milicije su u nekim gradovima potpuno zamijenile civilne organe vlasti, a u drugim prisvojile infrastrukturu i ekonomska sredstva, poput naftnih rafinerija (Blagojević & Šćekić, 2017: 544).

Nedostatak bezbjednosti proizilazi iz činjenice da je dostupna velika količina noružanja koja je ostala iz građanskog rata, kao i slabih granica sa susjednim zemljama (Townsend, 2015: 9). U tom kontekstu, neki analitičari opisali su Libiju kao bazar oružja - *arms bazaar* (BBC, 2015), pri čemu, usljed nedostatka kontrole nad granicama, naoružanje lako postaje predmet krijumčarenja. Pored toga, slaba granična kontrola omogućila je grupama Al Kaide protjeranim iz Malija da se lociraju u južnom dijelu Libije (*ibid*). Gadafi je imao dogovore sa lokalnim plemenima u vezi sa kontrolom i zaštitom granica. Njegovim padom takvi dogovori su postali ništavni, a prelazne vlade nemaju kapacitet da ih obnove (*ibid*).

Degadafizacija, odnosno proces obračunavanja sa preostalim pristalicama Gadafija uključio je arbitrarna hapšenja i torturu građana u gradu njegovog rođenja – Sirtu. Pored toga, donesen je Zakon o antiglorifikaciji koji je doveo u pitanje slobodu govora, kriminalizacijom izražavanja podrške Gadafiju i njegovim idejama. Zakon je zamijenjen sličnim aktom, Zakonom o političkoj izolaciji koji je svakom bivšem funkcioneru zabranio pravo na vlast (Doroshenko, 2015: 25). Više je ljudi uhapšeno, mučeno i ubijeno od strane bivših pobunjenika nego tokom 42-nje vladavine Gadafija. Tokom dvije godine od pada Gadafija 1.200 ljudi je postalo žrtva političkog ubistva (*ibid*).

Budući da su 40 godina bili pod autoritarnom vladavinom, milicije nijesu imale demokratski kapacitet da izgrade državu, zasnovanu na principima vladavine prava. Počinile su ratne zločine i druge ozbiljne povrede međunarodnog prava i ljudskih prava. Libijska zora i Zintan milicija zlostavljale su civile na osnovu njihovog porijekla i političke pripadnosti. Ubile su ili ranile stotine civila i uništile ili nanijele štetu civilnoj infrastrukturi (Amnesty

International, 2014). U prvih devet mjeseci 2014. godine najmanje 250 ljudi je ubijeno, uključujući sudije, novinare, tužioce i sl (HRW, 2014). Stranci i diplomate su nastavili da budu mete oružanih grupa. Nedostatak granične kontrole i plemenske borbe doprinijele su pogoršanju bezbjednosne situacije, pri čemu je nastavljena trgovina ljudima, drogom i oružjem na granicama Libije sa Čadom, Sudanom, Egiptom i Alžirima (*ibid*). Osim toga, milicije su zauzele određene naftne terminale u posjedstvu zapadnih kompanija, što je vodilo padu proizvodnje (BBC, 2015).

U Libiji ima blizu 2.000 milicija koje se dijele u tri grupe: ne-džihadističke, džihadističke i provladine grupe (BBC, 2016). Ne-džihadističke grupe uključuju Libijsku zoru (*the Libya Dawn*) koju su u početku činili borci iz Misarte. Libijska zora predstavlja oružane snage Opšteg nacionalnog kongresa, bivšeg parlamenta koji je opet sazvan u Tripoliju, a kontroliše skoro sve primorske gradove od Misrate do granica sa Tunisom, kao i gradove na daljem jugu. Pored Libijske zore, u nedžihadističke grupe spada: Libijski štit (*the Libya Shield*) koji čini više milicija iz različitih djelova zemlje, Centralni libijski štit (*the Central Libya Shield*) koji podržava Opšti nacionalni kongres i djeluje pod njegovim Ministarstvom odbrane, i Štit Bengazija (*the Shield's Benghazi*) koje predvodi Visam bin Hamid (*Wisam Bin-Hamid*).

Najznačajnija džihadistička grupa je Islamska država koja se pojavila na teritoriji Libije 2015. godine, odnosno u istočnom gradu Derna. Pripadnici Islamske države zauzeli su Sirt odakle se emituje radio program stanice Al Bajan (*Al Bayan*). Izvršili su napade na hotele, ambasade i sl. Islamska država podijelila je Libiju na tri provincije: Barka (Kirenaika) na istoku, Tripoli (Tripolitaniya) na zapadu i Fezan na jugu i u centralnom dijelu zemlje. Grupa privlači borce iz subsaharskih zemalja. Islamski šura savjet mladih (*Islamic Shura Youth Council*) u Derna koji se povezuje sa Islamskom državom, osnovao je islamski sud, islamsku policiju i sprovodi javna pogubljenja i šibanja (HRW, 2014).

Ostale džihadističke grupe su: Ansar Al Šarija (*Ansar al-Sharia*) - najuticajnija u istočnoj Libiji, povezana sa Al Kaidom, a djeluje od pada Gadafija; Šura savjet revolucionara Bengazija (*the Benghazi Revolutionaries Shura Council*) - predstavlja oponenta Libijske

narodne armije, a čine ga sljedeće grupe: Ansar Al Šarija, Brigada 17. Februar i Brigada Rafala Al Sahati (*Rafallah al-Sahati*), kritikovan je od strane ID za saradnju sa Libijskom zorom; Šura savjet mudžahedina Derne (*the Derna Mujahidin Shura Council*) - povezan je sa Al Kaidom i predstavlja koaliciju islamističkih milicija formiranih u decembru 2014. godine, vodi sukobe sa Islamskom državom oko Derne; Šura savjet revolucionara Adždabije (*the Ajdabiya Revolutionaries Shura Council*) - predstavlja islamističku miliciju iz Adždabije, primorskog grada zapadno od Bengazija i vodi borbu protiv Libijske nacionalne armije. Libijska nacionalna armija (*the Libyan National Army, LNA*) podržava međunarodno priznatu vladu, a u maju 2014. godine pokrenula je kampanju Operacija dostojanstva (*Operation Dignity*) protiv islamističkih grupa. Ima podršku raznih jedinica uključujući milicije i specijalne snage Al Saika (*Al Saiqa*). Brigade Zintan, Al Suaik (*al-Sawaiq*) i Al Kaka (*al-Qaqa*) djeluju u zapadnom dijelu Libije. Zintan milicija podržava međunarodno priznatu vladu i nekoliko puta se sukobila sa Libijskom zorom (BBC, 2016).

Nakon izbora 2014. godine, frakcija na čelu sa islamistima koja je izgubila izbore ostala je na vlasti u glavnom gradu Tripoliju, dok je druga frakcija uspostavila parlament u Tobruku i ima podršku međunarodne zajednice, te kontrolu nad regionom Kirenaika gdje se slabo obučena vojska bori sa džihadistima u Bengaziju i drugim gradovima. Ujedinjene nacije imaju za cilj da stvore jedinstvenu vladu u cilju stabilizacije zemlje i suzbijanja migracija zbog čega su organizovale pregovore između dvije rivalske vlade.

U skladu sa Izvještajem Crisis Group (2015, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 544), ključne pokretače konflikta koji je podijelio Libiju od jula 2014. godine predstavljaju upravljanje i kontrola hidrokarbonskih resursa, infrastrukture za njihovu eksploataciju i prihoda od njihove prodaje.

S obzirom na to da nakon četiri godine od pada Gadafija nije uspostavljena stabilna centralna vlada, civilna kontrola i nadzor nad milicijama su ekstremno slabi. Štaviše, civilni organi vlasti su prinuđeni na dogovore sa lokalnim milicijama u cilju održavanja reda na lokalnom nivou. „Vojna logika“ koja je dovela do kolapsa bivšeg režima bila je zasnovana na fragmentiranim lokalnim pobunama i *ad hoc* vojnom grupisanju (Droz Vincent, 2014:

201, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 544). To je ukazivalo da će, u uslovima dostupnosti brojnog naoružanja, politički proces biti izložen nasilnim prekidima. Osim toga, tokom vladavine Gadafija vojska nikad nije bila profesionalizovana i institucionalizovana na odgovarajući način, što je onemogućilo centralizovanje vojske u posleratnom periodu. Pobunjenici grupisani u milicije postali su vladari Libije. Različiti vojni i plemenski lideri samoproklamovali su se za ministra odbrane, ministra unutrašnjih poslova i sl. bez obzira na centralnu vlast (Townsend, 2015: 9, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 544). Slabe granice, djelovanje ID i oružanih milicija približavaju Libiju grupi država kao što su Sijera Leone i Somalija koje su uništene od strane milicija (Blagojević & Šćekić, 2017: 544).¹⁰⁷

Libija je 2015. godine zauzela 25 mjesto na listi Indeksa fragilnih država sa 95,3, pri čemu je ispred Sjeverne Koreje 93,8, Mauritanije 94,9 i Majnmara 94,7. Od 12 ključnih parametara, najgore stanje je prepoznato u oblasti državnog legitimiteta (9,8), vanjske intervencije (9,5), bezbjednosnog aparata (9,3), frakcionalizacije elita (9,1) i poštovanja ljudskih prava i vladavine prava (9,0). Prema izvještaju Fonda za mir (2015:19), budući da je Libija u 2015. godini smještena u grupu „Alarmanтно“, postoji razlog da se očekuje da se u narednim godinama pridruži Iraku, Siriji i Jemenu u grupi „Veoma alarmanтно“¹⁰⁸, i to uzimajući u obzir siromaštvo, unutrašnji nered i prekogranične sprove (Messner, 2015: 19).

Tabela 18: Rezultati Indeksa fragilnih država za Libiju, 2015

Zemlje	DP	REF	GG	HF	UED	ECO	SL	PS	HR	SEC	FE	EXT ¹⁰⁹	Ukupno
Libija	5,4	7,4	7,8	6,4	6,1	8,0	9,8	7,5	9,0	9,3	9,1	9,5	95,3

Izvor: Fragile States Index 2015

¹⁰⁷ Razlika u odnosu na ove dvije zemlje je ta što se u Libiji socijalne snage suprostavljaju vojnoj logici. To pokazuju brojne lokalne demonstracije protiv vladavine milicija u drugoj polovini 2012. godine. Milicije čine obrazovani mladi ljudi koji se razlikuju od neobrazovanih i nekontrolisanih boraca u Somaliji ili Siera Leone (Droz-Vincent, 2014: 201).

¹⁰⁸ Način klasifikacije zemalja pogledati u okviru fusnote rada broj 78.

¹⁰⁹ Navedene oznake odnose se na dvanaest primarnih socijalnih, ekonomskih i političkih indikatora metodologije *Conflict Assessment System Tool, CAST*, koju je razvio Fond za mir. Značenje oznaka, odnosno indikatora pogledati u okviru fusnote rada broj 79.

Pod vladavinom Muamera Gadafija, režim u Libiji je dobio karakteristike koje su ga svrstale u kategoriju režima sultanističkog tipa. Generalne skupštine su služile kao demokratska fasada, a revolucionarni odbori su predstavljali sredstvo za pridobijanje podrške naroda njegovoj personalnoj vladavini.

Osnovne sultanističke karakteristike režima Muamera Gadafija su bile sljedeće: ne postojanje razlike između privatnog i javnog sektora pri čemu je razvijena korupcija¹¹⁰ i kleptokratija s obzirom na to da režim kontroliše prirodne resurse, u ovom slučaju proizvodnju i prodaju nafte; definisana pseudoidelogija kroz Treću univerzalnu teoriju, odnosno djelovanje odbora i komiteta kao fasadno demokratskih instrumenata za nametanje sopstvene politike društvu (Thomas, 2014: 11); jako personalizovana vladavina sa malom grupom, uglavnom članovima porodice i prijateljima, na vodećim pozicijama u zemlji¹¹¹, među kojima je određivao nasljednika nakon njegove smrti; ne postojanje političkog, ekonomskog i socijalnog pluralizma; mobilizacija ograničena na potrebe realizacije ciljeva režima; politika „štapa i šangarepe”, odnosno nagrađivanje pristalica kroz privilegije i imenovanje na visoke pozicije, a kažnjavanje neistomišljenika; postojanje posebnih bezbjednosnih službi koje štite vladara.

Postavljeni teorijski okvir rada ukazuje na to da je tranzicija iz sultanističkih režima moguća samo usljed prirodne smrti lidera, masovnim pokretom, pobunom vojske, stranom intervencijom ili gubitkom na izborima. U Gadafijevom režimu, režimski reformisti nijesu postojali budući da se na pozicije u strukturama vlasti dolazilo na osnovu stepena lojalnosti lideru, a ne kvalifikacija. Opozicija nije imala demokratski kapacitet i snagu s obzirom na to da su sve forme organizovanja, koje nijesu bile u skladu sa konceptom Treće univerzalne teorije, bile zabranjene i oštro kažnjavane. Međutim, nezadovoljstvo naroda je raslo usljed

¹¹⁰ Prema *Corruption Perceptions Index* (2010: 3) Libija je 2010. godine zauzela 146 mjesto od 178 država, sa skorom 2,2 na skali od 10 (veoma čisto – *very clean*) do 1 (veoma korumpirano – *very corrupt*). To je ukazivalo na ozbilje probleme u vezi sa korupcijom.

¹¹¹ U periodu od 1969. do 1999. godine, više od 112 ministara je imalo pozicije u Opštem narodnom kongresu, koji je bio ekvivalent vladi (Lammers, 2012: 36).

visokog stepena nezaposlenosti, neravnopravne raspodjele prihoda od nafte i favorizacije pojedinih plemena.

Nakon hapšenja aktiviste za ljudska prava koji se zalagao za oslobađanje političkih zatvorenika, 15. februara 2011. godine, došlo je do manifestovanja nezadovoljstva. Što je bilo dodatno podstaknuto dešavanjima u susjednom Tunisu i Egiptu. Uz stranu intervenciju, režim je pao nakon osam mjeseci pružanja otpora. Nakon toga opozicija je pokazala da nema kapaciteta da izgradi novi sistem vlasti koji bi bio zasnovan na principima demokratije, odnosno stabilnu vladu koja će uspostaviti red i mir u cijeloj zemlji. Štaviše, oružane milicije koje su vodile borbu protiv Gadafijevih snaga nastavile su da djeluju u pravcu narušavanja svakog pokušaja uspostavljanja monopola nad silom i centralizovanja oružanih snaga

Neki od razloga za takav razvoj situacije u postagadafijevom periodu mogu se naći u sultanitičkoj prošlosti, budući da sultanistički način vladavine predstavlja negaciju svih institucionalnih, strukturnih i kulturnih pretpostavki za razvoj demokratije (Linz & Stepan, 1998: 56; Chehabi & Linz, 1998: 37). S obzirom na identifikaciju sultana sa režimom, njegovim padom ruši se i njegov režim. U postsultanističkom periodu nove vladajuće snage se suočavaju sa izazovom ponovne izgradnje civilnog društva, državnog aparata, ekonomskog i pravnog poretka i političkog sistema.

2. JEMEN: FRAKCIONA VOJSKA ODRAZ FRAGMENTIRANOG DRUŠTVA

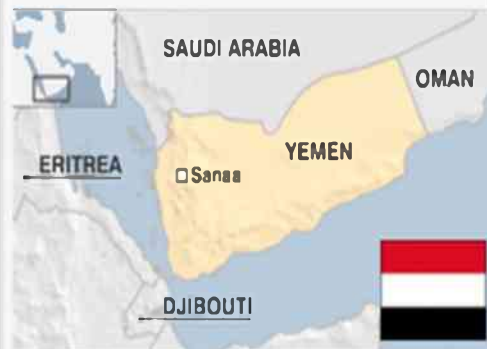
„Jemen se raspada pred našim očima”

Ban Ki Mun – generalni sekretar UN¹¹²

Sukobi, rat, siromaštvo, glad predstavljaju neke od glavnih asocijacija na najnerazvijeniju arapsku državu – Jemen. No, s obzirom na to da ne posjeduje osnovni element državnosti prema Veberovom konceptu, odnosno monopol nad silom, pitanje je da li ga možemo nazvati državom ili samo teritorijom siromaštva i konflikata. Nepostojanje kontrole stvara pogodno tlo za razvoj ekstremističkih grupacija, kao što je Al Kaida, što dodatno produbljuje podjele u društvu i narušava mogućnost normalnog funkcionisanja političkog sistema (Blagojević, 2016a: 18). Od ujedinjenja Sjevernog i Južnog Jemena 1990. do 2011. godine na čelu nove države Jemen nalazio se Saleh koji tokom svoje dugogodišnje vladavine nije uspostavio politički stabilnu i ekonomski održivu državu. Naprotiv, kleptokratija i kroni kapitalizam, gdje su favorizovani pripadnici njegovog plemena i porodice, predstavljali su osnovne karakteristike režima (Blagojević, 2016a: 19). U takvom okruženju i vojska je bila neprofesionalizovana i neinstitucionalizovana, za razliku od specijalnih jedinica koje su bile pod komandom članova Salehove porodice.

Osnovne informacije

Geografska lociranost i zastava:

Izvor: BBC, Yemen, 2016.

Veličina teritorije: 527.968 km²

Broj stanovnika: 23 miliona

Veličina oružanih snaga: 66.700

Vojna obaveza: Da

Početak protesta: 17. februar 2011.

Pad lidera: Da – pregovornom tranzicijom

Izvor: Lutterbeck, 2011: 36; CIA, Yemen 2016

¹¹² UN News Center: *Yemen is collapsing before our eyes,' UN chief warns, urging international support to end crisis*, Dostupno na: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50068#.Vx9kgiZmA5s>

Početkom 2011. godine Saleh se suočio sa antirežimskim protestima koji su doveli do njegovog odlaska sa vlasti kroz pregovarački model tranzicije uz „rezervisane domene“.

Postsalehov Jemen je krenuo negativnom putanjom rata, sukoba i oružja. Prema Indeksu humanog razvoja UN¹¹³, 2015. godine je zauzeo 168 mjesto od 188 država i teritorija sa skorom 0,482 koji ga je grupisao u kategoriju zemalja sa izrazito niskim humanim razvojem (UNDP, 2016: 2).

U nastavku teksta predstavljen je kratak istorijski osvrt u cilju razumijevanja konteksta dešavanja na ulicama i u institucijama Jemena 2011. godine, kao i osnovne karaktersitike vladavine Saleha. Poseban fokus je na razumijevanju uloge vojske u procesu promjene režima kao i na njen kasniji odnos sa civilnim vlastima. Ovim pitanjem su se u sklopu svojih radova, *inter alia*, bavili Barani (2011: 33-35) koji je identifikovao komparativne sličnosti između Jemena i Libije gdje se tribalizovana vojska podijelila na prijatelje i oponente režima, zatim Luterbek (2011: 36-40) koji je ukazujući na istu sličnost između ova dva slučaja, podjelu vojske objasnio njenim patrimonijalizmom, odnosno tribalizmom, kronizmom, korupcijom, deinstitutionalizovanošću i bliskom vezom između jednog dijela pripadnika vojske i društva, i Daniel Stimen (*Daniel Steiman*, 2012) koji je, takođe, ukazao na podjelu vojske po plemenskoj liniji, gdje su se nasuprot Salehovich lojalista naše pristalice generala Alija Mosena Al Amara.

2.1 Istorijski, kulturni i politički identitet Jemena

Savremeni Jemen nastao je ujedinjenjem Sjevernog i Južnog Jemena 1990. godine. Za razliku od Sjevernog Jemena nad kojim zbog nepristupačnog planinskog terena i otpora plemena, kolonijalne sile nijesu mogle da uspostave vlast i uticaj, Južni Jemen je više od 100 godina bio pod kolonijalnom upravom Velike Britanije. Takođe, kao formirane države u XX

¹¹³Indeks humanog razvoja UN predstavlja indeks koji obuhvata očekivani životni vijek, pismenost, prosječan broj godina školovanja i dohodak u cilju ocjene rezultata neke zemlje u pogledu pružanja socijalne zaštite i bezbjednosti svojim građanima (UNDP, 2016: 2).

vijeku imali su potpuno drugačiji sistem, Sjeverni Jemen je bio plemenska konzervativna država, a Južni Jemen socijalistička sekularna država (Gagić, 2013: 54 cit. prema Blagojević, 2016a: 18).

U predislamskom periodu današnja teritorija Jemena bila je poznata pod nazivom Srećna Arabija (*Arabia Felix*, starogrčki: *Eudaimon Arabia*) kroz koju je prolazio karavanski put tamjana. Ovaj put se protezao od Dhofara gdje se proizvodio tamjan (u današnjem Omanu), preko Jemena, Asira i Hedžaza (u današnjoj Saudijskoj Arabiji) do Gaze i Damaska, a glavni trgovački centri na ovom putu bili su Šabva, Sana, Medina i Petra. U cilju uspostavljanja kontrole nad ovim putem kojim su iz Indije i Afrike stizali začini, zlato, robovi, drago kamenje i sl, različita kraljevstva su nastojala da vladaju prostorom današnjeg Jemena: Minejsko, Kataban, Ausansko, Hadramautsko, Sabejsko i Himjarsko (Burrowes, 2014: 197). Najznačajniji politički, kulturni i socijalni događaj u historiji Jemena bio je dolazak islama 630. godine nove ere, kada je postao dio islamskog arapskog kalifata.

Naradeni period je u Sjevernom Jemenu okarakterisala borba za vlast raznih imama, od kojih su najznačajniji bili Zejdi¹¹⁴ koji su se zadržali do polovine XX vijeka. Osmanlije su u XVI vijeku preuzeli vlast u Jemenu ali su pod pritiskom Zejda iz unutrašnjosti istisnuti 1630. godine. U XIX vijeku opet preuzimaju kontrolu nad teritorijom Jemena (*ibid*, 198).

Britanci su, početkom ovog vijeka, od sultana Lahidža kupili luku Aden koja je 1839. godine postala njihov protektorat, a zatim kroz ugovore o zaštiti sa lokalnim vođama proširili kontrolu nad cijelom teritorijom Južnog Jemena. Izgradnja Sueckog kanala, povećala je strateški značaj Adena jer je omogućavao Britancima da kontrolišu brodove koji su plovili

¹¹⁴ Oko 55% Jemenaca pripada selafijskoj vjersko-pravnoj školi sunitskog islama, a ostatak zejditskom islamu (Gagić, 2013, 54). Zejditski islam predstavlja ogranak šiizma, ali je po mnogim karakteristikama blizak sunizmu. Zejditi i iranski dvanaestimamsmški šiiti vjeruju da su Ali, Hasan i Husein prva tri imama, ali prema Zejditima nepogrešivost imama i doktrina skrivenog imama ne postoji, a sunitske halife nijesu grešne. Zejditi imaju živog imama i smatraju da imam može biti bilo ko kô vodi porijeklo od Alija. Sukobi između Hutija (šiiti) i manjinskih selafija (radikalni pokret u okviru sunitskog islama) imali su elemente vjerskog sukoba, ali nijesu imali podršku stanovništva (Gagić, 2014).

Crvenim morem (Smitson, 2010: 2). Ugovorom iz 1904. godine Osmansko carstvo i Velika Britanija su uspostavili granice između Sjevernog i Južnog Jemena (*ibid*, 199) .

Južni Jemen pod britanskom upravom je zbog većih plata i mogućnosti zapošljavanja, te nižih taksi i boljeg sistema bezbjednosti bio privlačan mnogim stanovnicima Sjevernog Jemena koji su migrirali u Aden (Hertzman, 2013: 10).

Osmansko carstvo se raspalo 1918. godine, pri čemu je Sjeverni Jemen postao nezavisan na čelu sa imamom Jahja, liderom zajednice Zejda. Pod uticajem naserizma, i u saradnji sa Muslimanskim bratstvom, razvijao se nacionalistički pokret koji je pokušao državni udar 1948. i 1955. godine, ali bez uspjeha (Kampanini, 2011: 132).

Grupa slobodnih oficira na čelu sa Abdulahom al Salalom izvršila je državni udar koji je eskalirao u osmogodišnji građanski rat između rojalista i republikanaca. Rat je, na određeni način, odslikavao sukob između Saudijske Arabije koja je podržavala zejidsku monarhiju i Egipta koji je pružio podršku nacionalistima ali se nakon poraza od Izraela u šestodnevnom ratu povukao 1967. godine.

Građanski rat se 1963. godine preselio i u Južni Jemen, gdje je Nacionalistički oslobodilački front (NLF) vršio pritisak na britansku vladu da napusti Aden. Nakon zatvaranja Sueckog kanala 1967. godine, te učestalih gerilskih napada Fronta, Britanci, su napustili Aden. Novu vladu je formirao NLF i 30. novembra 1967. godine proglasio Demokratsku Narodnu Republiku Jemen koja je krajem 1970-ih promjenila ime u Narodnu Demokratsku Republiku Jemen, po uzoru na tadašnje socijalističke zemlje, sa kojima je održavala bliske odnose, posebno sa Sovjetskim Savezom (Gagić, 2013).

S druge strane, u Sjevernom Jemenu nacionalisti nijesu odustali i 1970. godine su proglasili Arapsku Republiku Jemen. Osnove nove Arapske Republike Jemen bile su socijalističke i militantne po uzoru na egipatski model. Prvi vođa Al Salal bio je vojnik, kao i ubijeni predsjednik Ibrahim Al Hamdi (1975-1977) i njegov nasljednik Al Abdulah Saleh

(1978-2011). Saleh je postepeno odustajao od naserovskog modela, ukinuo vojnu upravu i uspostavio civilnu vlast.

Proces ujedinjenja Sjevernog i Južnog Jemena trajao je od maja 1988. godine do potpisivanja ugovora o ujedinjenju u novembru 1989. godine. Ugovor su potpisali predsjednik Severnog Jemena Ali Abdullah Saleh i Ali Salem Al Bid (*Ali Salem al Beidh*) u ime Južnog Jemena. Dana 22. maja 1990. svečano je proglašeno ujedinjenje (Crisis Group, 2013: 4).

Nova ujedinjena država Jemen se okrenula Zapadu, višepartizmu i kapitalističkoj privredi. Međutim, nesuglasice i podijeljenost između šiitske Sane i sunitskog Adena, odnosno konzervativnog Sjevernog Jemena sa izuzetno jakim plemenskim uticajem i marksističkog Južnog Jemena sekularne države koja je bila pod uticajem Sovjetskog Saveza, nijesu prevaziđene. Zbog separatističkih težnji juga došlo je do rata 1994. godine, gdje je kao pobijednik izašao Sjeverni Jemen sa predsjednikom Salehom na čelu (Blagojević, 2016a: 18-19).

2.2 Autoritarni režim sa elementima sultanizma

Saleh je postao predsjednik Sjevernog Jemena – Arapske Republike Jemen 1978. godine. Dva prethodna predsjednika Ibrahim Al Hamdi i Ahmed Al Gašmi (*Ahmed al-Ghashmi*) su ubijeni, a vršilac dužnosti predsjednika Kadi Abd Al Karim Al Araši (*Qadi Abd-al-Karim al-Arashi*) odbio je da preuzme funkciju predsjednika za stalno zbog straha da ne bude ubijen.

Saleh je došao na vlast kao mladi vojni oficir uz podršku šeika plemenske konfederacije Hašid (*Hashid*). Budući da je prijetnja ubistvom postojala, Saleh je sklopio dogovor sa pripadnicima njegovog plemena Sanhan (koje je bilo dio konfederacije Hašid) da ga, u slučaju ubistva, zamijeni Ali Mosen Al Amar. Preuzimanjem dužnosti predsjednika, Saleh je na vodeće pozicije u vojsci i vlasti imenovao bliske rođake i pripadnike plemena Sanhan bez obzira na nivo profesionalizma i obrazovanja (Fattah, 2010).

2.2.1 Uhapšena državnost

U građanskom ratu, 1994. godine, Saleh je eliminisao jaku konkurentsku partiju sa juga zemlje – Socijalističku partiju Jemena i učvrstio se na položaju predsjednika. Vladao je pomoću mreže patronata zasnovane na plemenskim vezama, podršci vojske i kontrolisanoj poslovnoj eliti. Odnosi između Saleha i društva počivali su na kompeticiji za kontrolu nad resurima, gdje je Saleh preuzeo kontrolu nad glavnim resursima. To mu je omogućavalo pristup značajnim pozicijama i materijalnim beneficijama. Ni plemena, ni islamske grupe nijesu bile dovoljno homogene u nastojanju da preuzmu kontrolu od Saleha već su sarađivale sa njim u cilju ostvarivanja sopstvenih interesa. Ni društvo, ni država oko Saleha nijesu bili jaki. Drugim riječima, dominantan je bio lični karakter njegove vladavine, ispred pluralnog karaktera društva i slabih institucija države (Daair, 2001, cit. prema Blagojević, 2016a: 19).

Predsjednik Al Hamdi je pokušao da izgradi modernu državu, ali u tome nije uspio jer je ubijen. Njegov nasljednik, Saleh uspio je da zadrži vlasti i to narednih trideset godina ali je razvoj državnosti ostao na tribalizovanom nivou kao prije dolaska Al Hamdia na vlast. Nije uspostavio monopol nad legitimnom upotrebom sile na teritoriji Jemena već su plemenski lideri i plemenski sistem ostali preovladavajuća crta nove države.

Centralna vlast je uspostavila kontrolu nad glavnim gradovima i mjestima, ali u ruralnim područjima u kojima živi 75% stanovništva su nastavili da dominiraju lokalni šeici, odnosno plemenski lideri u skladu sa svojim pravilima. Plemena kao političke i socijalne jedinice koje mogu činiti i do dvije porodice, uglavnom međusobno sarađuju, ali i dolaze u sukob oko resursa kao što su voda i zemljište. Glavne plemenske konfederacije su: *Hašid* koja je najuticajnija i druga po veličini sa stotinama hiljada pristalica, koncentrisana u području Amran i povezana sa plemenima kao što su Al Osamat (*Al Osaimat*), Otari (*Othar*), Karefa (*Kharef*), Bani Suraim, Hamdan i Sanhan koji je klan bivšeg predsjednika Saleha; zatim *Bakil* sa najvećim brojem pripadnika i brojnim pristalicama, koncentrisan sjeverno od Sane i povezan sa klanovima Haulan (*Khawlan*), Arhab, Al Hada, Al Džidan (*Al Jida'an*), Anis, Dihm, Bani Mata i Al Haimatin (*Al Haimatyeeen*) i, na kraju, Madhadž (*Madhaj*)

konfederacija treća po uticaju i veličini, koncentrisana u centralnom dijelu zemlje i povezana sa plemenima Ans, Al Zaranik (*Al Zaraniq*), Al Aualik (*Al Awaliq*), Kaifa (*Kaifah*), Al Bakzem (*Al Bakzm*), Al Sabia (*Al Sabyha*), Al Abadil, Al Alasani i Al Fadli (*Al Fadhli*) (GlobalSecurity.org). Uz Somaliju i Libiju, Jemen predstavlja arapsku državu sa najvećim nivoom tribalizma, odnosno nezavisnim djelovanjem plemena u odnosu na ustavnu vlast.¹¹⁵

Robert Barous (*Robert Burrowes*, 2014) ovakavo stanje naziva uhapšenom državnošću (*arrested statehood*). Saleh nije uspostavio kontrolu i vlast nad djelovanjem plemena već odnos ravnoteže snaga sa vodećim plemenima koji se zasnivao na dijeljenju političkih i ekonomskih benefita (Blagojević, 2016a: 19). Plemenske politike činile su politiku države kao cjeline (*tribal politics are the politics of the state*, Schmitz, 2011, cit. prema Blagojević, 2016a: 19).¹¹⁶ Plemenska elita je izvlačila moć iz dva resursa: veto grupa koja je imala kapacitet da blokira odluke centralne vlade i infiltracija šeika u vojne strukture (Fattah, 2011: 42, cit. prema Blagojević, 2016a: 19). Saleh je institucionalizovao političku vlast šeika i povezao ih sa centrom kroz sistem patronata (Blagojević, 2016a: 19). Umjesto da budu predstavnici plemena pred državom, šeici su bili predstavnici države u plemenima, odnosno medijatori između vlade i plemena.

Kleptokratija, korupcija i nepotizam nijesu doprinosili rješavanju ovog pitanja već su ga produbljivali, posebno imajući u vidu razvijeni plemensko-vojno-poslovni kompleks (Burrowes, 2014: 212). Zastupljenost u vojsci i na pozicijama u državnom aparatu, sa kojih se kontrolišu ekonomske aktivnosti, počivala je na plemenskom kriterijumu još od osamdesetih godina prošlog vijeka. Vojska je predstavljala velikog poslodavca koji je kao jedan od glavnih kriterijuma za zapošljavanje odredio plemensku pripadnost, a njeni pripadnici su kroz angažovanje u različitim ekonomskim programima ostvarivali dobit.

¹¹⁵ Seo (2014: 218) je prikupio stav preko 100 naučnika, biznismena, studenata i aktivista civilnog društva iz Maroka, Egipta i Saudijske Arabije u vezi sa nivoom tribalizma i islamizma u 19 arapskih zemalja pri čemu su imali zadatak da te zemlje rangiraju na skali od 1 (najniži nivo) do 10 (najviši nivo). Rezultati su pokazali da je najveći nivo tribalizma u Somaliji, Jemenu i Libiji gdje plemena imaju izuzetno visoku autonomiju u odnosu na centralnu vladu. Za više informacija vidjeti tabelu u prilogu II rada.

¹¹⁶ Charles Schmitz: *Understanding the Role of Tribes in Yemen*, Combating Terrorism Center, Dostupno na: <https://www.ctc.usma.edu/posts/understanding-the-role-of-tribes-in-yemen>

Politička kompeticija je bila ograničena. Opštenarodni kongres je imao ultradominantnu poziciju u političkom procesu, a opoziciji su bile postavljene brojne prepreke. Pluralistička interakcija između partija je postojala, ali ne i mogućnost za pristup vlasti. Izborni proces su karakterisale neregularnosti. Zapravo, izbori su bili samo sredstvo za stvaranje parlamentarne većine koja podržava vladu. Građanska prava i slobode su bili ograničeni (Szmolka, 2014: 30).

Od ujedinjenja održano je troje parlamentarnih izbora: 1993, 1997. i 2003. godine na kojima je svaki put odnijela pobjedu partija Saleha. Opozicione partije nijesu imale povjerenja u sprovođenje fer i slobodnih izbora. Isticale su krađu glasova i lažiranje izbornih rezultata, ukazujući na to da prostovećinski izborni sistem favorizuje tribalizam a ne partijski pluralizam (Blagojević, 2016a: 19). Nakon što predsjednik nije održao obećanje i omogućio promjene izbornog sistema u poporcionalni, opozicija je najavila bojkot izbora zakazanih za 2009, a Saleh je pomjerio izbore za 2011. godinu (Gagić, 2013: 56).

Štampani mediji su nakon ujedinjenja bili, u određenoj mjeri, slobodni i kritički nastrojeni, dok su radio i TV mediji ostali pod vladinim monopolom. Međutim, Saleh je i efikasnim subverzivnim metodama „štapa i šangarepe“ uspijevao da kontroliše i nevladine organizacije i štampane medije (Burrowes, 2014: 210).

Vojska je imala značajnu ulogu u ujedinjenom Jemenu, a posebno bezbjednosne službe koje su bile duboko uključene u politiku, kao što je Političko-bezbjednosna organizacija. Uzimajući u obzir nedostatak institucionalizovanog sistema ili realne mobilizacione baze vojska je postala izuzetno važna. No, u poređenju sa drugim arapskim zemljama, fizička represija je bila na niskom nivou (*ibid*). Štaviše, Saleh je, za razliku od nekih lidera arapskog svijeta, preferirao pregovore i saradnju nasuprot konfortaciji i unuštenju opozicije (Daair, 2001). U tom kontekstu, Kristofer Klapam (*Christopher Clapham*, 1985, cit. prema Blagojević, 2016a: 19) u svojoj podjeli lidera Trećeg svijeta na

lavove i lisice, Saleha smatra lisicom s obzirom na njegove manipulativne i pregovaračke vještine koje su imale za cilj kontrolu oponenta.

Političku dinamiku Jemena su, pored korupcije, kleptokratije i tribalizam, oblikovali i rast političkog islama, kao i ekonomska kriza i neuspjeh ekonomskih reformi.

Glavne prijetnje Salehovoj vladavini dolazile su iz tri izvora: djelovanja Al Kaide, zatim pokreta Huti (ogranak šiitskog islama – Zejda šiita) na sjeveru zemlje koji je svoje aktivnosti počeo da sprovodi 2004. godine, i separatističkog pokreta na jugu zemlje. Saleh je džihadistima, koji su se u Avganistani borili protiv SSSR-a, dao politički azil u zamjenu za njihovu pomoć u ratu sa Jugom. Nakon terorističkih napada na SAD, 11. septembra 2001. godine, razmatrana je intervencija vojnih snaga SAD-a u Jemenu zbog sumnje da su na ovom prostoru smješteni pripadnici Al Kaide (Blagojević, 2016a: 19). U cilju sprečavanja intervencije, Saleh je otpočeo rat sa pripadnicima ove grupacije kroz hapšenja, progon, likvidaciju i sl. Bezbjednosnu situaciju je pogoršavalo i djelovanje Huta koje je u obračunu sa sunitskim selafijama podrazumijevalo upotrebu nasilnih sredstava (Gagić, 2013: 55, cit. prema Blagojević, 2016a: 19-20). Pored toga, Huti se bore protiv Salehove vlasti od ubistva njihovog vođe Huseina Badredina Al Hutija i hapšenja velikog broja njihovih pripadnika, nakon optužbe za organizovanje demonstracija protiv Izraela i SAD-a 2004. godine (Blagojević, 2016a: 19-20).

Na vanjskom planu, Saleh je, tokom svoje vladavine, nastojao da balansira između strana u konfliktu. U periodu Hladnog rata, to su bili s jedne strane SAD i Saudijska Arabija a s druge Sovjetski Savez. Odnosi sa SAD-om su prolazili kroz razne faze: od zaoštavanja odnosa i prekida američke pomoći, kao usljed podrške invaziji Iraka na Kuvajt do bliske saradnje za vrijeme Klintonovog mandata, koji za razliku od Saudijske Arabije nije podržao secesioniste sa juga zemlje tokom građanskog rata 1994. godine i saradnje u borbi protiv terorizma nakon 11. septembra 2001. godine (Katz, 2010).

2.2.2 Salehov odlazak sa vlasti

Stopa nezaposlenosti i siromaštva je, tokom Salehove vladavine, bila izrazito visoka, a jaz između siromašnih i bogatih se produbljivao. BDP, i pored prihoda od nafte, je opadao jer je broj stanovnika rastao. Pokušaj sprovođenja ekonomskih reformi, u saradnji sa Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom, nije uspio. Obrazovni i zdravstveni sistemi su bili na vrlo niskom nivou razvoja i kvaliteta (Burrowes, 2014: 213-214, cit. prema Blagojević, 2016a: 20).

Jemen je zauzimao 133 mjesto od 169 država na skali indeksa humanog razvoja u 2010. godini. Drugim riječima, 42,7% stanovništva je bilo ispod nacionalne granice siromaštva, dok je 73% stanovništva živjelo u ruralnim oblastima. Više od 45% populacije je imalo ispod 15 godina, dok je 23,17% bilo mladih uzrasta od 15 do 24 godine starosti, od čega je većina bila nezaposlena. Zapravo, stopa nezaposlenosti je, 2010. godine, iznosila 39% (World Health Organization, 2013, cit. prema Blagojević, 2016a: 20). Posljednjih godina, zbog globalne finansijske krize i smanjenja prihoda od nafte, smanjena je sposobnost Vlade da finansira osnovne usluge u oblasti zdravstva, školstva i snabdijevanja vodom (Blagojević, 2016a: 20).

U 2010. godini, broj stanovnika se procjenjivao na 23 miliona. To ukazuje na to da će, po tadašnjoj stopi rasta od 3%, broj stanovnika 2033. godine biti duplo veći. Sa ovom stopom rasta broja stanovnika raste i siromaštvo. Rano stupanje u brak, ograničeno obrazovanje djevojčica, visok stepen nepismenosti žena (65% u odnosu na mušku populaciju gdje iznosi 27%), visok stepen plodnosti kod adolescentkinja, nizak stepen upotrebe kontraceptivnih sredstava doprinose ukupnoj visokoj stopi plodnosti (6,2 rođenja po ženi) (Blagojević, 2016a: 20).

Podstaknuti „Proljećem” u Tunisu i Egiptu, stanovnici Jemena su odlučili da izađu na ulice i zahtijevaju ostavku Saleha. Kao odgovor na proteste, Saleh je obećao da se neće kandidovati na izborima 2013. godine, te da neće biti nasljeđivanja predsjedničke pozicije,

odnosno da neće prenijeti vlast na svog sina. Međutim, i pored datog obećanja, odlučuje se za primjenu sile, što je rezultiralo ubistvom 52 čovjeka i ranjavanjem 67 ljudi na dan 18. mart 2011. godine (Gagić, 2013: 57, cit. prema Blagojević, 2016a: 20). U daljem razvoju događaja, dio vojske je stao na stranu demonstranata, Republikanska garda i određena plemena su ostali uz Saleha, a na jugu zemlje su Al Kaida i separatistički pokret pojačali svoje djelovanje. Opozicione partije su se zalagale za mirno rješenje problema, uključujući dvije najveće: lijevo orjentisanu Socijalističku partiju i ogranak Muslimanskog bratstva iz Egipta – Islah. U okviru Islah vladale su tri struje: jedna vjerna idejama Bratstva, druga selafijskom vjerovanju i treća proplemenskoj orijentaciji (*ibid*, 56, cit. prema Blagojević, 2016a: 20).

Za razliku od Tunisa i Egipta, režim u Jemenu se nije suočio sa kolapsom, već je Saleh, u zamjenu za odlazak sa vlasti, obezbijedio amnestiju, tj. oslobođenje od krivičnog gonjenja za svoje dugogodišnje djelovanje. To je bio rezultat Inicijative zemalja Zaliva, čiji je osnovni cilj bio da se, na ovaj način, izbjegne građanski rat (Blagojević, 2016a: 20). Nakon što je pokušao atentat na Saleha, 3. juna, prebačen je na liječenje u Saudijsku Arabiju. U Jemen se vratio u septembru. Dva mjeseca nakon toga potpisao je Inicijativu zemalja Zaliva, čime je pristao da u roku od 90 dana preda vlast (*ibid*, 57, cit. prema Blagojević, 2016a: 20). Svoju poziciju je predao dotadašnjem zamjeniku Hadiju.

Na izborima koji su održani 25. februara 2012. godine Hadi je bio jedini kandidat. Izlaznost na izborima je bila 65%, a podržale su ga sve partije. Formirana je prelazna vlada na čelu sa Muhamedom Selimom Basinduom, kao predstavnikom ujedinjene opozicije i Konferencija za dijalog, odnosno savjet koji je trebalo da izradi ustav i organizuje izbore. Opštenarodni kongres nije isključen iz vlade i Konferencije. Štaviše, uključeni su svi akteri na političkoj sceni Jemena, čak i Huti, selafije, predstavnici naroda, žene i pripadnici Pokreta za otcepljenje sa juga zemlje (*ibid*, 58).

2.3 Patrimonijalna kultura tribalizovane vojske

U cilju razumijevanja organizacije, strukture i odnosa između različitih jedinica vojske, u nastavku teksta, dat je opis institucionalnog, socijalnog, ekonomskog i edukativnog aspekta djelovanja vojske Sjevernog Jemena i vojske Južnog Jemena, kao i vojske ujedinjenog Jemena pod Salehovom ističkom direktivom.

2.3.1 Civilno-vojni odnosi u Sjevernom i Južnom Jemenu do ujedinjenja

S obzirom na različit istorijski, kulturni i politički razvoj do sticanja nezavisnosti, vojske Sjevernog i Južnog Jemena su imale različito ustrojstvo i način djelovanja. Vojska Sjevernog Jemena je bila strukturirana po uzoru na turski, a vojska Južnog Jemena po uzoru na britanski model.

Oslobađanjem od vlasti Osmanskog carstva (1870-1918), monarhija Jemen, sa čelu sa imamom Jahjom (*Imam Yahya*), imala je za cilj da osigura svoje vanjske granice od prijetnje Britanaca na Jugu i Saudijaca na Sjeveru. Stoga, Jahja je odlučio da osnuje redovnu vojsku po uzoru na turski model. U tu svrhu, nekoliko hiljada turskih oficira i vojnika je ostalo u Jemenu u cilju obuke pripadnika nove jemenske vojske (Fattah, 2010: 26). Pored ove vojske, zbog nepovjerenja u turske oficire, Jahja je formirao i odbrambenu vojsku (*the Army of Defence - Jaysh al Difa*) na čelu sa sirijskim vojnim oficijom Tahsinom Pašom (*Tahseen Pasha*). Ovu vojsku je odlikovala obavezna vojna služba za sve fizički sposobne muškarce, a, pored misije usmjerene na očuvanje bezbjednosti, imala je i ulogu u sakupljanju poreza. Treća vojska imama Jahja (*Jaysh al-Barani*) nije bila redovna vojska, već tradicionalna plemenska vojska (plemena Zejdi) koja je služila kao bafer (*buffer*) između redovne i odbrambene vojske. Pripadnici ove vojske bili su obavezni da ostanu u službi jednu ili dvije godine, a potom bi bili zamijenjeni nekim od članova njihove porodice (*ibid*, 28). Pored toga, dvije posebne garde koje su imale elitni status pružale su ličnu zaštitu imamu.

U cilju jačanja odbrambenih kapaciteta vojske, imam je poslao grupu vojnika na obuku u Irak. No, po njihovom povratku u zemlju nikog nije imenovao na značajne pozicije u vojsci. Nakon vojnog udara generala Bakra Sedkija (*Bakr Sedqi*) u Iraku 1936. godine, što je bio prvi vojni udar u arapskom svijetu (*ibid*, 29), imam nije želio da šalje kadete na obuku u ovu zemlju, već su vojni treneri došli u Jemen.

No, upravo je trener Džamal Džamil (*Jamal Jamil*) postao jedan od lidera udara 1948. godine u kojem je Jahja ubijen. Njegov sin Ahmed je pobjegao u Hadža (*Hajja*), odakle je organizovao uspješan kontraudar, pri čemu su ubijeni revolucionari uključujući Džamila.

Dolaskom Ahmeda na vlast otpočela je druga faza formiranja vojske Jemena koja je trajala do 1962. godine, odnosno udara Slobodnih oficira i Ahmedove smrti. Ahmed se okrenuo nearapskim zemljama prije svega Italiji kada je u pitanju pomoć u vezi sa unapređenjem vojnih kapacitete. Međutim, italijanska pomoć je bila ograničena.

Godine 1955. godine došlo je do pokušaja drugog udara od strane vojske na čelu sa pukovnikom koji se obučavao u Iraku Al Tulajom (*al-Thulaya*). Imam se, pod uticajem rasta naserizma, okrenuo Egiptu koji je poslao vojnu misiju i uspostavio brojne centre za obuku i vojne škole. Pod uticajem panarabizma i Naserove revolucije, mladi oficiri su organizovali ubistvo Ahmeda koji je u septembru 1962. godine umro od rana zadobijenih u atentatu izvršenom 18 mjeseci ranije. Nakon njegove smrti, oficiri su ušli u Sanu i srušili sistem imameta, proglašavanjem republike na čelu sa kadetom obučenim u Iraku, Abdulahom Al Salalom (*Abdullah al-Sallal*) (*ibid*, 31). Jemenski oficiri su djelovali po uzoru na egipatske slobodne oficire.

Nakon odlaska egipatskih snaga 1967. godine, Al Salal je oboren udarom šeika i vojske. Na čelo Jemena je došla nevojna ličnost Kadi Al Irjani (*Qadi al-Iryani*), pod kojim su se država i vojska i dalje zasnivale na plemenskoj podijeljenosti. Pukovnik Ibrahim Al Hamdi je 1974. godine svrgao Al Irjanija čime je vojska opet dobila svoje mjesto u političkom životu. Al Hamdi je nastojao da uspostavi jaku centralizovanu državu, sa jakom

vojskom, koja će marginalizovati plemenske snage i institucije. Mnoge odluke je donosio pod uticajem Saudijske Arabije, u zamjenu za finansijsku pomoć. U trenutku kada je prepoznala da bi jačanje Jemena moglo da ugrozi njenu poziciju, Saudijska Arabija je odlučila da otkaže određene programe pomoći (*ibid*, 32). Al Hamdi je ubijen 12. oktobra 1977. godine, neposredno pred posjetu Južnom Jemenu gdje je trebao da najavi novi korak ka ujedinjenju dva Jemena.

Južni Jemen je, od povlačenja Britanaca iz Adena 1967. godine, bio pod sovjetskom sferom uticaja, pri čemu je dobijao vojnu pomoć u vidu opreme, novca i eksperata. Pored 800 do 1.200 sovjetskih savjetnika, u Južnom Jemenu je bilo oko 600 kubanskih savjetnika i više od stotinu istočnih Njemaca. Do 1983. godine vojska je brojala 25.500 pripadnika, a narodna milicija 30.000 od čega su seljaci činili 60%, a radnici 30% pripadnika (*ibid*, 35).

Na institucionalizaciju i koheziju vojske, negativno je uticao sukob među frakcijama u političkom civilnom aparatu: Narodne socijalističke partije (*the Popular Socialist Party*), Sinova Južne Arabije (*the Sons of Southern Arabia*), Partije nacionalne unije (*the National Union Party*) i Nacionalističkog fronta (*the Nationalist Front*). Jedan od takvih sukoba bio je u januaru 1986. godine, kada je obezbjeđenje predsjednika Alija Nasera Muhameda (*Ali Nassar Mohammed*) otvorilo vatru na rivalsku frakciju. To je dovelo do krvavog udara koji je poprimio dimenzije građanskog rata, gdje su stradale hiljade ljudi. U ovom sukobu, vojne jedinice su zauzele različite strane što je bio prvi pokazatelj njihove politizacije. Na ovaj način, slabila je i vojska i vladajuća elita (*ibid*, 36).

2.3.2 Tribalizovana vojska pod direktivom Saleha

U vrijeme ujedinjenja, u maju 1990. godine, Sjeverni Jemen je imao 37.000 vojnika i 664 tenkova, a Južni 27.000 vojnika i 480 tenkova (Fattah, 2011: 37). Jedinice vojske Sjevernog Jemena su raspoređene u Južni Jemen i obratno, ali nijedne nijesu htjele da se u potpunosti oslobode kontrole svoje bivše armije. Posebno su se generali iz Sjevernog Jemena

plašili da će oslabiti njihova pozicija i nijesu željeli podjelu vojne moći 50:50 (Crisis Group, 2013: 6).

Politizacija vojske je posebno bila izražena tokom prve tri godine od ujedinjenja, gdje su neslaganja u vezi sa napredovanjem i regrutacijom poprimala oblik političkog prepucavanja. Jedan od prvih sukoba bio je u vezi sa licem nadležnim za kontrolu Republikanske garde. Vladajuća partija sa sjevera je insistirala da bude pod kontrolom Saleha, a vladajuća partija sa juga da ove jedinice budu pod direktnom kontrolom ministra odbrane. Pored toga, načelnik generalštaba Al Baširi (sa sjevera) je podnio ostavku, 1993. godine, nakon spora sa ministrom odbrane (sa juga) u vezi sa napredovanjem oficira (Gaub, 2014: 41).

Na parlamentarnim izborima održanim 1993. godine, Salehova partija – Opštenarodni kongres (*the General People's Congress, GPC*) i islamska partija – Grupacija za reforme Jemena (*the Yemeni Grouping for Reform, Islah*)¹¹⁷ odnijele su pobjedu nad bivšom vladajućom partijom Južnog Jemena Socijalističkom partijom Jemena (*the Yemeni Socialist Party, YSP*).

U januaru 1994. godine, između lidera Sjevernog i Južnog Jemena potpisan je Dokument obećanja i dogovora (*the Document of Promise and Agreement*) koji ograničava političku ulogu vojske, stavlja vojsku pod jedinstvenu centralizovanu kontrolu i zabranjuje svaki oblik vojnog organizovanja van okvira vladine kontrole. Takođe, zabranjeno je da više od jednog visokog vojnog oficira bude u porodičnoj vezi sa predsjednikom, potpredsjednikom, premijerom, zamjenikom premijera, ministrom odbrane, ministrom unutrašnjih poslova i komandantom oružanih snaga.

¹¹⁷ Partija Islah formirana je nakon ujedinjenja 1990. godine i okupila razne grupe: pripadnike plemena, preduzetnike, pripadnike Muslimanskog bratstva i selafiste. Do pobune 2011. godine, bila je najjača opoziciona partija, a nakon pada Saleha postala je dio prelazne vlade (Crisis Group, 2013: 6).

Ipak, pet mjeseci nakon toga, 5. maja 1994. godine, buknuo je rat, u kojem je pobjedu odnijela sjeverna armija kojoj je pomagao dio pripadnika Zumra¹¹⁸. Neki od razloga pobjede Sjevera u ratu su: legitimitet (borili se za očuvanje jedinstvene države), narodna podrška, nizak nivo morala vojnika sa juga, podijeljeno rukovodstvo Južnog Jemena, nedostatak podrške južnih plemena, angažovanje islamističkih boraca od strane Saleha i kupovina savezništva (*buying allegiance*) (Fattah, 2011: 39-40).

Nakon poraza, mnogi generali i pripadnici vojske su napustili zemlju i nasilno protjerani, posebno pripadnici Tukme. No, i pripadnici Zumere koji su se borili na strani Sjevera su bili marginalizovani (Crisis Group, 2013: 6).

Nakon rata, u vojsci su se pojavila dva centra moći: Alija Mosena i Saleha.¹¹⁹ Vojska je bila organizovana oko pet vojnih regiona ili zona: sjeverozapad, centralni dio (uključujući Sanu), srednji (*middle*), južni i istočni. Dvije jedinice: Firka i Republikanska garda zadržale su semiautonomni status, što je frustriralo mnoge profesionalne vojnike (Crisis Group, 2013: 7).

Tri kriterijuma regrutacije vojnika su bila sljedeća: lojalnost Salehu, pripadnost plemenu Sanhan i regrutacija vojnika iz različitih regiona kako bi bile zastupljene sve oblasti zemlje. Od navedenih kriterijuma lojalnost Salehu je i dalje bio ključni faktor pri odabiru novih pripadnika vojnih snaga (Crisis Group, 2013: 2). U cilju kontrole nasilnog djelovanja plemena i aktivnosti islamističkih milicija, u periodu između 1981. i 1996. godine, za vojsku i bezbjednosnu službu se izdvajalo 52% ukupnog budžeta (Daair, 2001).

Privilegovani generali su imali pristup uvoznim dozvolama, poslovnim nagodbama i slično, čime su ostvarivali značajne beneficije. Osim toga, na platnim listama u vojsci često

¹¹⁸ Tokom građanskog rata 1986. godine na jugu zemlje došlo je do konflikta između pristalica predsjednika Alija Namera Muhameda i frakcije unutar socijalističke partije. Pristalice predsjednika su poražene i najmanje 30.000 je pobjeglo na sjever zemlje gdje su formirali savez sa Salehom. Ova grupa je imala nadimak Zumer (*Zumar*) nasuprot njenog oponenta Takme (*ibid*, 5).

¹¹⁹ Saleh i Mosen su iz istog plemena Sanhan koji pripada konferenciji Hašid ali iz različitih klanova (Gaub, 2015: 2-3).

su se nalazila imena lica koja nikad nijesu služila u vojsci, pri čemu su plate „fiktivnih vojnika“ (*'ghost soldiers'*) išle u džepove komandanata (Crisis Group, 2013: 4).

Ustav Jemena iz 1991. godine predviđa da predsjednik Republike imenuje i razrešava visoke vojne zvaničnike i određuje vojne činove (član 94, tačka 9 i 10). Godine 1994. izmjenama i dopunama Ustava utvrđeno je da vojska, bezbjednosne, policijske i druge snage ne mogu biti angažovane u interesu partije, pojedinca ili grupe. Kako bi nepristrasno obavljali svoju dužnost, zaštićeni su od rasnih, partijskih, frakcijskih, regionalnih ili plemenskih uticaja, te im je zabranjeno članstvo i djelovanje u partijama (član 39). Takođe, ovim ustavnim dopunama predviđeno je da odbrana religije i zemlje predstavlja svetu dužnost, te da vojna dužnost predstavlja čast za pripadnike vojske (član 59). Izmjenama i dopunama Ustava 2001. godine, uveden je novi član u ovoj oblasti koji predviđa da Konsultativni savjet predsjednika Republike daje savjete i predstavlja informisana mišljenja o nacionalnim strategijama posebno u oblasti vojnih, bezbjednosnih, političkih, ekonomskih i socijalnih pitanja (član 125, stav 3).

No, i pored ustavnih ograničenja, država je postala porodični biznis. Oko porodice se razvio vojno-komercijalni kompleks – visokorangirani vojni zvaničnici i nekoliko velikih poslovnih familija su stavili ruke u džepove jedni drugih. Vojska je svojim djelovanjem jačala piramidu patronaže koja se zasnivala na plemenskim vezama, posebno imajući u vidu da su visoke vojne pozicije pripadale ili rođacima predsjednika ili njegovim saveznicima iz plemena Sanhan. Osim toga, bili su uključeni u krijumčarenje hrane, goriva i drugih dobara dok su plemena isplaćivali sa malim naoružanjem. Učestovali su i u nelegalnom izvozu oružja Sudanu koji je bio pod sankcijama (Gaub, 2015: 2).

Štaviše, krajem 1990-ih došlo je do imenovanja na visoke vojne pozicije članova Salehove porodice. Najstarijeg sina Ahmeda Alija postavio je za komandanta Republikanske garde koja je proširena sa osam najbolje opremljenih, obučenih i finansiranih brigada. Na taj način, došlo je do promjene ravnoteže moći u vojno-bezbjednosnom aparatu. Firka i redovna vojska su postale marginalizovane u odnosu na Republikansku gardu (Crisis Group, 2013:

7). Vojni stručnjaci iz Jordana su imali zadatak da Gardu učine dovoljno efikasnom da se može angažovati bilo gdje u cilju pružanja pomoći redovnoj vojsci (Crisis Group, 2013: 8). Pripadnici Garde su bili odani Ahmedu, budući da im je izgradio stanove, bolnice i omogućio druge uslove za život i rad. No, redovna vojska je bila zanemarena.

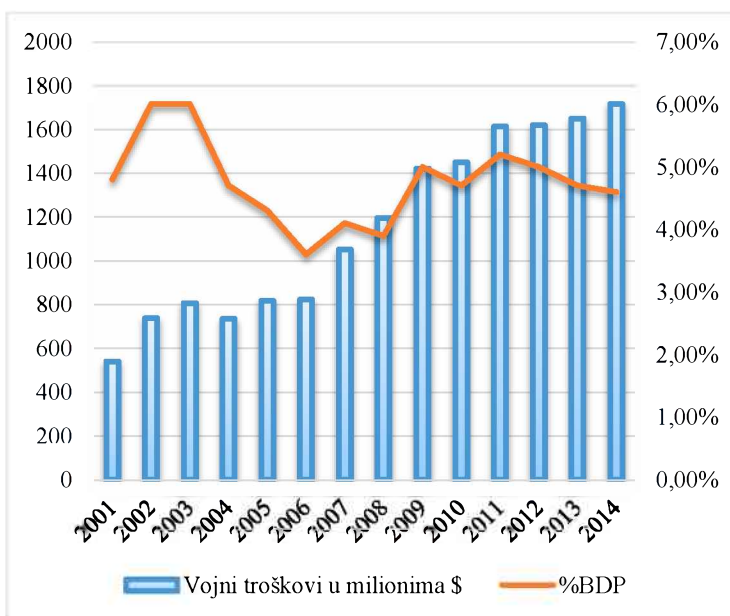
Osim toga, na čelo Centralnih snaga bezbednosti (*the Central Security Forces*) postavio je nećaka Jahja Saleha (*Yahya Saleh*) koje su, pod njegovom komandom, postale veoma dobro opremljene i plaćene. Takođe, Jahja je nadgledao formiranje Protivterorističkih snaga – elitne jedinice koja je imala značajnu finansijsku podršku SAD-a (Sharp, 2012: 14-20). Saleh je 2002. godine formirao Nacionalni bezbjednosni biro (*the National Security Bureau*) na čelu sa Jahjovim bratom Amarom Salehom (*Ammar Saleh*) koji je nasuprot Političko-bezbjednosne organizacije (*the Political Security Organisation*) bio manji ali opremljeniji, obučeniji i plaćeniji (Crisis Group, 2013: 9).

Nove institucije građani su percipirali kao lično vlasništvo komandanta, a ne kao snage lojalne naciji (*ibid*, 10). Saleh je želio da Ahmeda postavi za svog nasljednika kojem je istovremeno bila potrebna profesionalna jedinica sposobna da štiti njega i njegov režim (*ibid*, 11). Ipak, izdvajaju se i mišljenja da je postojala jasna razlika između stare generacije oficira, posebno Mosena i nove generacije koja je imala za cilj modernizaciju i profesionalizaciju vojske.

Vojno bezbjednosne snage nijesu bile pod efikasnom civilnom kontrolom vlade, parlamenta ili nadzornih agencija kao što je Centralna organizacija za kontrolu i računovodstvo (*the Central Organisation for Control and Accounting, COCA*). Organizaciji je nedostajalo ovlašćenje da sprovodi reviziju u oblasti vojske zbog postojanja pravila državne tajne. Bez obzira na postojanje nadzornih agencija i na činjenicu da je Parlament usvajao budžet, raspodjela sredstava se zasnivala na dogovoru između komandanata, ministra finansija i predsjednika (Crisis Group, 2013: 11).

Sjedinjene Američke Države su pružale vojnu pomoć i tehničku podršku Jemenu. Tako je, na primjer, u 2006. godini, kroz program Finansiranje strane vojske (*Foreign Military Financing*) Jemen dobio 8,4 miliona dolara, Međunarodno vojno obrazovanje i usavršavanje (*International Military Education and Training*) 924,000 miliona dolara i Program koji se odnosi na antiterorizam, neproliferaciju i sl. (*Non-Proliferation, Anti-Terrorism, Demining and Related Programs*) 1,4 miliona dolara. Pored toga, američki stručnjaci su obučavali pripadnike vojske Jemena u oblasti antiterorističkog djelovanja. Takođe, SAD su doprinijele unapređenju granične kontrole kroz instalaciju naprednih tehnoloških sistema kontrole imigracije (GlobalSecurity.org). Pripadnici vojnih snaga, takođe, stižu obrazovanje u oblasti odbrane i bezbjednosti kroz pohađanje Vojne akademije u Sani (Military School Directory).

Grafikon 6: Vojna izdvajanja Jemena 2001-2014

Izvor: SIPRI, Yemen.

Tabela 24: Vojna izdvajanja Jemena (2001-2014)		
Godina	Troškovi u milionima \$	%BDP
2001	540	4,8%
2002	737	6,0%
2003	807	6,0%
2004	735	4,7%
2005	816	4,3%
2006	822	3,6%
2007	1.050	4,1%
2008	1.196	3,9%
2009	1.421	5,0%
2010	1.448	4,7%
2011	1.612	5,2%
2012	1.619	5,0%
2013	1.649	4,7%
2014	1.715	4,6%

Podaci SIPRI, ukazuju na to da je udio vojnih troškova u BDP-u Jemena konstantno visok. Najveći rashodi zabilježeni su 2002. i 2003. godine, odnosno 6% BDP-a. To objašnjava potreba borbe protiv snaga Al Kaide nakon terorističkog napada na SAD 11.

septembra 2001. godine. Pored toga, vojni troškovi Jemena su konstantno visoki zbog konflikata na plemenskoj, vjerskoj i regionalnoj osnovi.

2.4. Antirežimski protesti 2011: Manifestacija podjele vojske po liniji Ali Mosen - Saleh

Saleh je, kao bivši vojni oficir, vlast izgradio i održavao zahvaljujući podršci vojske koju je obezbjeđivao kroz opisani regrutni sistem. No, i najveća opasnost očuvanju njegove vlasti se nalazila u ambicijama i nastojanjima generala koji su, takođe, svoju moć zasnivali na razvijenom ekonomsko-plemenskom sistemu. Među njima se posebno izdvajao komandant Firka i sjeverozapadnog vojnog distrikta Ali Mosen Al Amar. Saleh je, prilikom preuzimanja dužnosti predsjednika 1978. godine, Mosen odredio za eventualnog nasljednika. Tokom naredne vladavine duže od 30 godina, Saleh je promijenio mišljenje pa je sada budućeg predsjednika Jemena vidio u svom sinu. To je izazvalo frustraciju i neprijateljstvo kod istoplemenika Mosen. (Gaub, 2015: 2-3).

Salehove snage su, 18. marta 2011. godine, ubile 52 nenaoružana protestanta u Sani. To je podstaklo dezerterstvo kod desetine visokih vojnih i civilnih zvaničnika, uključujući Alija Mosen i jedanaest vojnih komandanata. Takođe, političke figure, kao što je šaik Hašid konferencije Sadek Al Ahmar (*Sadeq al-Ahmar*), suprostavile su se Salehu. Tenzije između Al Ahmara i Saleha odnosile su se na pitanje posjedovanja monopola nad ekonomskim sredstvima što je poprimilo političku dimenziju. Štaviše, Sadek se slično Mosenu protivio Salehovo namjeri da sina postavi za nasljednika (Hashim, 2015: 18). U tom kontekstu, masakr od 18. marta je poslužio kao odličan izgovor za otvoreno suprostavljanje Salehu.

Prva oružana divizija (*1st Armored Divison*), na čelu sa Mosenom, raspoređena je na ulice Sane kako bi se borila protiv Salehových lojalista. Ovu diviziju je odlikovao i najveći stepen kohizije budući da su u njoj dominirali odnosi vojnog profesionalizma nad plemenskim (Gaub, 2014: 41). Procjenjuje se da se oko 20.000 profesionalnih vojnika, pobunjenika i pripadnika plemenskih snaga borilo protiv snaga Saleha koje su, *inter alia*,

predstavljale i metu terorističkog djelovanja Al Kaide. Dezertirali su i general Hamid Al Kušaibi (*Hamid al-Qushaibi*), komandant 310. brigade u provinciji Umran i general Seif Al Bakari (*Saif al-Baqari*), komandant Centralnog vojnog sektora. Osim toga, dezerterstvo generala Muhameda Alija Mosena (*Mohamed Ali Mohsena*), komandanta istočne vojne zone, generala Fasala Rajaba (*Faisal Rajab*) i generala Tabeta Nasera Al Jahorija (*Thabet Nasser al Jahori*) koji su kontrolisali zonu Adena omogućilo je jačanje djelovanja separatističkog pokreta na jugu zemlje (Hashim, 2015: 18-19).

Mnogi oficiri su dezertirali na obje strane ali su i regrutovani novi vojnici. No, Republikanska garda i Centralne snage bezbjednosti ostale su gotovo cjelovite s obzirom na privilegovanu poziciju u Salehovom režimu.

Saleh je imao konvencionalnu vojnu prednost koja se sastojala u kontrolisanju većine teritorije glavnog grada od strane Treće oklopne jedinice Republikanske garde, kao i u posjedovanju skladišta oružja i tenkova T-80. No, nije uspio da je pretvori u političku pobjedu. To iz razloga što je Mosen imao jake saveznike, uključujući plemenske borce koji su bili povezani sa Islahom u područjima oko glavnog grada gdje su porazili jedinice Republikanske garde. Takođe, Saleh nije želio da primijeni veću silu jer bi to povećalo dezertiranje, ali i osudu međunarodne zajednice. Ovo je pokazatelj da broj tenkova, artiljerija – *hard power* uvijek ne pobjeđuje, već broj ljudi na koje imate uticaj, kao i tip lojalista koje kontrolišete (Crisis Group, 2013: 13).

Ovakva reakcija vojske na pobunu protiv Salehovah režima posljedica je institucionalnih, ekonomskih, socijalnih i edukativnih faktora, odnosno patrimonilajne kulture i neinstitutionalizovanosti vojske; činjenice ostvarivanja ekonomske dobiti kroz vojnu službu; favorizacije pripadnika plemena Sanhan i porodice Saleh; bliskih veza sa društvom lidera u redovnoj vojsci u odnosu na lidere elitnih jedinica; kao i nizak nivo usavršavanja i profesionalizma pripadnika vojske. Navedeni faktori su stvorili frakcionaštvo unutar vojske, doprinijeli njenoj neefikasnosti u sprovođenju osnovnih misija i onemogućili profesionalizaciju u pogledu regrutovanja, djelovanja i funkcionisanja vojske kao institucije.

Umjesto sprovođenja vojne misije, pripadnici vojske su bili okupirani pitanjima ostvarivanja lične koristi kroz zauzimanje pozicija koje su omogućavale kontrolu ekonomskih aktivnosti, te posrednu ili neposrednu uključenost u iste.

Takav sistem je bio zasnovan na kleptokratskoj i nepotističkoj prirodi režima koji je favorizacijom privilegovanih jedinica izgubio lojalnost pripadnika redovne vojske. Sličan razvoj situacije prepoznajemo u Libiji u istom talasu promjena nazvanom „Arapsko proljeće“, kao i u promjeni sultanističkog režima Markosa na Filipinima sredinom osamdesetih godina prošlog vijeka. Saleh se slično Gadafiju mnogo više posvetio jačanju i unapređenju bezbjednosno-obavještajnih službi, nego vojske. Kako upozorava Dramanović (2002: 31) specijalne službe bezbjednosti ne samo da nastoje da ostvare dominaciju nad vojnim službama, već su spremne da svoju moć i sredstva prinude iskoriste za uklanjanje svih onih koji im stoje na putu. Na taj način se podstiče i stvara atmosfera nepovjerenja između raznih rodova i službi unutar oružanih snaga (Blagojević, 2015: 161-162).

2.5. Restrukturiranje civilno-vojnih odnosa pod Hadijem

Nakon odlaska Saleha, novi predsjednik Hadi je pred sobom imao jako težak zadatak: da, prije svega, kroz pravnu i institucionalnu dimenziju izgradi državu koja u Veberovskom smislu nikad nije postojala s obzirom na plemenski karakter jemenskog društva čije su glavne karakteristike godinama bile kronizam i korupcija (Blagojević, 2016a: 20). Pored toga, Hadi se suočio sa izazovom pobune Huta koji su saveznika našli u bivšem predsjedniku Salehu, zatim sa secesionistima sa juga zemlje i terorističkim djelovanjem Al Kaide. U takvim uslovima reforma vojske i sektora bezbjednosti koji se tokom sukoba, i onako po plemenskoj osnovi istorijski podijeljen, rasparčao na djelove od kojih je svaki djelovao po osnovu lojalnosti određenoj ličnosti, a ne državi (*ibid*).

Osnovi problem razvoja i napredovanja jemenskog društva sastoji se u nesposobnosti izgradnje stabilne države u kojoj je služenje opštim državnim interesima i interesima Jemenaca ispred ličnih, plemenskih, klanovskih i sektaških odanosti. Saleh je nastojao da

učvrsti svoj režim, a ne da izgradi državu, pri čemu mu je mreža patronata zasnovana na vojno-plemensko-komercijalnom kompleksu išla u prilog.

Dugogodišnje egzistiranje u uslovima zadovoljavanja osnovnih životnih potreba kroz kanale korupcije, mita, nepotizma i favorizacije, stvorili su nezrelu političku kulturu u pogledu izgradnje realnih institucija i funkcionisanja države. Lične lojalnosti dolaze iznad profesionalnih jer ne postoji sistem koji profesionalizam stavlja u prvi plan i insistira na njegovom sprovođenju na svakom nivou. Sticanje ekonomske dobiti na lak način kroz političke spletke, a s druge strane umiranje od gladi u uslovima visoke stope nezaposlenosti i visokog prirodnog priraštaja onemogućavaju uspostavljenje balansiranog sistema vlasti. Saleh nije uspostavio profesionalne snage koje su bile spremne da brane Jemen od vanjskih prijetnji i očuvaju unutrašnji red, već je njihovu naklonost u pogledu ne miješanja u političke procese ostvarivao kroz patronat. U takvim okolnostima, plemenski lideri su jačali svoje pozicije.

Saleh je vlast predao prelaznoj vladi na čelu sa Hadijem po direktivama inicijative Savjeta zemalja Persijskog zaliva koju su podržale Sjedinjene Američke Države. Sve snage su se saglasile da će doprinijeti stvaranju profesionalnog bezbjednosnog aparata pod civilnom kontrolom nezavisnog od plemenskog, sektaškog ili porodičnog uticaja. Dva osnovna cilja reforme vojske su bila: ujedinjenje vojske pod jedinstvenim lancem komande i izgradnja povjerenja kroz nacionalni dijalog oslobođen vojnog uticaja, drugo, reorganizacija, standardizacija i profesionalizacija vojske (Crisis Group, 2013: 14).

Reforma i restrukturiranje oružanih snaga nije bila samo glavni zahtjev naroda Jemena tokom pobune, već i inicijative Savjeta zemalja Persijskog zaliva. Hadi je, prije svega, imao zadatak da razoruža vojne frakcije koje je kontrolisao biviši predsjednik i njegov sin, kao i njihovi rivali i general Ali Mosen (Blagojević, 2016a: 20). Putem predsjedničkih dekreta nastojao je da uspostavi jedinstvenu komandu nad oružanim snagama, te da omogućiti implementaciju zakonodavstva u vezi sa penzionisanjem i rotacijom generala, rješavanje

pitanja vojnika duhova, i uspostavljanje ravnoteže između jedinica u pogledu veličine i opremljenosti (*ibid*).

U ugovoru iz Rijada utvrđeno je da je neophodno restrukturiranje vojske i da, u tom kontekstu, vlada Hadija mora da integriše oružane snage pod jedinstveno, nacionalno i profesionalno rukovodstvo. Krajem 2012, uspostavljena su dva odbora sa zadatkom pružanja preporuka u oblasti reforme bezbjednosnog sektora (Hashim, 2015: 20; Gaub, 2015: 3, cit. prema Blagojević, 2016a: 20-21).

Hadi je bio pod pritiskom Islaha i drugih partija da ukloni pristalice Saleha iz vojske. Takve mjere su naišle na otpor pristalica bivšeg predsjednika, pri čemu je njegov polubrat komandant vazduhoplovnih snaga Muhamed Saleh prijetio da će oboriti avion koji slijeće na aerodrom u Sani ukoliko ne bude vraćen na posao (Blagojević, 2016a: 21). No, Hadi je ipak premjestio Muhameda na poziciju asistenta ministra odbrane, zatim uklonio je Salehovog nećaka Tareka Muhameda Saleha sa pozicije komandanta mornarice, kao i mnoge druge ključne igrače iz perioda Salehove vladavine (Hashim, 2015: 20, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Krajem 2012. godine, Hadi je raspuštio dvije rivalske jedinice pod komandom Mosena i Ahmeda, a njih premjestio na civilne pozicije: Mosen je postao njegov specijalni savjetnik, a Ahmed ambasador u Ujedinjenim Arapskim Emiratima. No, i dalje su imali značajnu ulogu u vojsci. Mosen se suprotno naređenju predsjednika vratio da komanduje ostatkom njegovih snaga protiv napada Huta na Sanu krajem 2014. godine, dok je Ahmed Ali optužen za saradnju sa jedinicama vojske koje su povezane sa Hutima (Gaub, 2015: 4, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Hadi je pored premještanja brojnih komandanta, regrutovao nove pripadnike – oko 30.000, pri čemu uglavnom pristalice Islaha što je suprotno principu stvaranja neutralne profesionalizovane vojske (Blagojević, 2016a: 21). Pored toga, krajem 2012. godine predstavio je novu organizacionu šemu, gdje nije postojala ni Firka, ni Republikanska garda

već su rasformirane¹²⁰. To je naišlo na kritiku jer prethodno nijesu sprovedene preporuke tehničkog odbora u pogledu implementacije zakonodavstva, rješenja pitanja „vojnika duhova“ i slično (Crisis Group, 2013: 17-25, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Stavljanje ličnih lojalnosti ispred profesionalizma onemogućilo je sprovođenje reformi. Štaviše, odlaskom Saleha sa vlasti garantovani su određeni rezervisani domeni za pripadnike vojske, odnosno amnestija za kršenja ljudskih prava, tako da ni njihova sveopšta čistka nije bila garantovana. Vojska je ostala slaba, zasnovana na plemenskoj strukturi, gdje su disciplinu i djelovanje određivale plemenske veze (Knights, 2013: 264, cit. prema Blagojević, 2016a: 21). To je onemogućavalo profesionalizaciju vojske i doprinosilo njenoj marginalizaciji. Vojska je više ličila na plemensku miliciju nego na oružanu snagu. Mnogi događaji su ukazali na slabost bezbjednostnog sektora, uključujući teroristički napad Al Kaide na ministarstvo odbrane Jemena 4. decembra 2013. godine (Blagojević, 2016a: 21).¹²¹

Djelovanje Huta onemogućavalo je Hadiju da sprovodi reforme u ovom i drugim sektorima. Huti su u septembru 2014. godine zauzeli Sanu i zbacili Hadija¹²², pri čemu je vojska pokazala slabost i nesposobnost da porazi njihove snage (Hashim, 2015: 20, cit. prema

¹²⁰ Vojska je zasnovana na regionima čiji je broj sa pet povećan na sedam. Sjeverozapadna komanda Mosena je prepolovljena, snage su podijeljene u četiri službe: vojska, mornarica, vazduhoplovne snage i granična kontrola, a formirane su još dvije komande: Komanda za rakete (*Missile Command*) odgovorna direktno predsjedniku i Komanda za specijalne operacije (*Special Operation Command*). Prema tadašnjim procjenama, reforma vojske je trebalo da traje tri do pet godina (Crisis Group, 2013: 21, cit. prema Blagojević, 2016a: 22).

¹²¹ Political Instability, Military Factionalization and Counterterrorism, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0iwJNITchfEJ:www.mcu.usmc.mil/Middle%2520East%2520Studies%2520Documents/MES%2520Insights/MES_insights_v4_i6.pdf+&cd=2&hl=sr-ME&ct=clnk&gl=me

¹²² Huti su 2014. godine zauzeli Sanu i početkom 2015. godine protjerali zakonski izabranog predsjednika Hadija. Dalje djelovanje ka jugu zemlje izazvalo je otpor sunita i dalo razlog Saudijskoj Arabiji da interveniše sa zvaničnim ciljem da odbrani legalno izabranu vlast i stabilizuje državu. Saudijska Arabija je u saradnji sa Egipatom, Marokom, Jordanom, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Bahreinom, Kuvajtom, Katrom, Sudanom i Pakistanom, i uz podršku Sjedinjenih Američkih Država pokrenula vazdušnu intervenciju na Jemen u cilju savladavanja Huta. Nakon intervencije 2009. godine, takođe, protiv Huta i 1960-ih u građanskom ratu, ovo je treći put da Saudijska Arabija vojno djeluje u nekadašnjoj Srećnoj Arabiji, a sada najsiriromašnijoj arapskoj zemlji (Gagić, 2013, cit. prema Blagojević, 2016a: 22). Razdor između sunita i šiita je više političke nego religijske prirode. Zejdi - ogranak šiizma koji, po vjerskim tumačenjima, nijesu mnogo udaljeni od sunita su tokom više od hiljadu godina upražnjavali političku vlast (897–1962). Nakon što su ostali bez imama, suočili su se sa krizom, pri čemu je djelovanje Huta bilo reakcija na to, kao i širenje uticaja selafizma. Nakon proglašenja republike, predstavljali su polovinu stanovništva i bili zastupljeni u vlasti, i nakon ujedinjenja iako kao manjina. To je bio i jedan od razloga rata 1994. godine (Gagić, 2013).

Blagojević, 2016a: 21). Hadi je brojne generale zamijenio i dodijelio im diplomatske pozicije, ali mnogi srednje rangirani oficiri odani Salehu su ostali na svojim pozicijama. Prilikom napada Huta, jedino je Jedinica za zaštitu predsjednika (*Presidential Protection Force*) pružila otpor, dok su ostale došle pod kontrolu Huta. Bilo je jasno da naponi Hadija u pravcu reforme oružanih snaga nijesu uspjeli i da stoga nema vojsku koja bi zaštitila njegov režim (Seitz, 2014, cit. prema Blagojević, 2016a: 21). Huti su sebe poglasili za novu vojsku zemlje, pri čemu su prilikom napada na Sanu glavne mete bila sjedišta oružanih snaga, ministarstvo odbrane i sl, dok su tenkove i teško naoružanje dobili uz pomoć djelova jemenske vojske koji su dezertirali ili bili otpušteni od strane Hadija (Gaub, 2015: 4, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Huti su lako savladali snage centralne vlasti kada su stigli u Sanu iz tri razloga: prvo, uslovi u vojsci su se znatno pogoršali u posljednjoj deceniji vladavine Saleha, drugo, podjele između Moseni i Saleha imaju svoje implikacije i danas; i na kraju, neuspjeh predsjednika Hadija da sprovede reforme. Ukoliko bude pronađeno političko rješenje za situaciju u Jemenu biće opet neophodno ujediniti ostatke vojske. To je sada još teže jer se jedinice bore jedna protiv druge (*ibid*, 4, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Jemen je 2015. godine zauzeo sedmo mjesto na listi Indeksa fragilnih država sa skorom 108,1 što ga je svrstalo u grupu „Veoma alarmantno“¹²³ gdje su, između ostalih, Sirija i Irak (Fund for Peace, 2015, cit. prema Blagojević, 2016a: 21).

Tabela 19: Rezultati Indeksa fragilnih država za Jemen, 2015

Zemlje	DP	REF	GG	HF	UED	ECO	SL	PS	HR	SEC	FE	EXT ¹²⁴	Ukupno
Jemen	9,2	9,1	9,4	7,5	8,1	9,3	9,3	8,2	9,1	10,0	9,4	9,5	108,1

Izvor: Fragile States Index 2015

¹²³ Način klasifikacije zemalja pogledati u okviru fusnote rada broj 78.

¹²⁴ Navedene oznake odnose se na dvanaest primarnih socijalnih, ekonomskih i političkih indikatora metodologije *Conflict Assessment System Tool, CAST*, koju je razvio Fond za mir. Značenje oznaka, odnosno indikatora pogledati u okviru fusnote rada broj 79.

Saleh je, nasuprot slabom društvu i državi, uspijevao da održi režim, budući da su se plemenski lideri i lideri islamističkih grupa učešćem u korporativnim koalicijama udaljavali od svog biračkog tijela i time potpadali pod kontrolu Saleha. Oni su prihvatili da Salehov režim najbolje služi njihovim interesima (Daair, 2001). Očuvanjem lojalnosti uticajnih ljudi, okretanjem jednih protiv drugih, promjenom garnitura na rukovodećim pozicijama Saleh je sprečavao izgradnju moći koja bi predstavljala izazov njegovoj vlasti. Bio je majstor lokalne politike, odnosno balansiranja između različitih plemena i drugih grupacija.

Prema Linc-Stepanovoj klasifikaciji nedemokratskih sistema, Salehov režim je bio autoritaran s obzirom na nepostojanje razvijene ideologije, a postojanja posebnog plemenskog mentaliteta; ne postojanja ekstezivne i intezivne mobiizacije; i postojanje ograničenog pluralizma. Osim toga, karakterisali su ga sultanistički elementi imajući u vidu neograničenu vlast lidera gdje je nestala granica između njega i države, odnosno režima i države. Drugim riječima, država je bila personalizovana budući da je bilo teško zamisliti bez Saleha. Konsenkventno, padom njegovog režima dovedena je u pitanje i državnost Jemena. Djelovanje različitih plemena koja posjeduju velike količine naoružanja, Huta, secesionista, Al Kaide i različitih političkih struja, kao i intervencija vanjskih sila destabilizovali su teritoriju Jemena.

Neke od karakteristika civilno-vojnih odnosa u Jemenu za vrijeme Saleha bile su: plemensko-vojni način razmišljanja; snaga vojske slabija od oružanih snaga plemena koja su posjedovala brojno naoružanje; plemenski lideri su zauzimali strateške pozicije u vojsci (Fattah, 2010: 44-45).

Nakon Saleha i Hadija, u Jemenu ne postoji centralna vlast, a samim tim ni njene institucije, uključujući vojsku. Različite jedinice vojske ratuju jedna protiv druge na različitim stranama (Blagojević, 2016a: 21). U takvim uslovima teško je predvidjeti budućnost Jemena kao države a samim tim i njenih institucija, odnosno vojske i sektora bezbjednosti. Drugim riječima, neophodna je snaga koja će ujediniti podijeljeno društvo i

uspostaviti jedinstvenu vlast sa monopolom nad silom prinude i sposobnošću da konsoliduje vlast i stabilizuje državu (*ibid*).

Djelovanje vanjskih sila, odnosno Saudijske Arabije može samo doprinijeti daljem rascjepkavanju ionako ruinirane države. Odgovornost, prije svega, snose Jemenci jer su dopustili ovakav razvoj situacije umjesto da mirnim putem riješe sporna pitanja, a zatim i vanjske sile koje u ovom konfliktnom području prepoznaju priliku da realizuju sopstvene ciljeve, preko odgovarajućih ping-pong loptica, odnosno Huta od strane Iraka i Irana i sunita od strane Saudijske Arabije i SAD-a (*ibid*, 21-22).

Tabela 20: Razlike i sličnosti u ulozi vojske u režimima i tranzicijama: Libija i Jemen

Pozicija vojske u nedemokratskom režimu				
Dimenzije analize	Institucionalna	Ekonomska	Socijalna	Edukativna
Libija	1969-1975. - glavni stub novog sistema. 1975 – pokušaj udara – dobila poziciju autsajdera. Razvoj paralelnog bezbjednosnog aparata. Patrimonijalna – napredovanje zasnovano na plemenskoj pripadnosti i lojalnosti Gadafiju.	Bez ekonomskih aktivnosti. Udio vojnih troškova u BDP-u – 1,2%, 2008. godine.	Plemenska, klanovska Heterogenost. U sendviču između društva i režima. Bez poštovanja i povjerenja kod društva. No, u odnosu na snage bezbjednosti imala je bliže veze sa društvom.	Prije sticanja nezavisnosti, uz pomoć Velike Britanije, otvorena je vojna akademija u Bengaziju koju je pohađao i sam Gadafi ali je nakon udara zatvorena. Kasnije je otvorena u Tripoliju.
Jemen	Dva centra moći: Ali Mosen i Saleh. Privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata. Patrimonijalna – napredovanje zasnovano na plemenskoj pripadnosti i lojalnosti Salehu.	Značajan ekonomski akter. Plemensko-vojno-poslovni kompleks. Udio vojnih troškova u BDP-u – 4,7%, 2010. godine	Plemenska, klanovska heterogenost. Bliske veze sa društvom u odnosu na snage bezbjednosti.	Vojna akademija u Sani. Strani eksperti, uglavnom američki pružaju obuke, posebno u oblasti borbe protiv terorizma.
Momenat promjene 2011.				
Karakter protesta	Magnituda protesta		Sastav protesta	Međunarodni faktor
Libija	Visoka		Mlada generacija, nezaposleni – <i>cross-class</i>	Intervencija snaga NATO.
Jemen	Visoka		Mlada generacija, nezaposleni – <i>cross-class</i>	Intervencija Savjeta za saradnju zemalja Persijskog zaliva.
Rezultat zbacivanja Gadafija/Saleha				
Libija	Vladavina milicija			
Jemen	Destabilizacija, građanski rat			

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza civilno-vojnih odnosa ukazuje na jednu od ključnih kategorija politike - silu. Uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom zavisno od prirode i organizacije političke zajednice podrazumijeva ili sprečavanje neželjenog ponašanja vojske ili definisanje i nadzor sprovođenja bezbjednosno-odbrambene politike. Prema Fineru (1962), tri prednosti vojske nad civilima su: superiornija organizacija – vrlo dobro strukturirana; njen emotivni status kao simbola nezavisnosti i državnosti; i monopol nad silom. Osim toga, nema mandat kao političari i samim tim ima dugoročniju perspektivu. Navedene osobenosti vojske, pojedinačno ili u kombinaciji, determinisale su put razvoja Egipta, a, u određenoj mjeri, i drugih zemalja koje su predmet istraživanja.

U prvom dijelu zaključnih razmatranja, predstavljena je komparacija kolonijalne sudbine Tunisa, Egipta, Bahreina, Sirije, Jemena i Libije kao određujućeg elementa njihovog kasnijeg sistema vlasti. Utvrđivanje sličnosti i razlika među zemljama na nivou pitanja kolonijalizacije, toga ko je bio kolonizator, koji period i kakva je bila kolonijalna uprava i intenzitet kolonijalne kontrole, određuje osobenosti savremenog političkog sistema. Kolonijalizacija početkom XIX vijeka stvorila je sukob između prihvatanja vrijednosti tehnološki i naučno naprednijeg Zapada i očuvanja civilizacije, kulture, vjerskih vrijednosti i posebnosti ovog područja. Svi kolonizatori ostavili su manji ili veći trag na institucionalni, pravni i ukupni razvoj svojih bivših kolonija, a posebno na vrstu političkog režima koji je uspostavljen nakon sticanja nezavisnosti.

Utvrđivanje posebnosti režima determiniše karakter vojske. Stoga, u drugom dijelu zaključnih razmatranja predstavljene su osnovne karakteristike vlasti Burgiba-Alija u Tunisu (1956-2011); režima Naser-Sadat-Mubaraka u Egiptu (1952-2011); režima Muamera Gadafija u Libiji (1969-2011); režima Al Abdulaha Saleha u Jemenu (1978-2011); režima porodice Al Kalifa u Bahreinu (1783-danas) i režima Hafez-Bašar Asada u Siriji (1970-danas).

U centralnom i završnom dijelu zaključnih razmatranja prikazano je koje varijable imaju najveću eksplanatornu moć u određenim reakcijama vojske a potom i doneseni zaključci po pitanju uticaja te reakcije na rezultate protesta/pobuna u zemaljama koje su predmet istraživanja. To je prikazano kroz tri dijela: prvi se odnosi na položaj vojske u nedemokratskim režimima; drugi na ulogu vojske u momentu antirežimskih protesta i treći na civilno-vojne odnose nakon „proljeća“.

Kolonijalna uprava

Od vremena sticanja nezavisnosti od evropskih kolonizatora, prvenstveno, Velike Britanije, Francuske i Italije arapske zemlje nalazile su se u određenoj formi nedemokratske vladavine gdje interesi i potrebe stanovništva nijesu artikulisani na odgovarajući način. To između ostalog, predstavlja rezultat činjenice da je region Bliskog istoka i Sjeverne Afrike na udaru miješanja raznih sila, koje su kako kroz istoriju tako i danas podrivale njegov demokratski razvoj ukoliko je bio protivan njihovim ekonomskim i strateškim interesima (Blagojević & Šćekić, 2017: 549). Mnogi konflikti u ovom regionu (Libija i Čad, Kurdi, Liban) predstavljaju proizvod kolonijalizacije, arbitrarnog ocrtavanja granica od strane kolonizatora, procesa dekolonijalizacije i rasta *nation-state* nacionalizma (Khalidi, 2009: 162, cit. prema Blagojević & Šćekić, 2017: 549).

Velika Britanija je kolonijalnu kontrolu uspostavila nad sljedećim zemljama koje su predmet disertacije: Egiptom, Južnim Jemenom i Bahreinom, pri čemu je sa Francuskom dijelila upravu u Libiji. Najduži period britanske vladavine, odnosno 151 godina bio je u Bahreinu (1820-1971), potom u Južnom Jemenu 128 godina (1839-1967), u Egiptu 40 godina formalne (1882-1922) i 30 godina neformalne uprave (1922-1952), dok je sa Francuskom dijelila vlast u Libiji osam godina (1943-1951). Što se tiče intenziteta kontrole, Velika Britanija je u Egiptu unaprijedila birokratsko-fnansijske institucije, ali je u socijalnom dijelu učinila malo, posebno kada je u pitanju obrazovanje stanovništva. U Bahreinu, nakon otkrića nafte 1932. godine, u kooperaciji sa porodicom Al Kalifa, doprinijela je modernom razvoju zemlje. U Južnom Jemenu, Britanci su uspostavili socijalni, politički, ekonomski i

bezbjednosni sistem na mnogo većem nivou u odnosu na upravu Osmanskog carstva u Sjevernom Jemenu. To je podsticalo mnoge stanovnike Sjevernog Jemena da migriraju u Aden posebno zbog ne plaćanja poreza koji je bio obavezan pod upravom Osmana. U Drugom svjetskom ratu Libija je dobila saveznike u Velikoj Britaniji i Francuskoj. To je rezultiralo oslobađanjem od italijanske vlasti njenom podjelom na francusku i britansku sferu uticaja. Tripolitaniya i Kirenaika pripali su Ujedinjenom Kraljevstvu, a Fezan Francuskoj. Međutim, dogovoreno je da o budućnosti Libije odluče Ujedinjene nacije.

Kolonijalna uprava *Francuske* uspostavljena je u dvije od šest zemalja koje su obuhvaćene istraživanjem, odnosno Tunisu i Siriji, dok je u Libiji dijelila kontrolu sa Velikom Britanijom. Najduži period francuske kolonijalne vlasti u zemaljama koje su jedinice analize rada bio je u Tunisu, odnosno 75 godina (1881-1956). U Siriji je imala mandat 24 godine (1922-1946), a, kao što je prethodno navedeno, sa Velikom Britanijom dijelila osmogodišnju kontrolu Libije (1943-1951). Francuska je u Tunisu uspostavila protektorat bez intenzivne kontrole i rasformiranja postojećih političkih institucija, dok je u Siriji vodila politiku „podijeli pa vladaj“ na etno-religijskoj osnovi.

Italija je Libijom vladala 32 godine (1911-1943), pri čemu je njena vlast bila uspostavljena u primorskim gradovima, a nad centralnim i pustinjским dijelom zemlje nije imala kontrolu.

Usljed dominantno planinskog terena Sjevernog Jemena i izuzetno odbrambenog djelovanja plemena, kolonijalne sile nad njim nijesu uspostavile kontrolu već je bio pod direktivom Osmanske imperije do 1918. godine.

Osnovne karakteristike „pretproljećnih“ režima

Osnovne crte režima zemalja koje su predmet istraživanja su autoritarne, pri čemu su u nekim izraženije i dobijaju sultanističke primjese, dok su u drugim umjerenije i imaju određene demokratske elemente. Drugim riječima, postojao je određeni ekonomski i socijalni

pluralizam, uz ograničen politički pluralizam, ideologija ne postoji, ali postoji poseban mentalitet, nema intenzivne ni ekstenzivne mobilizacije, osim u određenim fazama razvoja. Na čelu sistema je diktator čija je vladavina neograničena i povremeno sultanistička kroz stvaranje kulta ličnosti, fingirane opozicije, te pseudo-ideologije i povremene mobilizaciju paradržavnih grupa koje imaju za cilj vršenje represije nad protivnicima režima.

Osnovna karakteristika arapskih režima je lična vladavina zasnovana na patrimonijalnoj kulturi. Lična vladavina je „distinktivna vrsta političkog sistema gdje rivalstva i bitke ljudi, prije nego nepersonalizovane institucije, ideologije, javne politike ili klasni interesi, oblikuju politički život“ (Jackson & Rosberg, 1984). Detererminišući faktori takvog političkog razvoja uključuju socijalne, ekonomske i kulturno-religijske činioce, odnosno nivo ekonomskog razvoja, obrazovanja, nedemokratsku tradiciju sa izraženom ulogom vojske u politici, unutrašnje vjersko sektaške sukobe, ratove sa susjednim zemljama, sporove sa bivšim kolonizatorima i slično.

Razlozi otpornosti autoritarnih režima Bliskog istoka i Sjeverne Afrike na eventualne promjene proizilaze iz sljedećih karakteristika ovih režima, odnosno društava: slabost civilnog društva, ekonomije koja je obično pod kontrolom države; visok nivo siromaštva, nepismnosti i nejednakosti; geografska lokacija na periferiji demokratskog epicentra i određene kulturne specifičnosti regiona (Bellin, 2004: 139-141). No, Belin (*ibid*, 144) smatra da navedeni razlozi nijesu dovoljni za objašnjenje održivosti autoritarizma, ističući značaj uloge aparata prinude u razvoju ovih zemalja. Ove karakteristike su, između ostalog, posljedica djelovanja zapadnih sila koje i nakon Hladnog rata nijesu odustale od pružanja podrške autoritarnim režimima u ovoj regiji, već su nastavile da podržavaju režim u Sudijskoj Arabiji, Egiptu, Jordanu, Tunisu i Alžiru iz petroleumskih razloga i potrebe za držanjem pod kontrolom „islamske prijetnje“ (Blagojević & Šćekić, 2017: 539-540).

Od četiri vladara koji su doživjeli slom „Arapskim proljećem“, najduži period vladavine imao je vladar Libije - Gadafi, 42 godine (1969-2011), zatim Saleh 33 s tim što je od 1978. do 1990. godine bio predsjednik Sjevernog Jemena, a nakon ujedinjenja Jemena

1990. godine predsjednik novokonstituisane Republike Jemen, predsjednik Egipta Mubarak 30 godina vlasti (1981-2011) i na kraju, Ben Ali 24 godine upravljanja Tunisom (1987-2011).

Režim Tunisa je više od pedeset godina, od sticanja nezavisnosti do januara 2011. godine, bio autoritaran sa jasnim elementima sultanističke vlasti. Zasnivao se na personalističkoj vladavini i patrimonijalnoj kulturi. Izbori su predstavljali samo fasadu demokratije, dok je institucionalnu osnovu sistema činila partija Neo-Destur. U Egiptu, sva trojica predsjednika (*Naser-Sadat-Mubarak*) bili su oficiri, položaj vojske je bio povlašćen, dok su građanske i političke slobode bile ograničene. Naser je odlikovalo harizmatičko liderstvo, popularizam, militarizam, socijalizam, panarabizam, jasna strateška vizija, oslanjanje na partiju, a Sadat i Mubarak neharizmatičnost, oslanjanje na vojsku a ne partiju kao mobilizacionu snagu.

Muamer Gadafi je pokrenuo kulturnu revoluciju uz ukidanje svih ideologija, stranog uticaja i partija. Posebnu sistemsku konstrukciju džamahiriju, odnosno treći put između kapitalističke demokratije i sovjetskog socijalizma zasnivao je na plemenskoj podjeli i lojalnosti kao instrumentu moći. Režim Saleha u Jemenu zasnivao se na plemensko-vojno-poslovnom kompleksu, odlikovala ga je kleptokratija, korupcija, nepotizam, dominantan lični karakter vladavine, te vojska kao veliki poslodavac. Uspostavljen je izborni sistem koji favorizuje tribalizam a ne partijski pluralizam, a šeići umjesto da budu predstavnici plemena pred državom, bili su predstavnici države u plemenima.

Od svih zemalja istraživanja jedino Bahrein ima monarhistički oblik vladavine. Vlast kraljevske sunitske porodice od 1783. godine, zasniva se na političkoj polarizaciji na sektaškoj osnovi: šiiti/suniti. Unutar režima postoji podjela na čvrstorukaše i reformiste i to prvenstveno oko pitanja uključenja šiita u politički i ekonomski život zemlje. U Siriji je u periodu od 1949. do 1970. godine bilo 14 vojnih udara, kada se uspostavio zatvoreni autoritarni režim Asadovih. Hafeza Al Asada odlikovao je autokratski stil vladanja, kult ličnosti, arapska nacionalistička ideologija, politika zaoštavanja. Osnovni elementi Hafezovog sistema su zadržani u Bašarovom: porodica Asad, partijska birokratija, kontrola

i ravnoteža različitih bezbjednosnih službi, dominacija pripadnika alavitske zajednice na rukovodećim pozicijama.

Položaj vojske u nedemokratskim režimima

Analizom položaja vojske u nedemokratskim režimima u Tunisu i Egiptu, identifikovane su zajedničke karakteristike u socijalnoj i edukativno-vrjedonosnoj dimenziji. Drugim riječima, prepoznata je homogenost tuniske i egipatske vojske u etničkom, vjerskom i plemenskom pogledu, bliske veze sa društvom u odnosu na snage bezbjednosti, obučavanje u inostranstvu i profesionalne akademije.

Ekonomska i institucionalna dimenzija analize, otkrivaju razliku u položaju vojske u nedemokratskim režimima Tunisa i Egipta. Zapravo, u Tunisu je postajao definisan jasan pravni okvir i pripadnici vojske nijesu bili angažovani u administraciji i politici, dok su u Egiptu imali određene pozicije u birokratiji i političkim organima vlasti. Pored toga, tuniska vojska nije imala značajnu ekonomsku poziciju, za razliku od egipatske vojske koja je bila značajan finansijski i industrijski akter. To je bilo oličeno u njenom upravljanju kompanijama, te značajnom udjelu vojnih troškova u BDP-u zemlje. U 2010. godini udio vojnih izdvajanja u Tunisu je bio 1,3%, a u Egiptu 2,1% BDP-a.

Tokom vladavine Burgibe i Alija u Tunisu, vojska je bila pod kontrolom civilnih vlasti kao rezultat francuskog nasljeđa i niza pravno-institucionalnih mjera. Lideri su ograničili veličinu vojske kao i vojni budžet i to u strahu od eventualnog vojnog udara. Vojska nije bila uključena u političke i ekonomske procese zemlje. Održavanje unutrašnjeg poretka bilo je pod nadležnošću bezbjednosnih službi, odnosno Ministarstva unutrašnjih poslova. Vojska Tunisa je jedna od najmanjih u regionu sa 35.000 vojnika u 10,4 miliona stanovnika, dok egipatska ima 468.500 vojnika u 81,7 miliona stanovnika. Drugim riječima, vojska Tunisa čini 0,3%, a vojska Egipta 0,5% ukupnog broja stanovnika. Egipatska vojska predstavlja simbol nacije s obzirom na vođenje rata protiv Izraela 1948. godine, zatim udar oficira 1952. godine i pomjeranje 80.000 britanskih trupa iz Sueckog kanala. Takođe, sva četvorica

predsjednika do 2011. godine imala su vojno porijeklo, istovremeno su vršili funkciju predsjednika zemlje i vrhovnog vojnog komandanta. Povećanje privilegija i ekonomskih benefita bezbjednosnih službi pod nadležnošću Ministarstva unutrašnjih poslova, kao i namjera Mubaraka da za nasljednika odredi svog sina Gamala izazvala je nezadovoljstvo vojske.

Slučajevi Bahreina i Sirije pokazuju zajedničke karakteristike vojske u svim dimenzijama analize njene pozicije u režimu. U obje zemlje je postajao jasan pravni okvir, vojska nije bila aktivna u ekonomskoj sferi, ali je bila zasnovana na sektaškim osnovama: u Bahreinu je dominantna zastupljenost sunita, a u Siriji Alavita, samim tim povezanost sa društvom je izuzetno slaba. Pripadnici vojske su obučavani u inostranstvu i završili su vojne akademije.

Sektaška profilacija i regrutovanje stranih boraca (*mercenaries*) iz Sirije, Jordana, Pakistana i Jemena determiniše način funkcionisanja, karakter, prirodu i organizaciju vojno-bezbjednosnog aparata Bahreina. Vojska Bahreina je najmanja vojska među zemljama Persijskog zaliva. Unutardinastički sukob uzrokuje nedostatak kohezije između različitih jedinica. Kraljevska porodica strahuje da bi šiiti pod uticajem Irana mogli da preuzmu vlast, zato ih izoluju od svih vrsta poslova koji bi im olakšali realizaciju takvog zadatka. U Siriji, vojska je u periodu 1949-1970. godina izvršila četrnaest udara. Predsjednik Hafez Al Asad je takvu poziciju vojske promijenio fokusiranjem njene misije na vanjsku prijetnju, dok je unutrašnju bezbjednosti prepuštio bezbjednosno-obavještajnim službama. Pod Bašarom osnovne karakteristike oružanih snaga ostale su patrimonijalizam, kronizam i favorizam. Većina pripadnika vojske su Alaviti, posebno kada su u pitanju elitne vojne jedinice pod komandom Asadovih rođaka. Udio izdvajanja za vojsku 2010. godine u Siriji je iznosio 4,1%, a u Bahreinu 3,3% BDP-a. Sirija ima 292.600 vojnika u 19 miliona stanovnika, dok vojska Bahreina ima 8.200 vojnika u 718.000 stanovnika. Drugim riječima, vojnici u Siriji predstavljaju 1,5% ukupnog broja stanovnika, a u Bahreinu 1,1%.

Za razliku od vojske Bahreina i Sirije čija je struktura bila zasnovana na pripadnosti jednoj sekci, te homogenosti tuniske i egipatske vojske, vojsku Libije i Jemena je odlikovala plemenska i klanovska heterogenost. Pored toga, imala je bliže odnose sa društvom u odnosu na privilegovane snage bezbjednosti. Analiza institucionalne i ekonomske pozicije vojske pokazuje da je u Libiji vojska bila politički marginalizovana i nije predstavljala ekonomskog aktera, dok je u Jemenu bila povezana sa politikom preko plemensko-vojno-poslovnog kompleksa a time predstavljala i značajnog ekonomskog igrača. U edukativno-vrijednosnom pogledu, pozicija vojske je bila slična, postojale su nacionalne vojne akademije sa tim što su u Jemenu strani eksperti, uglavnom američki pružali obuke, posebno u oblasti borbe protiv terorizma.

Vojska Sjevernog Jemena bila je organizovana u skladu sa turskim, a Južnog Jemena britanskim modelom. Nakon rata 1994. godine u kojem je pobjedu odnijela vojska Sjevernog Jemena, u vojsci su se pojavila dva centra moći: Mosena i Saleha. Plemenska i porodična pripadnost je određivala napredovanje u vojsci, pri čemu su, kao posljedica suparništva između Saleha i Mosena, formirane alternativne vojne, bezbjednosne i obavještajne institucije. U Libiji je, u periodu 1969-1975, vladao medeni mjesec vojske i režima, da bi 1975. godine došlo do pokušaja vojnog udara, što je za posljedicu imalo pogubljenje 22 oficira. Eroziiji profesionalizma vojske doprinio je i privilegovani paralelni bezbjednosni aparat, te favorizovanje oficira iz plemena Gadafija i njemu bliskih plemena Varfala i Magarha. Udio vojnih izdvajanja u BDP-u zemlje bio je nizak, tako je u 2008. godini iznosio 1,2% BDP-a, dok je u Jemenu bio 3,6% BDP-a. Libija je izdvajala manje finansijskih sredstava za vojsku iako je njena veličina bila veća u odnosu na veličinu vojske Jemena. Zapravo, Libija je imala 76.000 vojnika u 6,1 miliona stanovnika, a Jemen 66.700 vojnika u 23 miliona stanovnika. Zapravo, 1,2% populacije Libije je činila vojska, dok je u populaciji Jemena bilo 0,3% vojnika.

Uloga vojske u momentu antirežimskih protesta

„Arapsko proljeće“ u obrađenih šest zemalja pokazuje kako odgovor vojske na zahtjeve naroda za promjenu vlasti predstavlja pouzdan prediktor toga da li će pokušaj promjene režima biti uspješan. Ako vojska odluči da otkáže poslušnost režimu ili ostane neutralna on najvjerovatnije doživljava slom. Navedena hipoteza je potvrđena analizom i komparacijom slučajeva tranzicije u Tunisu i Egiptu gdje je vojska odlučila da ostane neutralna, odnosno da podrži zahtjeve demonstranata. Takođe, analizom slučajeva tranzicije u Siriji i Bahreinu gdje je vojska odlučila da stane na stranu režima, utvrđeno je da ukoliko vojnici odluče da ostanu vjerni režimu i očuvaju *status quo* režim opstaje. Analizom uloge vojske u tranziciji režima u Libiji i Jemenu, potvrđena je hipoteza da ukoliko se oružane snage podijele na snage lojalne režimu i one koje podržavaju demonstrante - ishod tranzicije određuju drugi faktori, kao što je strana intervencija, snaga opozicije i riješenost režima da opstane.

Uloga vojske u momentima protesta/pobune naroda protiv nedemokratskog režima zavisi od njenog položaja u okviru prethodnog režima. Sa institucionalno-pravnog aspekta to podrazumijeva da je veća vjerovatnoća da će vojska ostati lojalna režimu ukoliko je neinstitucionalizovana, u velikoj mjeri uključena u administrativni aparat, nije uspostavljena i ne funkcioniše u skladu sa odgovarajućim pravnim okvirom, te očuvanje njenih korporativnih interesa zavisi od opstanka režima a paralelne bezbjednosne službe nemaju privilegovanu poziciju. Isto tako, na ekonomskom planu, privilegovana ekonomska pozicija vojske u nedemokratskom režimu povećava mogućnost za postojanje prepreka prilikom donošenja odluke da otkáže poslušnost režimu. Socijalna dimenzija implicira da je veća vjerovatnoća da će vojska podržati režim ukoliko njenu strukturu većinom čine pripadnici vladajućih etničkih, sektaških, plemenskih i sl. grupacija, te ukoliko je njena veza sa društvom slabija. Na edukativno-vrijednosnom planu, profesionalnija i obrazovanija vojska vjerovatno otkazuje poslušnost omraženom režimu. Na kraju, što se tiče determinišućih faktora u momentu protesta/pobune, međunarodni ukazuje na to da ako vanjske sile podržavaju režim veća je vjerovatnoća da će vojska ostati lojalna režimu, a karakter protesta

da će vojska otkazati poslušnost režimu ukoliko je magnituda protesta visoka te je njihova struktura raznolika u etničkom, plemenskom, obrazovnom, socio-ekonomskom i drugom pogledu.

U Tunisu, vojska nije otvoreno podržala demonstrante, ali je njena neutralna pozicija omogućila ostvarivanje cilja protesta. Svi elementi identifikovanih dimenzija analize su opredijelili neutralnu poziciju u momentu Revolucije. Nakon što je Ben Ali napustio zemlju, vrhovni vojni komandant Amar je najavio da će vojska zaštititi tekovine revolucije. Determinišući faktor takve odluke vojske bio je taj da je, za razliku od bezbjednosnog aparata, vojska imala bliže odnose sa društvom, kao i to da je politička i ekonomska marginalizacija jasno pokazala vojsci da njen opstanak kao institucije ne zavisi od opstanka režima. Pored toga, odnos snaga između protestanata i policije 13. januara 2011. godine bio je u korist protestanata, a nije bilo ni vanjske intervencije u korist opstanka postojećeg režima.

Primjer Egipta pokazuje da nije potrebno da svi identifikovani faktori budu prisutni da bi odredili promotivnu ulogu vojske. Naprotiv, potrebno je da nekoliko elemenata dominira u odnosu na druge da bi opredijelilo određenu reakciju vojske. Mnogi oficiri zauzimali su visoke pozicije u vlasti kao članovi vlade, poslanici ili lokalni guverneri, te imali značajnu ekonomsku poziciju, ali zaštita njihovih korporativnih interesa nije podrazumijevala opstanak aktuelnog režima. S obzirom na snagu protestanata i slabost režima, Vrhovni savjet oružanih snaga Egipta je, 10. februara 2011. godine, uspostavio kontrolu nad zemljom i ubijedio Mubaraku da ode sa predsjedničke pozicije. Određujući faktor takve odluke vojske bila je činjenica da bi Gamalovo eventualno nasljeđivanje predsjedničke funkcije vodilo jačanju ekonomske pozicije poslovne elite kojoj je pripadao. Takođe, vojska je kao simbol nacije, te kao tijelo čiji pripadnici nijesu bili u etničkoj ili krvnoj vezi sa Mubarakom uživala veći legitimitet u očima naroda u odnosu na snage bezbjednosti.

Vojska Bahreina je 2011. godine podržala režim, budući da nije tipična nacionalna vojska već kraljevska garda sa zadatkom da štiti vladajuću familiju i sunitsku političku i poslovnu elitu. S obzirom na to da je uglavnom čine strani borci, te pripadnici sunitske vjerske skupine reakcija odbrane režima je bila logična konsekvencija. Vojska Sirije je slično vojsci Bahreina, usljed protesta stanovništva i zahtjeva za ostavku dugogodišnjeg lidera, odlučila da pruži podršku očuvanju režima uz neznatna dezertiranja u nižim rodovima vojske. Odnosi između vojske i društva su, takođe, bili relativno slabi, imajući u vidu da je manjinska konfesionalna grupa Alavita zastupljena na rukovodećim pozicijama i čini apsolutnu većinu u elitnim jedinicama. To objašnjava podršku vrhovnog vojnog kadra i paravojnih jedinica opstanku Asadovog režima. S druge strane, vjerska zajednica sunita je bila zastupljena u nižim redovima vojske, što je uzrok dezertiranja u tim redovima. Značajnu podršku Asad ima i kod pripadnika manjinskih zajednica koji čine trećinu populacije zbog njihove bojazni da bi islamistički ekstremisti mogli da preuzmu vlast. Bitno je istaći da objekat odanosti sirijske, a i bahreinske vojske nije država i služba svom narodu već Asadov, odnosno Al Kalifa sistem vlasti koji je stvorio i bez kojeg ona ne bi ni postojala.

Evidentno je da, u odnosu na ostale dimenzije, socijalna dimenzija ima najveću eksplanatornu moć u objašnjenju razloga zbog kojih je vojska Bahreina, odnosno Sirije zauzela režimsku stranu u pobunama, a određenim dijelom i intervencija vanjskih sila. Reakcija vojske na proteste u obje zemlje bila je posljedica njene patrimonijalne prirode, i time relativno slabih veza između vojnika i većinskog stanovništva. Intervencija Saudijske Arabije i UAE u Bahreinu, te Rusije, SAD i regionalnih država u Siriji doprinijela je produbljivanju jaza između vojske i društva, budući da su i režim i opozicija smatrali da su uključeni u bitku sa stranim snagama.

Vojska Jemena se usljed protesta podijelila po liniji Saleh-Ali Mosen kojeg je Saleh prilikom preuzimanja dužnosti predsjednika 1978. godine odredio za eventualnog nasljednika. U tom kontekstu, novonastala bojazan da bi Saleh ipak za nasljednika mogao da postavi svog sina izazvala je nezadovoljstvo Mosena i drugih pripadnika vrhovnog vojnog establišmenta. Usljed ubistva 50 nenaoružanih protestanata u Sani od strane snaga Saleha,

došlo je do dezerterstva kod desetine visokih vojnih i civilnih zvaničnika. To uključuje Mosena i jedanaest vojnih komandanata. Suprostavljene snage Saleha i Mosena su se suočile na ulicama Sane, pri čemu je Saleh imao konvencionalnu vojnu prednost. To je indikator da *hard power* uvijek ne pobjeđuje, već broj ljudi na koje imate uticaj, kao i tip lojalista koje kontrolišete.

U Libiji, vojska je na konflikt reagovala na tri različita načina: individualni odlazak – dezertiranje pojedinačnih vojnika; kolektivni odlazak – dezintegracija jedinica koje su se pridružile pobunjenicima; i lojalnost – određene jedinice su ostale lojalne režimu. Skoro polovina vojnika dezertirala je tokom prva četiri mjeseca konflikta iz tri razloga: trenutna lokacija jedinice koja nije bila bezbjedna za individualne vojnike; stav vojnika prema konfliktu ili režimu, i (ne)kohezija date jedinice. Najkohezivnije jedinice su ostale lojalne Gadafigu, poput 32. brigade sa 10.000 vojnika, uglavnom pripadnika Gadafigevog plemena. Nekolike takve jedinice sa manjim brojem vojnika su se pridružile Nacionalno oslobodilačkoj vojsci pri čemu su se pokazale kao vrlo uspješne u borbi.

Analiza prvenstveno međunarodne reakcije, kao i institucionalne i socijalne pozicije vojske Jemena i Libije objašnjava njenu podjelu na pristalice i protivnike režima usljed antirežimskih protesta 2011. godine. Drugim riječima, faktor koji je dominantno opredijelio poziciju vojske u momentu nemira je njen plemenski karakter, privilegovana pozicija bezbjednosnog aparata i intervencija vanjskih sila odnosno NATO-a u Libiji i zemalja Persijskog zaliva u Jemenu.

Ispitivanje pozicije vojske u momentu protesta pokazuje da je u svim zemljama magnituda protesta bila visoka pri čemu je reakciju vojske odredio sastav protesta, odnosno tamo gdje je bio suprotan od socijalne - etničke strukture vojske rezultirao je opstankom režima. To je evidentno na primjerima Sirije i Bahreina, dok režimi u Tunisu i Egiptu nijesu održani i to zbog toga što su vojnici po svom socijalnom sastavu bili bliži protestantima. Kako je navedeno, rezultate protesta u Libiji i Jemenu prvenstveno su opredijelile međunarodne snage, ali i plemenski karakter društva, režima i protestanata.

Civilno-vojni odnosi nakon „proljeća“

Na primjeru zemalja u kojima je promijenjen prethodni režim, odnosno Tunisu, Egiptu, Jemenu i Libiji, potvrđena je pretpostavka da odnos između vojnih prerogativa i civilno-vojnog konflikta bitno determiniše mogućnosti za uspostavljanje civilne kontrole nad vojskom. U Tunisu je uspostavljena civilna kontrola nad vojskom budući da je u njemu nizak nivo vojnih prerogativa i civilno-vojnog konflikta. S druge strane, u Egiptu, u uslovima velikih privilegija za vojsku i visokog stepena konflikta između nje i civilnih lidera imamo tzv. gotovo neodrživu poziciju za demokratske lidere, odnosno vojni režim (Stepan, 1988: 100). Sirija je postala proksi bojno polje regionalnih i svjetskih sila, uključujući pored Rusije i SAD-a, Iran i Saudijsku Arabiju, te konfliktno područje za djelovanje džihadističkih grupa, i područje izvoza nestabilnosti oličenih u migrantskoj krizi na evropskom kontinentu. Kraljevska porodica Al Kalifa je opstala na vlasti, pri čemu je nad vojskom, kao dominantno sektaškom i sastavljanom od stranih boraca, i dalje civilna kontrola. Međutim, u vojsci postoje podjele u odnosu na to koju režimsku struju njeni pripadnici podržavaju.

Nivo vojnih prerogativa i civilno-vojnog konflikta određen je i samom ulogom vojske u antirežimskim protestima, kao i položajem u prethodnom režimu. U Tunisu, vojska je bila pod civilnom kontrolom u bivšem režimu, dok je u toku protesta zauzela neutralnu poziciju. Konsekventno, u „postproljećnom“ periodu nije postavljala prepreke civilno-političkim snagama na putu ka konstituisanju novog režima. Depolitizovana uloga vojske u procesu tranzicije Tunisa odredila je i uspjehnost ovog procesa u odnosu na ostale zemlje istraživanja. Vojska se potpuno povukla iz politike i ostavila politički proces donošenja odluka civilima. Prema Ustavu iz januara 2014. godine, stavljena je pod konvencionalne mehanizme parlamentarnog nadzora kao što je donošenje zakonodavstva u oblasti civilno-vojnih odnosa, osnivanje istražnih komisija itd. Međutim, nije došlo do delegiranja direktne kontrole parlamentu, a veličina vojske i vojni budžet su vrlo ograničeni kao i za vrijeme vladavine Ben Alija.

S druge strane, u Egiptu vojska je u Mubarakovom režimu imala značajnu političku a i ekonomsku poziciju što je impliciralo da će, iako je stala na stranu protestanata, postati problematični faktor konstituisanja novog sistema vlasti. Uloga egipatske vojske u tranziciji se može okarakterisati kao hibridna, tj. spoj promotivnih i opstruktivnih elemenata budući da je doprinijela svrgavanu omraženog režima, ali se potom nije povukla u kasarne već, kroz politizaciju svog djelovanja, nametnula prepreke završetku tranzicije. Vojska je preuzela vlast 2011. godine i dala obećanje da će obezbijediti održavanje demokratskih predsjedničkih i parlamentarnih izbora, kao i donošenje novog ustava. Na predsjedničkim izborima, u junu 2012. godine, pobijedio je kandidat Muslimanskog bratstva Muhamed Mursi. No, on nije pokazao otvorenost za dijalog i saradnju sa drugim političkim akterima. U junu 2013. godine, za regionalne lidere na 13 od 27 guvernerskih pozicija imenovao je islamiste. To je, između ostalog, razlog zbog kojeg ga je vojska, u julu 2013. godine, zbacila sa vlasti, a potom, u decembru, Muslimansko bratstvo proglasila terorističkom organizacijom (Blagojević, 2016b: 760). Sistem vlasti u kojem dominira vojska je, po svojoj prirodi i karakteru, suprotan bazičnim načelima osnovnih ljudskih prava i sloboda. Prema Indeksu vladavine prava, u pogledu „osnovnih prava“, koja uključuju pravnu zaštitu i slobodu izražavanja, Egipat je, 2015. godine, zauzeo 98. mjesto od 102 države (*ibid*, 759). Takvo postupanje vojna vlast na čelu sa predsjednikom Sisijem opravdava željom da vrati autoritet državi, kako ne bi doživjela sudbinu Libije ili Sirije.

U Libiji i Jemenu tribalizovana vojska je bila u podređenom položaju u odnosu na bezbjednosne službe, kao i elitne jedinice, što je uticalo na njenu podjelu na strane lojalne režimu i protestante. To je uslovalo da nove civilne vlasti nemaju monopol nad silom prinude, što je osnovni elementom državnosti po Veberovom konceptu. U današnjem Jemenu vlada rat, a u Libiji brojne milicije.

Predsjednik „postproljećnog“ Jemena Hadi odmah se našao licem u lice sa pobunjenim Hutima u savezništvu sa Salehom, pobornicima otcjepljenja sa juga zemlje i djelovanjem terorističke organizacije Al Kaida. To nije omogućavalo reformu vojno-bezbjednosnog sektora zasnovanog na plemenskim lojalnostima, a ne i minimalnom

profesionalizmu. U septembru 2014. godine, Huti su srušili Hadija. To je omogućila slabost vojske i nedostatak njenog kapaciteta da pobijedi hutske oružane formacije. Ključni razlozi slabosti vojske pronalaze se u: pogoršanju uslova u vojsci u posljednjoj deceniji Salehove vlasti; i današnjem uticaju podjela po liniji Mosen-Saleh i na kraju, neuspjehu Hadija u sprovođenju reformi vojno-bezbjednosnog sektora.

Nacionalni prelazni savjet nije uspio da obnovi nukleus oružanih snaga i uspostavi monopol nad silom prinude u Libiji u kojoj vladu blizu 2.000 milicija, koje se dijele u tri grupe: ne-džihadističke, džihadističke i provladine grupe. Milicije su, u pojedinim djelovima zemlje, u potpunosti zamijenile civilne organe vlasti, a u drugim, uspostavile kontrolu nad naftnim postrojenjima. Dostupna im je velika količina naoružanja preostala iz građanskog rata, pri čemu su i granice sa susjednim zemljama izuzetno slabe. Pored toga, Islamska država, koja se pojavila na libijskoj teritoriji 2015. godine, izvršila je napade na hotele, ambasade i druge objekte u kojima borave stranci. Sve to doprinosi nestabilnosti i nebezbjednosti libijske teritorije.

Selektovani *case-studies*, sa ukupnošću istorijskog i savremenog razvoja u oblasti civilno-vojnih odnosa te propratnim nestabilnostima i konfliktima, predstavljaju izuzetno dinamične i sveobuhvatne jedinice analize. Otežavajuću okolnost pri njihovom izučavanju prvenstveno predstavljaju prepreke u pogledu dolaženja do preciznih i dovoljnih podataka za pojedine dimenzije analize. Tako smo u nekim zemljama imali dostupan obiman materijal o etničkoj strukturi vojske dok je edukativno-vrijednosni element oblikovanja djelovanja vojske nedovoljno opisan zbog nedostatka preciznih podataka. Takođe, postoji razlika u dovoljnosti podataka među samim zemljama, a ne samo dimenzijama analize u okviru zemalja pojedinačno, gdje, na primjer, postoji obiman material o ulozi vojske Egipta za razliku od podataka o vojsci kraljevine Bahrein.

Pored toga, imajući u vidu aktuelnost doktorskog temata neophodna je izuzetna opreznost pri odabiru novinskih kao izvora svježih informacija koji opisuju i objašnjavaju

određenu aktuelnu situaciju ili događaj. S obzirom na dinamičnu situaciju na terenu u svim zemljama rada, postoji mogućnost da nešto što je napisano danas bude prevaziđeno događajima sutra. Međutim, u odnosu na postavljene pretpostavke rada, prikupljen je i analiziran dovoljan materijal koji nam je omogućio njihovo testiranje.

Izučavanje ovog pitanja svoj značaj ima u unapređenju literature u oblasti tranzitologije, međunarodnih odnosa i komparativne politike o jednom od najdinamičnijih regiona svijeta usljed svoje kulturne, etničke i vjerske različitosti i isprepletanosti, te istorijske kompleksnosti i konstantne aktuelnosti. Značaj opisanog istraživačkog akcentovanja ogleda se i u stvaranju osnova za detaljnije izučavanje ove ne tako zastupljene tematike kako u Crnoj Gori tako i u drugim zemljama regiona Zapadnog Balkana. To naročito, imajući u vidu uticaj arapskih nestabilnosti na Balkan, oličen u velikom prilivu migranata 2015. godine, pri čemu ilegalne migracije stvaraju uslove za unapređenje organizovanog kriminala, posebno trafikinga ljudima. Takođe, disertacija predstavlja prvu studiju o civilno-vojnim odnosima u arapskim zemljama izrađenu u Crnoj Gori, te može činiti bazu za buduća istraživanja u ovoj oblasti.

LITERATURA PO POGLAVLJIMA

Uvod/Konceptualno-teorijski okvir/Istraživački dizajn/Zaključna razmatranja

Knjige

- Abdelrahman, M. (2015): *Egypt's Long Revolution: Protest Movements and Uprisings*. London i New York: Routledge
- Agüero, F. (1995): *Soldiers, Civilians, and Democracy: Post-Franco Spain in Comparative Perspective*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Arendt, H. (2006): *On Revolution*. New York: Penguin
- Be'eri, E. (1970): *Army Officers in Arab Politics and Society*. New York: Praeger
- Bienen H. (1968): *The Military Intervenes: Case Studies in Political Development* New York: Russell Sage Found
- Brooker, P. (2009): *Non-democratic Regimes*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Cardoso, FH. (2001): *Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers
- Čarls, V. et al. (2004): *Svjetska politika: trend i transformacija*. Wadsworth: Thomas Learning
- Clausewitz, C. (2007): *Carl von Clausewitz – On War*. Translated by Michael Howard and Peter Paret, Oxford: Oxford University Press
- Cohen, E. (2002): *Supreme Command*, New York: The Free Press
- Collier, R. Collier, D. (1991): *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton: Princeton University Press
- Colton, TJ. (1979): *Commissars, Commanders and Civilian Authority: The Structure of Soviet Military Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Cook, AS. (2007): *Ruling but not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore: John Hopkins University Press

- Darmanović, S. (2002): *Demokratske tranzicije u Južnoj i Istočnoj Evropi*. Podgorica: Pravni fakultet
- Desch, MC. (1999): *Soldiers, States, and Structure: Civilian Control of the Military in a Changing Security Environment*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- Feaver, DP. (2003): *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge: Harvard University Press
- Finer, SE. (1962): *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. London: Pall Mall Press
- Glišić, J. (2005): *Demokratska civilna kontrola oružanih snaga – savremene teorijske rasprave*. [e-book] Beograd: Centar za civilno-vojne odnose
- Haddad, G. (1965): *Revolutions and Military Rule in the Middle East*. Vols.1-3. New York: Robert Speller and Sons.
- Hague, R. et al. (2001): *Komparativna vladavina i politika: Uvod*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Heywood, E. (2004): *Politika*. Beograd: CLIO.
- Horowitz, D. (1980): *Coup Theories and Officers' Motives: Sri Lanka in Comparative Perspective*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Huntington, S. (1957): *The Soldier and the State, The Theory of Civil-Military Relations*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Huntington, S. (2004): *Treći talas: Demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*. Zagreb: Politička kultura; Podgorica: CID
- Janowitz, M. (1960): *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Glencoe, Illinois: The Free Press
- Jovićić M. (2006): *Ustavni i politički sistemi – Veliki ustavni sistemi, Savremeni politički sistemi*. Beograd: Službeni glasnik, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

- Kalanj, R. (2004): *Globalizacija i postmodernost: ogledi o misliocima globalne kompleksnosti*. Zagreb: Politička kultura
- Khalidi, R. (2009): *Sowing Crisis: The Cold War and American Dominance in the Middle East*. Boston: Beacon Press
- Landman, T. (2008): *Teme i metode komparativne politike: Uvod*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Linc, H. Stepan, A. (1998): *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: „Filip Višnjić”
- Luttwak, E. (1979): *Coup d'Etat: A Practical Handbook*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Macridis, R.C. (1986): *Modern Political Regimes: Institutions and Patterns*, Boston: Little, Brown & Company
- Merkel, W. (1999): *Systemtransformation: Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*, Opladen: Leske + Budrich
- Merkel, W. (2009): *Transformacija političkih sustava. Teorije i analize*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Montesquieu, C. (1748, 1965): *Vom Geist der Gesetze*. Predgovor napisao, izabrao i preveo Kurt Weigand. Stuttgart
- Moskos, C.C., ed. (1971): *Public Opinion and the Military Establishment*. Beverly Hills, CA: Sage
- Moskos, C.C. Wood, F.R. eds. (1988): *The Military: More Than Just a Job?* Washington, DC: Pergamon-Brassey's
- Moskos, C.C. (1970): *The American Enlisted Man: The Rank and File in Today's Military*. New York: Russell Sage Found
- Nordlinger, E. (1977): *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. New York: Prentice-Hall
- O'Donnell, G. Schmitter, P. (1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press

- Perlmutter, A. (1977): *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. New Haven, CT: Yale University Press
- Plasser, F. Ulram, PA. Waldrauch, H. (1998): *Democratic Consolidation in East-Central Europe*. Houndmills: MacMillan
- Primakov, J. (2012): *Rusija i Arapi: Iza kulisa na Bliskom istoku od Hladnog rata do današnjeg dana*. Zagreb: MATE d.o.o (Primakov, Y. (2009): *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present*. United States: Basic Books)
- Rice, C. (1984): *The Soviet Union and the Czechoslovak Army, 1948-1983: Uncertain Allegiance*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Rustow, D. (1963): *The Military in Middle Eastern Politics and Society*. Washington, DC: Brookings Institution
- Said, EW. (1993): *Culture and Imperialism*. London: Vintage
- Said, EW. (1999): *Orijentalizam: Zapadnjačke predodžbe o Orijentu*. Sarajevo: Svjetlost. (1st edition: Said, EW. (1978): *Orientalism - Western Conceptions of the Orient*. New York: Pantheon Books)
- Sarkesian, SC. Williams, JA. Bryant, FB. (1995): *Soldiers, Society and National Security Boulder*. CO: Lynne Rienner Bachman JG, Blair JD
- Schneer, J. (2012): *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*. Toronto: Random House
- Segal, DR. (1977): *The All-Volunteer Force*. Ann Arbor: Univ. Mich. Press
- Serra, N. (2010): *The Military Transition: Democratic Reform of the Armed Forces*. Cambridge: Cambridge University Press
- Stepan, A. (1971): *The Military in Politics: Changing Patterns in Brazil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stepan, A. (1988): *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton, NJ: Princeton University Press

- Tadić, Lj. (1988): *Nauka o politici*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „RAD“
- Tzu, S. ed. by James Clavell. (1983): *The Art of War*. New York: Delacorte Press
- Vasović, V. (2012): *Savremene demokratije*. I–II, Beograd: Službeni glasnik
- Weber, M. (1978): *Economy and society*. Los Angeles: University of California Press
- Welch C, ed. (1976): *Civilian Control of the Military*. New York: State Univ. New York Press
- Zimmermann, E. (1983): *Political Violence, Crises, and Revolutions: Theories and Research*. Cambridge, MA: Schenkman

Djelovi knjiga

- Anderson, L. (2014): Authoritarian Legacies and Regime Change: Towards Understanding Political Transition in the Arab world, u Gerjes, F. (ur.): *The New Middle East Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press: 41-60
- Brichs, FI. (2013): Introduction, u Brichs, F. I. (ur.): *Political Regimes in the Arab World: Society and the Exercise of Power*. New York: Routledge: 1-6
- Burrowes, R. (2014): Republic of Yemen, u Gasiorowski M. (ur.): *The government and politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed. Boulder: Westview Press: 197-223
- Droz-Vincent, P. (2014): The Military amidst Uprisings and Transitions in the Arab World, u Gerjes, F. (ur.): *The New Middle East Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press: 180-209
- Gasiorowski, M. (2014): Introduction: Middle Eastern and North African State in Comparative Perspective, u Gasiorowski M. (ur.): *The government and politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed, Boulder: Westview Press: 1-18
- Hansen, B. Jensen, C. (2008): Challenges to the Role of Arab Militaries, u Jensen C. (ur.): *Developments in Civil-Military relations in the Middle East Edited*. Copenhagen: Royal Danish Defence College: 29-47

- Pinfari, M. (2012): Tunisia and Libya, u Peters J. (ur.): *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*. Lexington Books: 33-49
- Rubin, B. (2000): The Military in Contemporary Middle East Politics, u Rubin, B. Keaney, AK. (ur.): *Armed Forces in the Middle East. Politics and Strategy*. London: Frank Cass: 1-22
- Timotić, M. (2000): Civilno-vojni odnosi i načela civilne kontrole vojske, u Hadžić, M. (ur.) *Civilna kontrola vojske i policije*. Beograd: Medija centar, Beogradski centar za bezbednosnu politiku: 5-29

Članci u naučnim časopisima

- Almond, G. (1956): Comparative Political Systems. *The Journal of Politics*, 18 (3): 391-409
Dostupno na: http://web.unair.ac.id/admin/file/f_23123_CP_Almond.pdf (26.12.2014)
- Blagojević, J. (2016a): Jemen pet godina od početka arapskog proljeća: država ili teritorij siromaštva i konflikta? *Političke analize*, 7 (28): 18-22
- Blagojević, J. (2016b): Sloboda izražavanja i vojna vlast: Slučaj Egipta. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, 24 (9): 757-769
- Blagojević, J. & Ščekić, R. (2017): Politička previranja u Arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan, *Annales - Anali za Istrske In Mediteranske Studije-Series. Historia et Sociologia*. 27(3): 546-549. Dostupan na: http://zdip.si/wp-content/uploads/2017/12/ASHS_27-2017-3_BLAGOJEVI%C4%86.pdf (4.1.2018)
- Barany, Z. (Oct 2011): The Role of the Military. *Journal of Democracy*, 22 (4): 24-35
- Bellin, E. (2004): The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective. *Comparative Politics*, 36 (2): 139-157
- Bienen, H. Van de Walle, N. (1990): Poverty, the coup trap, and the seizure of executive power. *World Politics*, 42 (2): 151-83
- Bou Nassif, H. (2015 februar): A military besieged: The armed forces, the police, and the party in Bin 'Ali's Tunisia, 1987-2011. *International Journal of Middle East Studies*, 47 (1): 65-87
- Brooks, R. (2013): Abandoned at the Palace: Why the Tunisian military defected from the Ben Ali regime in January 2011. *Journal of Strategic Studies*, 36(2): 205-220

- Bruneau, CT. Matei, FC. (2008): Towards a New Conceptualization of Democratization and Civil-Military Relations. *Democratization*, 15(5): 909-929.
- Bruneau, CT. (2005): Civil-Military Relations in Latin America: The Hedgehog and the Fox Revisited. *Fuerzas Armadas y Sociedad*, 19 (1): 111-131
- Burk, J. (1993): Morris Janowitz and the origins of sociological research on armed forces and society. *Armed Forces and Society* 19(2): 167-86
- De Atkine, N. (1999): Why Arabs Lose Wars. *Middle East Quarterly*, 4 (4): 17-27
- Dostal, JM. (2016): Transnational war in Syria: The Eisenhower Doctrine in the 21st Century?, *Romanian Political Science Review*, (16) 2: 172-217
- Droz-Vincent, P. (2011): Authoritarianism, Revolutions, Armies and Arab Regime Transitions. *The International Spectator*, 46(2): 5-21
- Feaver, PD, (1999): Civil-Military Relations. *Annual Reviews Political Science*, 2: 211-241
Dostupno na: http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/feaver_arps99_-_civil-military_relations.pdf (6.10.2014)
- Feaver, PD. (1998): Crisis as shirking: an agency theory explanation of the souring of American civil-military relations. *Armed Forces and Society* 24(3): 407-34
- Fishman, RM. (1990): Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy, *World Politics*, 42(3): 422-440
- Jackman, RW. (1978): The predictability of coups d'État: a model with African data. *The American Political Science Review*, 72 (4):1262-75
- Jackson, RH. Rosberg, CG. (1984): Personal rule: Theory and practice in Africa. *Comparative Politics*, 16(4): 421-442
- Johnson, TH. Slater, RO. McGowan, P. (1984): Explaining African military coups d'État. *The American Political Science Review*, 78 (3):622-40
- Kamrava, M. (2000): Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East. *Political Science Quarterly*, 115 (1): 67-91

- Kemp, KW. Hudlin, C. (1992): Civil supremacy over the military: its nature and limits. *Armed Forces and Society*, 19(1):7-26
- Khadduri, M. (1953, jun): The Role of the Military in Middle East Politics. *American Political Science Review*, 47(2): 511-524
- Kohn, R. H. (1997, oktobar): How democracies control the military? *Journal of democracy*, 8(4): 140-153
- Kohn, RH. (1994): Out of control: the crisis in civil-military relations. *The National Interest*, 35:3-1
- Larson, AD. (1974): Military professionalism and civil control: a comparative analysis of two interpretations. *Journal of Political & Military Sociology*, 2(1):57-72
- Lasswell, HD. (1941): The Garrison State. *American Journal of Sociology*, 46(4): 455-468 Dostupno na:
<http://users.polisci.wisc.edu/kmayer/904/Lasswell%20-%20the%20Garrison%20State.pdf>
 (4.11.2014)
- Lawson, S. (1993): Conceptual Issues in the Comparative Study of Regime Change. *Comparative Politics*, 25(2): 183-205
- Londregan, JB. Poole, KT. (1990): Poverty, the coup trap and the seizure of executive power. *World Politics*, 42 (2):151-83
- Moskos, CC. (1977): From institution to occupation: trends in the military organization. *Armed Forces and Society*, 4(1):41-50
- O'Kane, R. (1981): A probabilistic approach to the causes of coups d'État. *British Journal of Political Science*, 11 (3):287-308
- Pachon, A. (2014): Loyalty and Defection: Misunderstanding Civil-Military Relations in Tunisia During the 'Arab Spring'. *Journal of Strategic Studies*, 37(4): 508-531
- Pion-Berlin, D. (1992): Military autonomy and emerging democracies in South America. *Comparative Politics*, 25 (1):83-103
- Pion-Berlin, D. (2005): Political Management of the Military in Latin America. *Military Review*, 85(1): 19-31

- Przeworski, A. et al. (1996): Classifying Political Regimes. *Studies in Comparative International Development*, 31 (2): 3-36. Dostupno na: http://faculty.georgetown.edu/jrv24/Alvarez_et_al_1996.pdf (13.7.2014)
- Rustow, DA. (1970): Transition to Democracy. Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2 (3): 337-363
- Schiff, LR. (1995): Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance. *Armed Forces and Society*, 22, (1): 7-24
- Segal, DR. (1975): Civil-military relations in the mass public. *Armed Forces and Society*, 1:215-29
- Segal, DR. (1986): Measuring the institutional/occupational change thesis. *Armed Forces and Society*, 12(3): 351-76
- Segal, DR. Blair, J. Newport, F. Stephens, S. (1974): Convergence, isomorphism, and interdependence at the civil-military interface. *Journal of Political & Military Sociology*, 2:157-72
- Schmitter, PC. Terry LK. (1991): What Democracy is ... and is not, *Journal of Democracy*, 2(3): 74-88
- Thompson, WR. (1975): Regime vulnerability and the military coup. *Comparative Politics*, 7 (4):459-87, Dostupno na: http://www.jonathanmpowell.com/uploads/2/9/9/2/2992308/thompson_1975cp-regime_vulnerability_and_the_military_coup.pdf (13.7.2014)
- Thompson, WR. (1976): Organizational cohesion and military coup outcomes. *Comparative Political Studies*, 9:255-76
- Weigley, RF. (1993): The American military and the principle of civilian control from McClellan to Powell. *Journal of Military History*, 57 (5): 27-58

Članci u zbornicima radova

- Blagojević, J. (2015): Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediterranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka: 159-171

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

- Ackerman, P. & Bartkowski, M. (2017): Did the Arab Spring Revolutions Bring More Violence to the Middle East?, International Center on Nonviolent Conflict. Dostupno na: https://www.nonviolent-conflict.org/blog_post/arab-spring-revolutions-bring-violence-middle-east/ (5.12.2017)
- Crisis Group (2013, april): *Yemen's Military-Security Reform: Seeds of New Conflict?* Crisis Group Middle East Report 139
- Croissant, A. et al. (2012): *Breaking With the Past? Civil-Military Relations in the Emerging Democracies of East Asia*. Policy Series 63, Honolulu: East-West Center
- DCAF (2008): *Democratic Control of Armed Forces*. Background series 05/2008. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces
- Grewal, S. (2016): *A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali*. Carnegie Middle East Center, the Arab Civil-Military Relations project
- Harb, Ch. (2014): *Arab Youth Values and Identities. Impact of the Arab Uprisings*. IEMed. Mediterranean Yearbook. Barcelona: European Institute of the Mediterranean: 72-77.
Dostupno na: http://www.iemed.org/publicacions/historic-de-publicacions/anuari-de-la-mediterrania/sumaris/avancaments-anuari2013/ArabYouthValues_Harb_MedYearbook2014.pdf (5.12. 2017)
- Hashim, A. (2015, 20. oktobar): *The Man on Horseback: The Role of the Military in the Arab Revolutions and in their Aftermaths, 2011-2015*. MiddleEast Perspectives 7. Middle East Institute, National University of Singapore. Dostupno na: https://mei.nus.edu.sg/themes/site_themes/agile_records/images/uploads/Middle_East_Perspectives_7_Hashim.pdf (19.8.2016)
- Jumber, MG. Kårtveit, JB. (2014): *Civil-Military Relations in the Middle East: A Literature Review*. Bergen: Chr. Michelsen Institute, CMI Working Paper WP No. 5
- Lutterbeck, D. (2011): *Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistance*. DCAF

- Marshall, S. Stacher, J. (2012): *Egypt Generals and Transnational Capital*. Middle East Report 262, vol. 42. Dostupno na: <http://www.merip.org/mer/mer262/egypts-generals-transnational-capital> (2.8. 2014)
- Miller, LE. et al. (2012): *Democratization in the Arab World: Prospects and Lessons from Around the Globe*. Pittsburgh: the International Security and Defense Policy Center of the RAND National Defense Research Institute. Dostupno na: <http://www.rand.org/pubs/monographs/MG1192.html> (5.4.2014)
- Munck, GL. (1996); *Disaggregating Political Regime: Conceptual Issues in the Study of Democratization*, Working Paper 228, The Helen Kellogg Institute for International Studies
- OSCE (1994): *Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security*, Dostupno na: <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true> (5.5.2015)
- Pion-Berlin, D. (2003): *A New Civil–Military Pragmatism in Latin America*. Paper presented at El Congreso de REDES, Santiago de Chile
- Skaaning, SE. (2006): *Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework*. Working papers, 55, Stanford: Stanford University. Center on Democracy, Development and the Rule of Law, Freeman Spogli Institute for International Studies. Dostupno na: <http://www.democracypassessment.dk/papers/uploaded/7302007141320.pdf> (13.7.2015)
- Szmolka, I. (2014): *Theoretical Framework and Types of Processes of Political Change in Arab Regimes*. IEMed. Mediterranean Yearbook 2014. Barcelona: European Institute of the Mediterranean: 23-30
- Szmolka, I. (2012): *The fifth wave of democratization? Processes of Political Change in the Arab World from a Comparative Perspective*. Granada: Department of Political Science and Administration University of Granada
- Thiel, T. (2012): *After the Arab Spring: power shift in the Middle East?: Yemen's Arab Spring: from youth revolution to fragile political transition*. IDEAS reports - special reports, Kitchen, Nicholas (ed.) SR011. LSE IDEAS, London, UK: London School of Economics and Political Science

Teze i disertacije

- Blagojević, J. (2010): *Vojka kao faktor demokratske tranzicije: slučajevi Portugala i Filipina*. Magistarski rad. Podgorica: Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore.
- Meijer, R. (2014): *The Role of the Military in Political Transitions, Egypt: a Case Study*. Master Thesis. Political Science: Conflict and Cooperation
- Perkins, AM. (2010): *Mubarak's machine: The durability of the authoritarian regime in Egypt*. Graduate Theses and Dissertations. Florida, US: University of South Florida, Dostupno na: <http://scholarcommons.usf.edu/etd/1737> (5.5.2015)
- Pollack, KM. (1996): *The Influence of Arab Culture on Arab Military Effectiveness*. PhD Dissertation. Massachusetts: Institute of Technology
- Todorović, D.V. (2006): *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog Istoka*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Internet izvori

- Afrička unija. Dostupno na: <https://au.int/> (3.20.2017)
- Arapska liga (2013): *Presentation of the Arab League*. Dostupno na: <http://www.arableagueonline.org/> (5.5.2015)
- Blight, G. et al. (2012): Arab Spring: An Interactive Timeline of Middle East Protests, *The Guardian*. Dostupno na: <http://www.theguardian.com/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline> (20.5.2015)
- CIA - The World Fact Book: *Country Comparison - Military Expenditures*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2034rank.html> (27.8.2015)
- Cole, J. (2011, 15. novembar): How neoliberalism created an age of activism. *Al Jazeera*. Dostupno na: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/20111114131340415929.html> (20.2.2017)

- Freedom House, (2015): *Freedom in the World Country Ratings*. Dostupno na: https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world#.VdEOE_mqgkp (12.6.2016)
- Freedom House (2016): *Individual Country Ratings and Status, 1973-2016*. Dostupno na: <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Global%20Country%20Status%20Overview%20C%201973-2015.pdf> (12.6.2016)
- Fukuyama, F. (2014): At the 'End of History' Still Stands Democracy. *The Wall Street Journal*. Dostupno na: <http://www.wsj.com/articles/at-the-end-of-history-still-stands-democracy-1402080661> (14.7.2015)
- Magazin Z. Dostupno na: <https://zcomm.org/zmag/> (12.7.2015)
- Međunarodni institut za demokratiju i pomoć prilikom izbora. Dostupno na: <http://www.idea.int/> (15.8.2015)
- Member States. Dostupno na: <https://au.int/en/memberstates> (3.20.2017)
- Merriam-Webster Dictionary Online. Dostupno na: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/regime> (13.7.2015)
- Montefiore, SS. (2011, 26 mart): Every Revolution is Revolutionary in Its Own Way. *The New York Times*. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2011/03/27/opinion/27montefiore.html> (14.10.2016)
- Oxford Living Dictionaries: *Protest*. Dostupno na: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/protest> (28.8.2015)
- Oxford Living Dictionaries: *Regime*. Dostupno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/regime?q=regime> (13.7.2015)
- Oxford Living Dictionaries: *Rebellion*. Dostupno na: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rebellion> (28.8.2015)
- Oxford Living Dictionaries: *Southern Cone*. Dostupno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/Southern-Cone> (28.8.2015)

Shenker, J. (2016, 16. januar): The future of the Egyptian revolution. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/16/future-egypt-revolution-tahrir-square-jack-shenker> (20.2.2017)

Watt, M. Cachia, P: *Who Is an Arab?*. Dostupno na: http://www.africa.upenn.edu/K-12/Who_16629.html (2.12.2014)

Filmovi i drugi video zapisi

Gavras, C. (1969): Z, insert br. 1/13. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=Xg0A1fWUgX0> (12.7.2015)

Gavras, C. (1969): Z, insert br. 12/13. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=8l65DJoRiJs> (12.7.2015)

Gavras, C. (1969): Z, insert br. 13/13. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=gzOiTYtODp0> (12.7.2015)

Tunis: *La Grande Muette* kao babica političke tranzicije

Knjige

- Filiu, J-P. (2011): *The Arab Revolution: Ten Lessons from the Democratic Uprising* (Comparative Politics and International Studies). Oxford: Oxford University Press
- Huntington, S. (1992): *The third wave: democratization in the late twentieth century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press
- Hurewitz, JG. (1969): *Middle East politics: The military dimension*. New York, NY: Frederick A. Praeger
- Kampanini, M. (2011): *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*. Beograd: CLIO
- Linz, J. Stepan, A. (1998): *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*. Beograd: "Filip Višnjić"
- Stepan, A. (1988): *Rethinking military politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Willis, M. (2012): *Politics and power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from independence to the Arab Spring*. London: Hurst&Company

Djelovi knjiga

- Alexander, C. (2014): Tunisia, u Gasiorowski M. (ur.): *The government and politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed. Boulder: Westview Press: 475-499
- Droz-Vincent, P. (2014): The military amidst uprisings and transitions in the Arab world, u Gerges F. (ur.); *The new Middle East, protest and revolution in the Arab world*. New York: Cambridge University Press: 180-209
- Marzouki N. (2014): Islamist Ideals and Governing Realities: Nahda's Project and the Constraint of Adaptation in Post-revolution Tunisia. u Teik K.B., Hadiz V.R., Nakanishi Y. (ur.) *Between Dissent and Power*. IDE-JETRO Series. London: Palgrave Macmillan: 134-153

Lawless, R. (2000): Tunisia: History, u Europa Publications (ur.): *The Middle East and North Africa 2001*, 47th ed. London: Routledge: 1104-1127

Radovi u naučnim časopisima

Barany, Z. (2011): Comparing the Arab revolts: The role of the military. *Journal of Democracy*, 22(4): 24-35

Bellin, E. (2012): Reconsidering the robustness of authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44(2): 127-149

Bou Nassif, H. (2015 februar): A military besieged: The armed forces, the police, and the party in Bin 'Ali's Tunisia, 1987-2011. *International Journal of Middle East Studies*, 47 (1): 65-87

Brooks, R. (2013): Abandoned at the Palace: Why the Tunisian military defected from the Ben Ali regime in January 2011. *Journal of Strategic Studies*, 36(2): 205-220

Cavatorta, F. Haugbølle, RK. (2012): The End of Authoritarian Rule and the Mythology of Tunisia under Ben Ali. *Mediterranean Politics*, 17(2): 179-195

Campante, FR. Chor, D. (2012): Why was the Arab World Poised for Revolution? Schooling, Economic Opportunities and the Arab Spring. *Journal of Economic Perspectives*, 26(2): 167-188. Dostupno na:
http://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=2428&context=soe_research
(5.12.2016)

Gause, G. (2011): Why Middle East studies missed the Arab Spring, The myth of authoritarian stability. *Foreign Affairs*, 90(4): 81-90. Dostupno na:
<http://aa.usembassy.or.kr/pdf11/IN55.pdf> (5.10.2016)

Jdey, A. (2012): A history of Tunisia, January 14, 2011: The end of a dictator and the beginning of democratic construction. *Boundary 2 Duke University Press Journals*, 39(1): 69-86

Joffé, G. (2011): The Arab Spring in North Africa: origins and prospects. *The Journal of North African Studies*, 16 (4): 507-532

Kasapović, M. (2010): Bliski ili Srednji istok? *Političke analize*, 1(4), 57-58

- Kuhn R. (2012): On the Role of Human Development in the Arab Spring. *Population and Development Review*, 38 (4): 649–683
- Pachon, A. (2014): Loyalty and Defection: Misunderstanding Civil-Military Relations in Tunisia During the 'Arab Spring'. *Journal of Strategic Studies*, 37(4): 508-531
- Povolo, C. (2013): An Historical Dimension of European Cultural Heritage. *Acta Histriae*, 21 (4): 479–492
- Stepan, A. (2012): Tunisia's Transition and the Twin Tolerations. *Journal of Democracy*, 23(2): 89-103
- Wall, IR. (2012): Tunisia and the critical legal theory of dissensus. *Law and Critique*, 23(3): 219-236
- Way, L. (2011): Comparing the Arab revolts: The lessons of 1989. *Journal of Democracy*, 22(4): 17-27

Članci u zbornicima radova

- Blagojević, J. (2015): Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediterranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka: 159-171

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

- Ben Mahfoudh, H. (2014): *Security Sector Reform in Tunisia Three Years into the Democratic Transition*. Arab Reform Initiative. Dostupno na: <http://www.arab-reform.net/sites/default/files/Mahfoudh%20-%20Tunisia%20SSR%20-%20July%202014%20-%20ARI.pdf> (4.12.2016)
- Centre pour le contrôle démocratique des forces armées (DCAF), Bureau de Tunis. (2015): *Ressources du DCAF: Le contrôle parlementaire du secteur de la sécurité*. Dostupno na: http://www.dcaf-tunisie.org/adminDcaf/upload/ejournal/documentfr_10192.pdf (19.12.2016)
- Gaub, F. (2014): *Arab armies: Agents of change? Before and after 2011*. EU Institute for Security Studies, Chaillot Papers 131

- Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces DCAF (2008): *Democratic Control of Armed Forces*. Background series 05/2008
- Grewal, S. (2016): *A Quiet Revolution: The Tunisian Military after Ben Ali*. Carnegie Middle East Center, the Arab Civil-Military Relations project
- Hanlon, Q. (2011, mart): *Security Sector Reform in Tunisia A Year after the Jasmine Revolution*. USIO. Special Report 304
Dostupno na: <http://www.usip.org/sites/default/files/SR304.pdf> (19.12.2016)
- IEMed (2014): *Chronology of Arab Revolutions and Transitions*, Dostupno na: <http://www.iemed.org/dossiers-en/dossiers-iemed/mon-arab-i-mediterrani/onada-de-canvis-al-mon-arab/pdfs-en/tunisia-2013-en.pdf> (19.4.2016)
- Jebnoun, N. (2014, 18. februar): *Security & the Tunisian Constitution*. Middle East Institute. Dostupno na: <http://www.mei.edu/content/security-tunisian-constitution> (19.4.2016)
- Kårtveit, B. Jumbert, MG. (2014): *Civil-military relations in the Middle East: A literature review*. Bergen: Chr. Michelsen Institute, CMI Working Paper WP 5
- Lang, H. Awad, M. Juul, P. Katulis B. (2014): *Tunisia's Struggle for Political Pluralism After Ennahda*. Washington, US: Center for American Progress. Dostupno na: <https://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/2014/04/Tunisia-report.pdf> (20.4.2016)
- Lutterbeck, D. (2011): *Arab Uprisings and armed forces: Between openness and resistance*. SSR Paper 2. Dostupno na: www.dcaf.ch/content/download/.../ssr_paper2.pdf (19.4.2016)
- NDI (2015): *Final Report on the 2014 Legislative and Presidential Elections in Tunisia*. Washington, US: National Democratic Institute. Dostupno na: [https://www.ndi.org/sites/default/files/Tunisia%20Election%20Report%202014_EN_SOFT%20\(1\).pdf](https://www.ndi.org/sites/default/files/Tunisia%20Election%20Report%202014_EN_SOFT%20(1).pdf) (20.4.2016)
- Signé, L. Smida, R. (2014): *The army's decision to repress: a turning point in Tunisia's regime change*. Stanford University: Center on Democracy, Development and the Rule of Law. Working Paper 151: 1-31.

Szmolka, I. (2014): *Transitional Processes and Political Change in Arab Countries*. IEMed. Mediterranean Yearbook 2014, Barcelona: European Institute of the Mediterranean: 23-30.

Transparency International UK (2012, avgust): *Government Defence Anti-Corruption Index, Country Summary – Tunisia*. Dostupno na: <http://government.defenceindex.org/#close> (5.4.2016)

Pravni akti

Constitution of June 1, 1959 as Amended to the Constitutional Act No. 2008-52 of July 28, 2008. Dostupno na: <http://corpus.learningpartnership.org/wp-content/uploads/2012/12/Tunisia-Constitution-2008-English.pdf> (21.12.2016)

Constitution of Tunisia 2014 (translated by UNDP and reviewed by International IDEA). Dostupno na: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf (12.3.2016)

Teze i disertacije

Darmanović, S. (2002): *Demokratske tranzicije i konsolidacije u južnoj i istočnoj Evropi*. [Democratic Transitions and Consolidations in Southern and Eastern Europe]. Doctoral dissertation. Pravni fakultet, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, Crna Gora.

Meijer, R. (2014): *The role of the military in political transition. Egypt: a case study*. Master Thesis. Faculty of Social & Behavioral Sciences. Netherlands: Leiden University. Dostupno na: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/31895> (19.12.2016)

Internet izvori

Al Arabiya (2012, 13. januar): Al Arabiya Inquiry Reveals How Tunisia's Ben Ali Escaped to Saudi Arabia. *Al Arabiya News*. Dostupno na: <http://english.alarabiya.net/articles/2012/01/> (1.10.2016)

Barrouhi, A. (2011, 28. mart): Tunisie: Que Mijotait Ali Seriati? *Jeune Afrique*. Dostupno na: www.jeuneafrique.com/Article/ARTJAJA2619p054-056.xml0/justice-securitetunisie-mohamed-ghannouchitunisie-que-mijotait-ali-seriati.html (18.10.2016)

- BBC (2016, avgust): *Tunisia Country Profile*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-africa-14107241> (1.10.2016)
- CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Tunisia*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html> (29.12.2016)
- Farhat, M. (2011, 20. jun): Yassine Ayari: 'L'armée n'a jamais reçu l'ordre de tirer' [Yassine Ayari: 'The army never received the order to fire']. *Slate Afrique*. Dostupno na: <http://www.slateafrique.com/15009/yassine-ayari-revolution-tunisie-blogueur-rachid-ammarmarmee> (18.2.2016)
- Foreign Military Financing*, Dostupno na: <http://www.state.gov/t/pm/65531.html> (17.1.2016)
- GlobalSecurity.org: *Tunisia: Military and Politics*, Dostupno na: <http://www.globalsecurity.org/military/world/tunisia/politics.htm> (1.10.2016)
- International Military Education and Training*, Dostupno na: <http://www.state.gov/t/pm/65533.htm> (17.1.2016)
- Kirkpatrick, DD. (2011, 24 januar): Chief of Tunisian army pledges his support for 'the Revolution'. *The New York Times*. Dostupno na: http://www.nytimes.com/2011/01/25/world/africa/25tunis.html?_r=3& (1.10.2016)
- Ministry of National Defense, Republic of Tunisia: *Presentation of the Military Academy*. Dostupno na: <http://www.emat.defense.tn/index.php/en/officer-training/presentation-of-the-military-academy> (10.12.2016)
- Montefiore, SS. (2011, 26 mart): Every Revolution is Revolutionary in Its Own Way. *The New York Times*. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2011/03/27/opinion/27montefiore.html> (14.10.2016)
- Parker, E. (2013, 25. jun): Tunisia's military: Striving to sidestep politics as challenges mount. *Tunisia live*. Dostupno na: <http://www.tunisia-live.net/2013/06/25/tunisias-military-striving-to-sidestep-politics-as-challenges-mount/#sthash.1N8G7Lem.dpuf> (25.10.2016)

- Puchot, P. (2011, 10. novembar): 14 Janvier 2011 à Tunis : Le Jour Où Ben Ali Est Tombé. *Mediapart*. Dostupno na:
www.mediapart.fr/journal/international/071111/14-janvier-2011-tunis-le-jour-ou-ben-ali-est-tombe (26.10.2016)
- Rafin, R. (2012, 13. jun): Tunisia's National Fact-Finding Commission on Abuses Final Report. *iLawyer*. Dostupno na:
<http://ilawyerblog.com/tunisias-national-fact-finding-commission-on-abuses-final-report/> (3.11.2016)
- Sayigh, Y. (2014, decembar). Militaries, civilians and the crisis of the Arab State. *The Washington Post*. Dostupno na:
<http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/12/08/militaries-civilians-and-the-crisis-of-the-arab-state/?postshare=1471425328115214> (1.10.2016)
- U.S. Embassy (2010): Tunisia: Corruption in Tunisia: What's yours is mine, [diplomatic cable]. Transmitted 2008 Jun 23. WikiLeaks reference identifier 08TUNIS679. Stockholm, Sweden: *WikiLeaks*; 2010 Dec 7. Dostupno na:
<https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/WikiLeaksTunis.html> (10.12.2016)

Egipat: Vojska kao osnova vlasti

Knjige

- Abdelrahman, M. (2015): *Egypt's Long Revolution: Protest Movements and Uprisings*. London i New York: Routledge
- Amin, M. et al. (2012): *After Arab Spring, Economic Transitions in the Arab World*. Oxford: Oxford University Press
- Bilandžić, M. (2010): *Sjeme zla: elementi sociologije terorizma*. Zagreb-Sarajevo: Plejada-Synopsis
- Cook, SA. (2007): *Ruling But Not Governing: The Military and Political Development in Egypt, Algeria, and Turkey*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Cook, SA. (2012): *The struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*. New York: Oxford University Press
- Gardner, LC. (2011): *The Road to Tahrir Square: Egypt and the United States from the Rise of Nasser to the Fall of Mubarak*. London i New York: Saqi Books
- Jovičić, M. (2006): *Ustavni i politički sistemi – Veliki ustavni sistemi, Savremeni politički sistemi*. Javno preduzeće „Službeni glasnik“, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Kandil H. (2012): *Soldiers, Spies and Statesmen: Egypt's Road to Revolt*. London: VERSO
- King, S. (2009): *The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa*. Bloomington: Indiana University Press
- Osman, T. (2011): *Egypt on the brink: from rise of Nasser to the fall of Mubarak*. New Haven i London: Yale University Press

Djelovi knjiga

- Droz-Vincent, P. (2014): The military amidst uprisings and transitions in the Arab World, u Gerges, F. (ur.): *The New Middle East, Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press: 180-208

Lunn, J. (2000): Egypt: History, u Europa Publications (ur.): *The Middle East and North Africa 2001*, 47th ed. London: Routledge: 425- 451

Stacher, J. (2014): Arab Republic of Egypt, u Gasiorowski M. (ur.): *The government and politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed. Boulder: Westview Press: 197-223

Zgurić, B. (2016): Egipat, u Kasapović, M. (ur.): *Bliski istok*. Zagreb, Fakultet političkih nauka, 50–85

Članci u naučnim časopisima

Albrecht, H. Bishara, D. (2011): Back on Horseback: The Military and Political Transformation in Egypt. *Middle East Law and Governance*, 15 (3): 13-23

Barany, Z. (2011): Comparing the Arab revolts: The role of the military. *Journal of Democracy*, 22(4): 24-35

Blagojević, J. & Šćekić, R. (2017): Politička previranja u Arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan, *Annales - Anali za Istrske In Mediteranske Studije-Series. Historia et Sociologia*. 27(3): 546–549. Dostupan na:
http://zdip.si/wp-content/uploads/2017/12/ASHS_27-2017-3_BLAGOJEVI%C4%86.pdf
(4.1.2018)

Blagojević, J. (2016b): Sloboda izražavanja i vojna vlast: Slučaj Egipta. *Medijski dijalozi*, Časopis za istraživanje medija i društva, 24 (9): 757–769

Bellin, E. (2012). Reconsidering the robustness of authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44(2): 127-149

Brown, N. J. (2013): Egypt's Failed Transition. *Journal of Democracy*, 24 (4): 45-58

Bruneau, T. et al. (2013): Civil-military relations in Muslim countries. The cases of Egypt, Pakistan and Turkey. *Journal of Defense Resources Management*, 4 (2): 11-18

Frisch, H. (2013): The Egyptian Army and Egypt's 'Spring. *Journal of Strategic Studies*, 36 (2): 180-204

Gause, G. (2011): Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability. *Foreign Affairs*, 90 (4): 81-90

Ibrahim, AAAA (2015): Rabba massacre and the military coup of Egypt. *Acad. Res. J. Hist. Cult.* 1(2): 27-32

Martini, J. Taylor J. (2011): Vojno nadziranje demokracije u Egiptu: Nastojanje vojske da kreira egipatsku budućnost. *Politička misao*, 48 (4): 61-70

Matić, D. Bilandžić, M. (2010): Politički islam i mogućnosti demokratizacije arapskog svijeta: Slučaj Egipta. *Polemos*, XIII (26), 33-57

Orbach, D. (2012): Tyrannicide in Radical Islam: The Case of Sayyid Qutb and Abd al-Salam Faraj. *Middle Eastern Studies*. 48 (6): 961-972

Way, L. (2011): Comparing the Arab revolts: The lessons of 1989. *Journal of Democracy*, 22(4): 17-27

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

Aly, A.M. Essaila, S. (2016, april): *Egypt's 2015 Parliamentary Elections: A Prelude to Stability?*. Middle East Brief 98. Massachusett: Brandies University, Crown Center for Middle East Studies. Dostupno na: <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB98.pdf> (19.8.2016)

CMI Insight (2013, oktobar): *The Egyptian Military in Politics and the Economy: Recent History and Current Transition Status*. Paper 2, Dostupno na: <http://www.cmi.no/publications/file/4935-the-egyptian-military-in-politics-and-the-economy.pdf> (19.3.2016)

Freedom House (2009): *Egypt*. Dostupno na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/egypt> (1.8.2016)

Gaub, F. (2014): *Arab armies: Agents of change? Before and after 2011*. EU Institute for Security Studies, Chaillot Papers 131

Ghanem, H. (2014): *Egypt's Difficult Transition: Why the International Community Must Stay Economically Engaged*. Working Paper 66. Global Economy and Development. Washington: Brookings Institution. Dostupno na: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Arab-EconPaper1Hafez-v3_MR.pdf (20.5.2016)

- Hamzawy, A. (2016, 24 novembar): *Egypt's Anti Protest Law: Legalising Authoritarianism*. Carnegie Endowment for International Peace. Dostupno na: <http://carnegieendowment.org/2016/11/24/egypt-s-anti-protest-law-legalising-authoritarianism-pub-66274> (19.12.2016)
- Henkin, Y. (2018): *The Egyptian Military Buildup: An Enigma*. The Jerusalem Institute for Strategic Studies. Dostupno na: <https://jiss.org.il/en/henkin-egyptian-military-buildup-enigma/> (31.1.2018)
- Human Rights Watch (2014): *All According to Plan: Raba Massacre and Mass Killings Protesters Egypt*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2014/08/12/all-according-plan/raba-massacre-and-mass-killings-protesters-egypt> (19.3.2016)
- Human Rights Watch (2014, 12. avgust): *Egypt: Rab'a Killings Likely Crimes against Humanity*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/news/2014/08/12/egypt-raba-killings-likely-crimes-against-humanity> (30.3.2016)
- Human Rights Watch (2015, 8. jun): *Egypt: Year of Abuses Under al-Sisi*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/news/2015/06/08/egypt-year-abuses-under-al-sisi> (19.8.2016)
- Human Rights Watch (2015, 19. avgust): *Egypt: Counterterrorism Law Erodes Basic Rights Broad 'Terrorist Acts' List May Criminalize Civil Disobedience*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/news/2015/08/19/egypt-counterterrorism-law-erodes-basic-rights> (20.8.2016)
- Human Rights Watch (2012): *The Road Ahead A Human Rights Agenda for Egypt's New Parliament*. Dostupno na: <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt0112webwcover.pdf> (2.8.2016)
- IRI (2005): *2005 Presidential Election Assessment in Egypt*. Washington: International Republican Institute. Dostupno na: http://www.iri.org/sites/default/files/fields/field_files_attached/resource/egypts_2005_presidential_election_assessment_report.pdf (19.3.2016)

Latek, M. (2013): *Egypt's Muslim Brotherhood experience International response and regional implications*. Brussels: European Parliamentary Research Service, Dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130645/LDM_BRI\(2013\)130645_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130645/LDM_BRI(2013)130645_REV1_EN.pdf) (2.8.2016)

Melhem, H. (2014, 18. septembar): *The Barbarians Within Our Gates*. Politico

Noël, E. (2013, 28. februar): *The Military and the Egyptian Revolution: Resistance To Reform*. McGill University

Piachaud, N. (2016): *Egypt's myth of stability: Gross abuses don't deliver security*. Amnesty International. Dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/egypts-myth-of-stability-gross-abuses-dont-deliver-security/> (2.8.2016)

Stork, J. (2015, 6. mart): *Egypt's Political Prisoners*. New York: Human Rights Watch. Dostupno na: <https://www.hrw.org/news/2015/03/06/egypts-political-prisoners> (12.8.2017)

The International Commission against the Death Penalty (2014, 29 april): *Statement by the International Commission against the Death Penalty: 683 death sentences in Egypt*. Geneva. Dostupno na: <http://www.icomdp.org/cms/wp-content/uploads/2014/04/13-ICDP-Statement-on-683-death-sentences-in-Egypt-9-April-2014.pdf> (19.12.2016)

The World Justice Project (2015): *Rule of Law Index*. Dostupno na: http://worldjusticeproject.org/sites/default/files/roli_2015_0.pdf (1.3.2016)

World Bank Group: *The Importance of Human Rights to Democracy, Governance and Development, the Parliamentary Strengthening Learning Program*. Dostupno na: <http://www.parliamentarystrengthening.org/humanrightsmodule/pdf/humanrightunit2.pdf> (20.3.2016)

Pravni akti

Constitution of the Arab Republic of Egypt, as Amended to 2007. Dostupno na: <http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/Egypt%20Constitution.pdf> (14.8.2016)

Law No. 84 of 2002 on Nongovernmental Organizations - Egypt. Dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/5491907d4.html> (20.8.2016)

Teze i disertacije

Badran, SZ. (2012): *The Contentious Roots of the 2011 Egyptian Revolution*. Master Thesis. Master of Arts in Political Science. Kansas: University of Kansas. Dostupno na: https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/100915/1/Badran_Sammy_r.pdf (19.12.2016)

Audio zapisi

Afsah, E. (2016): Lecture 3 – Egypt, course: *Constitutional Struggles in the Muslim World*. University of Copenhagen.

Internet izvori

Al Jazeera (2015, 22. novembar): *Egipćani izašli na izbore*. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/egipcani-izasli-na-izbore> (19.12.2016)

Amnesty International (2011): *Egypt*. Dostupno na: <http://www.amnestyusa.org/research/reports/annual-report-egypt-2011> (19.12.2016)

BBC (2016, avgust): *Egypt Country Profile*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-africa-13313370> (10.12.2016)

Cadman, T. (2014, 26 jun): Novi impuls za autokratiju u Egiptu. *Al Jazeera*. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/novi-impuls-za-autokratiju-u-egiptu> (19.10.2016)

CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Egypt*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html> (20.12.2016)

Freedom House (2015) Dostupno na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/2015/egypt> (28.3.2016)

Hu, Z. (2015, 30 jun): Report: Egypt increasingly cracking down on its youth. *Al Jazeera*. Dostupno na: <http://www.aljazeera.com/news/2015/06/150630071237894.html> (1.12.2016)

IDEA (2016): *Constitutional history of Egypt*. Stockholm. Dostupno na: <http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-egypt> (29.12.2016)

- Khouri, R.G. (2015): Sisijeva vladavina straha. *Al Jazeera*. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sisijeva-vladavina-straha> (20.5.2016)
- Kingsley, P. (2014, 24 mart): Egypt sentences to death 529 supporters of Mohamed Morsi. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/24/egypt-death-sentence-529-morsi-supporters> (9.2.2016)
- Kingsley, P. (2013, 24 jul): Egyptian general calls for millions to protest against 'terrorism'. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/24/egypt-general-sisi-protest-terrorism> (9.2.2016)
- Kingsley, P. (2013, 24 novembar): Egypt's interim president Adly Mansour signs 'anti-protest law'. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/egypt-interim-president-anti-protest-law> (9.2.2016)
- Kovač, M. (2014): Sisijev put do prijestolja. *Al Jazeera*. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sisijev-put-do-prijestolja> (15.5.2016)
- Marsden, S. (2013, 14 avgust): British cameraman for Sky News killed in Egypt. *The Telegraph*. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/10242522/British-cameraman-for-Sky-News-killed-in-Egypt.html> (18.8.2016)
- Military School Directory: *Egyptian Military Academy*. Dostupno na: <https://militaryschooldirectory.com/egypt-egyptian-military-academy/> (4.12.2016)
- Reporters without Borders. Dostupno na: <https://index.rsf.org/#!/index-details/EGY> (1.4.2016)
- UNDP: *Egypt*. Dostupno na: <http://www.eg.undp.org/content/egypt/en/home/countryinfo.html> (19.12.2016)
- World Bank: *Unemployment, youth total* (% of total labor force ages 15-24). Dostupno na: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?end=2010&start=1991> (5.12.2016)

Bahrein: Pretorijanska vojska oslanac kraljevskog režima Al Kalifa

Knjige

- Cole, J. (2007): *Sacred Space and Holy War*. New York: I.B. Tauris
- Larsen, CE. (1984): *Life and Land Use on the Bahrain Islands: The Geoarchaeology of an Ancient Society*. Chicago, IL: University of Chicago Press
- Ehteshami, A. (2013): *Dynamics of Change in the Persian Gulf: Political Economy, War and Revolution*. London, New York: Routledge, Taylor&Francis Group
- Onley, J. (2004): *The Politics of Protection in the Persian Gulf: The Arab Rulers and the British Resident in the Nineteenth Century*. UK: University of Exeter

Djelovi knjiga

- Dean, L. (2003): Bahrain: History, u Europa Publications (ur.): *The Middle East and North Africa 2004*. 50th ed. London: Routledge: 225
- Crystal, C. (2014): Eastern Arabian States: Kuwait, Bahrain, Qatar, United Arab Emirates and Oman, u Gasiorowski M. (ur.): *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed, Boulder: Westview Press: 157-197
- Norton, AR. (2009): The Puzzle of Political Reform in the Middle East, u Fawcett L. (ur.): *International Relations of the Middle East*. New York: Oxford University Press
- Smith, GR. (2008): Uyūnids, u: Bearman, T. et al. (ur): *Encyclopaedia of Islam*, Brill: Brill Online

Članci u naučnim časopisima

- Barany, Z. (2011, oktobar): The Role of the Military. *Journal of Democracy*, 22 (4): 24-35
- Hertog, S. (2011): Rentier Militaries in the Gulf States: The Prince of Coup-Proofing'. *International Journal of Middle East Studies*, 43(3): 400-402
- Louër, L. (2013): Sectarianism and Coup-Proofing Strategies in Bahrain. *Journal of Strategic Studies*, 36(2): 245-259

Tétreault, M-A. (2011, novembar); The Winter of the Arab Spring in the Gulf Monarchies. *Globalizations*, 8(5): 629- 637

Članci u zbornicima radova

Blagojević, J. (2015): Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediterranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka: 159-171

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

Abdulla, M. (2011): '*Bahrain: Change of the Regime or Changes Within the Regime?*', Heinrich Böll Stiftung: 163–169, unos na URL: http://www.ps.boell.org/downloads/Perspectives_02-23_Mostafa_Abdulla4.pdf (13.07.2012)

CSIS: *The Military Balance 2012*. Dostupno na: https://csisprod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/120518_Gulf_Military_Balance_2012.pdf (15.5.2016)

Gaub, F. Kistemaker, B. (2013): *All quiet on the Bahraini front?* EUISS

Hashim, A. (2015, 20. oktobar): *The Man on Horseback: The Role of the Military in the Arab Revolutions and in their Aftermaths, 2011-2015*. MiddleEast Perspectives 7. Middle East Institute, National University of Singapore. Dostupno na: https://mei.nus.edu.sg/themes/site_themes/agile_records/images/uploads/Middle_East_Perspectives_7_Hashim.pdf (19.8.2016)

Katzman, K. (2017): *Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy*. Congressional Research Service. Dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/95-1013.pdf> (10.8.2017)

Lutterbeck, D. (2011): *Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistance*. DCAF Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry, BICI. Dostupno na: <http://www.bici.org.bh/BICIreportEN.pdf> (18.6.2016)

Pravni akti

Bahrain Constitution, 14. februar 2002. Dostupno na:

<http://aceproject.org/ero-en/regions/mideast/BH/bahrain-constitution-of-february-14-in-english/view> (20.8.2016)

Bahrain Constitution, 26. maj 1973. Dostupno na:

<http://confinder.richmond.edu/admin/docs/Bahrain.pdf> (20.8.2016)

Internet izvori

BBC (2016, novembar): *Bahrain Country Profile*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14540571> (19.12.2016)

BNA (2009): *Hm Opens Shaikh Isa Bin Salman Royal Military College*. Dostupno na: <https://www.bna.bh/portal/en/news/430777> (5.9.2016)

CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Bahrain*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ba.html> (19.9.2016)

Imtiaz, S. (2011, 11 mart): Overseas Employment Services: Fauji Foundation headhunts for Bahrain's security units'. *The Express Tribune* (Pakistan). Dostupno na: <http://tribune.com.pk/story/130961/overseas-employment-services-fauji-foundation-headhunts-for-bahrains-security-units/> (9.8.2016)

Teller, M. (2014): Sandhurst's sheikhs: Why do so many Gulf royals receive military training in the UK? *BBC*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/magazine-28896860> (19.8.2016)

The World Bank (2014): *Bahrain, GDP*. Dostupno na: <http://data.worldbank.org/country/bahrain> (19.8.2016)

Prilog: Analiza medijskog izvještavanja u Bahreinu o arapskim pobunama

Deutsche Welle (2013, 4. jul): *Revolution in Egypt, again*. Dostupno na: <http://www.dw.de/revolution-in-egypt-again/a-16928333> (1.11.2014)

Freedom House. Dostupno na: <http://www.freedomhouse.org> (19.11.2014)

Gulf Daily News (2014): *Home*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/> (16.11.2014)

Gulf Daily News (2014, 15. januar): *Global silence on Syria condemned*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/NewsDetails.aspx?storyid=368741> (10.11.2014)

Gulf Daily News (2013, 6. jul): *We had to prepare for Plan B*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/NewsDetails.aspx?storyid=356754> (16.11.2014)

Gulf Daily News (2013, 3. jul): *Listen to people US urges Mursi*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/NewsDetails.aspx?storyid=356585> (20.11.2014)

Gulf Daily News (2013, 4. jul): *Turning Point for Egypt*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/ArchiveNewsDetails.aspx?date=07/04/2013&storyid=356645> (16.11.2014)

Gulf Daily News (2013, 5. jul): *Egypt Backed*. Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/NewsDetails.aspx?storyid=356686> (16.11.2014)

Gulf Daily News, Dostupno na: <http://www.gulf-daily-news.com/> (1.11.2014)

Human Rights Watch (2013, 20. jun): *Restrictions on Freedom of Expression in Human Rights Watch Report "Interfere, Restrict, Control"*. Dostupno na: <http://www.hrw.org/node/116416/section/7> (3.11.2014)

Human Rights Watch, Dostupno na: <http://www.hrw.org> (1.11.2014)

International Crisis Group (2011, 28. jul): *Popular Protest in North Africa and the Middle East (viii): Bahrain's Rocky Road to Reform*. Middle East/North Africa Report N°111.

International Crisis Group. Dostupno na: <http://www.crisisgroup.org> (3.11.2014)

Kingsley, P. Chulov, M. (2013, 4. jul): Mohamed Morsi ousted in Egypt's second revolution in two years. *The Guardian*. Dostupno na: <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/03/mohamed-morsi-egypt-second-revolution> (9.11.2016)

Saleh, Y. Taylor, P. (2013, 5. jul): *Reuters Special Report: Mursi's downfall*. Dostupno na: <http://mobile.reuters.com/article/topNews/idUSBRE9640SP20130705?i=10&irpc=932> (5.11.2014)

The Bahrain Center for Human Rights (2014): *About Us*. Dostupno na: <http://bahrainrights.hopto.org/en/about-us> (11.11.2014)

The Bahrain Independent Commission of Inquiry (2011, 10. decembar): *Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry*: 389-398, Dostupno na: <http://www.bici.org.bh/> (11.11.2014)

Wedeman, B. et al. (2013, 6. jul): 26 dead, more than 850 wounded as post-coup violence hits Egypt. *CNN*. Dostupno na: <http://edition.cnn.com/2013/07/05/world/meast/egypt-coup> (19.11.2016)

Sirija: Alavitska vojska kao osnova sirijskog režima vlasti

Knjige

- Antoun, TR. Quataert, D. (1991): *Syria: Society, Culture, and Polity*. Albany: State University of New York Press
- Cleveland, WL. Bunton, M. (2013): *A History of the Modern Middle East*. Boulder: Westview Press.
- Hopwood, D. (1988): *Syria 1945-1986: Politics and Society*. London i New York: Routledge
- Hourani, AH. (1946): *Syria and Lebanon: A Political Essay*. London: Oxford University Press
- Khoury, PS. (1987): *Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*. Princeton: Princeton University Press
- Kramer, M. (2009): *Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East*. New Brunswick (USA), London: Transaction Publishers
- Lesch, WD. (2005): *The New Lion of Damascus, Bashar al-Asad and Modern Syria*. New Haven and London: Yale University Press
- Provence, M. (2005): *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. Austin: University of Texas Press
- Tripp, C. (2007): *The History of Iraq*. (first edition 2000, second edition: 2002). United Kingdom, Cambridge University Press
- Seale, P. (1989): *Assad of Syria: the Struggle for the Middle East*. Berkeley: University of California Press
- Van Dam, N. (1996): *The Struggle for Power in Syria*. London, New York: I.B. Tauris Publishers
- Ziadeh, R. (2011): *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. London i New York: I. B. Tauris
- Yassin-Kassab, R. Al-Shami, L. (2016): *Burning Country Syrians in Revolution and War*. London: Pluto Press

Djelovi knjiga

- Cvrtila, V. (2016): Sirija, u Kasapović M. (ur.): *Bliski istok*. Zagreb: Fakultet političkih nauka: 314-352
- Hinnebusch, R. Lesch, D. (2014): Syrian Arab Republic, u Gasiorowski M. (ur.): *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed. Boulder: Westview Press: 255-281

Članci u naučnim časopisima

- Bar, S. (2006): Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview. *Comparative Strategy*, (25)5: 353-445
- Barany, Z. (Oct 2011): The Role of the Military. *Journal of Democracy*, 22 (4): 24-35
- Batatu, H. (1981): Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes of Its Dominance. *Middle East Journal*, (35) 3: 331-332
- Blagojević, J. & Ščekić, R. (2017): Politička previranja u Arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan, *Annales - Analiza Istarske In Mediteranske Studije-Series. Historia et Sociologia*. 27(3): 546–549. Dostupan na: http://zdip.si/wp-content/uploads/2017/12/ASHS_27-2017-3_BLAGOJEVI%C4%86.pdf (4.1.2018)
- Dostal, JM. (2016): Transnational war in Syria: The Eisenhower Doctrine in the 21st Century?, *Romanian Political Science Review*, (16) 2: 172-217
- Federici, V. (2015): The Rise of Rojava: Kurdish Autonomy in the Syrian Conflict. *SAIS Review of International Affairs*, (35) 2: 81-90
- Havel, B. (2015): Islamska država nije samo „takozvana“: političkovjerska propaganda i pitanje autentičnosti kalifata. *Političke analize*, (6) 22: 27-35
- Hinnebusch, R. (2008): Modern Syrian Politics. *History Compass*, (6) 1: 263-285
- Little, D. (1990): Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958. *Middle East Journal*, (44) 1: 51-75

Quinlivan, JT. (1999): Coup-Proofing: Its Practice and Consequences in the Middle East. *International Security*, (24) 2: 131-165

Stacher, J. (2011): Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession. *Middle East Journal*, (65) 2: 197-212

Tatalović, S. Malnar, D (2015): Sigurnosni aspekti izbjegličke krize. *Političke analize*, 23

Špirić, J. (2016): Sirija na raskršću interesa centara moći. Naučno-stručni časopis – SVAROG, 13: 77-90. Dostupno na:
<http://svarog.nubl.org/wp-content/uploads/2014/12/Sirija-na-raskrsceu-interesa-centara-moci.pdf> (20.3.2017)

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

Amnesty International (2015): *Macedonia 2015/2016*. Annual Report. Dostupno na:
<https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/macedonia/report-macedonia/> (4.6.2016)

Besenyó, J. (2014): Christians in Syria and the civil war. u Bátor, P. Ondrejcsák, R. (ur.) *Panorama of global security environment 2014*. Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs, Editors, 219-230

Brooks, R. (1998) *Political-Military Relations and the Stability of Arab Regimes*. New York: Oxford University Press, Adelphi Paper 324.

European Commission (2016): *Syria Crisis*. Dostupno na:
http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf (28.5.2016)

Hashim, A. (2015, 20. oktobar): *The Man on Horseback: The Role of the Military in the Arab Revolutions and in their Aftermaths, 2011-2015*. MiddleEast Perspectives 7. Middle East Institute, National University of Singapore. Dostupno na:
https://mei.nus.edu.sg/themes/site_themes/agile_records/images/uploads/Middle_East_Perspectives_7_Hashim.pdf (19.8.2016)

Jenkins, BM. (2014): *The Dynamics of Syria's Civil War*. Perspective, RAND Corporation

Lutterbeck, D. (2011): *Arab Uprisings and Armed Forces: Between Openness and Resistance*. DCAF

Messner, J. (2015): *Fragile State Index*. Washington: The Fund for Peace. Dostupno na: <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2015.pdf> (10.6.2016)

United Nations (2013, 13 jun): *Nearly 93,000 people killed in 'vicious' Syria conflict*. Dostupno na: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=45162#.V2lTkyZmA5s> (21.5.2016)

United Nations (2015, 17 avgust): *Alarmed by Continuing Syria Crisis, Security Council Affirms Its Support for Special Envoy's Approach in Moving Political Solution Forward*. Dostupno na: <http://www.un.org/press/en/2015/sc12008.doc.htm> (21.5.2016)

Pravni akti

Constitution 1973. Dostupno na: <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/50255> (19.8.2016)

Constitution 2012. Dostupno na: <http://www.voltairenet.org/article173033.html> (19.8.2016)

Doktorski rad

Todorović, D.V. (2006): *Sunitsko-šiitski raskol i njegove posledice na bezbednost u regionu Bliskog Istoka*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

Internet izvori

Al Jazeera (2016, 28. jul): *Al-Nusra leader Jolani announces split from al-Qaeda*. Dostupno na: <http://www.aljazeera.com/news/2016/07/al-nusra-leader-jolani-announces-split-al-qaeda-160728163725624.html> (19.8.2016)

BBC (2016, 11. mart): *Syria: The Story of the Conflict*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868> (4.6.2016)

BBC (2016, avgust): *Syria Country Profile*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856> (29.8.2016)

Baker, MC. (2014, jun): *Syrian President Bashar Al-Assad Wins Re-Election*. *Foreign Policy*. Dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2014/06/05/syrian-president-bashar-al-assad-wins-re-election/> (4.6.2016)

CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Syria*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (29.8.2016)

- GlobalSecurity.org: *Syrian Arab Army - Equipment Modernization*. Dostupno na: <https://www.globalsecurity.org/military/world/syria/army-modernization.htm> (14.8.2016)
- Merelli, A. (2016, 18 avgust): *Cartoonist Captures the Deadly Choice that Syrian Children Face*. Dostupno na: <http://qz.com/761677/a-cartoonist-captures-the-deadly-choice-that-syrian-children-face/> (1.9.2016)
- Military School Directory. Dostupno na: <https://militaryschooldirectory.com/syria-al-assad-military-academy/> (5.9.2016)
- Sanchez, R. (2016, 18 avgust): *This picture of a wounded Syrian boy captures just a fragment of the horrors of Aleppo*. Dostupno na: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/17/this-picture-of-a-wounded-syrian-boy-captures-just-a-fragment-of/> (1.9.2016)
- SIPRI Syria: *Military Expenditure Database*. Dostupno na: <https://www.sipri.org/databases/milexao> (19.8.2016)
- Teller, M. (2014): *Sandhurst's sheikhs: Why do so many Gulf royals receive military training in the UK?* BBC. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/magazine-28896860> (19.8.2016)

Libija: Fragmentacija patrimonijalne vojske

Knjige

Al-Qadhafi, M. (1976): *Green Book*. Dostupno na: <http://www.bgf.nu/greenbook.pdf> (5.3.2016)

Chehabi, HE, Linz, J. (1998): *Sultanist regimes*. John Hopkins University Press

Kampanini, M. (2011): *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*. Beograd: CLIO

Obeidi, A. (2001): *Political Culture in Lybia*. Richmond: Curzon Press

St. John, RB. (1998): *Historical Dictionary of Libya African*. Third Edition. Maryland, Lanham: Scarecrow Press

Vandewalle, D. (2012): *A History of Modern Libya*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press

Djelovi knjiga:

Doroshenko, E. (2015): The New African Civil-Military Relations, u Rupiya, M. Gorden, M. (ur.): *The Process of Democratisation and the Main Military Challenges to Nation Building in Libya*. African Public Policy and Research Institute: 15-38

Droz-Vincent, P. (2014): The Military amidst Uprisings and Transitions in the Arab World, u Gerges F. (ur.): *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press: 180-209

Meyran, K. (2014) Libya in Transition, From Jamahiriya to Jumhuriyyah?, u Gerges F. (ur.): *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press: 309-332

Pinfari, M. (2012): Tunisia and Libya, u Peters J. (ur.): *The European Union and the Arab Spring: Promoting Democracy and Human Rights in the Middle East*. Lexington Books: 33-49

Članci u naučnim časopisima

- Blagojević, J. & Šćekić, R. (2017): Politička previranja u Arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan, *Annales - Analiza Istarske In Mediteranske Studije-Series. Historia et Sociologia*, 27(3): 546–549. Dostupan na:
http://zdip.si/wp-content/uploads/2017/12/ASHS_27-2017-3_BLAGOJEVI%C4%86.pdf
(4.1.2018)
- Gaub, F. (2013): The Libyan Armed Forces between Coup-proofing and Repression. *The Journal of Strategic Studies*, 36(2): 220-241.
- Lacher, W. (2011): Families, Tribes and Cities in the Libyan Revolution. *Journal of Middle East Policy*, 18 (4): 140–154. Dostupno na:
<http://www.mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/families-tribes-and-cities-libyan-revolution> (5.3.2016)
- Moss, D, Pack, J. (2011): Libya since 1969: Qadhafi's revolution revisited. *The Journal of North African Studies*, 1(2): 299–301
- Totman, S. Hardy, M. (2014): The charismatic persona of Colonel Qaddafi. *Journal of Media and Culture*, 17(3): 1-1. Dostupno na:
<http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/808> (10.12.2016)
- Townsend, C. (2015): Civil-Military Relations in Tunisia and Libya through the Arab Spring. *Journal of Defense Resources Management*, 6(2): 5-13. Dostupno na:
http://journal.dresmara.ro/issues/volume6_issue2/01_townsend.pdf (10.3.2016)

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

- Apap, J. (2016): *Libya after Gaddafi: A challenging transition*, European Parliamentary Research Service. Dostupno na:
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/583813/EPRS_ATAG\(2016\)583813_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/583813/EPRS_ATAG(2016)583813_EN.pdf) (20.12.2016)
- Blanchard, CM. Zanoliti J. (2011, februar 25): *Libya: Background and U.S. Relations*. CRS Report for Congress. Washington: Congressional Research Service. Dostupno na:
https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc103187/m1/1/high_res_d/RL33142_2011Feb25.pdf (2.10.2016)

- Crisis Group (2015, 3. decembar): *The prize: fighting for Libya's energy wealth*. Crisis Group Middle East and North Africa Report 165. Dostupno na: <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/north-africa/libya.aspx> (1.24.2016)
- Droz-Vincent, P. (2012): *The Role of the Military in Arab Transitions*. Dostupno na: http://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxiu-adjunts/anuari/med.2012/droz-vincent_en.pdf (18.12.2015)
- Gaub, F. (2014): *Arab armies: Agents of change? Before and after 2011*. EU Institute for Security Studies, Chaillot Papers 131
- International Crisis Group (2011, 6. jun): *Popular Protests in North Africa and the Middle East (V): Making Sense of Libya*. Dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/51de77c24.pdf> (4.12.2016)
- Thomas, J. (2014): *Delegitimizing Sultanistic Regimes, One Step at a Time*. Honors Scholar Theses. Paper 333. Dostupno na: http://digitalcommons.uconn.edu/srhonors_theses/333 (4.3.2016)
- Messner, J. (2015): *Fragile State Index, 2015*. Washington: The Fund for Peace. Dostupno na: <http://library.fundforpeace.org/library/fragilestatesindex-2015.pdf> (10.2.2016)
- Phillips, C. Axelrod, A. (2005): *Libyan-Egyptian War*. New York: Encyclopedia of Wars. Dostupno na: <http://www.fofweb.com/activelink2.asp?ItemID=WE53&iPin=EWAR0865&SingleRecord=True> (2.3.2016)

Teze i disertacije

- Lammers, R. (2012): *Standing alone when it all comes down*. Master Thesis. Leiden University, Seminar: 'Regime change and stability'. Dostupno na: https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/19226/2012-0611.Thesis_final_version.R.J.Lammers.1185810.pdf?sequence=1 (10.3.2016)

Pravni akti

- Libyan Constitution, 1969.
Dostupno na: <http://www.constitutionnet.org/files/1969-libyan-constitution-english.pdf> (1.12.2016)

Internet izvori

- Al Jazeera (2011, 22. avgust): *Biografija Muammara Gaddafija*. Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/biografija-muammara-gaddafija> (8.3.2016)
- Amnesty International (2014): *Libya Report*. Dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/countries/middle-east-and-north-africa/libya/report-libya/> (11.11.2016)
- Apps P. Piper E. (2011, 25. avgust): Factbox: Libya's tribal, cultural divisions. *Reuters*. Dostupno na: <http://www.reuters.com/article/us-libya-tribes-idUSTRE77O43R20110825> (20.12.2015)
- Asser, M. (2011, 21. oktobar): The Muammar Gaddafi story. *BBC News*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-africa-12688033> (1.12.2015)
- BBC (2016): *BBC Guide to key Libya militias*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19744533> (15.2.2016)
- BBC (2015): *Lawless Libya: Can peace be achieved?* Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-africa-24472322> (20.5.2016)
- BBC (2016, avgust): *Libya Country Profile*. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-africa-13754897> (12.8.2016)
- CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Libya*. Dostupno na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html> (2.2.2016)
- CountryData¹²⁵ (1987): *Libya - The Cultural Revolution*. Dostupno na: <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-8223.html> (11.8.2016)
- Fund for Peace (2015): *Fragile States Index 2015*. Dostupno na: <http://fsi.fundforpeace.org/rankings-2015> (11.8.2016)
- Fund for Peace: *The Indicators*. Dostupno na: <http://fsi.fundforpeace.org/indicators> (11.8.2016)

¹²⁵ CountryData je online enciklopedija koja se zasniva na studijama zemalja Federalnog odsjeka za istraživanje Biblioteke Kongresa (*Federal Research Division of the Library of Congress*).

Fund for Peace: *The Methodology Behind the Index*. Dostupno na:

<http://fsi.fundforpeace.org/methodology>

(11.8.2016)

Human Rights Watch (2014): *Libya*. Dostupno na:

<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/libya> (12.2.2016)

SIPRI (2015): *Libya*. Dostupno na:

http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database

(20.8.2016)

Solomon, A. (2011): *How Qaddafi Lost Libya*. *The New Yorker*. Dostupno na:

<http://www.newyorker.com/news/news-desk/how-qaddafi-lost-libya> (28.12.2015)

The Guardian (2011): *UN Security Council resolution 1973 (2011) on Libya*. Dostupno na:

<http://www.theguardian.com/world/2011/mar/17/un-security-council-resolution> (20.2.2016)

Jemen: Frakciona vojska odraz fragmentiranog društva

Knjige

Darmanović, S. (2002): *Demokratske tranzicije u Južnoj i Istočnoj Evropi*. Podgorica: Pravni fakultet

Kampanini, M. (2011): *Istorija Srednjeg istoka (1798-2006)*. Beograd: CLIO

Djelovi knjiga

Burrowes, R. (2014): Republic of Yemen, u Gasiorowski M. (ur): *The government and politics of the Middle East and North Africa*, 7th ed. Boulder: Westview Press: 197-223

Seo, J. (2014): Islamism and Tribalism in Arab Political Change, u Al-Suwaidi JS. El Safty, AR, (ur.): *Islamic Political Movements and Authority in the Arab World: the Rise and Fall*. United Arab Emirates: the Eimrates Center for Strategic Studies and Research: 207-239

Seitz, A (2014): Ties That Bind and Divide: The 'Arab Spring' and Yemeni Civil-Military Relations, u Lackner, H. (ur.): *Why Yemen Matters: A Society in Transition*. London: Saqi Books

Članci u naučnim časopisima

Blagojević, J. (2016a): Jemen pet godina od početka arapskog proljeća: država ili teritorij siromaštva i konflikta? *Političke analize*, 7 (28): 18-22

Fattah, K. (November 2010): A Political History of Civil-Military Relations in Yemen. *Alternative Politics*, Special Issue 1: 25-47

Gagić, M. (2013): Političke promjene u Jemenu – revolucija kompromisom. *Politički život - Časopis za analizu politike*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, br. 8: 52-62. Dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/sites/default/files/wp-content/uploads/politicki-zivot-8-za-sajt.pdf> (14.8.2016)

Knights, M. (2013): The Military Role in Yemen's Protests: Civil-Military Relations in the Tribal Republic. *The Journal of Strategic Studies*, 36 (2): 261-288

Članci u zbornicima radova

Blagojević, J. (2015): Civilno-vojni odnosi u arapskim režimima, u Šundić, T. S. (ur.), *Mediterranski politikološki dijalozi - Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u post-socijalističkim društvima*. Zbornik radova, Podgorica: Univerzitet Crne Gore, Fakultet političkih nauka: 159-171

Stručni radovi naučnih i drugih institucija

Clapham, C. (1985): *Third World Politics*. London: Routledge. Dostupno na: http://www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_yem_en.pdf (12.8.2016)

Crisis Group (2013, april): *Yemen's Military-Security Reform: Seeds of New Conflict?* Crisis Group Middle East Report 139

Gaub, F. (2015, april): *Whatever Happened to Yemen's Army?* European Union Institute for Security Studies. Brief 9. Dostupno na: http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Brief_9_Yemen.pdf (5.8.2016)

Hashim, A. (2015, 20. oktobar): *The Man on Horseback: The Role of the Military in the Arab Revolutions and in their Aftermaths, 2011-2015*. MiddleEast Perspectives 7. Middle East Institute, National University of Singapore. Dostupno na: https://mei.nus.edu.sg/themes/site_themes/agile_records/images/uploads/Middle_East_Perspectives_7_Hashim.pdf (14.8.2016)

Katz, M. (2010, februar): *Yemen: The Evolution of a Problem*. ISS Opinion

Smitson, S. (2010): *The Road to Good Intentions: British Nation-building in Aden*. Case Study No. 10. Washington: Center for Complex Operations, National Defense University. Dostupno na: http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/casestudies/10_the_road_to_good_intentions_student_edition.pdf (20.8.2016)

Sharp, J. (2012, 1. novembar): *Yemen: Background and U.S. Relations*. Congressional Research Service. Dostupno na: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL34170.pdf> (10.8.2016)

Szmolka, I. (2014): *Transitional Processes and Political Change in Arab Countries*. IEMed. Mediterranean Yearbook 2014. Barcelona: European Institute of the Mediterranean

Pravni akti

Constitution of the Republic of Yemen Adopted on 16 May 1991. Dostupno na:

http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/1991_constitution_of_the_republic_of_yemen.pdf (10.8.2016)

Constitution of the Republic of Yemen As amended on 20 February 2001. Dostupno na:

http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/2001_constitution_of_the_republic_of_yemen.pdf (10.8.2016)

Constitution of the Republic of Yemen As amended on 29 September 1994. Dostupno na:

http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/1994_constitution_of_the_republic_of_yemen.pdf (10.8.2016)

Teze i disertacije

Daair, O. (2001, septembar): *Authoritarian rule in a plural society: the Republic of Yemen*. Master Thesis. London: School of Oriental and African Studies. Dostupno na:

<http://www.al-bab.com/yemen/pol/daair1.htm> (14.8.2016)

Hertzman, R. (2013): *Yemen's Migrant Networks as Critical Factor in Political Opposition to the Imamate*. Master Thesis. Tucson: University of Arizona, Faculty of the School of Middle East and North African Studies. Dostupno na:

http://arizona.openrepository.com/arizona/bitstream/10150/294039/1/azu_etd_12742_sip1_m.pdf (20.8.2016)

Internet izvori

BBC (2016, avgust): *Yemen Country Profile*. Dostupno na:

<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14704852> (15.8.2016)

CIA The World Factbook (2016, avgust): *Geography: Yemen*. Dostupno na:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html> (14.8.2016)

Gagić, M. (2014, 13. novembar): Ima li države u Jemenu. *Vreme* br. 1245.

Dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1244126> (14.8.2016)

GlobalSecurity.org: *Tribes*. Dostupno na:

<http://www.globalsecurity.org/military/world/yemen/tribes.htm> (15.8.2016)

- GlobalSecurity.org: *Yemen–Military*. Dostupno na:
<http://www.globalsecurity.org/military/world/yemen/military-intro.htm> (20.8.2016)
- Military School Directory: *Yemen Military Academy*, Dostupno na:
<https://militaryschooldirectory.com/yemen-military-academy/> (14.8.2016)
- UNDP (2016): *Human Development Report - Yemen*. Dostupno na:
http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/YEM.pdf (15.8.2016)
- Political Instability, Military Factionalization and Counterterrorism*. Dostupno na:
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0iwJNITchfEJ:www.mcu.usmc.mil/Middle%2520East%2520Studies%2520Documents/MES%2520Insights/MES_insights_v4_i6.pdf+&cd=2&hl=sr-ME&ct=clnk&gl=me (15.8.2016)
- Schmitz, C. (2011): *Understanding the Role of Tribes in Yemen*. Combating Terrorism Center. Dostupno na: <https://www.ctc.usma.edu/posts/understanding-the-role-of-tribes-in-yemen> (14.8.2016)
- SIPRI (2015): *Yemen*. Dostupno na: <https://www.sipri.org/databases/milex> (20.8.2016)
- Steiman, D. (2012): *Military Decision-Making During the Arab Spring*. Dostupno na: http://muftah.org/military-decision-making-during-the-arab-spring/#.VyOw9_l961s (14.8.2016)
- UN News Center, *'Yemen is collapsing before our eyes,' UN chief warns, urging international support to end crisis*. Dostupno na: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=50068#.Vx9kgiZmA5s> (15.8.2016)
- World Health Organization (2013): *Yemen The Country Cooperation Strategy*. Dostupno na: http://www.who.int/countryfocus/cooperation_strategy/ccsbrief_yem_en.pdf (15.8.2016)

PRILOG I

Tabela: Modeli procesa političkih promjena u arapskim zemljama i njihovi rezultati do juna 2012. godini¹²⁶

Zemlja	Unutrašnja mobilizacija	Međunarodna mobilizacija	Implus ka promjeni	Način promjene	Konsenzus	Pad režima	Novo zakonodavstvo u oblasti partija	Novi ustav/ustavne reforme	Izbori	Demokratska vlada
Alžir	Mala	Mala	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Srednji	Ne	Da (Zakon br. 12-14, 12.1.2012)	Najavljene ustavne reforme	Parlamentami	-
Bahrein	Velika	Srednja (protiv promjene)	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	Parlamentami	-
Egipat	Velika	Mala	Unutrašnji – van režima	Proboj (ruptura)	Srednji (varira)	Da (11.2.2011)	Da (Uredba br. 12, 28.3.2011)	Novi Ustav u procesu donošenja	Parlamentami i predsjednički	-
Irak	Mala	Veoma mala	Unutrašnji – unutar režima	-	-	Ne	Ne	Ne	Ne	-
Jemen	Velika	Srednja	Vanjski	Reforma	Srednji	Da (23.11.2011)	Ne	Ne	Predsjednički	-
Jordan	Mala	Veoma mala	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Mali	Ne	Da (Zakon, jun 2012)	Ustavne reforme (septembar 2011)	Lokalni	-
Katar	Veoma mala	Ne postoji	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	-	-
Sirijska Arabijska Republika	Srednja	Veoma mala	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	Parlamentami	-
Liban	Mala	Veoma mala	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	Ne	-
Libija	Velika	Velika	Unutrašnji – van režima	Proboj (ruptura)	Srednji	Da (20.10.2011)	Da (Uredba, 25.4.2012)	Prvi Ustav u procesu pripreme	Parlamentami	-
Maroko	Srednja	Veoma mala	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Srednji ka velikom	Ne	Da (Organiski zakon 29/11, 22.10.2011)	Ustavne reforme (1.7.2011)	Parlamentami	Da
Mauritanija	Mala	Veoma mala	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Srednji	Ne	Da (Zakon br. 2012-024 o finansiranju partija)	Ustavne reforme (6.3.2012)	Ne	-

¹²⁶ Kao što je dato u njenom nazivu tabela sadrži podatke o modelima političkih promjena arapskih režima i njihovim rezultatima do juna 2012. godine, pri čemu naglašavamo da se, u okviru teksta disertacije, nalaze noviji podaci o „postproljećnim“ pitanjima za šest zemalja disertacije, odnosno Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen.

Zemlja	Unutrašnja mobilizacija	Međunarodna mobilizacija	Implus ka promjeni	Način promjene	Konsenzus	Pad režima	Novo zakonodavstvo u oblasti partija	Novi ustav/ustavne reforme	Izbori	Demokratska vlada
Oman	Veoma mala	Ne postoji	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Bez konsenzusa	Ne	Ne	Ustavne reforme (<i>Dahir</i> 99/2011, 20.10.2011)	Konstitutivni savjet	-
Marokko	Veoma mala	Ne postoji	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	Lokalni	-
Sirija	Velika	Srednja	Unutrašnji – unutar režima	Reforma	Bez konsenzusa	Ne	Da (Uredba 100-2011, 5.8.2011)	Ustavne reforme (referendum 26.2.2012)	Lokalni i parlamentarni	-
Tunis	Velika	Veoma mala	Unutrašnji – van režima	Proboj (ruptura)	Visok	Da (14.1.2011)	Da (Uredba 87-2011, 24.9.2011)	Novi ustav u procesu pripreme	Parlamentarni	Da
UAE	Veoma mala	Veoma mala	Ne postoji	-	-	Ne	Ne	Ne	Ne	-

Izvor: Szmolka, 2012: 2

PRILOG II

Tabela: Novo tribalizma i islamizma u arapskim zemljama

Zemlja	Nivo tribalizma	Zemlja	Nivo islamizma
Somalija	9,6	Saudijska Arabija	7,9
Jemen	9,3	Palestinska teritorija	6,3
Libija	8,9	Alžir	6,1
Bahrein	7,7	Irak	5,2
Saudijska Arabija	7,1	Jemen	5,2
Sudan	7,0	Somalija	5,1
Irak	6,8	Egipat	5,0
Sirija	6,7	Liban	4,8
Jordan	6,2	Maroko	4,4
Oman	6,2	Sudan	4,4
Kuvajt	6,0	Bahrein	4,2
UAE	5,8	Tunis	4,0
Katar	5,6	Sirija	3,9
Alžir	4,5	Jordan	3,9
Maroko	4,3	Kuvajt	3,7
Palestinska teritorija	2,9	Oman	3,6
Egipat	2,6	UAE	3,6
Liban	1,9	Katar	2,8
Tunis	1,8	Libija	2,6

Izvor: Jeongmin, 2014: 218-219

PRILOG III

Vojni indeks zemalja regiona Bliski istok i Sjeverna Afrika

Vojni indeks zemalja regiona Bliski istok i Sjeverna Afrika (*MENA military index*) obuhvata 20 varijabli ispitanih u 21 zemlji regiona Bliski istok i Sjeverna Afrika u cilju predviđanja odgovora na pitanje da li će vojska podržati proteste ili režim. Glavna hipoteza počiva na tome da što je veći vojni indeks to je veća vjerovatnoća da će vojska otkazati podršku režimu i da što je manji vojni indeks veća je vjerovatnoća da će vojska podržati režim. Indeks se zasniva na rezultatu odgovora 66 eksperata u oblasti civilno-vojnih odnosa iz 21 zemlje na dvadeset pitanja¹²⁷ koja su operacionalizovala varijable koje je definisao Barany (2013) i svrstao u četiri kategorije: 1. vojni faktori (unutrašnje karakteristike vojske): a. etničke/religijske podjele, b. socio-političke podjele između vojnih elita; c. podjele između elitnih vs. regularnih jedinica; d. podjele između vojske i ostalih djelova bezbjednosnog sistema; e. podjela između različitih oružanih snaga: kopnenih, vazdušnih i pomorskih; f. generacijske razlike: seniori vs. mlađi oficiri; g. profesionalni vojnici vs. regruti; h. autonomija generala u pogledu donošenja odluka; 2. državni faktori (odnos između vojske i države): a. tretman vojske od strane režima; b. stav generala prema režimu; c. smjernice režima u vezi sa vojskom; 3. socijalni faktori (odnos između vojske i društva): a. veličina, sastav i priroda protestanata; b. ponašanje vojske u odnosu na društvo; c. popularnost

¹²⁷ Upitnik je sadržao sljedeća pitanja: da li postoje bilo kakve značajne podjele na etničkoj, regionalnoj, plemenskoj osnovi između vojnika unutar vojske?; da li socio-ekonomsko porijeklo vojnika stvara značajnu podjelu unutar vojske?; da li postoje paralelne bezbjednosne snage unutar državnog bezbjednosnog aparata koje stvaraju kontraravnotežu snazi vojske?; postoji li značajan rivalitet između vojske i ostalih snaga bezbjednosti (policije, predsjedničke garde)?; postoji li značajan rivalitet između različitih oružanih snaga?; postoji li značajna podjela između seniora i mlađih oficira?; da li postoji obavezni vojni rok (conscription)?; da li lider daje autonomiju određenim oficirima?; da li su vojnici nezadovoljni iznosom materijalne (plate, naoružanje) i nematerijalne (imenovanja, privilegovani pristup obrazovanju, zdravstvenom sistemu, rješavanju stambenog pitanja) koristi koju primaju od lidera?; da li nego drugi osim lidera (bivši lider, zakonodavna, sudska grana vlasti) imenuje ministra odbrane i visoke generale?; ukoliko režim naredi da vojska nasilno interveniše protiv protestanata da li će to naređenje izdati neko drugi a ne lider?; da li je tokom „Arapskog proljeća“ više od 1% stanovništva zemlje učestvovalo u demonstracijama?; da li su protesti obuhvatali značajan udio ostalih demonstranata, a ne samo mlade ljude (ženu, djecu, stare)?; da li su protesti prvobitno bili nenasilni po svojoj prirodi?; da li vojska ima čistu prošlost bez značajnog učešća u kršenju ljudskih prava?; da li su protesti pokrili različite regione zemlje i da li su protestanti predstavljali različite političke ideologije?; da li su protesti pridobili podršku značajnog broja vojnika?; da li su tokom pobuna intervenisale strane vojne trupe u cilju zbacivanja lidera?; da li je i jedna od vojnih jedinica otkazala podršku režimu tokom pobuna?; i da li se značajan udio oficira obrazovao ili usavršavao u inostranstvu? (Hazen, 2015: 28).

revolucije; d. nastojanja pobunjenika da pridobiju podršku armije; 4. eksterne varijable: a. potencijal za stranu intervenciju; b. difuzija revolucije; c. vanjska izloženost oficira.

Rezultati ankete odnosno obrađenih odgovora u sklopu vojnog indeksa potvrdili su hipotezu. Najveći skor je bio u zemljama u kojima je vojska u potpunosti ili dijelom podržala protestante, pri čemu u Egiptu 0,7 zatim Jemenu 0,65, Tunisu 0,55 i Libiji 0,5, dok je u Bahreinu i Siriji gdje je vojska ostala uz režim skor nizak, u Bahreinu 0,4, a Siriji 0,3.

Tabela: Vojni indeks zemalja regiona Bliski istog i Sjeverna Afrika

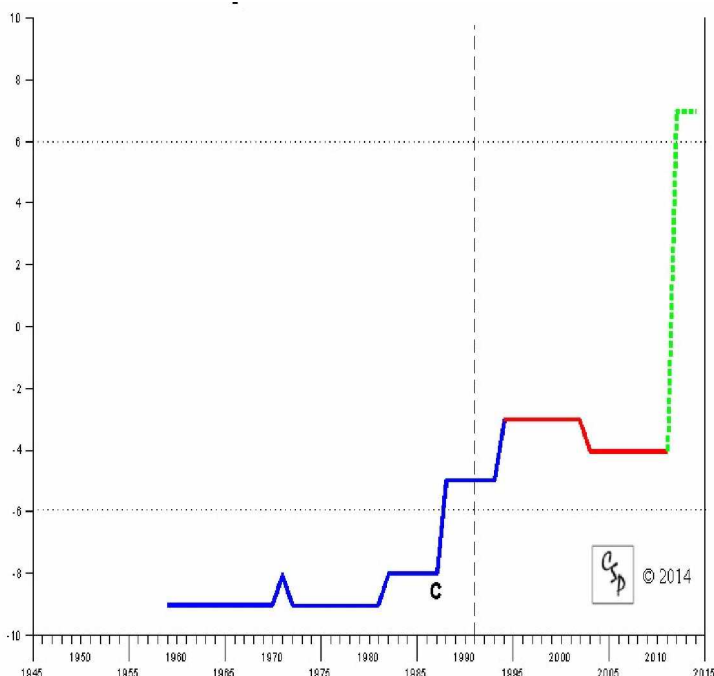
Zemlja	Iznos Indeksa	Zemlja	Iznos indeksa
Egipat	0,7	Alžir	0,3
Jemen	0,65	Izrael	0,3
Tunis	0,55	Sirija	0,3
Liban	0,5	Iran	0,25
Libija	0,5	Jordan	0,25
Oman	0,5	Maroko	0,25
Bahrein	0,4	Katar	0,25
Irak	0,4	Saudijska Arabija	0,25
Mauritanija	0,4	Turska	0,25
Palestina	0,35	Ujedinjeni Arapski Emirati	0,25

Izvor: Hazen, 2015: 23

PRILOG IV

Autoritarni trendovi, Polity IV, 1946-2013¹²⁸

Grafikon 1: Tunis, 1959-2013

Režim Tunisa je od 1959. godine bio autoritaran bez većih promjena, do sredine osamdesetih kada je Ali uz podršku vojske uklonio Burgibu sa pozicije predsjednika. Ali inicira reforme u pravcu liberalizacije zemlje, da bi nakon pada Alija 2011. godine novi režim u Tunisu prešao prag demokratije, odnosno +6.

Izvor: Polity IV, Tunis

¹²⁸ Vertikalne isprekidane linije predstavljaju graničnu liniju za demokratiju (+6 i iznad) i za autokratiju (-6 i ispod). Horizontalna isprekidana linija označava kraj Hladnog rata (1991). **Plavom linijom** su grafički prikazani rezultati Polity režima tokom vremena. Takođe, grafikonom su prikazane specijalne Polity okolnosti:

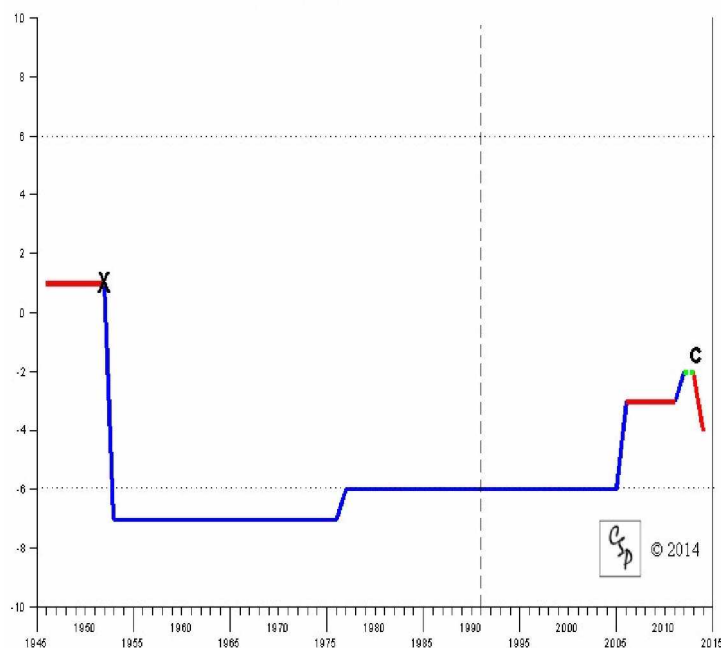
- periodi frakcionalizma (**crvena linija**);
- prekidi (**ljubičasta linija**);
- interregnum (**crna linija**);
- tranzicija (**isprekidana zelena linija**);

i posebne Polity promjene:

- autokratko nazadovanje (autocratic backsliding: veće promjena ka autokratskoj vlasti koja nasilno zamjenjuje uspostavljeni režim, **X**);
- autoudari (veće promjene u režimu koje pokreće vladajuća izvršna vlast, **A**);
- revolucionarne promjene (nasilno obaranje jednog režima i zemjena radikalno drugačijim režimom vlasti i vladajućom elitom **R**);
- državni neuspjeh (potpuni ili skoro potpuni kolaps centralne vlasti da kontroliše više od 50% državne teritorije, **S**); i
- coup d'etat (nasilno obaranje od strane vojske ili njenu podršku, uspostavljanje ekzekutive sa malim ili nikakvim promjenama u režimu vlasti, **C**)

Direktna strana intervencija promjene vojnog režim (*Direct Foreign Military Regime Change Intervention*) **narandžasti znak iznad linije**. Za više informacija, vidjeti: *Explanatory Notes*, <http://www.systemicpeace.org/polity/kevnew.htm>

Grafikon 2: Egipat, 1946-2013

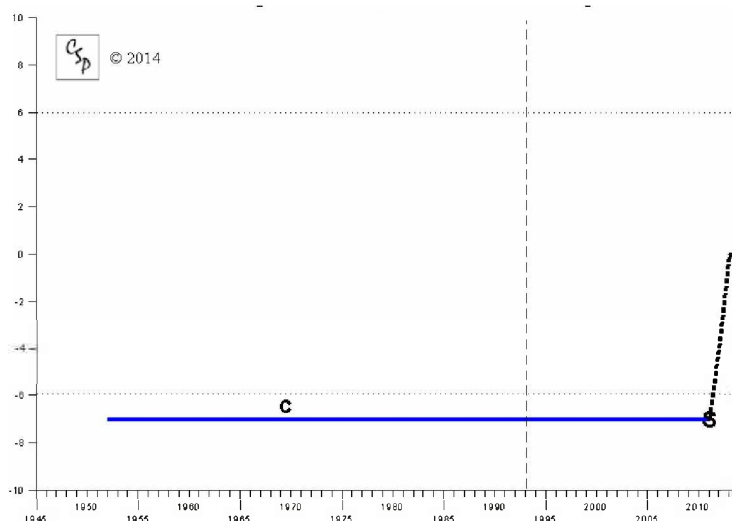

Sistem nezavisnog Egipta se do sredine pedesetih, odnosno udara Slobodnih oficira nalazio u zoni između demokratije i autokratije. Do 2005. godine i održavanja prvih parlamentarnih izbora imao je izražene autoritarne crte. Od tog perioda imao je manje autoritarnih elemenata, a obaranjem Mubaraka 2011. godine počinje tranzicija ka demokratiji koja je prekinuta vojnim udarom 2013.

Izvor: Polity IV, Egipat

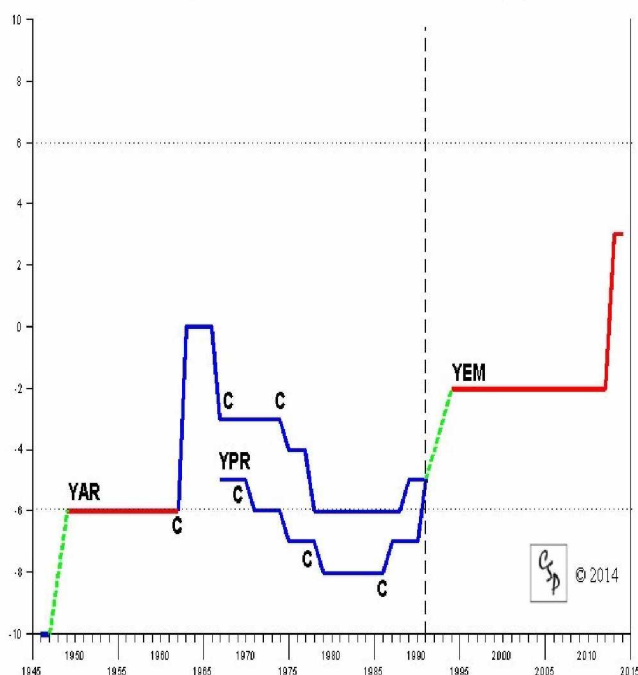
Grafikon 3: Libija, 1951-2013

Režim Libije je od 1951. do 2011. bio autokratski sa promjenom 1969. godine, odnosno dolaskom na vlast Moamera Gadafiga vojnim udarom. Do 2011. godine Gadafi je vladao autokratski, dok period nakon kolapsa njegovog režima odlikuje neuspjeh novih vlasti da uspostave kontrolu nad više od 50% državne teritorije.

Izvor: Polity IV, Libija

Grafikon 4: Jemen, 1946-2013

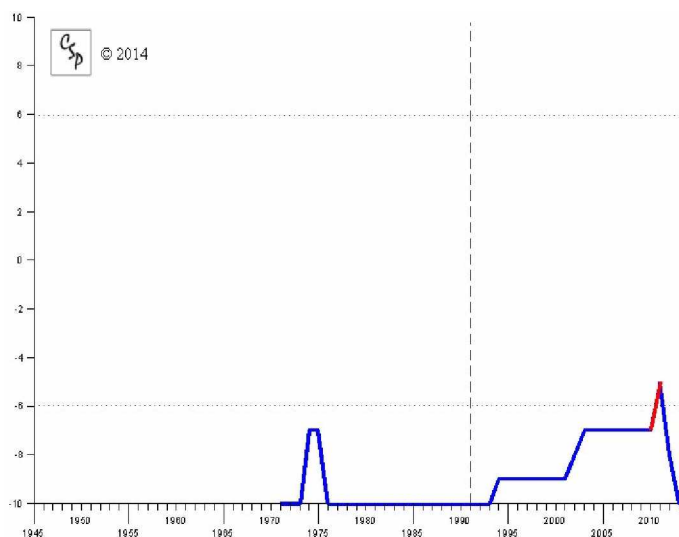

Sjeverni i Južni Jemen su do ujedinjenja 1990. godine imali potpuno drugačiji razvoj, no oba su se suočavala sa vonim udarima i nestabilnostima. Evidentno je da je Sjeverni Jemen uglavnom bio iznad granice autokratije, za razliku od Južnog koji je uglavnom bio ispod praga autokratije. Ujedinjeni Jemen je, uz prekid zbog građanskog rata 1994. godine, karakterisao autoritarni režim Saleha do 2011. godine kada je pod pritiskom protesta i stranih sila otišao sa vlasti.

Izvor: Polity IV, Jemen

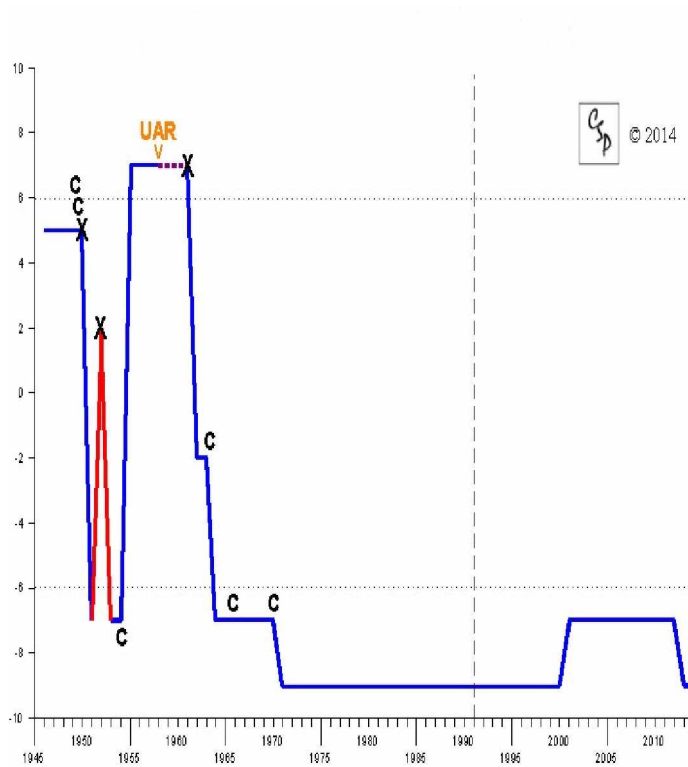
Nakon sticanja nezvisnosti od Velike Britanije režim Al Kalifa u Bahreinu je autokratski sa određenim promjenama ka liberalizaciji od 2002. godine i donošenja novog Ustava kada je postao ustavna monarhija. Pokušaj promjene režima 2011. godine nije uspio što je rezultiralo jačanjem osobenosti autokratskog stila vladavine.

Grafikon 5: Bahrein, 1971-2013

Izvor: Polity IV, Bahrein

Grafikon 6: Sirija, 1946-2013

Izvor: Polity IV, Sirija

Od sticanja nezavisnosti do 1971. godine Siriju su odlikovale brojne nestabilosti, promjene režima putem vojnih udara, uključujući i kratak period funkcionisanja u okviru zajedničke države sa Egiptom – Ujedinjene Arapske Republike. Hafez Al Asad je nakon dolaska na vlast 1970. godine istu autokratski stabilizovao i centralizovao i zadržao je do smrti 2000. godine kada ga zamjenjuje sin Bašar koji vlada do danas od čega posljednjih godina u uslovima građanskog rata.

PRILOG V Intervju sa dr Hajtam Muzahimom: Kompleksna situacija u Libanu

Intervju sa dr Hajtam Muzahimom (*Haytham Mouzahem*), izvršnim direktorom Centra za bliskoistočne studije iz Bejruta objavljen u časopisu *Geopolitica.info* tokom doktorskog istraživanja na Univerzitetu La Sapienza, Rim, Italija.

7. februar 2015

Krize, nestabilnosti i konflikti u etnički i religijski fragmentiranom libanskom društvu umnogome predstavljaju posljedicu nadnacionalnih lojalnosti libanskog stanovništva. Na primjer, šiita Iramu, sunita Saudijskoj Arabiji, hrišćana Zapadu ili Rusiji. Netrpeljivosti među libanskim religijskim grupama, posebno među šiitima i sunitima koje su buknule u građanskom ratu 1975-1990 opet su obnovljene usljed rata u Siriji. Šiitska vojna grupacija – Hezbolah se bori na strani Asadovog režima protiv sunitskih pobunjenika i Al Kaide, uvjerena da bi dolaskom sunita na vlast u Siriji bezbjednost Libana direktno bila dovedena u pitanje. Osim toga, sukob se širi i na teritoriju Libana o čemu svjedoče brojni samoubilački napadi. U jednom od posljednjih napada dva bombaša samoubice ogranaka Al Kaide – Džabat Al Nusra su, u Tripoliju, ubili devet, a ranili 37 ljudi. Shodno navedenom, da li smatrate da sukob u Siriji koji je zapravo pretvoren u sektaški rat može prerasti u globalni sukob između sunita i šiita?

Nažalost, rat u Siriji i konflikt u Iraku su postali sektaški konflikti između sunita i šiita, zahvaljujući diskursu mržnje Islamske države u Iraku i Siriji (ISIS), Al Kaide, kao i njenog ogranka u Siriji – Džabat Al Nusra protiv šiita. Takođe, sunitsko-šiitski konflikt se podstiče svakodnevnim masakrima nad šiitskim civilima u Iraku kroz samoubilačke bombaške napade navedenih grupacija od 2003. godine. Na ovaj način produbljuju se sektaška osjećanja i diskurs u regionu, i to uz podršku određenih država regiona zagovornica Selafističko-vehabijske škole (*the Salafi Wahhabi school*) koja šiite smatra nevjernicima (*Kuffars*) i opravdava njihovo ubijanje, pljačkanje i mučenje.

Konflikt u Siriji se pretvorio u sektaški, takođe, zbog činjenice da je predsjednik Sirije pripadnik sekte Alavita, kao i zbog sektaškog diskursa kojim se protiv režima služe selafiti – džihadisti u Siriji kao što je Džabat Al Nusra, Islamski front, ISIS i ostale islamske grupe.

Intervencija Hezbolaha u Siriji u cilju podrške Asadovom režimu ima podršku Irana i određenih šiitskih militanata iz Iraka. To produbljuje sektaške sentimente sunita u Siriji, Libanu i ostalim arapskim i muslimanskim zemljama. Suniti su uvjereni da Hezbollah i Iran brane režim u Siriji jer je njegov vladar pripadnik sekte Alavita, čiji su korjeni u šiizmu. Hezbollah i Iran odbacuju ove navode i tvrde da se podrška režimu u Siriji zasniva na činjenici da je njihova politička alijansa u ,osovini otpora‘ (*‘resistance axis’*).

Međutim, konflikti u Siriji, Iraku, Libanu, Bahreinu i Saudijskoj Arabiji između sunita i šiita ne vode sveobuhvatnom sunitsko-šiitskom ratu, iz razloga što veliki dio sunita u Siriji, Iraku i Libanu podržava vlade i nacionalno jedinstvo sa drugim sektama u njihovim zemljama, uključujući šiite i hrišćane. Vjerujem da su ovi konflikti političke i socijalne prirode uprkos sektaškim podjelama. Takođe, regionalni susjedi, kao i međunarodne sile imaju veliku ulogu u promovisanju sektaškog diskursa u skladu sa svojim političkim ciljevima.

Osim uzavrele Sirije, na (ne)stabilnost Libana bitno utiče dugogodišnji izraelsko–palestinski konflikt. Štaviše, od početka sukoba u Siriji, Hezbollah je nekoliko puta napadnut od Izraela u Siriji i Libanu. Šest članova Hezbolaha, uključujući sina pokojnog vojnog lidera Imada Mugnijaha (Imad Mughniyeh), je ubijeno u vazdušnom napadu Izraela u sirijskog provinciji Kuneitra (Quneitra). U osvetničkom napadu na izraelski konvoj 28. januara, Hezbollah je ubio dva izraelska vojnika. Da li smatrate da Hezbollah ima dovoljno kapaciteta i volje za veću ekspanziju sukoba sa Izraelom, imajući u vidu njegovu uključenost u sirijski konflikt?

Ne smatram da će tenzije između Hezbolaha i Izraela eskalirati u sveobuhvatni rat jer obje strane nemaju interes za takav rat. Izrael je pokušao da sa ubistvom kadrova Hezbolaha u provinciji Kuneitra promijeni pravilo igre zastrašivanja koje je uspostavljeno nakon rata između Izraela i Libana u periodu jul-avgust 2006. godine. Međutim, Hezbolah je osvetničkim napadom na vozila izraelske vojske u području Šeba Farma(*Shebaa Farms*) poslao poruku Izraelu da ne prihvata promjenu pravila igre i da je grupa spremna da uzvрати napad čak i ako bi to eskaliralo u rat.

Generalni sekretar Hezbolaha Hasan Nasrallah (*Hassan Nasrallah*) je istakao da je njegova stranka spremna da se bori protiv Izraela ukoliko napadne Liban ili pozicije Hezbolaha u Libanu ili Siriji. Nasrallah je naveo da uprkos umiješanosti u sirijski konflikt „snage otpora” nijesu angažovane u Siriji, već su u stanju pripravnosti i konstantno nadziru front sa Izraelom.

Mjesto predsjednika Libana je upražnjeno od 25. maja 2014. godine. Parlament izabran 2009. godine na period od četiri godine je dva puta donio odluku o produženju mandata bez održavanja izbora, prvo u maju 2013. godine za 17 mjeseci, a onda u novembru 2014. godine za 31 mjesec. Nakon skoro 10 godina od povlačenja Sirije sa libanske teritorije i početka tzv. „drugog doba nezavisnosti“, Liban je odlaganjem parlamentarnih i predsjedničkih izbora pokazao da nema kapaciteta i volje da praktikuje demokratiju i održi stabilnost. Da li možemo konstatovati da na ovaj način libanska politička elita dobrovoljno stavlja zemlju pod vanjski patronat?

Neuspjeh libanskog parlamenta da balgovremeno izabere predsjednika prouzrokovao je političkim podjelama, kao i stranim intervencijama. Strana intervencija u Libanu nije zaustavljena od sticanja nezavisnosti 1943. godine. Sektaške i političke podjele su stranim silama i regionalnim državama omogućile da interveniše u unutrašnje poslove Libana, kao i u njegov građanski rat (1975-1990). Izbor predsjednika Libana, u posljednje četiri decenije, zavisi od međunarodno-regionalnih kompromisa, posebno između Sirije i Sjedinjenih Američkih Država. Nakon krize u Siriji i povećanja uticaja Irana i Hezbolaha u Libanu izbor

predsjednika podrazumijeva kompromis između Irana i SAD-a, kao i Saudijske Arabije koja ima veliki uticaj na sunitu u Libanu, posebno partiju Budućnost, kao i koaliciju Mart 14.

Što se tiče parlamentarnih izbora, oni su otkazani, a poslanici su produžili mandat za četiri godine, iz bezbjednosnih razloga – nakon sukoba između libanske vojske i određenih militantnih ekstermistu Tripoliju i Arsalu.

Sukob u Siriji je bitno pogodio libansku ekonomiju, budući da, između ostalog, turisti i strani investitori ne žele da budu prisutni u nesigurnoj zemlji. Prema saopštenju libanskog ministra za socijalna pitanja Rašid Derbasa (Rashid Derbas), skoro četvorogodišnji građanski rat u Siriji je do sada Liban koštao 16 milijardi eura. Više od milion sirijskih izbjeglica je prešlo libansku granicu, što uzrokuje značajno iscrpljivanje prirodnih resursa zemlje. Konsekventno, libanska vlada je uvela oštriju proceduru za ulazak Sirijaca u Liban koji su sada dužni da obezbijede dokumentaciju gdje se navodi razlog njihovog boravka u Libanu. Kako to komentarišete? Kakve rezultate očekujete od takve odluke libanske vlade?

Da, rat u Siriji je uticao na Liban u mnogim oblastima, posebno na bezbjednosnom, socijalno-ekonomskom i demografskom planu. Zbog rata u Siriji i podjela unutar Libana po tom pitanju, zemlja nije stabilna ni u političkom ni u bezbjednosnom smislu. To uzrokuje povlačenje određenih investitora i obeshrabruje nove da ulažu u Liban.

U Libanu je više od 1,5 miliona sirijskih izbjeglica. Ujedinjene nacije i međunarodne agencije ne vode dovoljno računa o ovim izbjeglicima, dok libanski resursi nijesu dovoljni da obezbijede izdvajanja, struju, vodu, hranu, zdravstvene i obrazovne usluge za sve. Takođe, postoji prijetnja da je većina izbjeglica proopiziciona i da pripada suniskoj sekti, što bi moglo da podstakne tenzije sa drugim sektama i stvori bezbjednosne izazove.

Činjenica da izbjeglice trenutno čine oko 30% stanovništva predstavlja demografski izazov za libansku državu koja je utemeljena na uravnoteženim sektaškim osnovama. Hrišćani već tvrde da su postali manjina koja čini 30% stanovništva, ne računajući izbjeglice

iz Palestine i Sirije. Postoji izvjesna zabrinutost među libanskim hrišćanima i šiitima da će *de facto* dugo prisustvo sirijskih izbjeglica, uglavnom sunita, promijeniti demografski i religijski pluralizam u Libanu i da će Liban postati sunitska zemlja sa nekim manjinama.

Ovi problemi su primorali vladu Libana da uvede oštrije procedure za ulazak Sirijaca u zemlju koji su sada dužni da obezbijede dokumentaciju gdje se navodi razlog za njihov ulazak u Liban. Međutim, ova odluka je donesena veoma kasno, nakon četiri godine krize u Siriji.

PRILOG VI

Posljedice arapskih nestabilnosti po Zapadni Balkan¹²⁹

Područje preklapanja balkanskog, podunavskog i mediteranskog makroregiona Evrope predstavlja Zapadni Balkan¹³⁰. Svaki od navedenih regiona ima svoje zone gravitacije okarakterisane geopolitičkim interesima i djelovanjem određenih međunarodnih aktera. Navedeni akteri, u prvom redu obuhvataju politički, ekonomski i vojno moćne države, a zatim međunarodne organizacije koje više djeluju kao sredstvo realizacije interesa ovih država, nego kao samostalni akteri. Pored toga, što je direktna meta geopolitičkih nadmetanja velikih sila, u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije (EU) s jedne i Rusije s druge strane, Zapadni Balkan je bitno osjetio posljedice sučeljavanja geopolitičkih interesa navedenih globalnih ali i drugih aktera u regionu Bliskog istoka.

Slika: Etnička i religijska složenost Balkanskog poluostrva (Geopolitical Analysis and Monitoring, 2013)

¹²⁹ Tekst u nastavku predstavlja poglavlje u radu: Blagojević, J. & Šćekić, R. (2017): Politička previranja u Arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan, *Annales - Analiza Istrske In Mediteranske Studije-Series. Historia et Sociologia*, 27(3): 546–549. Dostupan na: http://zdip.si/wp-content/uploads/2017/12/ASHS_27-2017-3_BLAGOJEVI%20C4%86.pdf (4.1.2018)

¹³⁰ Pojam Zapadni Balkan odnosi se na šest zemalja: Albanija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Kosovo, Crna Gora i Srbija, koje pokrivaju teritoriju od 207.831 m² i oko 18.687.196 stanovnika (Meće, 2016, 39).

Geopolitički položaj regiona Zapadnog Balkana uslovljavao je složenu mješavinu etničkih grupa i religija, te i sa tim povezane brojne ratove i ekonomske migracije. Nakon kolapsa socijalističkog sistema, dezintegracije Jugoslavije i brojnih konflikata, politička nestabilnost, socijalne tenzije, slabe državne strukture i nedostatak vladavine prava prate oporavak regiona. Štaviše, i dvije i po decenije nakon raspada Jugoslavije države ovog područja nijesu u stanju da riješe međusobne probleme: granice, izbjeglice, sukcesije, status manjina i slično (Đukanović, 2016: 29). Pored toga, ekonomski indikatori - BDP po glavi stanovnika, stopa nezaposlenosti, kao i broj stanovnika ispod linije siromaštva ukazuju na vrlo ekonomski siromašan region. U skladu sa takvom ekonomskom situacijom, veliki broj građana zemalja Zapadnog Balkana je tražio azil u zemljama EU (Lange, 2016: 1). Međutim, posljednjih godina došlo je do promjene migracijskog profila Zapadnog Balkana i to uslijed velikih migracijskih kretanja ka ovom regionu kao tranzicijskom području ali, iako u mnogo manjoj mjeri, i destinaciji migranata iz zemalja pogođenih konfliktima i nestabilnostima izazvanim tzv. „Arapskim proljećem“ (Meće, 2016: 38). S obzirom na intenzivnu migracijsku dinamiku, region je postao značajno migracijsko čvorište (*migratory hub*).

Tabela: Socio-ekonomski pokazatelji razvoja Zapadnog Balkana (internet stranice World Bank)

Zemlje	Ukupni broj stanovnika (2015)	BDP po glavi stanovnika (2015)	Stopa nezaposlenosti (2014)	Procenat stanovnika ispod linije siromaštva ¹³¹
Albanija	2.889.167	3.945.218	16,1	14,3% (2012)
Bosna i Hercegovina	3.810.416	4.249.330	27,9	17,9% (2011)
Crna Gora	622.400	6.406.071	19,1	8,6% (2013)
Kosovo	1.797.151	3.561.575	/ ¹³²	29,7% (2011)
Makedonija	2.078.453	4.852.658	27,9	22,1% (2014)
Srbija	7.098.247	5.235.142	22,2	25,4% (2014)

¹³¹ Budući da u dostupnim izvorima podataka nije pronađen postotak stanovnika ispod linije siromaštva u zemljama Zapadnog Balkana u istoj godini, pored iznosa za svaku zemlju navedena je godina na koju se odnosi.

¹³² Ne postoje dostupni podaci u okviru istog izvora informacija - internet stranica World Bank.

Rat u Siriji, te nestabilni režimi nakon „Arapskih proljeća“ rezultirali su odlaskom značajnog broja stanovnika tih zemalja, odnosno gotovo egzodusom. Tokom 2015. godine više od milion ljudi stiglo je u EU preko Sredozemnog mora. Od toga, 3.771 vode se kao nestali ili mrtvi (IOM, 2016). Najveći broj migranata koji dolaze u Evropu su upravo državljani Sirije i to 39%, a potom Avganistana 11%, Eritreje 7%, Somalije, Nigerije, Iraka, Pakistana i Sudana (Park, 2015). Do 2015. godine Italija je bila prva tačka za ulazak na evropski kontinent u Mediteranskom pojasu¹³³, da bi u posljednjem periodu Balkan postao migrantska ruta za ulazak u EU. Drugim riječima, migranti¹³⁴ su tradicionalne rute, uglavnom morskim putem, u velikoj mjeri, zamijenili balkanskim kopnenim putevima. Karta u nastavku pokazuje da su migranti iz Turske kretali ka Grčkoj, potom Makedoniji i Srbiji u koju su ulazili i iz Bugarske, zatim Mađarskoj, odnosno Hrvatskoj, Sloveniji, Austriji ka ciljnoj destinaciji - Njemačkoj.

Slika: Prikaz migrantske rute prema Njemačkoj (BBC, 2016, 3. mart)

¹³³ Tokom 2014. godine bilo je više od 170.000 ilegalnih prelazaka italijanske granice (Park, 2015).

¹³⁴ U ovom kontekstu bitno je ukazati na razliku između tražilaca azila, migranata i izbjeglica. Tražilac azila je osoba koja je napustila zemlju usljed konflikta i traži međunarodnu zaštitu po Konvenciji o statusu izbjeglica iz 1951. godine. Izbjeglice su tražioci azila čiji je zahtjev odobren. S druge strane, migrant je osoba koja je napustila zemlju prvenstveno vođena ekonomskim motivima odnosno težnjom za boljim životnim standardom (Park, 2015). No, u nastavku rada pojam migrant će biti korišćen kao oznaka za sve tri kategorije s obzirom na to da u postojećoj krizi nije lako odrediti granicu između migranata i tražilaca azila.

U prvoj polovini 2015. godine, Grčka je postala glavna ulazna tačka na Mediteranu, sa 132.240 ilegalnih prelazaka granice (*ibid*). Pod poseban pritisak migracija došla je Mađarska locirana na istočnim granicama EU u koju je preko Makedonije i Srbije u julu 2015. godine stiglo 102.342 ilegalnih migranata uglavnom iz Sirije i Afganistana (*ibid*). Kao posljedicu toga, zatvorila je svoje granice sa Srbijom, a migranti su krenuli ka Hrvatskoj. U Hrvatsku je u 2015. godini stiglo 558.724 migranata, pri čemu je dnevno dolazilo i po 10.000 ljudi (MUP RH, 2016). Od šeste zemalja regiona Zapadnog Balkana migrantskim talasom su prvenstveno bile pogođene Srbija i Makedonija (Lilyanova, 2016: 2), preko koje je 2015. godine prošlo 30-40% više migranata u poređenju sa 2014. godinom (Economic Outlook, 2016: 38). S druge strane, uticaj migrantske krize na Kosovo, Albaniju, Crnu Goru i BiH je bio ograničen, i za razliku od Srbije i Makedonije ove zemlje nijesu imale problema u međunarodnim odnosima po ovom pitanju. U 2015. godini, 2003 osobe su ilegalno prešle granicu Albanije, od kojih je 69% Sirijaca (Parlamentarni institut, 2016: 5). Broj migranata koji je u Kosovo došao iz konfliktnih zona i potom nastavio put ka EU, takođe, nije veliki. Tokom 2015. godine, u Kosovu je zabilježeno 70 tražilaca azila, od kojih 58 iz Sirije (*ibid*, 22-23).

Takođe, migrantska kriza je imala limitiran uticaj na Crnu Goru, u kojoj je ukupan broj tražilaca azila u 2015. godini iznosio 1.609, od kojih najveći broj iz Sirije, odnosno 996 osoba (*ibid*, 40). Broj tražilaca azila u Bosni i Hercegovini je u 2015. godini iznosio 20 i bio čak manji u odnosu na 2014. godinu kad je taj broj iznosio 45 što pokazuje da ni ova zemlja nije bila bitno pogođena migrantskom krizom (Economic Outlook, 2016: 40). Kroz Srbiju je, tokom 2015. godine, prošlo 577.995 migranata od čega najveći broj iz Sirije, i to 301.533, zatim iz Afganistana 160.831, Iraka 76.003 i Irana 11.578 (Petrović, 2016: 38). Takođe, preko teritorije Makedonije prošlo je najmanje 600.000 migranata (Amnesty International, 2015), pri čemu je čak bila proglasila i vanredno stanje (Tatalović & Malnar, 2015).¹³⁵ Međutim, s obzirom na prilično tešku ekonomsku i političku situaciju u zemljama

¹³⁵ Broj tražilaca azila je, 2015. godine, u Srbiji bio 37.391 u odnosu na 2014. godinu kada je iznosio 16.490, a u Makedoniji 1.427 u poređenju sa 1.289 u 2014. godini. Evidentno je da je broj tražilaca azila, u 2015. godini, u ovim zemljama, a naročito Srbiji premašio njihov broj zabilježen u 2014. godini (Economic Outlook, 2016: 40).

zapadnobalkanske rute koja se prvenstveno ogleda u visokim stopama nezaposlenosti, migranti uglavnom tranzitiraju kroz ove zemlje i zaštitu traže u bogatim članicama EU, prije svega Njemačkoj i Švedskoj (Lutovac, 2016: 51).

Business Monitor International je u procjeni indeksa političkog rizika zemalja Jugoistočne Evrope, zaključio da se ove zemlje suočavaju s rizikom povećane nestabilnosti uslijed, između ostalog, nove migrantske krize. Duži period zadržavanja migranata, dovodi do smanjenja njihove lične potrošnje i povećanja potrošnje države (Economic Outlook, 2016: 40). Prema procjenama Međunarodnog monetarnog fonda, direktni fiskalni trošak zadržavanja tražilaca azila u Srbiji je 0,00, 0,06 i 0,1 procenat BDP u periodu 2014-2016. U kontekstu ekonomske procjene implikacija krize, važno je imati u vidu da su zakoni u Srbiji i Makedoniji izuzetno povoljni za migrante, garantuju im pravo na rad, besplatno obrazovanje, besplatno zdravstvo, besplatnu pravnu pomoć. Zapravo, njihova prava su jednaka pravima građana tih zemalja (*ibid*, 41). Ekonomski efekti zadržavanja tražilaca azila zavise od opsega i brzine njihove integracije u tržište rada.¹³⁶ U dostupnoj akademskoj i stručnoj literaturi nijesu pronađeni podaci koji se odnose na detaljniju analizu ekonomskih i bezbjednosnih efekata migracije u balkanskim zemljama. Ipak, evidentno je da se, s obzirom na ukupnu situaciju u ovim zemljama, ne može očekivati da će one biti u stanju da integriše značajan dio izbjegličke populacije (*ibid*). Zemlje Zapadnog Balkana su iscrpljene ratom, godinama tranzicije i izbjeglica. Štaviše, i dalje je 361.000 interno raseljenih osoba i oko 100 izbjeglica u Srbiji, Hrvatskoj, BiH i Crnoj Gori, od kojih samo u Srbiji 96.000 (*ibid*).

¹³⁶ U nastavku je dat kratak pregled rezultata istraživanja o stavovima građana Srbije prema pitanju prepreka i mogućnosti koje sa sobom može donijeti integracija migranata u Srbiji. Ekonomski aspekt integracije se pokazao kao najproblematičniji u procjeni građana Srbije, budući da 70,4 posto ispitanika smatra da bi trajnije zadržavanje migranata uticalo na povećanje stope nezaposlenosti. Takođe, tri četvrtine smatra da bi integracija migranata stvorila veliki pritisak za državne finansije, dok se u prilivu strane pomoći ne vide značajnije razvojne mogućnosti. Ekonomsku ulogu migranata ispitanici najčešće vide u jeftinoj radnoj snazi ili poslovima koje ne žele da rade, npr. kao poljoprivrednici u napuštenim ruralnim područjima Srbije. Istraživanje je pokazalo da 52% građana smatra da priliv i trajnije zadržavanje migranata može imati negativan uticaj na bezbjednost građana Srbije. U pogledu političkih implikacija očekuju takođe nepovoljne učinke. Smatraju i da bi dovela do promjene u etničko-religijskoj strukturi, pri čemu su pokazali neupućenost po pitanju eventualnih demografskih implikacija priliva (FES, 2016).

Strah u pogledu očuvanja vlastitog socio-demografskog i kulturnog identiteta je rezultirao i postavljanjem bodljikavih žica na granicama, šok bombama i slično. Odnosi između balkanskih zemalja često su dolazili na polje neslaganja i sporova uz pitanje migranata, na primjer Hrvatska i Slovenija, Hrvatska i Srbija, Srbija i Mađarska, Makedonija i Grčka. Takođe, jedan od najvećih strahova koje je priliv migranata izazvao jeste terorizam, posebno uzimajući u obzir da su neki od organizatora terorističkih napada u Parizu u novembru 2015. godine i Briselu u martu 2015. godine do ovih metropola došli navedenom migrantskom rutom. Osim toga, ne treba zanemariti opasnosti od povećanja aktivnosti organizovanog kriminala. Ilegalni migranti postaju meta trgovine ljudima, budući da su zemlje Zapadnog Balkana, između ostalog, prepoznate kao izvor, tranzit i destinacija ovakvog trafikinga (Meçe, 2016: 39). To objašnjava loša ekonomska situacija, slabe državne strukture, visok nivo korupcije i nedostatak regionalnog pristupa (*ibid*).

Bezbjednost, stabilnost i očuvanje vlastitog identiteta vs. humanitarna dimenzija zaštite ljudskih prava nalazi se u središtu rasprava u vezi s pristupom migranstkoi/izbjegličkoj krizi u Evropi čiji je jugoistočni dio, odnosno Mediteran i Balkansko poluostrvo na udaru tih nestabilnosti. Štaviše, ukoliko efekt migrantske krize bude razjedinjavanje Evrope, odnosno gubitak solidarnosti i jedinstvene politike EU prve zemlje koje će to osjetiti jesu zemlje Zapadnog Balkana koje su svoju stabilizaciju posljednjih godina pronašle u evropskom putu i ispunjenju kriterijuma za ulazak u Uniju. Političke nesuglasice EU i Turske, prijete novom i većem talasu priliva migranata preko Balkana.

Mediteran predstavlja složenu religijsko-kulturno-istorijsku cjelinu. Međuzavisnost političkih i društvenih promjena, uslovljen je složenim geopolitičkim značajem. Vjekovna isprepletanost geopolitičkih uticaja i interesa velikih sila od Antike do danas, čine prostore Istočnog Mediterana i Jugoistočne Evrope ranjivim i potencijalnim žarištima. Nalazeći se na razmeđi religija i civilizacija, Balkansko poluostrvo predstavlja „vrata Evrope“ za razne uticaje s Istoka.

Arapske nestabilnosti, naročito rat u Siriji, počele su da, 2015. godine, direkno i velikim intenzitetom utiču na Istočni Mediteran i Balkansko poluostrvo. Ovdje je poseban fokus stavljen na zemlje Zapadnog Balkana kao ekonomski ugroženo ne-EU područje, koje je bilo prepoznato kao teritorija izvora migranata u zemlje EU. Međutim, arapski razvoj događaja je promijenio migracioni profil zemalja Zapadnog Balkana koje su postale tranzitna zona ali i destinacija za migrante, naročito, iz Sirije. Statistički podaci ukazuju na veliki priliv migranata, posebno u Srbiju i Makedoniju koje su se suočile i sa graničnim problemima. Ilegalne migracije stvaraju i uslove za unapređenje organizovanog kriminala, posebno trafikinga ljudima.

Sagledavnje problematike migrantske krize kroz razumjevanje političkih potresa na teritoriji Bliskog istoka i Sjeverne Afrike ukazuje na značaj detaljnijeg izučavanja ove tematike sa stanovišta istorije, sociologije i politikologije. Ovo posebno u kontekstu geostrateške pozicije Balkanskog poluostrva gdje se od Antičke Grčke i Rimskog carstva, preko dominantnog uticaja Bizanta a potom Osmanske imperije, političkih i kulturnih uticaja Austro-Ugarske i Ruske imperije, sve do velikih stradanja u Svjetskim ratovima i hladnoratovske konfrontacije, sukobljavaju interesi velikih sila. Balkanske države se nalaze pod snažnim političkim, ekonomskim i vojnim pritiscima, uključujući danas socio-ekonomsko-politički pritisak migrantske krize izazvane sličnim sučeljavanjem u području Južnog Mediterana. Shodno tome, njegovo izučavanje u kontekstu implikacija na prostor Istočnog Mediterana i Balkanskog poluostrva je neophodno u smislu daljeg definisanja unutrašnjih i vanjskih politika i strategija ovih zemalja u svim područjima življenja.

LITERATURA PO PRILOZIMA

PRILOG I: Modeli procesa političkih promjena u arapskim zemljama i njihovi rezultati

Szmolka, I. (2012): *The fifth wave of democratization? Processes of Political Change in the Arab World from a Comparative Perspective*. Granada: Department of Political Science and Administration, University of Granada.

PRILOG II: Novo tribalizma i islamizma u arapskim zemljama

Jeongmin, S. (2014): Islamism and Tribalism in Arab Political Change, u Al-Suwaidi, J.S. El Safty, A.R. (ur.): *Islamic Political Movements and Authority in the Arab World: the Rise and Fall*. United Arab Emirates: The Emirates Center for Strategic Studies and Research: 207-239

PRILOG III: Vojni indeks zemalja regiona Bliski istok i Sjeverna Afrika

Barany, Z. (2013): *Explaining Military Responses to Revolution*. Research Paper. Qatar: Arab Center for Research & Policy Studies.

Dostupno na:

https://www.dohainstitute.org/en/lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Explaining_Military_Responses_to_Revolutions.pdf

(10.10.2016)

Hazen, T. A. (2015): *The Middle East and North African (MENA) Military Index: Measuring Military Response during the Arab Spring Uprisings*. Chicago, IL: Midwest Political Science Association. Dostupno na:

<http://www.mpsanet.org/Portals/0/PaperArchive/144037-MPSA%202015%20Paper.pdf> (10.10.2016)

PRILOG IV: Autoritarni trendovi, Polity IV, 1946-2013

Polity IV: *Tunis, 1959-2013*. Dostupno na:

<http://www.systemicpeace.org/polity/tun2.htm> (5.10.2016)

Polity IV: *Egipat, 1946-2013*. Dostupno na:

<http://www.systemicpeace.org/polity/egy2.htm> (5.10.2016)

Polity IV: *Libija, 1951-2013*. Dostupno na:
<http://www.systemicpeace.org/polity/lib2.htm> (5.10.2016)

Polity IV: *Jemen, 1946-2013*. Dostupno na:
<http://www.systemicpeace.org/polity/yem2.htm> (5.10.2016)

Polity IV: *Bahrein, 1971-2013*. Dostupno na:
<http://www.systemicpeace.org/polity/bah2.htm> (5.10.2016)

Polity IV: *Sirija, 1946-2013*. Dostupno na:
<http://www.systemicpeace.org/polity/syr2.htm> (5.10.2016)

PRILOG V - Intervju sa dr Hajtam Muzahimom: Kompleksna situacija u Libanu

Muzahim, H. (2015): Intervju. Kompleksna situacija u Libanu. U: *Geopolitica.info*, februar 2015, Dostupno na: http://www.geopolitica.info/situation_in_lebanon/ (19.8.2016)

PRILOG VI: Posljedice arapskih nestabilnosti po Zapadni Balkan

Amnesty International, (2015): *Macedonia 2015/2016*. Annual Report.
Dostupno na:
<https://www.amnesty.org/en/countries/europe-and-central-asia/macedonia/report-macedonia/> (4.6.2016)

BBC (2016): Why is EU struggling with migrants and asylum?
Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-europe-24583286> (8. 6. 2016)

Đukanović, D. (2016): *(Post)izborne refleksije na odnose na Zapadnom Balkanu u Zapadni Balkan između geografije i geopolitike*. Beograd, Fondacija Fridrih Ebert, Spoljnopolitičke sveske 1/2016: 29-37. Dostupno na:
<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12678.pdf> (25.2.2017)

Friedrich Ebert Stiftung (2016): *Studija o izbeglicama – Srbija*. Beograd. Dostupno na:
<http://library.fes.de/pdffiles/bueros/belgrad/12928.pdf> (4.3.2017)

- Geopolitical Analysis and Monitoring (2013): *The Balkan Chessboard: Russia's Ruble Diplomacy and EU Interests*. Dostupno na: <http://geopoliticsrst.blogspot.com/2013/07/the-balkan-chessboard-russias-ruble.html> (9. 11. 2017)
- IOM (2016): *IOM Counts 3,771 Migrant Fatalities in Mediterranean in 2015*. Dostupno na: <http://www.iom.int/news/iom-counts-3771-migrant-fatalities-mediterranean-2015> (5.6.2016)
- Lange, S. (2016, mart): *The Western Balkans: back in the EU spotlight*. Paris, European Union Institute for Security Studies (EUISS).
- Lilyanova, V. (2016, januar): *The Western Balkans – Frontline of the migrant crisis*. Briefing. Brussels, European Parliamentary Research Service, Members' Research Service. Dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI\(2016\)573949_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI(2016)573949_EN.pdf) (25.2.2017)
- Lutovac, Z. (2016): Migracije i evropske integracije Srbije. *Stanovništvo*, 54 (1): 41-63.
- Meçe, M. H. (2016): Irregular Migration Flows and Human Trafficking. U: the Western Balkan Countries - Challenges of the Convergence of Counter. *Journal of Liberty and International Affairs*, 1 (1): 38-48.
- MUP RH (2016): *Obavijesti o prihvatu i smještaju migranata u RH*. Dostupno na: <http://www.mup.hr/219671.aspx> (21.5.2016)
- Park, J. (2015): *Europe's Migration Crisis*. Council Foreign Relations. Dostupno na: <http://www.cfr.org/refugees-and-the-displaced/europes-migration-crisis/p32874> (4.6.2016)
- Parliamentary Institute of the Parliament of Macedonia (2016, jul): *Reflections of the migrant crisis in the countries of Southeastern Europe*. Skopje.
- Petrović, L. (2016): *Pravo na azil u Republici Srbiji 2015*. Beogradski centar za ljudska prava, Beograd. Dostupno na: http://www.azil.rs/doc/azil2016_SRP_1.pdf (14.6.2016)

SEE-6 Economic Outlook (2016, jun): *Economic aspects of the refugee crisis in SEE-6 countries*. 2 (1): 38-41. Dostupno na:

<http://www.iien.bg.ac.rs/images/stories/doc/SEE-6-No1-2016-web-1.pdf> (25.2.2017)

Tatalović, S. Malnar, D. (2015): Sigurnosni aspekti izbjegličke krize. *Političke analize*, 6(23): 23-2

World Bank: Data. Dostupno na:

<https://data.worldbank.org/country> (5. 3. 2017)

Biografija doktoranda

Mr. Jelisaveta Blagojević rođena je 1987. godine. Upisala je Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore 2005. i diplomu *bachelor* stekla 2008. godine na studijskom programu Međunarodni odnosi sa prosječnom ocjenom 9,72. Na istom Fakultetu završila je postdiplomske specijalističke studije, takođe na studijskom programu Međunarodni odnosi a, zatim i postdiplomske akademske studije na studijskom programu Evropske studije. Magistarsku tezu sa temom „Uloga vojske u demokratskim tranzicijama: studije slučaja Portugala i Filipina“ odbranila je 2010, takođe na FPN-u sa ocjenom A.

Bila je angažovana kao demonstrator na FPN-u u studijskoj 2010/2011. godini. Od 2011. godine radila je kao istraživač u Istraživačkom centru Parlamentarnog instituta Skupštine Crne Gore, pri čemu je kao učesnica *Fellowship* programa Evropskog parlamenta, par mjeseci bila angažovana u Evropskoj parlamentarnoj istraživačkoj službi. Sada obavlja dužnost šefice Bibliotečko-dokumentalističkog centra i Arhiva Skupštine Crne Gore.

Objavila je više naučnih radova, uključujući radove u sljedećim časopisima: *Suvremene teme* Veleučilišta VERN' Zagreb, *Političke analize* Fakulteta političkih znanosti Zagreb, *Annales*, *Series Historia et Sociologia* Istorijaskog društva Koper, Slovenija, *Medijski dijalozi* Istraživačkog medijskog centra, *Istorijiski zapisi* Istorijaskog instituta UCG, *Geopolitica.info* Univerziteta La Sapienza, *The-Levant.com* Centra za Bliski istok iz Bejruta, zborniku radova Fakulteta političkih nauka UCG itd. Pored toga, dobitnica je sljedećih stipendija za doktorsko istraživanje: BASILEUS, Univerzitet La Sapienza, Rim, šest mjeseci; CEEPUS, Jagelonski Univerzitet, Krakov, mjesec dana; TEMPUS, Univerzitet *Vincennes Saint-Denis*, Pariz. Bila je učesnik više konferencija i seminara iz oblasti doktorata. Za uspjeh u studijama na FPN-u dobijala je više puta fakultetske nagrade, dok je bila i stipendista Vlade CG i Opštine Nikšić. Govori engleski jezik, a služi se takođe ruskim, italijanskim i francuskim jezikom.

Izjava o autorstvu

Potpisani-a Jelisaveta Blagojević
Broj indeksa/upisa 2010/01

Izjavljujem

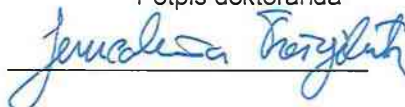
da je doktorska disertacija pod naslovom:

„Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva: Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen“

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja,
- da su rezultati korektno navedeni, i
- da nijesam povrijedio/la autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

U Podgorici, 4. jul 2018.

Potpis doktoranda

Izjava o istovjetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Jelisaveta Blagojević

Broj indeksa/upisa 2010/01

Studijski program Međunarodni odnosi

Naslov rada „Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva:

Tunis, Egipt, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen“

Mentor prof. dr Srđana Darmanović

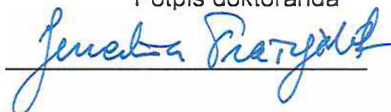
Potpisani/a Jelisaveta Blagojević

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

U Podgorici, 10. jun 2020.

Potpis doktoranda

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore pohrani moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

„Uloga vojske u arapskim režimima i tranzicijama. Studija slučajeva: Tunis, Egipat, Bahrein, Sirija, Libija i Jemen“

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
- ☒ 2. Autorstvo – nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

U Podgorici, 10. jun 2020.

Potpis doktoranda

